colecția BIBLIOTECA BĂNCII NAȚIONALE

MIHAIL MANOILESCU

MEMORII

I

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

AnticariatulTău.ro

COLECŢIA
„BIBLIOTECA BĂNCII NAŢIONALE"

Mihail Manoilescu

MEMORII

I

ediţie îngrijită, prefaţă,
note şi indice
de
VALERIU DINU

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREŞTI, 1993

Coperta colecţiei: arhitect Alexandru Chialda

478382

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ
"PETRE DULFU"
Baia Mare
Inv. nr. 478.382

ISBN general 973–45–0042–2
ISBN vol. I 973–45–0040–6

Cuvînt înainte

Volumele 4 şi 5 din colecţia „Biblioteca Băncii Naţionale", consacrate editării memoriilor lui Mihail Manoilescu, aduc în atenţia cititorului una dintre personalităţile proeminente ale vieţii economice şi politice româneşti din perioada interbelică. Cunoscut îndeosebi pentru contribuţiile sale teoretice în domeniul economiei, Mihail Manoilescu s-a manifestat şi ca un redutabil specialist în finanţe, ocupînd diferite funcţii ministeriale, ca şi pe aceea de guvernator al Băncii Naţionale.

Mihail Manoilescu s-a consacrat ca unul dintre principalii teoreticieni pe care i-a cunoscut ţara noastră în materie de economie politică.

Lucrarea sa, *Forţele naturale productive şi comerţul exterior — Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional* (Bucureşti, 1986), apărută în 1929 la Paris sub titlul *La théorie du protectionisme et de l'échange international*, este considerată şi acum printre realizările de excepţie ale domeniului.

„Memoriile" sînt o lectură incitantă asupra vieţii politice româneşti, la care autorul a participat, el însuşi contribuind la luarea unor decizii extrem de importante. Pasiunile şi etichetările făcute oglindesc uneori subiectivism, dar bogăţia de informaţii şi analizele politice compensează aceste lucruri.

Este evidentă concluzia că nici o istorie a României contemporane nu poate omite mărturiile lui Mihail Manoilescu.

Mugur Isărescu

PREFAŢĂ

SCHIŢĂ DE PORTRET: MIHAIL MANOILESCU

Cînd în primăvara anului 1910, la serbarea de încheiere a concursului revistei *Gazeta matematică,* s-a citit o poezie scrisă de un elev din clasa a opta reală – „poezie care a entuziasmat pe ascultători"* – nimeni dintre cei prezenţi nu putea bănui ce soartă era hărăzită talentatului autor care, în 124 de versuri lungi, de factură eminesciană îşi exprima elanul liric, îmbinînd cu măiestrie, în mărturisirea sentimentelor sale, nu mai puţin decît 123 de termeni specifici matematicilor.

Elevul care entuziasmase pe sobrii noştri mari matematicieni – Gh. Ţiţeica, Ion Ionescu, A.G. Ioachimescu, Traian Lalescu etc. – nu era altul decît Mihail Manoilescu, premiantul întîi căruia îi revenea onoarea să ţină tradiţionalul discurs de sfîrşit de an, acelaşi elev care la 23 noiembrie 1908, la inaugurarea societăţii „Gheorghe Asachi", ţinuse cu mare succes, în amfiteatrul Liceului Naţional din Iaşi, o conferinţă asupra evoluţiei şi a perspectivelor navigaţiei aeriene.

Nu a fost o surpriză intrarea lui în Şcoala de Poduri din Bucureşti în fruntea promoţiei 1910, poziţie pe care şi-a menţinut-o tot timpul studiilor, terminînd în 1915 ca „major" al şcolii militarizate, grad cu care era onorat şeful promoţiei. În vacanţa primului an are ocazia excepţională să se îmbarce la 10 iulie 1911 pe cargobotul „Bucureşti", comandat de o rudă a sa, comandorul Eugen Tăutu, care ducea o încărcătură de cereale de la Brăila la Rotterdam. Va cunoaşte astfel, îndrumat de experimentatul comandor Tăutu, oraşele Constantinopol, Alger, Rotterdam, Amsterdam, Haga, Schwenningen şi chiar Parisul, în timpul cît vasul a fost descărcat şi pregătit pentru întoarcere la Brăila, unde va ajunge la 25 august.

În prima parte a *Memoriilor* sale, Manoilescu îşi aminteşte zilele petrecute la Paris şi, doi ani mai tîrziu, cele din München, în timpul practicii la Uzinele Maffei şi caracterizează astfel epoca:

„Aş putea stărui mai îndelung aici cu amintirile mele, pentru a evoca atmosfera celor doi ani ai neutralităţii noastre, cu învolburarea ei către ideal şi cu contrastele ei de atîtea ori penibile. Aş putea să descriu întrunirile Federaţiei lui Take Ionescu în favoarea intrării imediate în război, întruniri pe care noi tinerii le urmăream cu multă sfinţenie. Aş putea să vorbesc despre primirile pe care le făceam lui Octavian Goga şi părintelui Lucaci, căruia i-am ţinut şi eu într-o seară un înflăcărat discurs pe Terasa Oteteleşanu. Dar pentru caracterizarea epocii voi evoca ambianţa de neînchipuită libertate ce domnea în mica Românie în ajunul celui dintîi război mondial. La vremea aceea, tot tineretul românesc dorea intrarea imediată în război împotriva Austro-Ungariei şi *alături de Franţa.* Căci dragostea pentru Franţa era o componentă sufletească proprie şi deosebită de însăşi preocu-

---

* Este vorba de *Realism şi poezie,* publicată în „Gazeta matematică" din mai 1910 (an XV, nr. 9) la rubrica „Recreaţii". George St. Andonie *Varia Mathematica,* Edit. Tineretului, 1969, p. 178 – 180.

parea pentru românii transilvăneni, componentă care venea – printr-o fericită suprapunere de unde – să întărească valul sentimentului românesc. Nici eu nu mă sustrăgeam acestei psihoze. Cu cultură franceză, ca orice tînăr din vremea mea, vizitasem Franţa în vara anului 1911 şi petrecusem multe zile de nevinovată fericire în muzeele Parisului. Aceste puternice impresii nu putuse să le şteargă o altă călătorie de studii făcută în 1913 – îndată după întoarcerea mea din campania din Bulgaria – în Germania, unde fusesem timp de două luni prizonierul muzeelor de artă şi al celor de ştiinţă (ca faimosul Deutsches Museum din München). De altfel, la vremea aceea, antiteza Franţa-Germania nu mai era atît de vie şi chiar eu personal asistasem în München la manifestările de apropiere caldă între cele două popoare, prezidate de un bătrîn propagandist francez. Şi astfel, pentru toată generaţia mea, războiul actualiza şi dinamiza vechiul fond de simpatie pro- franceză".

Tînăr absolvent, este numit inginer la Ministerul Lucrărilor Publice, de unde în vara anului 1915 va fi concentrat la Regimentul 24 artilerie Roman. Un an mai tîrziu, în iunie 1916, în preziua războiului, este detaşat la Direcţia Muniţiilor, unde sub conducerea inginerului Tancred Constantinescu a proiectat şi construit un model original de obuzier în atelierele Wolff, evacuate la Nicolina-Iaşi. Acesta a fost „Obuzierul de 210 mm model Iaşi", care, după încheierea păcii şi pînă în jurul anului 1960, a străjuit mormîntul soldatului necunoscut din Parcul Carol.

În 1919 Tancred Constantinescu, ajuns secretar general al Ministerului Industriei şi Comerţului, propune şi obţine numirea lui Manoilescu ca subdirector al Refacerii Industriale, iar în anul următor îi încredinţează conducerea direcţiei, funcţie din care, în curînd, va avansa la aceea de director general al Industriei, în timpul scurtei guvernări averescane. În cei trei ani (1919–1921) ca director în minister desfăşoară o intensă activitate, interesantă pentru istoricul gîndirii economice româneşti, ca date tehnice şi realizări privind începutul organizării României Mari în sectorul industrial. „Dar punctul cel mai luminos al acestei epoci – consemnează Manoilescu în memoriile sale – l-a constituit Expoziţia Industrială, deschisă în 21 septembrie în Parcul Carol, expoziţie care, prin tot ceea ce a reprezentat ca satisfacţie şi bucurie românească la acea epocă, merită să fie amintită mai amănunţit..." Nu este locul să o facem aici, deşi atît organizarea expoziţiei industriale cît şi înfiinţarea primului Oficiu de studii, a primei statistici industriale, a Buletinului industriei, proiectele de unificare a legilor industriale, studiile referitoare la problema despăgubirilor de război etc., constituie o adevărată avalanşă de realizări, de iniţiative şi studii care ar merita să fie adîncite pentru a explica notorietatea cîştigată brusc – în numai trei ani – de către tînărul inginer Mihail Manoilescu.

„Cariera mea de om politic – scrie el în *Memorii* – a început astfel în mod fundamental deosebit decît a tuturor acelora care s-au afirmat deodată în politică. Nu o alegere ca deputat într-un colţ de provincie şi un bun discurs parlamentar m-au făcut cunoscut ţării, ci această originală intrare în arenă printr-o realizare de interes naţional". ...„Dar cel mai mare folos pe care l-am avut de pe urma expoziţiei a fost desigur prilejul de a fi intrat în legături sufleteşti cu generalul Averescu şi de a fi putut fi apreciat de acesta. Generalul, om distant şi – ca orice prim-ministru – ocupat peste măsură, nu şovăia să vorbească cu mine cîte un ceas întreg în cabinetul său de la Ministerul de Industrie, să-mi povestească lucruri <în afară de serviciu> cu discreta tendinţă de a mă <creşte şi educa> pentru situaţiile cele mai înalte în stat".

La sfîrşitul anului 1921, pe cînd guvernul Averescu se găsea în ultimele săptămîni înainte de retragere, Mihail Manoilescu demisionează din minister, renunţînd la o situaţie cu totul excepţională pentru un om în vîrstă de 30 de ani. Să-i ascultăm motivaţia: „A urmări pulsaţia vieţii sociale a fost încă din adolescenţă marea mea pasiune. E drept că specialitatea mea m-ar fi destinat mai mult spre

rolul liniştit şi unilateral de tehnician şi conducător de întreprinderi, dar dimensiunea politică din mine era mai puternică decît conformismul carierei. De altfel, eu aş fi dorit să studiez mai curînd dreptul şi numai succesul obţinut reuşind primul în teribilul concurs de intrare la inginerie m-a făcut să optez pentru această carieră. Totuşi şi după aceea am avut nostalgia dreptului..." Purtat şi de marea afecţiune pe care o avea pentru generalul Averescu, s-a înscris în Partidul Poporului, luînd astfel drumul „atît de plin de amărăciuni al politicii", fiindcă îşi simţea acolo „vocaţia". De ce în Partidul Poporului? „Era, întîi, pentru tot ceea ce mă atrăgea la general şi în al doilea rînd pentru că vroiam să-mi dau eleganţa de a intra într-un partid la trecerea lui în opoziţie şi în clipa în care era mai lovit şi mai hulit."

Debutul i-a adus prima decepţie. Candidat în februarie 1922 pe lista Partidului Poporului în judeţul Ilfov, abia scapă cu viaţă, încercînd să ia contact cu alegătorii. Dezamăgirea politică de a nu se putea manifesta în parlament este compensată printr-o intensă activitate intelectuală. În cursul celor 4 ani de guvernare a liberalilor, în afară de articolele politice, participările la congresele şi întrunirile partidului său, elaborează şi publică 18 lucrări ştiinţifice, între care volumele *Ţărănism şi democraţie,* 1922, *Neoliberalismul,* 1923, *Politica producţiei naţionale,* Edit. Cultura Naţională, 1924, *Cum putem reînvia leul aur?,* Edit. Cultura Naţională, 1923 ş.a. Este prezent cu articole doctrinare sau de acută problematică economico-socială în revistele *Ţara noastră, Revista vremii* ş.a., se ilustrează ca lider al conferenţiarilor Institutului Social, al cărui animator era prof. D. Gusti şi se impune ca orator cu largă audienţă în lumea intelectualilor. Dar, în afară de toate acestea, în ultimii doi ani de opoziţie, la solicitarea generalului Averescu, care i-a spus că în viitoarea guvernare el va fi subsecretar de stat la Finanţe şi „trebuie să-şi pregătească toate legile şi reformele pe care le consideră necesare", a desfăşurat o activitate „ascunsă", de elaborare a nenumărate proiecte de legi financiare. Într-adevăr, la 31 martie 1926 generalul Averescu depune jurămîntul şi alcătuieşte cel de al treilea guvern al său în care Mihail Manoilescu este subsecretar de stat la Finanţe. Ce a putut realiza din intenţiile sale – care erau şi ale generalului şi în ce condiţii aspre de „colaborare" cu titularul departamentului, Ion Lapedatu, – „proconsulul Partidului Liberal şi în special al lui Vintilă Brătianu în guvernul Averescu" – reprezenta foarte puţin faţă de ceea ce se dorise. Exasperat de sabotarea lui de către Lapedatu, Mihail Manoilescu intră în grevă, respectiv refuză de a se mai prezenta la minister, unde prin decret regal avea atribuţii precise, independente faţă de cele ale titularului. După 50 de zile de grevă, Lapedatu este silit să demisioneze şi, în locul lui, Averescu preia interimatul Finanţelor. Cele 75 de zile pe care le mai avea de trăit guvernul averescan, constituie pentru Mihail Manoilescu amintirea unicei epoci din cariera sa politică în care a putut să-şi dea adevărata măsură a capacităţii sale. În 1944, scriindu-şi memoriile, o va consemna astfel:

„După plecarea lui Lapedatu, de la 21 martie şi pînă la 4 iunie 1927, adică timp de 75 de zile, am avut activitatea ministerială cea mai fecundă din tot cursul carierei mele şi epoca politică cea mai fericită din viaţa mea, singura epocă de care îmi amintesc şi azi cu plăcere. ... O viaţă de om m-am pregătit şi am învăţat. Şi învăţ şi astăzi. Dar, fie din vina oamenilor, fie din a împrejurărilor, fie din a mea, nu mi-a fost dat o singură dată să am atîta libertate şi atîta răgaz ca să pot face acestei ţări dovada cea mare." Nu este locul să intrăm în detalii asupra legilor fundamentale, la care lucrase ani de zile cu o lume de specialişti şi pe care reuşeşte acum să le treacă prin parlament; citărm numai: *Tariful vamal, Legea timbrului, Legea cifrei de afaceri* şi *Legea armonizării salariilor,* adică a retribuţiilor bugetare. Acestor succese li se adaugă însă rezultatele excelente pentru ţară în cele *două misiuni în Italia.* Prima la 27 mai 1926, cînd este trimis de

Averescu la Roma în vederea obţinerii unui împrumut şi a aranjării datoriilor noastre de război în Italia. Debutînd atunci în diplomaţie a avut ocazia să-şi pună în valoare toate calităţile pe care ţara începuse a i le cunoaşte şi folosind abil relaţiile personale şi prestigiul de care se bucura la Roma generalul Averescu (strălucit elev al Şcolii de Război din Torino, căsătorit cu o italiancă), reuşeşte să obţină un împrumut de 200 milioane de lire la paritate (circa 2 miliarde lei) cu 7% (taxa scontului Italiei) pe zece ani, un împrumut fără dobîndă, în materiale, de 100 milioane lire (din care s-a comandat submarinul „Delfinul") şi, succesul cel mai mare, reducerea substanţială a datoriei noastre de război şi eşalonarea pe 50 de ani a restului cu o dobîndă de 1,59%.

A doua misiune în Italia: la 19 ianuarie 1927 este trimis de generalul Averescu cu scopul aparent de a trata cea dintîi convenţie de comerţ de după război. Dar misiunea principală nu era cea anunţată oficial, ci una mult mai importantă şi anume *recunoaşterea unirii Basarabiei cu România,* deci *ratificarea tratatului Vaida-Voevod, semnat la Londra în 1920.* Lăsînd lui Cezar Popescu sarcina tratării convenţiei de comerţ, Manoilescu se dedică acţiunii de obţinere a adeziunii Italiei şi, cu sprijinul efectiv al mareşalului Badoglio se desparte de Mussolini cu asigurarea acestuia că ratificarea Basarabiei este dată şi, într-adevăr, la 9 martie 1927 apare decretul regelui Victor Emanuel prin care se ratifică recunoaşterea unirii Basarabiei. După schimbul de telegrame dintre Mussolini şi Averescu, are loc la 10 martie şedinţa solemnă a Parlamentului în care Vaida-Voevod şi dr. Lupu mulţumesc guvernului şi îl felicită pe general pentru acest succes.

La 4 iunie 1927 guvernul Averescu demisionează.

După o încercare nereuşită de a-şi relua activitatea parlamentară, candidînd în judeţul Teleorman – în faimoasele alegeri regizate de liberali astfel încît nu s-a ales nici un deputat averescan – la 13 iunie 1927 Mihail Manoilescu pleacă la Paris. Acesta este momentul de răscruce al carierei sale politice, cînd începe acţiunea pentru aducerea prinţului Carol pe tronul României. În memoriile, redactate 17 ani mai tîrziu, „Lupta pentru Carol" este consemnată în două capitole intitulate *Epoca eroică,* iunie-decembrie 1927 (122 p.) şi *Anii de aşteptare şi pregătire:* 1928, 1929 şi 1930 pînă la restauraţie (52 p.). Nu ne oprim asupra acestor patru ani (13 iunie 1927–6 iunie 1930) care au precedat urcarea pe tron a regelui Carol II; lăsăm cititorilor volumului plăcerea de a afla meandrele pasionante ale acestei etape din istoria României, inclusiv detaliile semnificative privind arestarea lui M. Manoilescu, detenţia la Jilava şi procesul său cu 110 martori ai apărării şi 37 de avocaţi, în care s-a dezbătut *nu fapta unui om ci dreptatea unei cauze şi soarta unei ţări.* Mult mai interesant decît aspectul politic mi se pare însă, în ce îl priveşte pe el, ca om de ştiinţă, faptul că în 1928 a elaborat direct în limba franceză volumul *La théorie du protectionnisme et de l'echange international,* care va apărea în august 1929 la Editura Giard din Paris. Aceasta este opera lui capitală, despre care Costin Murgescu* a scris următoarele: *La aproape şase decenii lucrarea lui fundamentală şi-a croit drum în întreaga lume, ea constituie prima străpungere românească în gîndirea economică universală şi a intrat definitiv în istoria doctrinelor economice moderne, fiind citată în studii de specialitate, cursuri universitare, tratate şi enciclopedii, dar nu a văzut pînă în 1986 lumina tiparului în limba română**, ceea ce Manoilescu însuşi, şi nu numai el, considera ca o situaţie paradoxală.* Faţă de aceasta, rămîn departe,

---

* *Costin Murgescu : Mersul ideilor economice la români – Cap. XIII Experienţa industrială românească pe circuitele teoretice internaţionale : Mihail Manoilescu* – Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, p. 413 – 468.

** Cu titlul *„Forţele naţionale productive şi comerţul exterior – Teoria protecţionalismului şi a schimbului internaţional",* lucrarea, tradusă de mine după ediţia germană din 1937, a apărut la Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986 (*n.ed.*).

în umbră, cele 9–10 studii economice, articolele din revista *Politica* împotriva politicii financiare a lui Vintilă Brătianu publicate între timp şi chiar alegerea lui, în februarie 1930, ca deputat naţional-ţărănist în judeţul Caraş.

După instaurarea regelui (8 iunie 1930), M. Manoilescu va face parte din guvernele prezidate de Iuliu Maniu (13 iunie–10 octombrie 1930), Gh. Mironescu (10 octombrie 1930–18 aprilie 1931) şi N. Iorga (18 aprilie–6 iunie 1931), la început în Ministerul Lucrărilor Publice, apoi la Industrie şi Comerţ. În luna mai 1931, consiliul Politehnicii din Bucureşti îl cheamă în unanimitate să ocupe catedra de *Economie Politică – Organizare şi Raţionalizare,* pe care o va ilustra timp de 13 ani, adică pînă în 1944 cînd va fi epurat din învăţămînt şi arestat. În ordine cronologică, menţionăm că la 14 iulie 1931 a fost numit guvernator al Băncii Naţionale, demnitate în care a avut de înfruntat situaţia creată de „afacerea Blank"*. Banca Blank, financiarmente falimentară, căuta să se salveze propunînd succesiv diferite formule care, în ultimă analiză, dacă ar fi fost aplicate, ar fi însemnat sacrificii din partea statului de 2 miliarde de lei şi aceasta tocmai în perioada cînd finanţele ţării se aflau la un asemenea nivel încît salariile funcţionarilor şi ale ofiţerilor nu mai putuseră fi plătite de luni de zile. Pentru Mihail Manoilescu tragedia consta însă în faptul că în pretenţiile ei această bancă era susţinută direct de regele Carol. Lunga opunere a guvernatorului, faţă de formulele de sacrificare a finanţelor secătuite ale ţării pentru salvarea băncii Blank, a culminat cu o scenă dramatică, care a avut loc la Foişor, în 21 octombrie 1931, între Carol II şi Manoilescu. Refuzînd să dea curs dorinţei regelui, Mihail Manoilescu va fi destituit la 27 noiembrie din postul de guvernator. Cariera lui politică nu se încheiase însă, căci, deşi din 1931 se afla în opoziţie şi în afara oricărui partid, reuşeşte să fie ales senator al Colegiului Camerelor de Comerţ şi Industrie, la alegerile din 1932 şi 1933, demnitate pe care o va păstra pînă la sfîrşitul anului 1937.

În intervalul 1930–1937 Manoilescu continuă să desfăşoare o amplă activitate ştiinţifică. În Bibliografia selectivă, întocmită şi publicată de noi ca anexă la volumul *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior – Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional,* sînt menţionate 46 de articole şi studii economice apărute în publicaţiile româneşti cît şi în marile reviste străine cu circulaţie internaţională, în care pentru prima oară răzbătea, prin el, gîndirea economică românească. Citez spre exemplificare: „Rivista Bancaria", „Rivista Indus-tria Lombarda" – *Italia;* „Revue des Sciences Morales et Politiques", „Annales des Finances", „Revue d'économie politique", „Les Annales Economiques", „Année Politique française et étrangére" – *Franţa;* „Weltwirtschaftliches Archiv", „Europäische Revue", „Internationale Agrar Rundschau" – *Germania;* „Goemaere" – *Belgia;* „Paneuropa"– *Viena.* În acelaşi interval de timp publică următoarele volume: *Le siécle du corporatisme,* Paris, Alcan, 1934 (376 p.); *Le parti unique,* Paris, 1937 (250 p.); *Încercări în filosofia ştiinţelor economice,* Monitorul Oficial, 1938 (245 p.); *Curs de economie politică şi raţionalizare,* Editura Politehnică, 1940 (446 p.). În sfîrşit, adăugăm apariţia *Protecţionismului* în limbiile italiană, engleză şi portugheză (1931) şi germană (1937), precum şi a *Partidului unic* în spaniolă (1938), română (1940) şi germană (1941). Am notat mai sus o apreciere asupra succeselor lui Manoilescu în domeniul oratoriei. Din acest punct de vedere în intervalul 1930–1937 activitatea lui a cunoscut o intensitate maximă, propulsîndu-l pe primul loc între conferenţiarii români, care s-au manifestat atît în ţară cît şi în străinătate. După debutul în mai 1929, la *Paris* (conferinţele de la Societatea de Geografie şi de la Camera de Comerţ Internaţional), au urmat: *Geneva,* noiembrie 1930 (Conferinţa internaţională economică); *Budapesta,* martie 1932 (Conferinţa danubiană a Uniunii Paneuropene); *Innsbruck–Austria,* 16 aprilie 1932 (Conferinţa

* În *Memorii,* volumul 2, „Afacerea Blank" acoperă 37 de pagini.

Camerei de Comerţ Internaţional); *Ferrara–Italia,* 9 mai 1932 (Congresul Corporaţiilor Italiene); *Basel–Elveţia,* 1 octombrie 1932 (Congres Paneuropean); *Roma,* noiembrie 1932 (Congresul Academiei Italiene); *Viena,* mai-iunie 1933 (Congresul Camerei de Comerţ Internaţional); *Sofia,* 6 noiembrie 1933 (Conferinţă la Societatea Economiştilor bulgari); *Viena,* 1 decembrie 1933 (Conferinţa economică Paneuropeană); *Viena,* 16 mai 1934 (Conferinţa Paneuropeană)*; *Kiel–Germania,* 25 ianuarie 1935 (Conferinţă la „Institut fur Weltwirtschaft"); *Paris,* 29 iunie 1935 (Congresul Camerei de Comerţ Internaţional); *Paris,* 28 februarie 1936 (Conferinţă la Facultatea de Drept); *Paris,* 2 martie 1936 (A doua conferinţă la Facultatea de Drept); *Paris,* martie 1936 (Conferinţă la „Institut de France – Académie des Sciences Morales et Politiques); *Madrid,* 7 martie 1936 (Conferinţă la Academia de ştiinţe exacte); *Madrid,* 9 martie 1936 (Conferinţă la Universitate); *Lisabona,* 10 martie 1936 (Conferinţă la Universitatea Tehnică); *Lisabona,* 12 martie 1936 (Conferinţă la Ministerul Propagandei); *Lisabona,* 13 martie 1936 (Conferinţa „Critica teoriei lui Ricardo" – la Universitate); *Frankfurt, Stuttgart, Berlin,* noiembrie 1936 (Conferinţe despre „Autarhia spirituală a Europei sud-estice" în cadrul „Deutsch- europaischer Kultur-Bund"). De reţinut că, exceptînd comunicarea de la Institut de France toate conferinţele au fost dezvoltate liber (în franceză, italiană sau germană) în stil oratoric academic. În acelaşi interval de timp, în ţară, Mihail Manoilescu continuă şi intensifică campania conferinţelor corporatiste, iniţiată în 1933 după întemeierea Ligii Naţionale Corporatiste. Spre exemplificare, menţionez că numai în primele trei luni ale anului 1934 a conferenţiat în 5 oraşe (Focşani, Bacău, Oradea, Arad, Piatra Neamţ) şi de 10 ori în Bucureşti (la Dalles, Institutul Social, Institutul Cultural Italian, Cercul Militar etc.).

În 1937, *Revue Economique internationale* din Bruxelles iniţiază o anchetă, printr-o circulară trimisă la 30 de savanţi din diferite ţări, cu tema „Schimbul produselor agricole contra produselor industriale este avantajos – cum susţineau Smith şi Ricardo – atît pentru ţările agricole cît şi pentru cele industriale, sau – cum susţine Manoilescu – el reprezintă un dezavantaj pentru ţările agricole"? În acelaşi an, în iulie, este invitat la *Paris* la Congresul Internaţional al Ştiinţelor Economice, unde prezintă comunicarea *„Necesitatea unei terminologii unificate pentru ştiinţa economică"*, în care propunea elaborarea unui dicţionar internaţional al noţiunilor economice, propunere acceptată. Ca urmare s-a constituit un „Comitet de iniţiativă pentru *Vocabularul internaţional al Ştiinţelor Economice"*, şi a luat fiinţă un Birou permanent, cu sediul la Paris, pentru centralizarea lucrărilor preparatoare şi executorii ale *Vocabularului.* Conducerea acestui birou a fost încredinţată lui Mihail Manoilescu care a păstrat această calitate pînă la sfîrşitul vieţii. În această direcţie el publică în 1939 în *„Revue d'Economie Politique"* –

---

* La 1 octombrie 1923 contele Richard N. Coudenhoven–Kalergi fondează în Viena o mişcare politică avînd drept ţel „Constituirea Statelor Unite ale Europei după modelul Statelor Unite ale Americii". În volumul „Pan–Europa" (1923, 171 p.), dedicat „Tineretului Europei" după ce examinează succint condiţiile geopolitice ale Europei şi pericolele ce o ameninţă, propune căile şi etapele de realizare a Pan-Europei. Primul şef de stat care s-a raliat acestei mişcări a fost prelatul dr. Seipel, cancelarul Austriei, el a acceptat preşedinţia Uniunii Paneuropene şi a deţinut-o pînă la moartea sa (1932). Următoarele puncte de sprijin au fost Praga (dr. E. Beneš) şi Berlinul (dr. P. Loebe, preşedintele Reichstagului), apoi Franţa (Caillaux, Loucheur, Jouvenel, Herriot, Painlevé şi Paul Boncour), după care se succed secţiunile Uniunii Paneuropene din Polonia, Bulgaria, România (1925), Spania, Belgia, Estonia şi Letonia. Primul congres în 1926, la Viena, cu participarea delegaţiilor din 24 de state. În mai 1927 conferinţa de la Paris proclamă pe Aristide Briand preşedinte de onoare al întregii Uniuni Paneuropene. Nu este locul să urmărim aici evoluţia mişcării Paneuropene – deşi o asemenea încercare ar merita toată atenţia acum cînd se fac eforturi în direcţia construirii „Casei Europei" – dar considerăm necesară menţiunea că, în afara oamenilor politici, au fost cîştigate pentru idee personalităţi culturale şi ştiinţifice ca : Paul Valery, Gerhardt Hauptmann, Fridtjof Nansen, Paul Claudel, Selma Lagerlöf, Thomas şi Heinrich Mann, Jules Romains, Miguel de Unamuno, Franz Werfel, Ortega y Gasset, Siegmund Freud etc. (*n.ed.*).

studiul *Essai de définition des trois notions axiales: Utilité, Valeur, Richesse''*, iar în 1946, în aceeaşi revistă, studiul *„Essai de la définition de la valeur''*.

În ianuarie 1938 conduce un *pelerinaj* de 1500 de persoane în Italia, sub auspiciile comitetului pentru strîngerea relaţiilor dintre România şi *Italia,* pentru a aduce de acolo o piatră din Columna lui Traian, care urma să fie reconstituită la Bucureşti, iar în iunie-iulie *1939* merge ultima dată la *Paris,* spre a participa la şedinţele comitetului pentru vocabularul ştiinţelor economice. În acelaşi an, participă la regatele organizate de *Auslandsklub din Kiel,* la care erau invitate personalităţile de seamă din lumea economiei mondiale, unde dezvoltă, într-o cuvîntare improvizată, viziunea sa asupra Europei economice. Cuvîntarea a fost apoi reconstituită şi publicată. În sfîrşit, în *iunie,* întreprinde o călătorie *în Germania* în calitate de preşedinte al AGIR-ului. Primirea cu totul ieşită din comun care i s-a făcut în Germania şi prestigiul care s-a dovedit că îl avea în special în cadrul lumii ştiinţifice, au avut drept consecinţă să-l facă pe Carol al II-lea să creadă că Mihail Manoilescu ar putea salva ceva în tragica situaţie în care se găsea ţara după cedarea Basarabiei. Pornind de la concepţia că în asemenea situaţii nici o şansă nu trebuie neglijată, profesorul Mihail Manoilescu a acceptat să intre ca ministru de Externe în guvernul *Gigurtu, la 4 iulie 1940.* Angrenajul internaţional în care fusese prinsă România nu mai putea fi însă frînat prin prestigiul unui om sau printr-o acţiune de moment. În urma precedentului cedării Basarabiei, Ungaria şi Bulgaria sprijinite de URSS făceau presiuni asupra Germaniei ameninţînd cu un război local, care ar fi permis radicale modificări de frontieră între cele două mari puteri de atunci. Ca urmare, nici vizitele la Hitler şi Mussolini, din iulie 1940, nici întreţinerea de raporturi bune cu URSS, prin trimiterea lui Grigore Gafencu ca ministru la Moscova, nu au putut schimba ceva. Fiind chemată la Viena „pentru tratative'', delegaţia română a fost pusă – ca şi preşedintele Hacha al Cehoslovaciei în 1939 – în faţa unui ultimatum de ore. În urma acceptării „Arbitrajului'' de către Consiliul de Coroană, Mihail Manoilescu, în calitate de împuternicit al guvernului român, a semnat documentele respective (30 august 1940). Tragedia cedării temporare a Ardealului de Nord şi a Cadrilaterului din sudul Dobrogei este consemnată de M. Manoilescu în volumul *Dictatul de la Viena,* apărut în anul 1991 la Editura Enciclopedică.

De la venirea regimului lui Ion Antonescu (6 septembrie 1940), Mihail Manoilescu nu a mai făcut parte din guvern. În toamna aceluiaşi an este trimis *în misiune la Roma, ca să protesteze împotriva atrocităţilor ungureşti în Transilvania ocupată,* iar în *iulie 1942* întreprinde ultimul voiaj în străinătate, *la Zagreb,* spre a lua contact cu profesorul Franges cu care a scris în colaborare o lucrare asupra economiei complexului sud-est-european. Manuscrisul a fost trimis în 1944 la Zagreb, dar despre soarta lui nu se ştie nimic.

După armistiţiu, la 12 octombrie 1944, Mihail Manoilescu a fost *arestat şi reţinut un an şi două luni, fără a fi judecat,* timp în care este destituit de la catedra de economie politică a Politehnicii din Bucureşti. *Eliberat în decembrie 1945,* se consacră redactării memoriilor privind activitatea politică şi unor lucrări – rămase nedefinitivate – care se adaugă celor 13 studii publicate după anul 1937 în revistele economice româneşti şi străine, inclusiv volumul *Rostul şi destinul burgheziei româneşti* (Editura Cugetarea, Bucureşti, 1942, 444 p.). Ultimul său studiu *Productividad del trabajo y comercio exterior* a apărut în 1947 în revista *„Economia''* din *Santiago de Chile.* Tot în această epocă studiază folosirea energiei geotermice şi brevetează rezultatele, în ţară şi în Elveţia, sub numele fiului său Alexandru.

La 19 decembrie 1948 a fost arestat din nou. Purtat prin diferite închisori, ajunge în 1950 la Sighet, unde se aflau deţinuţi într-un regim de exterminare toţi foştii demnitari ai ţării împotriva cărora nu fusese intentată vreo acţiune judiciară.

Aici, lipsit de asistenţă medicală, ca de altfel toţi ceilalţi deţinuţi, *moare la 30 decembrie 1950* în vîrstă de 59 de ani. Decesul este comunicat familiei abia după aproape 8 ani, în luna mai 1958. În 1951, deci cînd Mihail Manoilescu nu mai exista, i s-a intentat un proces de către un tribunal civil, privind activitatea sa ca ziarist, iar *la 12 aprilie 1952 a fost condamnat* „în lipsă" (!) la 15 ani temniţă grea şi 10 ani degradare civică, cu confiscarea totală a averii, fapt probabil unic în analele judiciare ale tuturor ţărilor civilizate.

S-a stins astfel o personalitate de excepţie – strălucit deopotrivă ca inginer, orator, profesor, om politic, diplomat şi mai presus de toate economist recunoscut pe plan internaţional – despre a cărui operă ştiinţifică, analiza pertinentă a profesorului *M. Todosia** conchide următoarele: „Utilizînd cu măiestrie tehnicile de analiză cantitativă a fenomenelor, Manoilescu elaborează astfel o teorie coerentă, sistematică, de largă erudiţie, cu privire la comerţul internaţional, degajînd concluzii şi definind noi instrumente de analiză ce sintetizau rezultatele întregii sale activităţi de cercetare ştiinţifică. De aceea *Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional* ocupă un loc special în istoria culturii economice româneşti, reprezintă o sinteză şi în acelaşi timp o depăşire a tot ceea ce s-a realizat pînă la el, cartea nefiind egalată de nici o lucrare a contemporanilor săi" ...André Piettre, în *„Histoire de la pensée économique et analyse des théories contemporaines"*, o trece în lista celor mai valoroase lucrări de economie care au apărut în istoria tuturor timpurilor, cartea lui fiind de altfel singura cu care figurează gîndirea economică românească aici."

*
* *

Retras la Breaza, în timpul marilor bombardamente anglo-americane din primăvara şi vara anului 1944, Mihail Manoilescu a început redactarea memoriilor sale, pe care a trebuit să o întrerupă (în intervalul oct. 1944–dec. 1945) din cauza arestării şi detenţiei sale. În primăvara anului 1946, la scurt timp după reluarea lucrării, a întrerupt-o din nou, considerînd necesar să consemneze „mai curînd", înaintea trecutului îndepărtat, activitatea sa ca ministru în ultimul guvern al regelui Carol al II-lea. La memoriile politice va reveni după definitivarea manuscrisului publicat de noi sub titlul *Dictatul de la Viena,* ca de altfel şi la alte lucrări anterior începute, asupra cărora se fac menţiuni în *Prefaţă.* Arestat din nou la 19 decembrie 1948, de această dată fără întoarcere, nu a putut duce la sfîrşitul intenţionat consemnarea evenimentelor din viaţa sa. Redactarea se întrerupe brusc în noiembrie 1936. În aceste condiţii, *Memoriile,* cu excepţia unor scurte amintiri din copilărie, începînd cu anul 1904, consemnează evenimente receptate „ca spectator al vieţii politice" din 1914 pînă în 1919, cînd autorul intră activ în vîltoarea vieţii social-politice a ţării. Rezultă astfel că memoriile sale acoperă un interval de timp, de numai 22 de ani (1914–1936), evident foarte scurt ca durată, dar – după cum se va constata – bogat în evenimente.

În 1968, textul original, cu corecturile şi completările manuscrise ale autorului, a fost împrumutat pentru fotocopiere Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice, cu condiţia expres formulată şi acceptată de acesta că „orice publicare

---

* *Mihail Manoilescu despre problemele dezvoltării complexului economic naţional din perioada interbelică, contribuţia acestuia în domeniul teoriei relaţiilor economice internaţionale* (Studiu introductiv la M. Manoilescu : *Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986).

integrală sau parţială se va face numai cu acordul moştenitorilor şi în condiţiile dreptului de autor'' – clauză care nu a fost respectată.

După aproape 50 de ani, lucrarea a necesitat unele intervenţii, atît pentru aducerea ortografiei în concordanţă cu normele academice actuale cît şi pentru eliminarea unor inadvertenţe datorate transcrierii textului după dactilograma iniţială. Cum, în condiţiile în care autorul a dictat stenografului său memoriile, nu putea fi vorba de introducerea unor indicaţii, oricît de sumare, asupra persoanelor invocate în text, ne-a revenit nouă această sarcină. Din numărul foarte mare al acestora s-au putut alcătui note pentru 431 personalităţi, incomplete în unele cazuri, din pricina lipsei de informaţii privind această perioadă.

Volumul de faţă prezintă perioada 1904 – 8 iunie 1930, respectiv textul primelor 6 părţi ale Memoriilor.

Un al doilea volum va cuprinde ultimele 3 părţi: VII– *Începuturile domniei lui Carol şi dezamăgirile ei* (1930–1931), VIII–*Afacerea Blank*, IX–*Singur şi izolat în jungla politică* (inclusiv *Notele*, numerotate în continuarea celor din primul volum, 250–432).

Textului propriu-zis îi urmează, sub titlul *Addenda*, manuscrisul inedit al lui M. Manoilescu intitulat *Însemnări din noaptea abdicării* (6 septembrie 1940), copiile actelor oficiale adresate regelui Carol al II-lea, întocmite de către autorul Memoriilor din dispoziţia generalului I. Antonescu şi *Indicele de nume*.

Se încheie astfel capitolul cel mai dramatic al vieţii, atît de zbuciumate a autorului, consemnată sintetic în *Prefaţa* noastră.

1992 Prof. dr. ing. Valeriu Dinu

CĂTRE CITITORUL MEU

Aş vrea să vorbesc cu tine, cititorule, înainte ca să începi a parcurge şirul lung al acestor pagini, de care poate te vei obosi în drum...

Dar, cum eu am fost în viaţa mea şi un vorbitor de tribună şi catedră, nu am putinţa să-mi aleg gîndurile şi cuvintele decît dacă ştiu întîi pe cine am în faţa mea.

Cine vei fi tu acela care te vei osteni să cunoşti prin acest volum o viaţă de om şi o epocă din istoria ţării acesteia? În ce an vor fi publicate aceste memorii, în ce ambianţă politică şi socială? Care vor fi ideile stăpînitoare ale vremii, sub vraja cărora vei sta tu?

Poate unele fapte din trecutul meu, de care în sinea mea mă mîndresc, vor părea atunci neînţelese sau vor fi socotite pe răbojul vremii tale ca blamabile... Poate că altele, pe care eu le pomenesc numai în treacăt, vor reţine cu simpatie atenţia ta. Căci vremurile schimbă criteriile binelui şi ierarhia valorilor. Şi, de pildă, de azi peste o generaţie, va putea să-ţi apară absurd că un om care putea folosi acestei ţări în multe feluri şi-a risipit puterile lui şi şi-a răvăşit viaţa întreagă, din cauza unei preocupări dinastice şi în funcţie de un monarh! Şi tot aşa, luptele dintre partidele politice vor putea să ţi se înfăţişeze tot atît de absurde cît ni se înfăţişează azi nouă, luptele religioase de acum cîteva veacuri.

Dacă aceste amintiri vor apărea tîrziu de tot, nu vor mai fi oameni în România pentru care numele citate în ele să constituie evocări, cu un contur şi cu un înţeles precis. Pe vremea ta se vor mai păstra vii abia cîteva figuri devenite „istorice", prin convenţie şi prin tradiţie didactică. Vei şti, ceva cu totul vag, schematic şi artificial despre regii Ferdinand[1] şi Carol al II-lea[2], despre Ionel Brătianu[3] sau Averescu[4]... Dar tu nu vei fi în stare să reconstitui în sufletul tău nimic din atmosfera epocii, din culoarea şi din parfumul ei care nu se păstrează niciodată aşa cum au fost, în filmul istoriei. Şi atunci este probabil că ceea ce te va interesa mai mult în aceste file cu dramele lor va fi ceea ce se cheamă, cu un cuvînt de care s-a abuzat, eternul omenesc.

Vei urmări poate cu pasiune în frămîntările epocii mele o altă ediţie, în alt cadru, a frămîntărilor epocii *tale* şi vei constata ca şi poetul: „alte măşti, aceeaşi dramă".

Sau poate, căutător al sensului vieţii publice şi a normelor ei etice, vei cerceta cu grijă în actele oamenilor şi, în primul rînd ale mele, ce este legitim, drept şi oportun în diferitele atitudini politice şi ce nu. În acest caz, aceste însemnări îţi vor fi în adevăr folositoare, fiindcă ele sînt stăpînite de-a lungul lor de preocuparea *eticului* în politică. Căci *viaţa mea a fost un şir de probleme de conştiinţă individuală şi de etică politică,* pe care le-am rezolvat, bine sau rău, dar empiric, după inspiraţii nedesluşite şi sub imperative cărora nu le cunosc singur obîrşia. Şi nimic nu m-ar face mai bucuros decît să ştiu că aceste probleme şi „cazuri" ale mele au putut folosi ca exemple – pozitive sau chiar negative! – care să îmbogăţească materialul de experienţă a eticii politice şi să ajute la consolidarea normelor ei. Căci, după credinţa mea, trebuiau să *existe* norme generale şi permanente de comportare a omului în faţa interesului public, norme care sînt *cu totul independente de epocă, ca şi de sistemul social şi politic.*

Sub monarhiile absolute sau sub republici, sub regimurile aristocratice sau sub cele comuniste, aceleaşi mari categorii: datoria, dezinteresarea, sacrificiul, predominarea interesului public, precum şi corelativele lor negative: egoismul, ari-

vismul, cupiditatea, „rangofilia'' formează cadrele în care se leagănă sau se fixează omul public. De aceea amintirile politice, scrise cu probitate sufletească, constituie o contribuţie la lămurirea acestor categorii, ori la ce epocă şi ori la ce societate omenească s-ar raporta.

Ca să aibă un rost de a fi scrise şi publicate, aceste amintiri sînt înainte de toate *sincere.*

Ele nu pot avea valoare decît în măsura în care pornesc dintr-un gînd prob şi cinstit. Ele nu urmăresc să-mi creeze mie o figură fotogenică în faţa celor ce-mi vor face cinstea să se ocupe de cel ce am fost. Ele vreau să servească pentru a reconstitui măcar o fărîmă din *adevărul* ce nu poate fi niciodată cuprins întreg în litera istoriei. De aceea, *nu este în aceste numeroase file un singur fapt care să poată fi dovedit neadevărat,* afară doar de cazul cînd, pe vremea mea voi fi fost înşelat cu bună credinţă despre anumite lucruri.

Fiindcă multe relatări ale mele par de necrezut, le-am întregit adesea cu obositoare citate după alţii. M-am ferit nu numai de neexactitate, dar şi de exagerare. Şi totuşi, o anumită *impresie* de exagerare s-ar putea degaja din povestirea mea: este aceea care priveşte rolul personal jucat de mine în anumite evenimente. Această impresie însă ar fi datorită numai *caracterului* acestor expuneri. Căci eu nu-mi propun să scriu *istoria politică* a epocii mele, în care caz numele meu ar apărea sporadic; eu caut să însemnez numai amintirile mele personale din această epocă. Eventuala impresie de egocentrism pe care vei avea-o tu, cititorule, vine din aceea că în aceste simple amintiri personale e firesc ca eu să constitui *centrul de referinţă* al faptelor şi evenimentelor. Ca să împrumut o expresie din ştiinţă, importanţa pe care o acord aici faptelor este *invers proporţională cu pătratul distanţei pînă la mine.*

De aceea, în însemnările mele capătă relief, culoare şi lumină mai ales întîmplările pe care le-am trăit personal, le-am văzut personal şi le-am inspirat personal. Aşa înţeleg eu să fiu interesant pentru viitorul cronicar. Căci eu nu sînt *istoric,* ca să proporţionez pe fiecare om şi fiecare faptă după importanţa ei luată în *ansamblul* unei epoci, ci sînt un memorialist, care serveşte material istoricului viitor, din faptele care au căzut sub privirea lui imediată.

Să nu mă învinuieşti dar, cititorule, de a fi înfăţişat epoca mea ca şi cum totul s-ar fi învîrtit atunci în jurul meu. Ar fi nedrept şi absurd. Au fost anumite şi rare momente, ca procesul meu la Consiliul de Război din 1927, cînd în adevăr *aşa a fost...* Dar pentru rest o asemenea impresie este numai o iluzie optică, provocată de faptul, pe care nu îl ascund, că tot timpul am înregistrat spectacolul vieţii aşa cum l-am văzut din foişorul meu.

Pe de altă parte, nu aş voi să te supere caracterul *pro domo* al ideilor desfăşurate în aceste file. Eu nu am intenţionat deloc să fac din ele o apărare şi o pledoarie pentru mine, căci n-aş avea de ce să mă apăr.

S-ar putea să nu văd exact, dar eu socotesc, cinstit, în sufletul meu, că am fost un nedreptăţit. Din acest sentiment fundamental a născut nevoia obsedantă de a mă valorifica cu temeiurile şi justificările mele de-a lungul acestor pagini. Lovit sau ignorat de contemporanii mei, am căutat să stabilesc şi să dovedesc, cel puţin pentru tine, ce am fost şi mai ales *ce aş fi putut să fiu.* De aici impresia supărătoare pe care ai putea-o avea că sînt lipsit de modestie. Îmi dau seama de asta, dar cu nici un risc nu pot să renunţ de a spune, măcar pentru viitorime, anumite adevăruri.

Acum, te las, cititorule, să retraieşti singur frămîntările din viaţa mea pe care le redau imperfect aceste file.

După ce vei fi cunoscut faptele şi înainte de a-ţi încheia judecata ta asupra lor, voi relua firul gîndurilor către tine, oprite aici. Căci atunci vei fi poate mai aproape de mine. Şi, poate, mă vei înţelege.

Mihail Manoilescu

PARTEA I

CA SPECTATOR AL VIEŢII POLITICE ÎNAINTE DE 1919

Dacă voi consacra cîteva zeci de pagini vechilor mele amintiri, care nu se leagă de vreo activitate proprie în viaţa publică a ţării, este nu pentru a releva lucruri necunoscute, ci pentru a evoca o anumită atmosferă a României Vechi, în care mi-am trăit copilăria şi adolescenţa şi în care am învăţat să prind interes pentru viaţa politică şi dramele ei.

În familia mea – după cum arăt într-o scriere rămasă încă nepublicată: *Critica adolescenţei mele* – a existat o anumită tradiţie politică.

Cel mai îndepărtat dar şi cel mai ilustru strămoş al meu a fost Logofătul Tăutu[5], atîtea decenii cel dintîi sfetnic al lui Ştefan cel Mare[6] şi al urmaşului său Bogdan.[7]

Un descendent al marelui logofăt, Ioniţă[8] Tăutu – frate cu străbunica mea Marghioliţa Tăutu* – este autorul constituţiei cărvunarilor la 1821 (vezi în special lucrările lui Barnoschi[9]).

Bunicul mamei mele, clucerul Constantin Bădărău – fiul Marghioliţei Tăutu şi al vel serdarului Niculiţă Bădărău – a fost deputat în Divanul Ad-hoc al Moldovei în două rînduri: în 1857 şi 1859 ca ales al boierilor mici din judeţul Iaşi. Deşi fusese secretarul lui Vogoride[10], era unionist pasionat, ceea ce l-a făcut să-şi cheltuiască toată averea în lupta pentru triumful cauzei Unirii.

Tatăl meu, care, deşi absolvent în 1876 al Academiei Mihăilene, în fruntea promoţiei sale, a rămas toată viaţa numai institutor, a fost militant entuziast al Partidului Socialist, prieten cu Ion Nădejde[11] şi Constantin Mille.[12]

În sfîrşit, vărul mamei mele, avocatul şi profesorul Alexandru Bădărău[13], „Vulturul Moldovei",a fost ministru de Justiţie în 1904–1905 şi apoi de Lucrări Publice în 1912–1913 în guvernele conservatoare şi era recunoscut ca cel mai dinamic şi cel mai popular dintre toţi colaboratorii politici ai lui Take Ionescu.[14]

Cele mai vechi amintiri ale mele în ordinea politică sînt din acele vremuri fericite în care liniştea oamenilor era vag tulburată de războaie îndepărtate, care le dădeau paşnicilor români nevinovata distracţie de a purta steguleţe multicolore pe hărţile cîmpurilor de bătaie.

Copil, îmi amintesc bine de sentimentele opiniei publice româneşti în războiul anglo-bur (1899–1902), în cel ruso-japonez (1904–1905) şi în cel italo-turc (1911–1912).

Ceea ce aş vrea să însemn asupra acestor războaie este cît de hotărîtă se situa simpatia opiniei româneşti faţă cu taberele în luptă. *Aproape unanimitatea ro-*

---

* Păstrez cu sfinţenie în casa mea portretul în ulei al Marghioliţei Tăutu – Bădărău, executat către 1820 de pictorul ieşan Pogor. [Portretul aparţine în prezent descendenţilor autorului]. Figura bunicii mele, în plină tinereţe, este redată cu o incontestabilă măiestrie artistică, care vorbeşte mult de starea de înaintare a artei moldoveneşti la vremea aceea.

mânilor era cu burii împotriva Angliei, cu japonezii împotriva ruşilor, cu turcii împotriva italienilor.

Care sînt oare legile după care se orientează opinia publică a unei ţări neutre în cursul unui război? Cu cît războiul este mai îndepărtat şi mai fără legătură cu interesele proprii ale unei ţări, cu atît opinia publică este mai puţin divizată şi cu atît face bloc cu simpatia ei în jurul unuia dintre beligeranţi. Dimpotrivă, dacă este vorba de un război apropiat, care atinge în mod direct interesele ţării, opinia publică este împărţită, aşa cum a fost, de pildă, în epoca noastră de neutralitate de la 1914–1916, cînd alături de marea majoritate, care cerea războiul împotriva Austro-Ungariei, a existat totuşi o minoritate remarcabilă – cel puţin sub raportul intelectual –, care ar fi dorit războiul împotriva Rusiei.

Explicaţia acestui fenomen curios stă în faptul că, pe cînd războaiele apropiate pun în cauză sentimentele şi interesele diferitelor clase sociale şi a diferitelor provincii ale unui popor, războaiele îndepărtate sînt judecate sub un singur unghi de privire şi după un singur criteriu: *acel etic.* Un război îndepărtat este ca un spectacol în care privitorii îşi plasează simpatiile exclusiv după ceea ce este, sau li se pare, *moral* şi *drept.* De aceea, opinia publică românească era pentru modeştii buri împotriva lacomului Albion; pentru mărunţeii japonezi împotriva colosului rusesc: pentru paşnicii turci împotriva agresivilor italieni.

Din viaţa publică românească, cele mai vechi amintiri ale mele sînt în legătură cu tendinţele iredentiste întreţinute între liceeni prin vizitele regulate ale legendarului Badea Cîrţan[15], prin ecoul luptelor şi conflictelor din Ardeal (care ne făceau pe toţi să învăţăm „Doina lui Raţiu") şi printr-un anumit romantism întîrziat, care se axa în jurul persoanei legendare a domnitorului Ioan Cuza[16]. Dar de toate aceste lucruri am vorbit – deşi în treacăt – în amintita *Critică a adolescenţei mele.*

Dintre amintirile mele politice, cea mai veche este constituirea la 1904 a guvernului lui Gheorghe Cantacuzino[17] (Nababul!), în care a intrat pentru prima dată ca ministru unchiul meu Bădărău; apoi „revoluţia" profesorului Iorga[18] şi a studenţimii lui, de la 13 martie 1905; Expoziţia Jubiliară din 1906 – cînd – copil de 14 ani elev al unui liceu militarizat –, mi-a fost dat să defilez în faţa regelui Carol I[19]. Însă, cea dintîi emoţie adevărat *politică* mi-a fost dat să o trăiesc în timpul răscoalei de la 1907, cînd, în punctul ei culminat, armata austriacă ameninţa să pătrundă în ţară ca să potolească mişcarea ţărănească...

Îmi este apoi vie în minte intrarea profesorului Iorga în Parlament, a doua zi după răscoală, şi imensa decepţie pe care a produs-o atitudinea lui conciliantă, atunci cînd ţara întreagă – şi mai ales tineretul intelectual – ar fi vrut să vadă în el pe un mare procuror social, care să strige oligarhiei româneşti toate adevărurile pe care aceasta merita să le audă.

Un incident politic la care am asistat personal şi care m-a tulburat adînc este acela petrecut la Universitatea din Iaşi în 1908, cînd sub influenţa lui Constantin Stere[20], veniseră acolo pentru prima dată, ca studenţi, o serie de tineri basarabeni. Dar aceştia au intrat în curînd în conflict cu studenţimea naţionalistă din jurul profesorului A.C. Cuza[21], pînă cînd s-a ajuns la o scenă din cele mai dureroase. În aula Universităţii, la unul din cursurile profesorului Cuza despre socialism – sau, mai exact, *împotriva* socialismului –, un student basarabean a voit să întrerupă, dar a fost primit cu atîta ostilitate de către ceilalţi studenţi încît toţi basarabenii s-au retras din sală în mijlocul vacarmului. *Viaţa Românească* a putut să scrie atunci, cu drept, un articol plin de revoltă, care sfîrşea cu îndemnul către basarabeni să vină mai departe la izvoarele culturii româneşti *oricare ar fi ideile lor.*

Trebuie să mărturisesc că pe mine acest incident m-a ţinut sufleteşte departe de mişcarea naţionalistă, în tot cursul adolescenţei mele, deşi – cu tot marele lor

ascendent – nu aveam nici o simpatie deosebită pentru cei de la *Viaţa Românească*.

O mare răscolire s-a produs în burghezia românească în 1908 prin despărţirea lui Take Ionescu de vechiul Partid Conservator (ceea ce s-a numit, cu un cuvînt sugestiv de vulgar „ruptura")*. Nu-şi poate cineva închipui cît a fost de agitată lumea oraşelor noastre de această mică revoluţie, de altfel destul de superficială, care a dus pe Take Ionescu la succese electorale nemaicunoscute pînă atunci, în alegerile parţiale de la Craiova, Vaslui şi Iaşi.

Dar, de ce oare s-a emoţionat atît de mult burghezia noastră, în jurul unei mişcări a cărui plafon ideal era destul de coborît şi a cărei viziune asupra viitorului nu făgăduia nimic într-adevăr revoluţionar şi înnoitor? Era, fiindcă mişcarea lui Take Ionescu răspundea dorinţei de parvenitism a intelectualităţii româneşti, stingherită în parte de ascendentul boierimii. Take Ionescu, care voia să se sfîrşească o dată cu umilitoarea superioritate politică acordată prin tradiţie boierilor, purta steagul inteligenţeloţ proaspete şi grăbite de a-şi deschide drum prin pădurea de stejari, adesea putrezi, ai vechii protipendade.

Destul de limpezi îmi apar în minte şi alte evenimente care astăzi se înscriu atît de minuscule pe linia istoriei politice, dar care la vremea lor au reuşit să provoace un interes pasionat şi zgomotos, în ceea ce se chema opinia publică a micii Românii.

În afacerea tramvaielor (1911), Take Ionescu, despărţit de vechii conservatori, se „înhăma" – cum se spunea pe atunci în mod plastic – la tramvaiul fraţilor Brătieni, pentru a crea o mişcare factice de revoltă în jurul unei chestiuni care avea prea puţin comun cu interesele reale ale ţării. Şi totuşi, ce revărsare de elocvenţă, ce cheltuială de talent şi ce încordare de puteri în jurul unei controverse care dacă ar fi evocată astăzi, în faţa unei lumi obişnuită să trăiască adevărate tragedii politice, n-ar mai trezi decît zîmbete!

Dar, fiindcă este vorba de agitaţii factice, nu pot uita emoţia pe care a resimţit-o opinia noastră publică în faţa războiului balcanic şi participarea exagerat de entuziastă pe care a luat-o tot tineretul nostru în campania de la 1913.

Ţara Românească era, după 36 ani de pace şi de prosperitate, ca un cal bine hrănit, ţinut multă vreme în grajd şi care – cum spune românul – zburdă de bine. Tot entuziasmul artificial pe care l-a trezit această campanie era datorit mai mult dorinţei de aventuri cu orice preţ, pe care o treziseră trei decenii de pace. Singurul element politic care merită reţinut este că în *campania noastră din Balcani intra şi un element de ostilitate împotriva Austriei, care nu admitea această afirmare de putere a României.* E factorul care dădea şi un sens mai înalt acestei campanii, considerată de către intelectualii vremii drept anticamera războiului împotriva Austro-Ungariei.

Dar, de aci şi pînă la exagerarea şi prostiile care s-au spus pentru a justifica şi a teoretiza această campanie este o mare deosebire! Au fost oameni în toată firea care îndrăzneau să afirme că idealul nostru naţional este la Sud iar nu la Nord, iar alţii care trăgeau concluzii pentru anexarea Cadrilaterului din asemănarea de structură geologică a acestei provincii cu restul României!

---

* În ianuarie 1908, P.P. Carp, însărcinat cu conducerea Partidului Conservator, frămîntat de rivalitatea dintre cele trei grupări programatice – cantacuziniştii, junimiştii şi takiştii – se hotărăşte să taie nodul contradicţiilor printr-un act de energie. În lipsa lui Take Ionescu (aflat la Aix les Bains) înlătură grupul takist din Comitetul Executiv, cu excepţia lui T. Cămărăşescu şi V. Arion. Adepţii lui Take Ionescu, constatînd imposibilitatea înţelegerii cu şeful partidului, convoacă la 20 ian. 1908 la Bucureşti pe toţi fruntaşii organizaţiilor conservatoare care-l proclamă şef al unui nou partid, Partidul Conservator Democrat. *Marea ruptură* va fi resimţită din plin de Partidul Conservator de sub şefia lui P.P. Carp, pierzîndu-şi cea mai mare parte din baza electorală (*n. ed.*).

În mod onest, oricine a trăit cu ochii deschiși acele timpuri, trebuie să mărturisească că opinia publică a fost în fundul sufletului ei *împotriva* acestei anexări, aplicînd criteriul *etic* propriei noastre politici, așa cum îl aplica războaielor și politicii altora. Ceea ce izbește astăzi, după atîția ani (și după ce la un moment de strîmtoare am fost siliți să revenim în 1940 asupra puțin inspiratei anexări de la 1913), este lipsa totală a oricărei justificări inteligente a alipirii Cadrilaterului. Argumentele care au prevalat la 1913 nu numai în cancelarii, dar și în fața opiniei publice au fost nevoia asigurării unei *granițe strategice* (?) și dreptul nostru de a obține o *compensație* (!) față de sporirea teritorială a Bulgariei.

La lumina ideilor de astăzi – și chiar din vremea aceea – aceste argumente nu puteau trăi. Și culmea este că am fi putut avea un alt motiv – *acesta legitim și onest* – cu care să justificăm anexarea; dar numai pe acesta nu l-am întrebuințat niciodată. În adevăr, în clipa în care românii macedoneni treceau de sub regimul îngăduitor al Turciei sub stăpînirea prigonitoare a Bulgariei, Greciei și Serbiei, era normal ca ei să fie strămutați, cel puțin în parte, în România liberă, iar Cadrilaterul putea să însemne *rezerva de colonizare a macedonenilor,* așa cum a și devenit mai tîrziu în realitate.

Dar noi n-am știut, nici în 1913 și nici mai tîrziu, să prezentăm *astfel* problema. Și iată cum, lipsa unei doctrine inteligente și corespunzătoare situațiilor a fost de fapt *cauza principală* a pierderii Cadrilaterului, fiindcă în toate cancelariile europene exista convingerea că această bucată de pămînt a fost anexată de România dintr-un capriciu și pentru motive neserioase de prestigiu, de compensație și de apărare strategică!

Cînd, mai tîrziu, în 1940, am încercat, ca ministru de Externe, să creez „de toutes pieces" pe această bază *o doctrină a Cadrilaterului,* era prea tîrziu pentru a mai zdruncina ideile care își făcuseră loc demult în opinia europeană.

Nu este nevoie să mai spun că tot ceea ce s-a petrecut de la 1914 înainte, în legătură cu războiul lumii și al nostru, a fost trăit de mine, ca și de generația mea întreagă, cu o mare rezonanță sufletească.

Dar asupra acestei epoci, atît de bogată în fapte, nu mă voi opri totuși decît cu trecătoare impresii și amintiri personale, fiindcă alții, infinit mai calificați, pot spune despre ea mai mult și mai bine. Aș voi numai să relev de la început cu ce exactă intuiție a văzut opinia noastră publică sensul războiului și *deznodămîntul* lui. La 1914, cînd Austria abia lansase ultimatumul său după atentatul de la Sarajevo, eram întîmplător în Oltenia de Sud, la moșia Izbiceni a familiei Rioșanu. Nu am să uit niciodată scena cînd inginerul Cantemir, cumnatul Rioșenilor a coborît din trăsură agitînd ediția specială a unui ziar care anunța ultimatumul: „De aci va ieși războiul european, de aci sfărîmarea Austriei și alinierea Transilvaniei la România."

O înregistrare de fapte pe care o fac numai cu o mare șovăire – ca atîtea altele din cursul acestor amintiri – dar pe care o datorez în chip imperativ adevărului, este sentimentul cu care românii, și mai ales tinerii din acea vreme, au primit vestea morții regelui Carol I.

Eram pe atunci în anul al IV-lea al Școlii noastre de Poduri și Șosele, astăzi Politehnica din București. După concepția și legile noastre copiate din Franța, noi eram socotiți drept o școală militară – de elită, dar *militară.* Și totuși, în această școală militară, în clipa cînd s-a răspîndit vestea morții regelui, a fost – în ciuda oricărei decențe – o bucurie cum numai tineretul, totdeauna disprețuitor de forme, poate să arate. Toți eram fericiți că moartea bătrînului rege însemna căpătarea libertății pentru România de a merge împotriva Austro-Ungariei.

Nu cunosc tragedie mai cumplită decît deznodămîntul acesta al unei vieți nobile, cheltuită cu atîta onestitate în serviciul ridicării României. La moartea acestui mare suveran, încărcat de merite, tinerimea cea mai bună a țării se bucura! Și

încă cu o mare curăţenie de suflet! Căci în bucuria ei nu punea altceva decît gîndul măririi ţării, care trebuia să vină *prin propria ei jertfă.*

Aş putea să stărui mai îndelung aici cu amintirile mele, pentru a evoca atmosfera celor doi ani ai neutralităţii noastre, cu învolburarea ei către ideal şi cu contrastele ei de atîtea ori penibile. Aş putea să descriu întrunirile Federaţiei lui Take Ionescu în favoarea intrării imediate în război, întruniri pe care, noi tinerii, le urmăream cu multă sfinţenie. Aş putea să vorbesc despre primirile pe care le făceam lui Octavian Goga[23] şi Părintelui Lucaci[24], căruia i-am ţinut şi eu într-o seară un înflăcărat discurs pe Terasa de la Oteteleşanu.*

Dar, pentru caracterizarea epocii voi evoca numai două incidente care arată ce ambianţă de neînchipuită libertate domnea în mica Românie în ajunul celui dintîi război mondial. La vremea aceea, tot tineretul românesc dorea intrarea imediată în război împotriva Austro-Ungariei şi *alături de Franţa.* Căci dragostea pentru Franţa era o componentă sufletească proprie şi deosebită de însăşi preocuparea pentru românii transilvăneni, componentă care venise – printr-o fericită suprapunere de unde – *să întărească* valul sentimentului *românesc.* Nici eu nu mă sustrăgeam acestei psihoze. Cu o cultură franceză, ca orice tînăr din vremea mea, vizitasem Franţa în vara anului 1911 şi petrecusem multe zile de *nevinovată fericire în muzeele Parisului.*

Aceste puternice impresii nu putuseră să le şteargă o altă călătorie de studii făcută în 1913 – îndată după întoarcerea mea din Campania din Bulgaria – în Germania, unde fusesem timp de două luni prizonierul muzeelor de artă şi a celor de ştiinţă (ca faimosul Deutsches Museum din München). De altfel, la vremea aceea, antiteza Franţa–Germania nu mai era atît de vie şi chiar eu personal asistasem la München la manifestările de apropiere caldă între cele două popoare, prezidate de un bătrîn propagandist francez. Şi astfel, pentru toată generaţia mea, războiul actualiza şi dinamiza vechiul fond de simpatie pro-franceză.

Or, în octombrie 1914, soseşte la Bucureşti generalul francez invalid din războiul 1870, Pau[25]. Federaţia naţionalistă a lui Take Ionescu şi toată lumea românească se pregăteau frenetic să-l primească. Dar cum România păstra o „strictă neutralitate" guvernul boicota această manifestaţie şi interzicea orice gest *oficial.*

Pe atunci eram în ultimul an al Şcolii de Poduri şi Şosele şi – ca şef de promoţie – sergent major al Şcolii. Şi totuşi, deşi socotiţi ca militari activi, noi ne-am decis să luăm parte la primirea generalului francez. După ce l-am informat în ajun pe Ionaş Grădişteanu[26], secretarul Federaţiei, am ieşit în ziua sosirii lui Pau cu toată şcoala în formaţie militară sub comanda mea, pînă la Gara de Nord, şi ne-am aliniat pe peron ca să dăm onorul nobilului general invalid. Ei bine, *acest act îndrăzneţ n-a avut nici cea mai mică urmare disciplinară,* cu toate că el a fost remarcat şi comentat de întregul Bucureşti şi de cercurile diplomatice interesate!

În aceeaşi ordine de fapte, va fi greu oricui să creadă că în timpul unei manifestări de stradă din 1914, după o întrunire a Federaţiei, am ţinut, îmbrăcat civil, un discurs înflăcărat, îndemnînd de-a dreptul armata să nu asculte de ordinele superiorilor şi să ne dea drumul, nouă, manifestanţilor, mai departe spre Palatul Regal!

Ţin minte şi acum fraza „de efect" cu care am încheiat tinerească mea intervenţie: „Baionetele voastre v-au fost date ca să strălucească în soare pe creştetele Carpaţilor, iar nu ca să le îndreptaţi astăzi împotriva acelora care vor să meargă alături de voi acolo". Cînd am terminat, prefectul de poliţie Corbescu[27] – care se şi informase între timp asupra obscurei mele persoane – mi s-a adresat precipitat

---

* La 23 dec. 1914 *Vasile Lucaciu* şi *Octavian Goga* demisionează din Comitetul Executiv al Partidului Naţional Român din Transilvania, lansînd lozinca luptei pentru realizarea ideii unităţii politice a poporului român (*n. ed.*)

şi rugător: „Domnule Manoilescu[28], fac apel la patriotismul d-tale ca, cu ascendentul pe care văd că-l ai asupra studenţilor şi a mulţimii, să-i rogi să se liniştească şi să nu mai insiste pentru desfacerea cordoanelor.''

Bună, blîndă şi îngăduitoare România de altă dată!

Aş putea spune că nu a fost dramă a sufletului românesc din epoca aceea, pe care noi tinerii să nu o fi trăit cu intensitate. Mai presus de toate, veştile care veneau din Ardeal, unde românii trebuiau să lupte sub steag unguresc, nu aveau nevoie să ne fie prezentate oratoric pentru ca să ne zguduie sufletul.

Dar pe mine, ca moldovean, mă durea nu mai puţin şi soarta Basarabiei, uitată cu totul în obsesia generală a Ardealului. Sărmana Basarabia! Şi atunci, *ca totdeauna,* a avut partea să fie veşnic trecută în penumbra sufletului, de cîte ori a stat în cumpănă cu Ardealul! Şi acum 25 de ani, ca şi în zilele din urmă (1941), bucuria recăpătării Basarabiei nu a putut compensa nici pe departe grija şi preocuparea pentru Ardeal.

În această pornire de simpatie în care eu învăluesc – astăzi ca şi totdeauna – Basarabia, pot să-i cuprind şi pe germanofilii noştri, care se luptau în *numele ei.* Căci, în afară doar de cîţiva netrebnici cumpăraţi cu bani nemţeşti, germanofilii dintre anii 1914 şi 1918 erau oameni de o mare probitate sufletească şi de un admirabil curaj civic.

Eram la vremea aceea hotărît împotriva lor. Dar aceasta nu m-a împiedicat să le păstrez pînă la sfîrşit în suflet acel respect pe care îl merită învinşii politici, de nobilă dezinteresare, în timp ce nimic nu m-a atras vreodată spre profitorii victoriei şi răsfăţaţii noroculuí, care au fost totdeauna liberalii.

În această scurtă înclinare pentru germanofili – de care mă despărţea la vremea aceea totul – era parcă o presimţire nedesluşită că voi ajunge şi eu o dată în viaţa publică o victimă permanentă a curajului în convingeri. Iar, pe de altă parte, oamenii de înaltă calitate care erau atunci germanofilii: Petre Carp[29], Maiorescu[30], Marghiloman[31], Theodor Rosetti[32], Virgil Arion[33], Constantin Arion[34], Lupu Kostachi[35], Slavici[36], Ţzigara-Samurcaş[37] şi Constantin Stere, bărbaţi de stat, *pe planul superior al gîndirii politice, aveau dreptate.* Teza lor era *perfect logică,* căci noi, chiar dacă am fi ajuns atunci învingători alături de Rusia, ne pregăteam pieirea noastră. *Logica* lor a fost însă învinsă de eternul ei corectiv: întîmplarea, care a făcut să se producă ceea ce nu putuse prevedea nimeni şi anume ca Imperiul Rusesc să se prăbuşească înainte de victoria Aliaţilor asupra Germaniei.

Ca totdeauna, şi de data aceasta, conservatorii erau, după o veche glumă, *cu logica,* pe cînd liberalii şi „takiştii'', urmaţi de ţara întreagă, erau cu *psihologia.* Şi psihologia a învins logica! Dar în ordinea logică era perfect valabil şi un al doilea argument al germanofililor şi anume că alipirea Ardealului mai putea întîrzia fără pericol ca românii din Ardeal să se deznaţionalizeze, după cum nu se deznaţionalizaseră în 1000 de ani, pe cînd Basarabia *nu putea să aştepte,* fiindcă o continuare a înstrăinării ei ne-ar fi dus la rusificarea rapidă şi totală a acestei mari părţi a neamului.

*

Concentrat ca sublocotenent la Regimentul meu 24 Artilerie, a doua zi după ce am luat titlul de inginer, am petrecut anii 1915–1916 în mijlocul ţăranilor şi pot mărturisi, alături de toată generaţia mea, că *războiul care se pregătea era cel mai popular dintre toate războaiele care au fost vreodată.*

Dacă burghezii – şi mai ales pseudoburghezii – Vechiului Regat aveau meritul de a înţelege imperativul întregirii şi de a aştepta cu mare lărgime de suflet jertfa, pe care singuri şi-o pregăteau, poporul avea şi el meritul de a-i urma cu cel mai sigur şi mai sănătos instinct.

Dar, în iunie 1916, în preziua războiului, am fost luat pe neașteptate de la regimentul meu, fiind ales de directorul Muniţiilor,care nici nu mă cunoaştea personal – pe baza calităţii mele de şef de promoţie de inginerie – să lucrez în locul cel mai delicat în care tehnica românească avea să-şi spună atunci cuvîntul.

Astfel, am început să activez în această direcţie, sub conducerea inginerului Tancred Constantinescu[38] (ale cărui merite de tehnician şi de şef nu ar putea fi niciodată întunecate), la proiectarea şi construcţia de afete şi de frîne de recul pentru transformarea în artilerie mobilă a tuturor gurilor de tun din Cetatea Bucureştiului şi de pe linia Focşani-Nămoloasa-Galaţi.

Ce s-a realizat acolo de către colegii mei ingineri şi de către mine nu se poate spune decît lăsînd la o parte orice modestie: 87 de piese lungi de artilerie de 150 mm (proiectate de către inginerii Ulescu, Bâlcu şi Manoilescu sub conducerea superioară a lui Tancred Constantinescu), 24 obuziere de 210 mm şi atîtea alte piese mai mărunte (care, fără aceasta, ar fi rămas inutile în forturi şi ar fi trebuit să fie distruse în retragere) au fost puse ca piese mobile la dispoziţia armatei şi utilizate la operaţiile militare. În special tunurile lungi de 150 mm au întărit frontul rezistenţei noastre de la Oituz pînă la Galaţi şi, într-un război care nu putea fi conceput fără artileria grea, au condiţionat în bună parte succesele de la Mărăşeşti şi Mărăşti.*

Aceste lucrări reprezentau un summum de îndrăzneală tehnică, căci era pentru prima dată că se construiau în ţară, după planuri concepute de ingineri români, afete de tun, ţevi exterioare (manşoane) şi *frîne de recul,* piese fine, pentru care se cerea o mare experienţă.**

Eu personal am conceput şi proiectul unui modul original de obuzier, pe care l-am construit (utilizînd ţeava interioară şi cupolele Cetăţii Bucureşti) în atelierele Wolff, evacuate la Nicolina-Iaşi, şi în uzinele ruseşti Gretter şi Krivenek din Kiev. Acest obuzier, pe care îl intitulasem – ca omagiu pentru oraşul refugiului, care era şi oraşul meu – *model Iaşi,* a străjuit mormîntul Soldatului Necunoscut, de la încheierea păcii pînă tîrziu.

Şi totuşi această *cea dintîi* bucurie a unei realizări a mele a fost tulburată de un incident care mi s-a încrustat adînc în suflet. Pe cîmpul de tragere, la prima experienţă, colonelul Burileanu[40], om încrezut şi invidios, a provocat un incident absurd şi m-a silit să părăsesc cîmpul de tragere. Şi astfel, eu care concepusem şi proiectasem obuzierul, nu am putut asista la cea dintîi tragere a lui! Cu acest fapt simbolic pentru mine s-a deschis seria dezamăgirilor mele; căci, de-a lungul întregii cariere, mi-a fost dat adesea să reuşesc în acţiunile mele, *dar nu mi-a fost dat niciodată să mă pot bucura personal de rezultatele lor.*

O altă întîmplare, de data aceasta amuzantă, în legătură cu obuzierul meu, s-a petrecut în iunie 1922, cînd un ziarist ieşan de la *Opinia,* luînd cunoştinţă „cu profundă oroare'' de broşura mea pe coperta căreia era „poza obuzierului, cu înfăţişarea unui dulău mofluz, cu botul îndreptat în sus şi urlînd la lună'' se întreba dramatic şi grandilocvent: „cum va suporta umbra inginerului nostru, dezgustul unanim al posterităţii''? I-am explicat în acelaşi ziar, care a fost rostul acestor lucrări de artilerie ale inginerilor români în războiul nostru naţional şi am subliniat

---

* Ca de atîtea ori în ţara noastră, nici în presa vremii, nici în publicaţiile posterioare despre război, nu s-a dat atenţia pe care ar fi meritat-o acestor realizări tehnice care pentru vremea lor au constituit un senzaţional record.

** Vezi pentru detalii lucrarea mea : *Obuzierul de 210 mm, Model Iaşi* (Extras din *Buletinul Societăţii Politehnice,* anii XXX, III – XXX, IV, 1920). Textul acestei lucrări, cu toate calculele balistice care le conţine, a fost reprodus în Cursul de Balistică al Colonelului Georgescu Pion[39] la Şcoala de Artilerie, pentru a servi ca model de calcule viitorilor ofiţeri şi ingineri artilerişti, vezi de asemenea lucrarea mea : *Mobilizarea industrială.* (Tipogr. Monitorul Oficial), extras din *Buletinul A.G.I.R.,* 1940).

coincidenţa că la data la care ziaristul mă „acoperea cu dispreţul lui" eu mă transformasem deja dintr-un feroce constructor de arme distrugătoare, în pacificul director al Refacerii Economice, menit să răscumpere păcatele şi crimele celor dintîi!

Tot în legătură cu activitatea mea la Direcţia Muniţiilor, trebuie să mărturisesc că pe acea vreme nu eram cel mai bun prieten al ofiţerilor activi şi că, mulţi ani după război am păstrat inerţia acestei stări sufleteşti. Îndată după război, am publicat în *Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor**, un articol despre participarea inginerilor în război, în care atacam pe ofiţeri. Mai tîrziu, în 1920, cînd un Consiliu de Război dăduse o condamnare nedreaptă, asupra căreia s-a revenit în urmă, împotriva inginerului Topliceanu, vechi prieten şi colaborator al meu în Direcţia Refacerii, am scris într-o broşură a acestuia un violent cuvînt de introducere în contra militarilor. Şi toate acestea le făceam într-o vreme în care eram înalt funcţionar de stat, cu mari perspective de viitor dar – ca totdeauna – fără nici o grije de a nu mi le strica!

Întorcîndu-mă la Direcţia Muniţiilor, nu mă pot împiedica să însemnez încetineala, neglijenţa şi neseriozitatea cu care lucra în Ministerul de Război generalul Iliescu[41], omul de mare încredere al lui Ionel Brătianu. *Pentru a nu vorbi decît de fapte pe care le cunosc şi le pot dovedi personal,* era mai mult decît revoltător, că, abia după doi ani de la izbucnirea războiului mondial, în iunie 1916, să se înceapă o operă tehnică atît de esenţială ca transformarea gurilor de foc de 150 mm, amintite mai sus, în artileria mobilă. Căci doar se ştie bine ce rol hotărîtor jucase în războiul din Franţa artileria grea, de care noi eram lipsiţi cu totul...

*

A urmări pulsaţia vieţii sociale a fost încă din adolescenţă marea mea pasiune.

E drept că specialitatea mea m-ar fi destinat mai mult spre rolul liniştit şi unilateral de tehnician şi conducător de întreprinderi, dar *dimensiunea politică* din mine era mai puternică decît conformismul carierei. De altfel, eu aş fi dorit să studiez mai curînd dreptul şi numai succesul obţinut, reuşind primul la teribilul concurs de intrare la inginerie, m-a făcut să optez pentru această carieră. Totuşi, şi după aceea, am avut nostalgia dreptului, iar în 1915 am iniţiat o mişcare a absolvenţilor liceului real pentru a obţine admiterea fără examen de diferenţă în facultăţile de drept... Memoriul alcătuit de mine atunci a convins pe profesorii noştri jurişti, în frunte cu Tanoviceanu[42], dar numai eu nu m-am putut bucura – din cauza izbucnirii războiului – de avantajul pe care îl creasem pentru alţii...

În lumea inginerească am predicat în mod permanent necesitatea culturii generale şi, de pildă, în februarie 1919, într-o conferinţă ţinută studenţilor ingineri**, le-am înfăţişat, din adîncul unei convingeri pasionate, nevoia culturii filozofice şi literare, arătîndu-le că orice inginer este ameninţat la sfîrşitul vieţii lui să audă o voce misterioasă care îl întreabă: „Ai frămîntat pe pămînt destul *materia*, dar ce ai făcut cu *sufletul* tău?"

---

* Notez că Asociaţia Generală a Inginerilor a fost fondată în 1918 în refugiul de la Iaşi şi că la înfiinţarea ei am avut un rol atît de activ încît am fost ales în unanimitate drept cel dintîi secretar general al ei. Tot graţie stăruinţelor mele, au intrat atunci în rîndurile inginerilor şi silvicultorii, pe care după aceea i-am protejat continuu în cursul carierei mele. Aceasta nu i-a împiedicat ca mai tîrziu, prin fruntaşii lor cei mai reprezentativi, să se poarte ingrat cu mine, ceea ce m-a făcut să le arunc într-o şedinţă constatarea că „floarea recunoştinţei nu creşte în păduri ..."

** Vezi *Contribuţia culturii generale în formarea conceptiei tehnice,* publicată în Buletinul A.G.I.R., 1919 şi republicată în acelaşi Buletin nr. 12 din 1936.

Năzuinţa spre un orizont mai larg m-a făcut să iau parte la multe manifestaţii cu caracter politic sau semipolitic, încă cu mult înainte de a intra propriu-zis în viaţa publică. În iarna 1917 vorbeam la o întrunire a intelectualilor basarabeni şi nebasarabeni din Chişinău; în iulie 1917 îi scriam profesorului Iorga îndemnîndu-l să ia atitudine energică împotriva guvernului în chestiunea nepregătirii războiului. Mi-a răspuns măgulitor, dar ferindu-se să supere pe Brătianu; în decembrie 1918 relevam în *Neamul Românesc* nepermisele erori de tehnică electorală comise în noua lege a guvernului,* în aceeaşi lună ţineam un discurs – primul meu discurs politic! – la o întrunire în *afară de partide* convocată de Nicolae Iorga în sala Bejan de la Iaşi. Profesorul a fost fericit să mă „descopere" iar cînd – cîteva luni mai tîrziu, în mai 1919 – m-am căsătorit la Bucureşti cu aceea care mi-a rămas marea tovarăşă şi prietenă a vieţii, Nicolae Iorga, care o cunoştea de multă vreme, i-a mărturisit categoric că sînt un orator.

Cu aceste înclinări temperamentale, eram sigur că într-o zi voi lua parte activă la viaţa publică a ţării.

Dar, a doua zi după război, orice tînăr cu preocupări politice, şi cu unele însuşiri care să-l indice pentru viaţa publică, nu putea fi – dacă era într-adevăr liber sufleteşte şi nesubjugat intereselor meschine de carieră – decît extrem de şovăitor şi de nedecis, în faţa partidelor şi curentelor care voiau să-l capteze.

Pentru cei care nu cunosc împrejurările de atunci şi care ar voi să judece numai cu logica, problema s-ar fi părut rezolvată dinainte, o dată ce exista Partidul Liberal, puternic prin rolul pe care îl avusese în formarea României Mari şi atrăgător prin perspectivele pe care le deschidea oricărui tînăr, prin definiţie doritor de afirmare şi de... ascensiune. În realitate însă Partidul Liberal era, a doua zi după victoria pe care ar fi vrut să o socotească a lui şi numai a lui, neînchipuit de impopular.

Ca tînăr inginer, între şefii mei care erau toţi înfeudaţi, direct sau indirect, Partidului Liberal, ar fi fost firesc să accept sugestia unui asemenea mediu şi să mă ataşez sufleteşte de dînsul. Dar eu împărtăşeam sentimentele *ţării întregi,* care nu putea uita imensele greşeli pe care le făcuseră liberalii în pregătirea şi conducerea războiului.

Nepregătirea tehnică a războiului, alegerea nenorocită a generalului Iliescu drept comandant de fapt al armatelor, – alegere care dusese în primele zile de luptă la sinuciderea generalului Zotta, şeful Statului Major, – evacuarea în străinătate a partizanilor regimului sub pretextul diferitelor misiuni, laşitatea fruntaşilor liberali care în zilele înfrîngerilor noastre trecătoare dădeau semnalul descurajării şi a defetismului, toate acestea făceau antipatic partidul şi pe omul care avusese un rol decisiv la înfăptuirea României.

Este cunoscut că, *a doua zi după război, Ionel Brătianu – înfăptuitorul României – a putut fi învins într-un duel oratoric, pe care avusese imprudenţa să-l provoace la Cameră, tocmai pe chestiunea războiului nostru, de către Alexandru Marghiloman, înfierat în mod constant de presa liberală ca infam trădător.* De altfel, însuşi partidismul liberalilor cuprinsese în el germenele impopularităţii, căci partidul era de un sectarism care repugna. Organizarea lui pe baze pur materiale îndepărta tineretul care ar fi voit o Românie mai curată decît cea pe care o moş-

* Vezi *Reprezentarea Proporţională după noul decret-lege,* Bucureşti, 1919

tenise. În afară de aceasta, răceala temperamentală a lui Ionel Brătianu (care dădea tuturor impresia unui om dispreţuitor, ce nu crede decît în el însuşi), erau tot atîtea elemente care duceau la rezultatul paradoxal că omul care era autorul României întregite să fie *cel mai puţin popular dintre figurile politice ale vremii!*

Prin prestigiul realizărilor sale, prin inerţia sufletească a burgheziei din Vechiul Regat legată de partidul lor, ca şi prin anumite mijloace oculte de captare a coroanei, liberalii constituiau o *oligarhie sui generis* care făgăduia să stăpînească multă vreme ţara.

Dar ei nu reuşiseră să afle cheile misterioase care deschid uşa sufletului popular! Ei avuseseră naivitatea să creadă că votul universal şi împroprietărirea aveau să le asigure fără ostenceală o popularitate de decenii în marile mase ţărăneşti şi nu înţeleseră adevărul psihologic elementar că în politică nu se poate clădi nimic pe *recunoştinţă,* care aparţine trecutului, ci numai pe *făgăduinţi* şi *aspiraţii,* care propulsează viitorul.

Votul universal şi *împroprietărirea* închideau un ciclu istoric, pe cînd masele se orientează în politică numai după idealurile care *li se deschid înainte.* Cît priveşte însă viitorul, liberalii nu aveau, în afară de formula vagă a democraţiei, nimic – dar absolut nimic – care să poată atrage mai ales tinerimea intelectuală.

Cu mediocritatea lor de gîndire (pe care am caracterizat-o şi *am dovedit-o* în volumul meu din 1942 asupra burgheziei* româneşti), liberalii nu erau în stare să creeze o doctrină şi un dinamism sufletesc care să pună în vibraţie tineretul ţării.

Cheia popularităţii nu stă niciodată în succesul politic şi nici măcar în acea simpatie personală care se răspîndeşte în cenaclurile restrînse, cu care conducătorul politic poate să aibă un contact direct. Simpatia este o undă caldă care se revarsă de la o mare personalitate – pe deasupra celor din mediul apropiat ei – nemijlocit către popor; *ea vine din sentimentul că un om este politiceşte dezinteresat, că nu urmăreşte să acapareze totul pentru dînsul şi pentru partidul lui, că este în stare să facă gesturi – poate imprudente sau nebuneşti – dar gesturi care dovedesc putere de jertfă.*

Simpatia nu se îndreaptă spre tipurile egoiste şi calculate, ci spre cele generoase şi romantice. Nu este popularitate adevărată aceea care nu se poate întruchipa în imagini plastice ce vorbesc mulţimii şi care nu porneşte de la dimensiunea sufletească *a dragostei. Popular nu poate fi decît omul a cărui faptă şi zbucium se pot scrie în versuri.*

Al doilea partid care luase la începuturile sale caracterul unei mari mişcări naţionale era *Partidul Poporului,* fondat de către generalul Averescu.

Pentru istoricul viitor, şi mai ales pentru cercetătorul psihologiei populare, va fi nespus de instructiv să cerceteze care au fost originile reale ale popularităţii imense a generalului Averescu. Eu, personal, socotesc că valoarea sa de conducător de oaste a fost poate componenta cea mai mică a popularităţii sale! Cel dintîi element al popularităţii lui a stat în *persecuţia sistematică care s-a îndreptat împotriva generalului din partea lui Ionel Brătianu* şi în special în obstinatul refuz al acestuia de a-l numi comandant suprem al „războiului nostru". Persecuţiile au culminat în excluderea marelui general din corte-

* Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti.* Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, Bucureşti, 1942.

giul regal la intrarea în Bucureşti, după armistiţiu, în noiembrie 1918, gest meschin care a îndurerat ţara şi a coborît atmosfera istoricei clipe.

Dar, ceea ce a ridicat pe culmi popularitatea generalului este faptul că el a fost *omul păcii.* Pentru cine vrea să scrie istoria ţării, cu onestă sinceritate şi fără înfrumuseţări,adevărul este că – cu toate că *Pacea de la Bucureşti**, din 1918, constituie pentru noi o umilinţă şi o renunţare la idealurile pentru care pornisem războiul –, *încheierea ei a fost privită de masele populare ca un mare oftat de uşurare, iar generalul Averescu a ajuns şi mai popular şi mai iubit decît era, fiindcă a adus mult aşteptata pace.* Oricine spune altfel, scrie istorie convenţională bună pentru cărţile de şcoală.

Căci cine a *trăit* vremurile de atunci şi cine a auzit pe soldaţii demobilizaţi căţăraţi pe acoperişul vagoanelor cîntînd: „Ţara vrea să fie pace. Şi-apoi ce-o vrea Dumnezeu!", acela nu se poate ralia la negările de adevăr ale istoriei oficiale.

Generalul Averescu, în sfîrşit, şi-a creat o componentă mai mult a popularităţii sale, prin faptul că s-a ridicat în faţa ţării drept *omul reînnoirii şi al răspunderilor.* Proclamaţia lui curajoasă, reclamînd cercetarea nepregătirii războiului şi a tuturor abuzurilor şi hoţiilor comise de administraţia civilă şi militară, a întregit, în mintea maselor, imaginea omului pe care îl aşteptau.

Este sigur că dacă Alexandru Averescu ar fi avut o mare intuiţie politică, ar fi putut să fie cel dintîi în galeria marilor personalităţi care au creat sau au reînnoit ţările europene a doua zi după cel dintîi război mondial: Lenin[43], Pilsudski[44], Kemal[45].

Totuşi, cu toate scăderile lui politice şi în ciuda unor anumite micimi sufleteşti, Averescu a fost, în politica românească, cel mai bun al vremii lui, cu excepţia doar a generalului Prezan[46], care, cu o nobilă rezervă nu a apărut niciodată în cîmpul politicii. Oricare ar fi criticile care i se pot aduce, Averescu „valait tout de même plus que les autres".**

Dar, fapt foarte caracteristic, mişcarea generalului, spre deosebire de fascism, de naţional-socialism, de comunism, *n-a avut niciodată adeziunea tineretului intelectual.* Generalul n-a avut în urma lui ca tineret decît flăcăii de la ţară întorşi de pe front, dar nu şi studenţimea, *care nu s-a încadrat niciodată în „fenomenul Averescu".*

Dacă studenţimea nu s-a ataşat sufleteşte de general, este fiindcă mişcarea, la începuturile ei, *nu avea în ea nimic doctrinar.* Lumea îl voia pe Averescu revoluţionar, răsturnător de regim şi întemeietor de ţară nouă. Dînsul aspira numai să

---

* Iată succint, cronologia principalelor evenimente care au precedat *Pacea la Bucureşti*: *1916 nov. 28 – dec. 3.* Bătălia de pe Neajlov şi Argeş; înfrîngerea armatei române deschide armatelor inamice calea spre Bucureşti; *dec. 6.* Armatele inamice ocupă Bucureştiului; *dec. 22 – 31.* Bătălia de la Caşin: oprirea ofensivei trupelor austro-ungare. *1917.* Ofensiva germană pe direcţia Brăila şi în Dobrogea de Nord, *4 – 8 ian.*; Dobrogea este evacuată de trupele române; trupele ruso-române se retrag pe Siret; ocuparea Focşanilor (*8 ian.*). Contraofensivă română în sectorul Mărăşti – *ian. 13 – 18*; frontul se stabilizează pe Suşiţa, Putna şi Siret: *iul. 24 – 30* acţiunea ofensivă a armatei române „Bătălia de la Mărăşti", *aug. 6 – 19* – puternică ofensivă germană (Mackensen) pe frontul român; lupte grele în sectorul Mărăşeşti-Focşani; ofensiva este oprită („Bătălia de la Mărăşeşti"); *sept. 9 – 11* – bătălia de la Cireşoaia, ofensiva germană este complet stăvilită; *dec. 5 – semnarea armistiţiului sovieto-german la Brest-Litovsk; dec. 9 – România semnează la Focşani armistiţiul cu Puterile Centrale.* În *28 ian. 1918* guvernul I.I.C. Brătianu demisionează; îi succede un guvern condus de generalul Alexandru Averescu, după el, la *5 mart.*, Alexandru Marghiloman este însărcinat cu formarea guvernului prin care România acceptă condiţiile grele impuse de Puterile Centrale pentru încheierea păcii şi semnează preliminariile acesteia la Buftea. Două luni mai tîrziu, la *7 mai* a fost semnată, la Bucureşti, pacea între România şi Puterile Centrale. (Sinteză după *Istoria lumii* în date, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1969) (*n. ed.*).

** „Valora oricum mai mult decît ceilalţi." (*n. ed.*).

fie recunoscut drept al „*doilea* partid de guvernămînt" *alături* de liberali. Tragedia mea politică de mai tîrziu a venit tocmai din faptul că, după prima sa guvernare politică din 1920–1921, eu am încercat zadarnic să-i dau partidului său o direcţie doctrinară precisă şi să-l ridic *împotriva* Partidului Liberal, ca o forţă autonomă, iar nu ca o formulă de alternare la cîrma ţării în vacanţele de guvernare ale liberalilor.

Al treilea partid – sau mai exact a treia *personalitate* politică care îşi constituise un partid restrîns – era profesorul Iorga.

Din război, Iorga ieşea cu aureola frumoaselor cuvîntări şi articole pe care le aruncase în zilele cele mai grele ale luptei noastre. Şi totuşi, *Iorga era politiceşte sfîrşit a doua zi după întregirea României. Punctul culminant al carierei lui naţionale fusese războiul,* pe care îl pregătise virtual prin scrierile şi prin călătoriile lui în ţările româneşti înstrăinate. Dar în inima tineretului el nu mai putea nădăjdui că va mai trezi vreodată o rezonanţă...

În anii care au urmat, Iorga a fost şef de partid, prim ministru şi cenzor permanent al vieţii publice, a ajuns din ce în ce mai cultivat şi măgulit de suveranii ţării şi de politicieni, dar *numai de oamenii generaţiei lui şi de lumea veche,* în timp ce tineretul încetase de mult să se mai grămădească la uşa sălilor lui de conferinţe.

Iorga nu era făcut să atragă în mişcarea lui pe intelectualii care năzuiau către o doctrină politică consistentă şi închegată. Ideile lui politice erau fluctuante, ca şi temperamentul lui capricios, iar concepţiile lui sociale apăreau confuze.

*

Şi iată cum, în România temperamentele politice, care-şi căutau orientarea la sfîrşitul unui război norocos, *nu aveau unde să se fixeze.*

Singurele mişcări cu adevărat de tineret au fost cele de la extreme: stîngă şi dreaptă.

Este adevărat că în politică, *tineret* înseamnă totdeauna *extremism* şi că există ceva *temperamental* care împinge pe debutanţi spre ideile categorice, absolute, exagerate. De aceea tineretul putea fi întîlnit mai curînd în extrema dreaptă naţionalistă a profesorului Cuza şi la ţărănism, care lua naştere a doua zi după război, cu o doctrină confuză dar atrăgătoare, în jurul personalităţii pe atunci radiante de simpatie a lui Ion Mihalache[47]. Preşedintele Asociaţiei Învăţătorilor se purtase bine în război şi, printr-o atenţiune specială, *nelipsită de viziunea politică* a generalului Averescu, fusese decorat cu „Mihai Viteazul".*

Aceste însemnări despre starea de spirit a tineretului a doua zi după război nu ar fi nici complete, nici deplin sincere, dacă nu aş nota aci şi o altă preocupare a vremii.

Războiul nostru se terminase atît de bine şi, cu toate acestea, de pe urma lui mulţi tineri purtau în suflet o adîncă nemulţumire. Era o nemulţumire de un ordin subtil, *căci mîndria noastră nu fusese deplin satisfăcută de modul cum decursese războiul în toate fazele lui. Noi sufeream de pe urma „defectelor de frumuseţe" ale politicii purtată de conducătorii soartei noastre de-a lungul războiului.*

Pertractasem doi ani de zile cu aliaţii noştri înainte de a participa la război. Ne hotărîsem mult prea tîrziu să intrăm în luptă, atunci cînd – după părerea militarilor noştri şi chiar a generalului Averescu (împărtăşită mie mai tîrziu) – ar fi fost mult mai cuminte să intrăm în război mai înainte şi *să-l învăţăm o dată cu inamicii noştri,* pentru a nu ajunge la marile dezastre din 1916. Nu mai vorbim

* Ordinul *Mihai Viteazul* a fost înfiinţat în 1916 de către regele Ferdinand pentru fapte de război deosebite. Cu trei clase. Cruce albastră şi panglică violetă cu dungi albastre.

de tot ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu, de dezastrul de la Turtucaia, petrecut după cîteva zile de la începerea campaniei, de neseriozitatea Marelui Cartier condus de generalul Iliescu, de pacea separată care, – cu toată îndreptăţirea ei momentană – ne punea într-o lumină penibilă în ochii aliaţilor noştri.

Obişnuit din activitatea mea ştiinţifică să sintetizez metodic concluziile şi învăţămintele oricărei experienţe, aş rezuma în cîteva puncte marea lecţie a războiului.

a) Pentru noi, tinerii din vremea aceea, rezultatul fericit al războiului nu ne-a consolat niciodată de insuccesele teribile cu care a început şi pe care le simţim pînă astăzi ca pe o mare ruşine naţională. Căci, noi am suferit de atmosfera care ni s-a creat în cercurile Aliaţilor prin înfrîngerile de la început, care ar fi fost toate *evitabile* dacă aveam o altă pregătire.

b) Clasa conducătoare românească, cu toate jertfele pe care le-a făcut prin fiii ei căzuţi în luptă, nu s-a dovedit la înălţimea vremurilor în ce priveşte putinţa de a se stăpîni în faţa panicii, de a-şi înfrînge egoismul şi a domina evenimentele. Cu un cuvînt, nu s-a înfăţişat înaintea maselor populare *ca o elită*.

c) În comportarea ei inegală, oligarhia românească a arătat, fie eroisme neaşteptate, fie manifestări înfiorătoare de nesimţire. Căci, de pildă, în timp ce armata noastră se retrăgea în derută, la Buzău, la Marele Cartier al generalului Iliescu, ofiţerimea sărbătorea într-un banchet avansările care plouaseră cu sutele!

d) Nu mai puţin dureroasă a fost în războiul trecut lipsa de ţinută faţă cu nemţii, atunci inamici. Într-o scrisoare de la 28 noiembrie 1916 către familia mea, mă destăinuiam astfel: „Ceea ce mă doare, e partea *morală* a dezastrului... nu ştim cel puţin – cum spunea Pasic[48] în şedinţa parlamentului sîrbesc – să murim frumos. Noi luminăm Bucureştii şi numim comisiuni de predare..." Robert de Flers[49] (scriitorul, cu care mă împrietenisem la Galaţi, unde funcţiona ca ofiţer pe lîngă comandamentul artileriei grele şi care mă botezase ca să nu-mi uite numele, Manon Lescaut!) îmi arăta cît de mult rău are să ne facă politica aceasta stupidă, *a unui guvern care încurajează pe nemţofili să rămînă la Bucureşti* şi dă lumii – în locul spectacolului unei depline solidarităţi în nenorocire – *impresia unei tranzacţii cu inamicul.*

e) Cu prilejul războiului s-a dovedit, o dată mai mult, incapacitatea noastră de a organiza şi aceasta nu datorită unei *inferiorităţi intelectuale,* ci unei insuficienţe morale a oligarhiei noastre. Noi nu putem organiza, fiindcă *organizarea cere întîi sinceritate* în a recunoaşte realităţile şi a le raporta superiorilor ierarhici în toată cruditatea lor. Ceea ce ne împiedică pe noi să organizăm este veşnic *potemchinismul,* care face pe toţi agenţii statului să ascundă realităţile triste, numai fiindcă conducătorii lor se complac în minciuni optimiste şi calmante. *Poporul nostru, înzestrat cu atîta daruri, nu se va mîntui decît atunci cînd, la marile răscruci, va alege drumul sincerităţii.*

Cu convingerea adîncă că dragostea de ţară se arată înainte de orice prin curajul şi prin riscul de a mărturisi adevărul, scriu şi aceste amintiri în care dezvăluirea scăderilor naţionale va oferi multora prilejul să mă socotească drept un rău patriot.

f) De-a lungul întregului război, atît în actele mari cît şi în cele minore ale fiecărei zile, oligarhia noastră a vădit constant *lipsa ei de grijă pentru masele populare.* Alături de devotamente epopeice pentru salvarea soldaţilor noştri, arătate de femei ca Elena Cancicov sau Julieta Eftimie Antonescu, moarte de tifos exantematic în îngrijirea ostaşilor, se puteau vedea acte de inconştientă cruzime ale birocraţiei civile şi militare faţă de bieţii soldaţi răzleţi, dezbrăcaţi, flămînzi, căror a le refuza orice ajutor şi orice ocrotire, de cîte ori nu erau împlinite „formele" administrative şi contabiliceşti, acoperitoare pentru dînsa!

g) În schimb, marea revelaţie a războiului a fost *minunea sufletului popular.* Nu este vorba numai de cît poate răbda poporul românesc pentru ţara lui, dar – mai mult decît atîta! – de cum poate răbda. Cu ce demnitate, cu ce ţinută şi cu ce nobilă seninătate!

h) În sfîrşit, cea din urmă concluzie a experienţei războiului este că – *cu toate suferinţele din care am fi putut învăţa ceva – după război nu s-a schimbat nimic esenţial în purtarea clasei noastre conducătoare faţă de masele populare.* Temerea că lucrurile se vor petrece astfel m-a obsedat în tot timpul tragediei noastre. Căci în aceeaşi scrisoare din 28 noiembrie 1916 mărturisisem: „Acum s-a născut în mine o grijă nouă pentru o fiinţă pe care pînă acum nu o cunoşteam, dar care astăzi, în nenorocire, îmi apare vie înaintea ochilor: *e ţara.* Acum abia începem să o simţim ca un ce real şi sfînt, nu ca o frază care atinge banalitatea. Poate că cel puţin de-acum înainte, după ce am văzut-o, după ce am simţit-o, după ce am plîns-o, vom fi în stare să ţinem seama de ea măcar din cînd în cînd, alături de celelalte preocupări şi interese ale noastre... Căci singurul gînd în toate nenorocirea noastră ea trebuie să fie: de n-ar fi şi învăţătura aceasta zadarnică!'' *Cum a şi fost!*

CA DIRECTOR ÎN MINISTER
1919–1921

În 1919, la 27 ani, eram numit, după chemarea secretarului general al Ministerului Industriei şi Comerţului – Tancred Constantinescu – subdirector al Refacerii Industriale, iar în anul următor, 1920, deveneam directorul acestei unităţi şi curînd după aceea directorul general al Industriei din acelaşi minister.

Nu aş vrea să vorbesc mult* despre activitatea mea ca director în minister, deşi ar fi interesantă pentru a caracteriza începuturile de construcţie şi de organizare a României Mari, între anii 1919–1921.

Căci atunci nu se punea problema de a face o simplă "administraţie curentă" – ci de a dezvolta o operă originală, întîi *de descoperire a României Mari* – pe care nimeni nu putea avea pretenţiunea să o cunoască de la Cetatea Albă şi pînă la Arad! – şi apoi de *valorizare a statului nostru* în faţa oameniilor reprezentativi din diferitele ramuri de activitate ale noilor provincii.

Pentru prima dată, directorii noştri de minister – clasicii noştri birocraţi – erau puşi în faţa unei misiuni frumoase de ordin naţional, care le dădea prilejul să-şi arate şi talentul gospodăresc şi comprehensiunea lor pentru problemele *sufleteşti* ridicate de nevoia coordonării şi armonizării unor moşteniri atît de diferite, din deosebitele provincii româneşti.

În sectorul administraţiei industriale, personalul oficial – compus din cîţiva inspectori industriali, de altfel oameni foarte capabili –, nu era nici pe departe crescut la înălţimea unor astfel de însărcinări. Cît priveşte pe miniştri, chiar cei mai buni dintre ei, erau *total absenţi* şi se lăsau frămîntaţi zilnic de activitatea măruntă a ministerului ...

În asemenea împrejurări, numai cei veniţi *din afara ministerului* puteau să aducă un suflu înnoitor. Bazat pe acest principiu, eu, care eram cu totul nou în acest minister, am căutat să mă înconjur de o serie întreagă de tineri *tot atît de liberi de prejudecăţi birocratice ca şi mine.* Cu inginerul Cezar Popescu, care a

---

* Deşi aceste amintiri sînt consacrate aproape exclusiv vieţii publice, nu pot să nu însemnez aici că anul 1919 a însemnat pentru mine cea mai mare cotitură în viaţă. La 25 martie m-am logodit, iar la 4 mai m-am căsătorit cu admirabila mea tovarăşă de puţine bucurii şi de multe suferinţe, Elena Vellan, fiica unui foarte distins medic de origine occidentală amestecată, ceho-austriacă, mort tînăr în 1904 şi descendentă după mamă a unei vechi familii de mari proprietari ilfoveni din care se trăgea şi Delavrancea![50] Nunta noastră a fost o frumoasă sărbătoare ca pe vremuri, cu cupeul lui Mişca, tras de cai albi cu biserică, Domniţa Bălaşa, în freamăt de lume, cu saloanele casei noastre din Sărindar pline de oameni doritori de a petrece, ca altă dată, a doua zi după încheierea războiului. Erau acolo Nicolae Iorga şi George Balş[51] iar din familia mea Alexandru Bădărău, generalul Berlescu, comandorul Tăutu şi atîţia alţii. Între tineretul care promitea, îmi amintesc de viitorul prim ministru Gigurtu[52] de Gusti[53] de Georgică Leon[54] şi toată floarea inginerimii din jurul generaţiei mele ... fără a mai socoti pe ofiţerii francezi găzduiţi atunci cu multă dragoste la familia soţiei mele. Un an mai tîrziu, la 14 martie 1920, adică exact în ziua cînd depunea jurămîntul generalul Averescu, la constituirea celui de al doilea guvern al lui, venea pe lume fetiţa noastră Ica – Natalia.

făcut mai tîrziu o strălucită carieră în stat şi în afară de stat; cu ing. Petrică, în urmă director general al Vămilor; cu ing. Şeibulescu şi Ioaniţiu, succesorii mei la Direcţiunea Generală, precum şi cu o minunată pleiadă de inspectori industriali ardeleni, bănăţeni, basarabeni şi "regăţeni", am reuşit să creez împreună o familie sufletească *sui-generis, aproape fără precedent* în cadrele administraţiei noastre.

Colegialitatea era cea dintîi condiţie a succesului nostru. *Numai aşa am putu* să organizăm, de pildă, acele admirabile congrese ale industriaşilor, care au strîns, pentru prima dată, alături de industriaşii Vechiului Regat, marii magnaţi ai industriei ardelene.

Aceste congrese, rămase neuitate, au constituit un greu examen dat de regăţeni în faţa industriaşilor transilvăneni şi bănăţeni cei mai mulţi, minoritari, oameni cu mare cultură şi pregătire în specialitate.

Nimic n-a lipsit din partea noastră pentru a ridica prestigiul Noii Românii în faţa acestor minoritari, care nu cunoşteau pînă atunci pe români decît din contacte periferice cu clasele modeste ale poporului nostru. Mare a fost surpriza acestor oameni cînd au întîlnit în Bucureşti o capitală atît de rafinată şi cînd au fost puşi aici în contact cu industriaşii noştri de mare prestigiu social, ca prinţul George Valentin Bibescu[55], Bragadiru[56], Assan[57], Dr. Cerkez[58] şi atîţia alţii. Şi ceea ce i-a captivat în special a fost stilul larg de viaţă al bucureştenilor. Nu voi uita niciodată impresiile lor de la prima recepţie pe care le-am oferit-o cu prilejul congreselor din Bucureşti în casa din str. Sărindar, proprietatea soţiei mele, casă care, printr-o minune, n-a făcut încă loc unui bloc hidos.

Acestor fruntaşi ai minorităţilor, "plutocraţi" pînă în vîrful degetelor, românii le înfăţişau acum un aspect necunoscut, care ne înălţa surprinzător de sus pe scara *lor* de valori, construită toată din prejudecăţi de clasă.

Pentru cercetătorul istoriei noastre economice, nu va fi lipsit de interes să examineze ideile pline de originalitate şi de îndrăzneală care s-au propus şi dezbătut în congresele industriaşilor, ţinute în anii 1920–1921, din iniţiativa şi după convocarea mea.

Venirea în fruntea Ministerului de Industrie şi Comerţ a generalului Averescu, preşedintele guvernului, după epoca de încercări naive ale lui Octavian Tăslăoanu[59], a pus ministerul dintr-o dată pe un plan de respectabilitate, de care beneficiam şi noi colaboratorii ministerului. De altfel, la vremea aceea, un director de minister era încă *cineva*, iar puterea lui se putea verifica pînă în cele mai mici detalii, inclusiv dreptul de a avea la dispoziţie un secretar, un automobil şi un birou elegant.

Dar punctul cel mai luminos al acestei epoci l-a constituit Expoziţia Industrială deschisă de noi în septembrie 1921 în Parcul Carol, expoziţie care – prin tot ceea ce a reprezentat ca satisfacţie şi bucurie românească la acea epocă – merită să fie amintită mai amănunţit.

Pentru conducătorii politicii noastre industriale cea dintîi problemă era aceea care se punea de altfel în toate celelalte sectoare ale statului şi anume *cunoaşterea* noii Românii.

Pentru aceasta, i-am propus generalului Averescu ca ministerul să organizeze o expoziţie a industriei din toate provinciile ţării. Generalul mi-a dat titlul de comisar general al guvernului şi toate puterile pentru a mă ocupa de organizarea ei.

Bucureştii nu mai văzuseră de la 1906, de pe vremea doctorului Istrate[60], o expoziţie de mare amploare. În vechiul cadru al parcului de atunci am făcut – cu ajutorul arhitectului Culina şi a colaboratorilor mei imediaţi, toţi tineri cu mare entuziasm ingineresc: Cezar Popescu, Şeibulescu, Ioaniţiu, Faur – şi alţii – să răsară din pămînt 14 pavilioane mari; am reconstruit pavilioanele vechi şi am adus un suflu de viaţă nouă pe cărările presărate cu foi ruginite ale uitatului parc. În

cîteva luni expoziţia era ridicată, iar la intrarea ei stătea scrisă în litere de lumină deviza lansată de mine: *''Prin industrie, pentru ţară''*.

În ziua inaugurării, surpriza bucureştenilor a fost de neînchipuit. Nimeni nu putea să creadă că România producea în noile ei graniţe articole industriale atît de complicate şi de occidentale. Oamenii pipăiau cu mîna vagoanele elegante, ieşite din fabrica ASTRA–ARAD sau surîdeau cu neîncredere, întrebîndu-se dacă nu cumva ele nu sînt aduse în piese din străinătate şi numai montate în România.

Vizitatorii se opreau uimiţi în faţa postavurilor fine de lînă, care apăreau pentru *prima dată în ţară*, în faţa mobilelor luxoase de Arad şi Timişoara, desenate după gustul Münchenului, atunci revoluţionar în arta decorativă, sau a lucrărilor de artă românească, din care unele reprezentau încercări interesante de transpunere a motivelor româneşti în cadrul decorativ modern. Dar, mai presus de toate, domnea în mulţimea care se îngrămădea voioasă în pavilioanele expoziţiei un mare orgoliu, în faţa posibilităţilor, abia atunci dezvăluite, a acestei mari şi frumoase Românii.

Expoziţia de la 1921 a fost cel dintîi strigăt de bucurie al românilor, cînd şi-au descoperit comorile României Mari. A fost o pagină de biruinţă, de încîntare, de euforie, care va rămîne neuitată în mintea sutelor de mii de oameni care au cercetat-o şi au comentat-o cu pasiune.

Inaugurarea s-a făcut la 21 septembrie 1921, în prezenţa principelui Carol, care ţinea locul regelui, plecat atunci în străinătate. Discursul prinţului a fost frumos şi cu miez, iar întrebările, pe care mi le-a pus în cursul vizitei sale în diferitele pavilioane, arăta încă de pe atunci pe omul înzestrat de Dumnezeu cu multe calităţi.

Cu acest prilej, prinţul a lansat – cred că e *primul* care a făcut-o – ideea unui plan economic ''nu numai pentru mîine, ci şi pentru poimîine'', idee care n-a ajuns să se realizeze nici după 20 de ani! Şi tot el a fost *singurul vorbitor care a amintit de lucrători.*

Ce frumoasă ar fi şi astăzi în amintirea mea această zi, dacă nu s-ar lega de toate dezamăgirile care i-au urmat!

Ziarele mi-au lansat atunci în mod larg numele şi nu mi-au cruţat laudele. *Adevărul* (6 oct. 1921) scria că Expoziţia de la Filaret este *''manifestarea cea mai serioară şi mai încurajatoare de la declararea păcii pînă astăzi''*, iar *Lumea* de la Iaşi publica despre mine un articol plin de mîndrie locală: ''Omul zilei, un ieşean.''

Expoziţia s-a încheiat cu un banchet de mari proporţii în cinstea mea şi cu constituirea unui fond de două sute de mii de lei, colectat de industriaşi, din care am fondat două ''premii Manoilescu'', unul la *Institutul Social* şi unul la *Şcoala Politehnică.*

Pentru că norma acestor însemnări este să nu ascundă nimic din partea umbroasă a fiecărui eveniment, trebuie să spun că şi edificarea acestei expoziţii a fost legată de o mare serie de meschinării. În timp ce colaboratorii mei lucrau cu o însufleţire care prelungea entuziasmul tineresc din timpul războiului – departe de orice spirit birocratic şi cu un sacrificiu zilnic de muncă istovitoare –, o parte din industriaşii *români* din Bucureşti, *aflaţi sub inspiraţia şi la ordinele Partidului Liberal,* făceau totul ca să saboteze expoziţia.

Nu convenea liberalilor ca o manifestare de amploare să se petreacă sub un alt guvern decît al lor şi să constituie un activ politic pentru partidul generalului Averescu! Şi atunci, – potrivit regulii tradiţionale de a zădărnici orice acţiune în folosul ţării, atunci cînd nu era şi în folosul său – Partidul Liberal a încercat să zădărnicească deschiderea expoziţiei, punînd pe industriaşi să ceară sub diferite pretexte amînarea ei ...

Procedeul era identic cu cel din 1906, cînd o vastă campanie de presă cerea răsturnarea guvernului, pentru ca nu cumva expoziţia de jubileu a Regelui Carol să se deschidă sub un alt guvern decît unul liberal! Frumoasa realizare a doctorului Istrati era calificată pe atunci de opoziţia liberală drept *"un bîlci imund"*, căci liberalii nu erau înfrînaţi în violenţa lor nici măcar de decenţa pe care o datorau bătrînului şi nobilului rege, în cinstea căruia expoziţia era ridicată.

Ca unul care trăisem încă de copil cu ochii deschişi şi înţelegători asupra politicii, nu m-am lăsat descurajat de acest asalt împotriva iniţiativei mele şi i-am ameninţat pe industriaşii liberali, care sabotau, că voi deschide expoziţia şi fără ei! Cînd au văzut tenacitatea mea au capitulat în ultimul moment, venind să mă roage cu insistenţă ca să le acord pentru industriile liberale puţinele standuri care mai rămăseseră libere! Căci, după ce bătălia lor politică era pierdută, trebuiau cel puţin să nu-şi piardă şi interesele negustoreşti!

Acest incident, nespus de caracteristic, a deschis seria luptelor pe care le-am avut de-a lungul vieţii întregi cu Partidul Liberal. El a simbolizat cursul şi a marcat destinul întregii mele cariere.

După urma expoziţiei eu am rămas – de ce n-aş spune-o? – cu o mare notorietate cîştigată brusc şi în chipul cel mai simpatic cu putinţă. *Cariera mea de om public a început altfel în mod fundamental deosebit decît a tuturor acelor care s-au afirmat deodată în politică.* Nu o alegere ca deputat într-un colţ de provincie şi un bun discurs parlamentar m-au făcut cunoscut ţării, ci această originală intrare în arenă printr-o realizare de interes naţional.

Aceasta a şi făcut ca simpatiile care mă înconjurau la vremea aceea, în cercurile economice şi politice ale ţării, să fie unanime, cu excepţia doar a Partidului Liberal. Ba chiar şi acolo existau mulţi fruntaşi care cultivau nădejdea de a mă vedea într-o zi în rîndurile lor! În fine, atenţiile şi onorurile cu totul extraordinare pe care le-am primit cu acest prilej m-au imunizat de tînăr împotriva vanităţilor şi ambiţiilor de rînd ...

Dar, cel mai mare folos pe care l-am avut de pe urma expoziţiei a fost desigur prilejul de a fi intrat în legături sufleteşti cu generalul Averescu şi de a fi putut fi apreciat de acesta. Generalul, om distant şi – ca orice prim ministru – ocupat peste măsură, nu şovăia să vorbească cu mine cîte un ceas întreg în cabinetul său de la Ministerul de Industrie, să-mi povestească lucruri "în afară de serviciu", cu discreta tendinţă de a mă "creşte şi educa" pentru situaţiile cele mai înalte în stat.

Dar, generalul Averescu rămîne totuşi un militar şi, ca atare, nu concepe cariere prea repezi, care treceau peste viteza îngăduită de "avansare la alegere". Aceasta explică de ce, la 29 de ani, a scăpat cu bună intenţie prilejul de a mă face ministru, poate cel mai tînăr ministru pe care l-ar fi avut Ţara Românească. Într-adevăr, cum s-a destăinuit la acea vreme către bătrînul său bibliotecar, Ghiţă Kirileanu[61], regele Ferdinand i-a propus în 1921 lui Averescu să mă facă pe mine ministru de Industrie şi Comerţ. Dar, a adăugat regele rîzînd: "N-a vrut *moşu*, că prea era tînăr Manoilescu".

Caracteristic pentru mentalitatea vremii este faptul că, pe lîngă alte calităţi. regele mi-a socotit-o şi pe aceea că eram (graţie averii soţiei mele) foarte bogat. ceea ce constituia o garanţie de corectitudine ...

Ce tristă societate e aceea în care cinstea are nevoie de *astfel* de garanţii!

Dar, fiindcă mi-am luat curajul să las modestia pe seama moravurilor de pension, voi aminti aci şi de o altă apreciere a unui alt mare om din vremea aceea, Take Ionescu.

În mai 1921 a fost adus în Bucureşti corpul lui Nicolae Xenopol[62], fost ministru de Industrie şi Comerţ şi fost ministrul nostru plenipotenţiar în Japonia, care murise în timpul războiului, la Tokyo. La înmormîntare am ţinut un discurs din

partea Ministerului de Industrie şi, cum se întîmplă la înmormîntări, nu am putut să am nici un fel de indicaţie asupra impresiei făcute auditorilor.

Caracterizam în acest discurs opera lui N. Xenopol *La Richesse de la Roumanie* drept "ultima privire pe care generaţia noastră a aruncat-o asupra vechiului cadru politic şi economic al ţării, în clipa cînd era hotărîtă să-l sfarme pentru a-l lărgi", şi încheiam astfel: "Sosind pe pămîntul scump al ţării lui mărite, la atingerea căruia corpul lui fără viaţă va fi simţit o supremă tresărire, el vine din mările răsăritului aureolat de nimbul de lumină cu care va intra în eternitate".

La cîteva zile după aceea, am fost convocat de către ministrul de Externe Take Ionescu, într-o mare conferinţă cu o serie întreagă de demnitari, destinaţi să constituie delegaţia României la conferinţa de la Portorož, pentru regularea drepturilor statelor succesoare ale Austro-Ungariei.

Cînd am intrat, foarte intimidat, Take Ionescu mi-a spus afabil: "Domnule Manoilescu, pentru dumneata am făcut o indelicateţă şefului guvernului, fiindcă i-am cerut să-mi dea un delegat la conferinţa de la Portorož, dar în acelaşi timp i-am indicat ca acest delegat să fii d-ta". La privirea mea uimită, Take Ionescu a adăugat: "Şi ştii pentru ce? Nu cunosc nimic despre d-ta, decît ceea ce am înţeles cînd ţi-am ascultat discursul la înmormîntarea lui Nicu Xenopol. Să ştii că eu cunosc oamenii. În cîteva cuvinte ai putut să dai o mare sinteză. Eşti tăiat din stofa celor meniţi să facă mari cariere politice. Ţi-o prezic şi să ştii că eu nu m-am înşelat niciodată."

Pentru istoricul gîndirii economice româneşti între cele două războaie nu va fi lipsit de interes să dau unele date, oarecum tehnice, şi unele indicaţii de izvoare, *privitoare la începutul reorganizării României Mari în sectorul industrial,* în legătură cu activitatea mea de director general al Industriei.

Toate guvernele sub care am funcţionat: Brătianu, Văitoianu[63], Vaida[64] şi chiar Averescu *nu aveau o politică economică şi cu atît mai puţin o politică industrială.* Mi-am zis atunci că pentru a corecta dezorientarea guvernelor şi incompetenţa miniştrilor de resort, trebuie să ne organizăm noi funcţionarii înalţi ai ministerelor, care reprezentăm permanenţa Statului, ca să avem cel puţin noi programul şi politica *noastră.* Şi atunci am înfiinţat pe lîngă direcţia mea generală *cel dintîi Oficiu de studii pe care l-au avut ministerele noastre,* pornind de la ideea că funcţiunea gîndirii şi a elaborării programelor nu poate fi decît *total separată* de funcţiunea cotidiană a administraţiei.

Aşa a început lupta noastră a funcţionarilor, ca să-i putem învăţa ceva şi să-i putem influenţa cu ceva pe miniştrii noştri! Ne-am încercat astfel pe rînd puterile: cu Alexandru Constantinescu[65], om inteligent dar cu mintea în altă parte decît la elaborarea unei politici economice conduse de principii; cu generalul Popescu-Sanitaru, a cărui singură virtute era că în convorbirile la telefon cu *fostul* ministru Alexandru Constantinescu, se ridica în picioare strigînd soldăţeşte: "Să trăiţi domnule ministru"; cu ardeleanul Bontescu[66], figură interesantă, dar puţin stranie şi total necunoscător a împrejurărilor din Vechiul Regat, cu bunul profesor naturalist Borcea[67], aiurit de a se găsi într-o lume atît de diferită de broaştele şi moluştele lui; cu Aurel Vlad[68], bărbat de atitudine şi de curaj, dar care n-a avut vremea să-şi facă dovezile la minister; în fine, cu Octavian Tăslăoanu, om cu trecut simpatic, dar cu scăderi (care de altminteri au fost mult exagerate) şi prea diletant pentru a fi capabil de o operă reformatoare de mari proporţii, cum cereau vremurile de atunci.

Direcţia industriei de sub conducerea mea a elaborat nu numai un program industrial, ci şi o *doctrină* care să legitimeze eforturile pe care statul le făcea pentru ridicarea industriei. În discursul meu de la inaugurarea expoziţiei, am lansat pentru prima dată ideea, descoperită de mine, a superiorităţii *intrinseci* a indus-

triei asupra agriculturii, arătînd că după calculele mele, *în România dinainte de război, un lucrător din industrie producea anual valori noi de 20 de ori mai mari decît un lucrător din agricultură.* Cifra aceasta a fost ulterior corectată în minus, grație unor studii statistice mai adînci, dar adevărul pe care-l reprezintă a rămas fundamentul operei mele teoretice de mai tîrziu.

Doctrina noastră cuprindea și mijloacele esențiale de dezvoltare a industriei, între altele *colaborarea cu capitalul străin și o politică largă față de minoritățile naționale. Prefața* mea la lucrarea *La Roumanie Economique,* publicată de noi cu prilejul participării României la expoziția din Lyon, asupra colaborării străine la ridicarea economică a României, a găsit ecou la primarul Lyon-ului Eduard Herriot[69], viitorul prim ministru al Franței care, după ce reproduce o parte din ideile mele, scrie (în l'*Exportateur français* din 17 martie 1921): ''Supunem aceste fraze ale dlui Manoilescu meditației tuturor acelora care cred ca și noi că vechea rutină și soluțiile mediocre nu mai ajung ca să rezolve problemele economice născute din război.''

Ce vremuri fericite erau acelea cînd Europa întreagă trăia optimismul unei colaborări între națiuni care n-a mai venit niciodată și în care un om de stat francez se ralia cu simpatie la ideile unui foarte tînăr director de minister din România!

De altfel, Herriot a venit cîteva luni mai tîrziu în România și am putut să-i fac, la vizitarea ministerului nostru, o adevărată conferință asupra problemelor economice românești, ceea ce l-a făcut să declare, în lipsa mea, unuia dintre miniștri, că de la nimeni n-a învățat mai mult asupra României, decît de la inginerul Manoilescu.

Ca amănunt anecdotic însemn cu acest prilej supărarea prințului Bibescu, căruia i-am propus la o recepție *să-l prezint lui Herriot:* ''Prințul Bibescu nu poate fi prezentat primarului din Lyon, dar 17 primari din marile capitale pot fi prezentați prințului Bibescu''. Judecînd cu ideile mele de azi și lăsînd la o parte emfaza prințului, cred, că, în fond, el a avut totuși dreptate ...

Tot în ordinea colaborării cu străinătatea, eu lansasem încă de la 6 iulie 1919 prin *Argus,* sub semnătura *Apollodor,* un program îndrăzneț, care trezise bineînțeles revolta indignată a *Viitorului,* ziarul Partidului Liberal.

În ce privește colaborarea mea cu minoritățile, și aici îmi fixasem ideile mele excesiv de generoase, într-un articol sub semnătură, publicat în Neamul Românesc de la 22 ianuarie 1919, articol care găsise un ecou aprobator în ziarul evreiesc *Mîntuirea* din 30 ianuarie 1919!

În politica practicată față de minorități, noi cei de la Direcția Industriei aveam drept principiu ca, deocamdată și *pînă la refacerea țării,* să ajutăm cu largheță pe orișice industriaș, *oricărei minorități i-ar aparține.*

Metoda a dat rezultate foarte bune și a provocat o aderență sufletească rapidă față cu statul nou, la industriașii germani, unguri și evrei, care și-au făcut o idee înaltă despre concepțiile și viziunea politică a cercurilor diriguitoare ale statului. Greșelile făcute în urmă – și dintr-o parte și din alta – au șters însă impresiile idilice ale începutului.

Pentru cercetătorul monografic al dezvoltării industriei noastre și al mișcării ideilor în legătură cu politica industrială, semnalez spre examinare toate publicațiile speciale făcute de Direcția Industriei (în afară de lucrările mele personale, citate într-o notă la sfîrșitul acestui capitol).

Între acestea intră: proiectele de unificare ale legilor industriale; studiul exproprierii în favoarea industriei (ideea originală emisă de mine, pentru a permite extinderea instalațiilor industriale în centrele urbane); *ideea unor impozite speciale asupra industriei, care să restituie statului echivalentul avantagiilor acordate fabricilor în faza de încurajare;* proiectul unei legi generale a cointeresărilor, al-

cătuit de o comisie, sub indicaţiile mele; ideea standardizării produselor industriale; *ideea sindicalizării industriilor după ramurile de producţie şi* atîtea altele, care sînt răspîndite în broşurile mele de la acea epocă.

În mod deosebit merită semnalată marea anchetă privitoare la nevoile industriei şi cea *dintîi statistică industrială a noii Românii,* executată de inspectorii industriali[70] şi publicată în iulie şi septembrie 1921 în Buletinul Industriei, frumoasa revistă fondată de mine şi *abandonată după plecarea mea din* minister! Interesant este că statistica bulgărească, publicată după aceea, *s-a inspirat din metodele noastre de lucru, pe care le-a studiat printr-un delegat trimis la Bucureşti.*

În sfîrşit, tot Direcţia Industriei a fost singurul organ care a studiat chestiunea despăgubirilor de război, asupra cărora eu am publicat un studiu juridico-economic complet, la Institutul Social.

A fost una din marile greşeli ale statului român, aceea de a nu fi plătit supuşilor săi *nici o despăgubire înăuntru* şi de a nu fi avut în această chestiune, nici o acţiune, nici o concepţie, nici sentimentul dreptăţii.

Această nedreptate internă n-a fost întrecută decît doar de cea externă, căci *Titulescu*[71] *n-a reuşit să obţină pentru bogata şi mult lovita Românie, decît o cotă de 1% din despăgubirile totale plătite de Germania, pe cînd mica şi sărăcăcioasa Serbie a obţinut o cotă de 3%.*

Direcţia industriei, care, cu birourile ei elegante tapisate cu brocart fin, din palatul Vernescu, înfăţişa nu numai proporţiile dar şi cadrul somptuos, al unei reşedinţe ministeriale, a luat în preocupările ei şi problema funcţionarilor, propunînd prin mine guvernului un sistem de prime pentru funcţionarii de la căile ferate (sistem prin care s-a oprit ameninţarea lor cu greva) şi elaborînd o lege pentru instituirea *Societăţii Generale a Funcţionarilor Publici,* unde eu am fost ales preşedinte.

Dacă am făcut aceste însemnări – care nu înregistrează toate iniţiativele şi ideile pornite din Direcţia Industriei (cum a fost, de pildă, ideea asanării lacului Snagov, în vederea căreia Consiliul de Miniştri constituise, după propunerea mea, o comisiune de studii) – este numai pentru a arăta ce *poate să facă şi birocraţia, atunci cînd nu e numai birocraţie* şi cînd se lasă condusă de un elan tineresc şi este încurajată să aspire la idealuri constructive, cum eram încurajaţi noi atunci de primul ministru Averescu.

Pentru mine, însă, această trecere pe la Direcţia Industriei şi activitatea care a culminat cu expoziţia industrială, mi-au rămas mai tîrziu un prilej de melancolie, fiindcă m-au făcut atunci să mă încred în mine şi să-mi închipui că – într-un alt cadru şi pe o scară mai mare – aş fi putut să realizez odată în ţara aceasta atîtea idei constructive.

Şi cu aceasta începe seria lucrurilor care n-au fost şi care, cum spune poetul, ''ar fi putut să fie'', această lungă serie care constituie întreaga mea viaţă pînă astăzi.

PARTEA a III-a

CEA DINTÎI OPOZIŢIE
1922–1925

Cu sfîrşitul anului 1921, pe cînd guvernul Averescu se găsea în ultimele săptămîni înainte de retragere, am demisionat din minister. Cineva s-ar putea întreba dece n-am rămas mai departe în situaţia frumoasă pe care o aveam ca înalt funcţionar. Dar eu îmi dădeam seama că activitatea care-mi fusese îngăduită mie era una cu totul excepţională şi că libertatea pe care o avusesem de a crea şi de a conduce o direcţie din minister, care să împlinească atribuţiile ministrului însuşi, nu ar mai fi putut continua.

Iar cariera obişnuită de director de minister nu avea de ce să-mi surîdă. Nu aş voi să jignesc pe cei care o cultivă, dar ea cere o adaptabilitate şi o supleţe morală, pe care nu le-am avut niciodată; ea cere să zîmbeşti afirmativ atunci cînd noul ministru ironizează pe predecesorul lui abia plecat şi să-ţi pregăteşti o figură egal de aprobativă faţă cu criticile pe care viitorul ministru le va aduce, la rîndul lui, celui de astăzi.

Pe lîngă asta, eu n-aş fi putut fi niciodată colaboratorul unui om pe care să nu-l stimez. Ministrului meu Tăslăoanu i-am scris odată la încheierea unei scrisori: "Vă rog să primiţi mărturisirea condescendenţei la care vă dă dreptul *situaţia* D-stră !"

Dar dacă nu am rămas funcţionar, de ce nu am luat oare calea cealaltă, a unei activităţi pur economice în afară de politică, care mi-ar fi îngăduit să am succese şi să fac o mare avere? Căci cine ar crede că la vîrsta de 30 de ani, la retragerea mea din Direcţia Industriei, am refuzat propunerea insistentă a directorului de atunci al Reşiţei, Veith, de a fi numit subdirector general al Reşiţei?

Dacă am luat totuşi drumul atît de plin de amărăciuni al politicii este, întîi, fiindcă îmi simţeam acolo o vocaţie.

Mai făcusem odată în viaţă greşeala de a nu-mi asculta vocaţia, atunci cînd, în loc de a urma Dreptul, mi-am închis orizontul fiinţei mele în inginerie. Cu toate că am fost timp de cinci ani şef de promoţie şi că am realizat şi aici unele rezultate, niciodată ingineria nu m-a putut cuprinde întreg.I-am simţit frumuseţea şi chiar poezia, mai mult decît atîţia alţi ingineri, *dar niciodată tehnica nu mi-a dat sentimentul că în cadrul ei pot să trăiesc în toată deplinătatea şi să respir pînă în fundul plămînilor.*

Nu vreau să dimiunez cu nimic această sănătoasă şi nobilă carieră, ci să constat numai o incompatibilitate care m-a jenat de-a lungul vieţii întregi şi m-a făcut să calc de la început cu piciorul stîng. Sînt recunoscător şi acum învăţăturii inginereşti, *pentru simţul de responsabilitate în judecată şi în afirmare,* care m-a dominat mai tîrziu în opera ştiinţifică şi în activitatea politică, dar sînt convins că toată viaţa mea ar fi luat un drum mai fericit dacă în adolescenţă m-aş fi cunoscut mai bine pe mine însumi şi mi-aş fi ales o carieră care să-mi satisfacă toate valenţele sufletului meu.

Iată de ce nu am voit să-mi deviez a doua oară viaţa pentru consideraţii burgheze, străine de firea mea. Căci, drept vorbind, banii nu m-au interesat niciodată. Mi-a plăcut totdeauna să-i am din belşug, ca să-i pot dispreţui şi risipi în dreapta şi în stînga, cu o dărnicie cele mai adesea rău plasată. Eu nu am trimis nici o singură dată nici 1000 lei la o subscriere publică, cu reclamă la gazetă, dar aş putea totaliza milioane de lei grei pe care i-am împrăştiat pentru prieteni, pentru duşmani, pentru studenţi, pentru necunoscuţi, pentru cîţi în Hristos s-au botezat sau chiar nu s-au botezat niciodată. Am fost înşelat; am fost păcălit; am fost excrocat cu artă, sau chiar fără artă (căci nu era nevoie de prea multă, faţă de mine!); am întreţinut vreme de zeci de ani, pînă în 1938 cînd m-am ruinat, un "pension" întreg de elevi şi studenţi în drum spre o carieră; mi-a plăcut să am bani ca să-i cheltuiesc *dar niciodată nu mi-am lăsat influenţate actele majore ale vieţii mele de preocuparea banului.*

Adăugînd la aceasta şi faptul că soţia mea a avut o frumoasă avere, care mi-a dat iluzia că pot dispreţui grijile materiale, e uşor de înţeles cum la răscrucea de viaţă în care m-am găsit la sfîrşitul anului 1921, am ales, uşuratic şi romantic, calea vechii mele pasiuni: politica.

Dar, dacă doream să am o activitate politică, în ce tabără era firesc să lupt?

Desigur năzuinţele mele spre activitatea constructivă, ca şi dimensiunea tehnic-economică a formaţiei mele, m-ar fi indicat să intru în Partidul Liberal, care mi-ar fi garantat pentru viaţa întreagă posibilitatea de a guverna mult, iar în timpul opoziţiei de a lucra – prozaic dar pozitiv – în instituţii private. Şi sînt şi acum convins că dacă intram în Partidul Liberal *aş fi avut o viaţă infinit mai fecundă în opere concrete şi practice* şi că, abstracţie făcînd de lucrările mele ştiinţifice, – care ar fi fost poate înăbuşite de preocupările şi răspunderile de administraţie economică – *aş fi fost mult mai folositor ţării mele.* Dar, la urma urmei, nu i se poate cere nici unui om să-şi dirijeze viaţa după imperativele unui raţionalism uscat, după cum nu i se poate refuza dreptul de a-şi alege drumurile după criterii pur subiective sau chiar fanteziste!

Or, chiar dacă o poruncă patriotică mi-ar fi cerut să mă încadrez în Partidul Liberal, cum mi-ar fi cerut, de pildă, ca să rămîn toată viaţa pur inginer, *nu aş fi putut-o asculta;* căci prea era mare sacrificiul de a accepta să trăiesc într-un partid a cărui atmosferă îmi părea sufocantă!

Aş fi putut eu oare să-mi comprim temperamentul şi să-mi mutilez (spun fără modestie cuvîntul) personalitatea, pentru ca să intru, obedient şi standardizat, sub ordinele lui Vintilă Brătianu[72]?

Iată de ce nu m-am gîndit o clipă să mă apropriі de acest partid, care îmi dăduse semne că ar fi fericit să mă poată înregimenta pentru numele şi notorietatea pe care le cîştigasem la sfîrşitul anului 1921.

Şi astfel a început tragedia mea politică. Nu puteam să mă raliez partidului cu care aveam multe afinităţi pe linia ţelurilor şi a programelor, din cauza îngustimii de spirit a acelora care le reprezentau.

Dar de ce nu m-a atras oare Partidul Ţărănesc, pe *atunci* idealist şi pur şi pe deasupra plin de noutate în idei şi de dinamism în acţiune?

În 1921, Partidul Ţărănesc era încă un partid de extremă stîngă, inspirat de nihilismul nebulos a lui Stere, preconizînd lupta de clasă şi pornind la asaltul puterii în numele masei ţărăneşti, pe cînd eu credeam – cum am crezut totdeauna — în elite şi în dreptul lor natural la conducere.

Şi atunci m-am înscris, purtat desigur şi de marea afecţiune pe care o aveam pentru generalul Averescu, în Partidul Poporului.

Guvernarea generalului, care începuse la 14 martie 1920, *prin alegerile cele mai libere pe care le avusese vreodată România,* bazate pe o popularitate a gu-

vernului care n-avea nimic de temut, realizase împroprietărirea cu faimoasa punere a plugului în brazdă la Gurbăneşti.

Dar, în afară de aceste merite politice, guvernarea fusese în general slabă, iar la sfîrşitul anului 1921 "mitul Averescu" se risipise. Partidul ieşise din faza nădejdilor revoluţionare şi înainta acum, ca o apă potolită şi canalizată, dar încă fecundă.

La căderea generalului, în decembrie 1921, atmosfera în ţară era cu totul defavorabilă partidului său. Cu lipsa lor de scrupule de totdeauna faţă de adversari, liberalii făceau o campanie împotriva fostului guvern pe chestiuni de afaceri, arestau pe foştii prefecţi şi jigneau pe însuşi generalul.

Take Ionescu, ministru de Externe al generalului, îl trădase ca să facă un guvern ridicol de 30 de zile, şi să lase apoi locul adevăraţilor stăpîni ai ţării, liberalilor, care se instalaseră cu brutalitate la putere în ianuarie 1922.

De ce, cu numele meu şi cu mica mea celebritate, am găsit potrivit să intru tocmai atunci în Partidul Poporului şi să candidez pe listele lui la alegerile de Cameră ? Era întîi pentru tot ceea ce mă atrăgea la general şi în al doilea rînd *pentru că voiam să-mi dau eleganţa de a intra într-un partid la trecerea lui în opoziţie şi în clipa în care era mai lovit şi mai hulit.*

Partidul Poporului împlinea condiţia mea *de a valorifica elita românească*, într-o atmosferă de intelectualitate liberă, iar nu de servilism sufocant ca la liberali.

Partidul realiza în mod efectiv concepţia mea despre rolul elitelor şi al maselor. În masă îşi crease o bază sufletească prin fenomenala popularitate a generalului şi o bază politică prin împroprietărire. Pentru elită, partidul era reprezentativ, întîi prin personalitatea generalului şi apoi prin figurile intelectuale de primul plan: Goga, Negulescu[73], Petrovici[74], Duiliu Zamfirescu[75], Rădulescu-Motru[76], Zeletin[77], sau prin militarii de calitate: generalii Coandă[78], Iancovescu[79], Vălean[80], Răşcanu[81] etc. În Partidul Poporului se actualiza astfel ideea care m-a obsedat totdeauna a unei fuziuni sufleteşti verticale între elită şi mase, în care masele respectă elita, iar elita e responsabilă faţă de mase.

Judecînd astăzi la rece, în perspectiva anilor, *este foarte probabil că înscrierea mea în Partidul Poporului a fost o mare greşeală politică.* Eu idealizam prea mult partidul şi luam în chip tineresc dorinţele mele drept realităţi; căci în Partidul Poporului nimeni – în afară doar de recele şi schematicul logician Negulescu şi de teoreticianul Zeletin – nu avea preocupări şi nelinişti doctrinare!

Deşi oameni de seamă, fruntaşii partidului gîndeau empiric, egocentric şi subiectiv. Partidul era un mozaic de pietre rare, dar numai un mozaic. Iar generalul nu era maestrul care să-i poată da o unitate ideologică, un sens adînc şi înnoitor, un destin istoric. Nu era Pilsudski sau Kemal.

Partidul Poporului nu era nici lumea veche pe care o detestam, nici lumea nouă pe care o visam. Lumea veche o reprezentau legitim liberalii, lumea nouă căutau s-o reprezinte la stînga ţărăniştii.

Partidul generalului avea în el ceva hibrid şi – prin însăşi originea lui personalistă – trecător. Nu mi-am dat seama de acest lucru. Am nădăjduit că el ar putea deveni (fac această mărturisire, deşi nu-mi este uşoară) *graţie şi influenţei mele,* un partid consistent, cu o doctrină fermă, care să ţină cumpăna între lipsa de orizont a liberalilor şi lipsa de înţelepciune a ţărăniştilor.

M-am înşelat. A fost marea înşelare a vieţii mele politice, care mi-a răvăşit intreaga carieră.

Mă mîngîi însă privind în urmă şi întrebîndu-mă ce aş fi putut face mai bun, în epoca de *adevărată decadenţă politică, pe care a trăit-o România întregită în marele armistiţiu dintre cele două războaie mondiale.!*

Şi, într-adevăr, care partid politic şi-a împlinit în această vreme misiunea şi destinul?

Liberalii? Este adevărat că au guvernat mult. Dar oare acesta este supremul rezultat la care poate să tindă un partid? Au guvernat greşit sub Brătianu şi mediocru sub Tătărăscu[82] şi n-au rezolvat nici una din problemele esenţiale ale României Mari.

Ţărăniştii ? Şi-au trădat idealul de la prima guvernare, iar dacă au realizat lucruri bune (ca de pildă faptul că au dat tardiv drum deschis capitalului străin), acestea n-au avut nimic de-a face cu esenţa doctrinei ţărăniste.

Toate curentele şi toate personalităţile politice au proclamat pe rînd în faţa ţării noi idealuri şi au trezit noi iluzii. Şi toate au sfîrşit cu o nouă dezamăgire. Mitul Averescu, idealul ţărănist, legenda lui Carol, credinţa în legionari, toate s-au sfărîmat, rînd pe rînd, în sufletul încărcat de nădejdi neîmplinite ale unui popor bun, care-şi aşteaptă şi astăzi mîntuirea. *Este blestemul celor douăzeci şi doi de ani ai României Mari.*

Şi atunci, să mai îndrăznesc oare să mă plîng? *Criza mea a fost criza generaţiei mele; dezamăgirea mea, dezamăgirea unei epoci.*

Nu aş putea face să se înţeleagă nimic din ceea ce voi spune asupra anilor 1922–1925, dacă nu aş vorbi întîi de domnia oficială de patru ani a lui Ionel Brătianu, ca prim-ministru (căci domnia lui de fapt nu a încetat decît cu viaţa; şi poate nici atunci!).

Şeful liberalilor era stăpîn absolut asupra regelui Ferdinand, graţie funestului triunghi Brătianu–Ştirbei[83]–Regina. El n-a încetat o singură clipă să-şi impună voinţa în chipul cel mai vizibil, fără a avea nici precauţia omului de stat, care îşi fereşte cu discreţie suveranul de umilinţele publice. Cu cîteva luni înainte de retragere, el declara în plin parlament că pleacă de la guvern *atunci cînd voieşte!*

Dar, în afară de puterea politică – pe care n-o deţinea graţie rolului istoric avut în constituirea României Mari, ci graţie lanţului ascuns de slăbiciuni omeneşti de care am vorbit – el mai era stăpîn pe finanţele ţării, pe Banca Naţională şi pe o mare parte din cadrele permanente ale Statului: justiţia, armata, biserica, marea birocraţie. Adăugînd prestigiul de care se bucura în străinătate, Brătianu avea tot ceea ce viaţa îi poate da unui om pentru ca să prezideze o mare eră istorică.

Dar, după cum Averescu n-a ştiut să-şi asume o misiune asemeni celei a lui Kemal, tot aşa Brătianu n-a ştiut să devină un Bismarck[84] al României. El putea să realizeze o fuziune sufletească splendidă a provinciilor româneşti; putea să cîştige adeziunea cinstită, dacă nu călduroasă, a minorităţilor la noul stat; putea să ridice prestigiul internaţional al României la un nivel care să întreacă cu mult pe cel al Poloniei sau chiar al Italiei; putea să dea României mărite o epocă de prosperitate economică necunoscută, afirmînd în acelaşi timp un naţionalism economic inteligent şi fecund; putea, în sfîrşit, să trezească o înflorire culturală a neamului în cadrul unificat al ţării, despre care să se vorbească peste veacuri!

Acum era prilejul ca Ionel Brătianu să fi dovedit că este un creator de stat. Acum cînd soarta ţării atîrna numai de priceperea *lui,* iar nu ca în timpul războiului de victoria militară.

În loc de aceasta, ce ne-a dat timp de patru ani guvernarea lui, cea mai inutilă dintre toate guvernările, care în cel mai bun caz înseamnă o pierdere de vreme pentru ţară, dacă nu chiar periclitarea politică a României Mari?

Guvernarea a debutat cu alegerile ruşinoase pe care le-am văzut şi trăit personal în Judeţul Ilfov, unde candidam la Cameră, cînd armata şi magistratura (da, magistratura, care afişează o aroganţă permanentă cînd se socoteşte atinsă în cinstea ei!) au *furat* în mod nedemn urnele cu voturile adevărate, pentru a le înlocui cu urne false, umplute mai dinainte cu voturi guvernamentale, *proclamînd astfel falsul în acte publice drept principiu de stat.* Să nu-şi închipuie cineva că aceast

este un ecou întîrziat a unor calomnii aruncate în pasiunea luptelor politice. Căci cum ar putea de pildă să creadă cineva că în judeţul Roman, Partidul Poporului, căzut abia atunci de la putere, să fi avut în total numai 4 voturi, adică mai puţin decît chiar numărul candidaţilor săi?

În afară de furtul urnelor, Brătianu ne-a dat provocarea duşmănoasă a ardelenilor, care – grupaţi mai tîrziu în imensă majoritate în jurul Partidului Naţional – Ţărănesc – erau loviţi şi urmăriţi ca hughenoţii în vremurile persecuţiilor religioase. E drept, că şi Iuliu Maniu[85] a făcut marea greşeală de a nu participa în 1922 la Alba Iulia, la încoronarea regelui, iar episcopii uniţi pe aceea de a refuza – tot la sugestia lui Iuliu Maniu – să intre în Biserica Încoronării, lucru pe care nu l-au făcut nici rabinii invitaţi acolo (ce purtător de nenorocire a fost acest gest!). Datorită politicii lui Ionel Brătianu, se ajunsese să se spună curent în Ardeal că era mai bine sub unguri şi în Basarabia că stăpînirea era mai îngăduitoare sub ruşi!

Raporturile cu străinătatea, chiar cea aliată, erau o continuă hărţuire şi provocare, Titulescu, plecat în 1922 ministru la Londra, făcea eforturi continue ca să dreagă gafele politice ale lui Ionel Brătianu şi gafele financiare ale lui Vintilă.

Căci prin aceste gafe s-a ajuns chiar pînă la jignirea supremă pentru noi ca vizita solemnă a regelui Ferdinand şi a reginei Maria[86] anunţată în Italia să nu fie acceptată!

Tot Brătianu este vinovat şi de faptul că înainte de guvernarea lui nu s-a făcut împăcarea între noi şi Rusia *cu recunoaşterea alipirii Basarabiei.* După destăinuirile publice făcute de generalul Averescu în 1925 la Iaşi, sub guvernul său de la 1921 ruşii au făcut o propunere de împăcare cu această condiţie a recunoaşterii Rusiei Sovietice pe care generalul a voit s-o primească, dar pe care Take Ionescu, ministrul său de Externe, o respingea. Regele Ferdinand a supus controversa, arbitrajului ... lui Ionel Brătianu, care s-a raliat la părerea lui Take Ionescu şi astfel propunerea rusească a căzut! Rusia Sovietică era la vremea aceea atît de generoasă cu noi, fiindcă avea nevoie să creeze precedente pentru recunoaşterea ei de către marile puteri. Multe evenimente ulterioare ar fi luat desigur alt curs, dacă Brătianu evita această greşeală!

Dar nu numai în partea politică, ci şi în cea economică, guvernarea celor doi Brătieni a fost submediocră. Leul care cota 4 centime elveţiene la venirea guvernului Brătianu, ajunsese 1,80 centime la plecarea lui.

Eu nu fac aici istoricul economiei româneşti şi de aceea nu voi intra în critici pe care le-am dezvoltat, de altfel, în scrierile mele. *Dar pot afirma că originea tuturor acestor scăderi şi insuficienţe era una singură:* Vintilă Brătianu. Desigur, eu nu am dreptul să invoc împotriva lui faptul că el conducea politica economică cu pregătire de inginer, căci inginerii pot fi calificaţi pentru asta, dar cu condiţia să studieze temeinic ştiinţa economică.

Desigur, Vintilă Brătianu avea unele calităţi minore: putere de muncă, perseverenţă şi voinţă, dar pentru a *conduce* o ţară, acestea sînt numai accesoriile unei personalităţi.

Caracteristic pentru nivelul intelectual al lui Vintilă Brătianu era anturajul său, de o înspăimîntătoare sărăcie de spirit. Singurul om inteligent din orbita lui era Tancred Constantinescu.

De altfel, în Partidul Liberal nesocotirea personalităţilor adevărate constituia o adevărată tradiţie, pe care în vremea noastră a confirmat-o permanenta punere la o parte a unui Istrate Micescu[87] şi a unui Mircea Djuvara[88].

Nu e de mirare atunci că manifestările Partidului Liberal din vremea aceea reprezentau o adevărată decadenţă. Să compare cineva expunerea de motive a lui Emil Costinescu[89] la tariful său vamal din 1904 sau studiile lui P.S. Aurelian[90], cu discursurile şi prezentările de legi făcute de Vintilă Brătian şi de sateliţii lui.

În schimb, dictatorul economic al liberalilor şi oamenii lui ştiau bine un lucru: să fie solidari cu sectarism.

Guvernarea de patru ani a Brătienilor a arătat aceeaşi viziune strîmtă în ce priveşte cultura ţării, sau cum se spune astăzi, cu un termen pedant, politica culturală. Este drept că Partidul Liberal a arătat totdeauna o anumită incompatibilitate pentru valorile culturale şi că de pildă de la Eminescu (1850–1889) şi pînă la Goga (1881–1938) toate figurile reprezentative ale literaturii s-au situat în afara Partidului Liberal! Iar în zilele noastre, Ştefan Zeletin – *teoreticianul burgheziei şi apologetul liberalismului!* – n-a găsit, spre marea lui dezamăgire, *nici cea mai mică înţelegere la intelectualii Partidului Liberal.* Politica culturală era un monopol al doctorului Angelescu[91], după cum politica economică era parcul rezervat al lui Vintilă Brătianu.

Astfel, în toate sectoarele vieţii naţionale guvernarea liberală s-a desfăşurat neînţelegătoare, infecundă timp de patru lungi ani. În chip formal, ea s-a ilustrat prin Constituţia de la 1923, în aşteptarea căreia, de altfel, a stagnat multă vreme orice acţiune legislativă pozitivă şi necesară.

Dar a prezentat oare această Constituţie o singură idee nouă? În afară de consacrarea împroprietăririi şi de naţionalizarea subsolului, ea nu a adus *nimic* care să justifice agitarea ţării ca acele caragialeşti lupte constituţionale ale anilor 1922 şi 1923.

În conferinţa mea de la *Institutul Social,* publicată în volumul colectiv consacrat Constituţiei, am deschis cîteva porţi pentru legiferarea constituţională care să dea dezlegare, în adevăr, problemelor veacului. Dar, în afară de intelectualii de calitate din Institut şi (culmea!) de Constantin Stere, care s-a oprit cu mare interes asupra ei, influenţa ideilor mele nu s-a ridicat pînă la cercurile hotărîtoare liberale.

+

La începutul guvernării liberale am nădăjduit că voi intra în parlament, candidînd în februarie 1922 la Cameră pe lista Partidului Poporului, în judeţul Ilfov.

Alegerile violente care s-au încheiat cu furtul urnelor m-au lăsat însă pe dinafară; ba am trecut chiar prin riscul de a fi maltratat de avocatul liberal Brodier, în satul Tărtăşeşti.

Neintrarea în Cameră a fost pentru mine cea dintîi dezamăgire politică. Neavînd putinţa de manifestare parlamentară, am lucrat totuşi mult în cei patru ani de domnie a liberalilor, publicînd lucrări doctrinare şi articole politice, participînd la congresele şi întrunirile Partidului Poporului şi mai ales elaborînd studii economice. Cu toate că nu eram deputat, mi s-a acordat în timpul acesta o importanţă politică reală, fiindcă toată lumea mă socotea "ministeriabil" într-un partid de guvernămînt.

Viaţa internă a partidului nostru a fost marcată în aceşti patru ani, în primul rînd prin părăsirea partidului de către Argetoianu[92] la sfîrşitul anului 1923 şi apoi prin înţelegerea dintre generalul Averescu şi Ionel Brătianu pentru succesiunea la guvern a generalului, intervenită în 1924.

Evident că la ruptura provocată de Argetoianu eu am rămas mai departe credincios partidului şi generalului, părăsind şi direcţia Băncii Ţărăneşti, unde aveam o bună situaţie materială, numai fiindcă acolo era preşedinte Argetoianu.

Generalul îmi scria la 6 noiembrie 1923, că plecarea fostului său locotenent politic l-a lăsat "cold, like a cucumber" (rece ca un castravete!). Dar adevărul este că partidul ieşise din aceasta relativ slăbit, cel puţin cantitativ.

Între manifestările mele doctrinare din acel timp însemn colaborarea la *Revista Vremii,* scoasă de un grup eclectic de tineri, din care nu lipseau Gafencu[93], Madgearu[94], Corteanu[95], Lupu Costache, precum şi la inteligenta revistă politică a lui Goga, *Ţara Noastră.*

Fiindcă tradiţia cere ca orice memorii să înregistreze şi anecdote, voi povesti aici o scenă petrecută la una din mesele, din 1922, ale colaboratorilor *Revistei Vremii.*

Madgearu ne arăta cum s-a petrecut şedinţa Camerei averescane din noiembrie 1921, cînd Argetoianu, ministru de Interne, l-a invitat pe Madgearu, cu o voce *acoperită de tumult,* ''să-l pupe'', dînd şi o indicaţie mult prea precisă asupra locului respectiv.

''Cum Mihalache intra tocmai în clipa acceea în Cameră – povestea Madgearu – i-am comunicat ce spusese Argetoianu, iar el mi-a răspuns grăbit: *spune-o, să audă toată Camera, că ne foloseşte''.*

Cristian Ciomac[96], care asculta cu mult calm, îl întrerupe pe Madgearu: ''Bine, Madgearule, că nu ţi-a spus: Fă-o că ne foloseşte.''

Dar oare evocarea acestei scene din Cameră şi a mentalităţii celor care voiau ''să o folosească'' nu este demnă să prefaţeze un volum despre democraţia parlamentară?

În preocupările mele doctrinare intra mai ales evoluţia în curs a claselor sociale din România şi examinarea bazelor sociale ale diferitelor partide politice. În ce priveşte problema burgheziei, într-un articol din 22 aprilie 1923 din *Revista Vremii,* cu titlul *Între ţărănime şi pseudo-burghezie,* susţineam că ieşirea din artificial şi din anormalitate nu va fi *dispariţia* pseudoburgheziei, ci *transformarea* ei într-o burghezie adevărată şi că ţărănimea nu face decît să întărească, prin atacurile ei, duse în spirit de clasă, poziţia oligarhiei liberale, solidarizînd cu ea toate forţele de conservare.

Într-un articol din *Ţara Noastră,* din 18 octombrie 1925, asupra substratului economic al intelectualităţii noastre, formulam condiţiile pentru constituirea unei elite naţionale. În alte articole, din 26 iulie şi 5 august, în aceeaşi revistă, tratam problema naţionalismului economic, iar într-o conferinţă asupra finanţelor statului, ţinută la Asociaţia Economiştilor, în 12 martie 1925, semnalam pentru prima dată *discrepanţa dintre naţionalismul sentimental al tineretului şi naţionalismul bancar al liberalilor, lipsit de legătură sufletească cu ţara în numele căreia vorbeşte* şi căreia îi cere sacrificii pentru realizarea ţelurilor sale.

Dacă fac aici aceste însemnări, este numai pentru a stabili cît de vechi sînt la mine ideile sociale şi politice pe care le-am prins mai tîrziu în corp de doctrină, mai ales în volumul *Rostul şi destinul burgheziei româneşti,* din 1942.

De altfel, în clipa în care am intrat în politică, adică în timpul alegerilor din februarie 1922, am simţit nevoia să-mi formulez pentru mine însumi crezul politic în broşura *Între ţărănism şi democraţie.* Mai tîrziu, în februarie 1923, în ciclul de conferinţe ale Institutului Social, privitoare la doctrinele partidelor politice, am formulat o doctrină pentru Partidul Poporului, sau mai exact pentru mine (adică cum se zice în franţuzeşte, pentru *religia mea*) sub titlul *Neoliberalismul politic.*

Conferinţa a fost mult comentată de ziare, discutată de Madgearu în parlament şi atacată de Victor Iamandi[97], fruntaş al Partidului Liberal, în discuţia la mesaj. Din partea mea a fost însă o greşeală *politică* de a fi dat doctrinei mele titlul echivoc de neoliberalism (care *ştiinţificeşte* era singurul potrivit), deoarece el putea fi speculat pe planul concret. Astfel, ziarul *Lupta* (28 februarie 1923) înfăţişa a doua zi într-o caricatură pe Ionel Brătianu vorbind cu generalul Averescu care purta pe cap un coif cu firma ''Neoliberal'': ''Eşti tare generale. Un liberal cu un neoliberal pot cădea repede la învoială''. Această stupidă transpunere în politica practică a formulelor doctrinare m-a făcut să-mi dau seama, pentru prima oară, cît de imprudent este să dezvolţi idei teoretice în mediul politic românesc!

Încheind această ordine de idei, semnalez şi un articol de politică externă publicat tot în *Revista Vremii* (13 februarie 1924), din care nu mă pot opri să citez cuvintele profetice ''Cine-şi poate închipui că un mare organism politic (care

este România) se poate constitui în paguba tuturor ţărilor învecinate, graţie unei clipe de triumf militar şi politic, *fără ca, îndată după constituirea sa, să nu urmeze o reacţiune a tuturor vechilor interese lezate,* comite nu numai o naivitate, dar se pune în afară de legile naturii şi ale istoriei".

"Aşadar, reacţiuni din toate părţile sînt de aşteptat mai curînd sau mai tîrziu: acesta este faptul de bază, de la care trebuie să pornim în orientarea noastră politică externă" ...

Toate acestea le scriam acum 20 de ani. În final, recomandam să ne sprijinim provizoriu pe Anglia, şi făceam rezerve asupra Franţei şi a interesului care ne leagă de ea, terminînd cu o frază care a fost socotită la vremea aceea, cinică: "Din amintirile trecutului, nu trăieşte decît literatura."

Este surprinzător şi curios că chiar la vremea aceea putusem să-mi cîştig un mic nume în străinătate, de unde mi se cereau interviuri şi colaborări. La 15 decembrie 1924, revista engleză *The Near East* publica opiniile mele asupra situaţiei politice din România, la 15 ianuarie 1924, *Revue Economique Internationale* îmi cerea colaborarea permanentă după ce la 14 decembrie 1922 mi se oferise preşedinţia Asociaţiei Române din "Fédération Interalliée des Anciens Combattants."

Dacă pe cea din urmă propunere am refuzat-o, a fost numai dintr-un scrupul estetic şi anume fiindcă la războiul nostru nu luasem parte – oricît de fructuoasă ar fi fost opera mea tehnică de care am vorbit mai înainte – ca un luptător direct pe front.

+

Bineînţeles că în aceşti ani am luat parte la toate congresele şi întrunirile Partidului Poporului unde am fost de la început socotit ca un *lider.* Dar – vai! – n-am să uit niciodată impresia penibilă şi aproape dureroasă, pe care mi-a făcut-o prima întrunire de partid. Se ţinea într-o seară, în părăginita dar clasica şi simbolica sală *Dacia,* în timpul campaniei electorale din februarie 1922.

Ţăranii sărac îmbrăcaţi, cu sumanele ude de ploaie, răspundeau zgomotos dar uniform, ca la comandă, excitărilor lui D.R. Ioaniţescu[98] care le provoca calculat strigătele, ca un îmblînzitor intrat în cuşca animalelor. Ca să le biciuiască zelul şi să ridice temperatura sălii, Ioaniţescu întrerupea pe oratori, interpelînd personal pe cîte unul din agenţii lui electorali de nădejde. "Măi, Vasile a Stanei cu băieţii tăi bravi de la Dărăşti, nu-i aşa cum spune dumnealui?" Iar agentul şi ceata lui răspundeau măguliţi: "Aşa e, domnule DeRe". Şi într-o asemenea sală trebuia să-mi fac debutul politic şi să lansez aluzii fine, ironii bine ţintite şi peroraţii substanţiale, ca acelea cu care eram obişnuit la tribuna Institutului Social!

Desigur, cu totul altfel se prezentau congresele partidului, ca acel de la Chişinău în octombrie 1923, unde participanţii erau toţi intelectuali, fruntaşi ai judeţelor şi unde oratori ca Goga, Petrovici sau Negulescu aveau înaintea cui vorbi.

Acolo mi-am dezvoltat pentru prima dată într-un for politic, ideile mele economice şi financiare, publicate mai tîrziu într-o broşură intitulată *Raport asupra îmbunătăţirii situaţiei financiare a Ţării,* atacînd bineînţeles politica lui Vintilă Brătianu. Cu un an mai tîrziu, în decembrie 1924, la congresul de la Bucureşti al partidului, debutînd prin a numi Partidul Liberal prin parafrazarea formulei de la Versailles: "un grup cu interese limitate, dar cu pofte nelimitate" (vezi broşura – *Problema bugetară,* 1924), am examinat sub un unghi larg politica economică a lui Vintilă Brătianu.

+

Dar activitatea mea cea mai de seamă, în cei patru ani asupra cărora ne-am oprit acum, nu este cea propriu-zis politică, ci aceea consacrată publicisticii economice.

Dar de ce oare vorbesc continuu, de-a lungul acestor amintiri şi despre lucrările şi studiile mele?

Întîi fiindcă în toată viaţa mea *gîndirea s-a împletit cu politica, ba chiar a condiţionat-o şi a comandat-o.* Eu am guvernat puţin şi am studiat mult. Gîndirea este însăşi viaţa mea şi – fără a voi să dramatizez – a fost totdeauna refugiul şi consolarea mea.

Lucrările mele au pornit toate din nevoia strict subiectivă şi intimă de a-mi lămuri mie marile probleme ale vremii, pe un plan lucid şi vast; de aici nevoia de a teoretiza totul. Pentru mine gîndirea teoretică este naturală, primară şi organică. Eu nu pot acţiona asupra realităţii, nu pot construi şi nu pot conduce dacă nu înţeleg adînc şi nu pot înţelege adînc dacă nu cunosc întîi *ansamblul* şi numai după aceea *detaliul,* dacă nu sînt lămurit *teoretic* asupra problemelor, pe o bază *doctrinară.* Metodele empirice şi înaintarea precaută pas cu pas, ghidată de enigmaticul bun simţ, nu-mi ajung niciodată. Nu mă *opresc* decît rar la teorie, dar pornesc totdeauna de la dînsa.

Cînd am vrut să propun soluţii în problema despăgubirilor de război, mi-am lămurit întîi teoretic problematica juridico-economică a chestiunii. Cînd am vrut să elaborez principiile unei legislaţii industriale, am lansat întîi teoria productivităţii. Gîndul meu a debutat totdeauna – înainte de a-l fi cunoscut pe Thomas d'Aquino[99] şi de a-l fi citit pe Othmar Spann[99bis] – printr-un structurism spiritual urmat de un *deductivism cvasimatematic.*

De la inginerie am luat sentimentul răspunderii în vorbă şi faptă şi deprinderea de a cunoaşte întîi seria datelor problemelor şi numai după aceea de a încerca să construiesc pe ele. De pildă, cînd în 1923 guvernul a pus problema creditului industrial, am alergat întîi în Belgia ca să studiez instituţia analogă, nou creată acolo.

Fiind un intrus în domeniul ştiinţei economice, eram cu atît mai precaut şi mai *gründlich** în tot ce afirmam. Însăşi opera mea ştiinţifică capitală, *Teoria protecţionismului,* a pornit din aceeaşi nevoie internă de a pricepe *pentru mine,* Nu am voit să învăţ lumea; am vrut să-mi lămuresc mie paradoxul protecţionist, după care ţările protecţioniste sînt prospere, pe cînd ştiinţa economică clasică socoteşte protecţia funestă şi ruinătoare.

Cu aceeaşi metodă şi în acelaşi spirit am purces în politică, unde am debutat cu studii doctrinare despre ţărănism sau neoliberalism, iar la intrarea în parlament, în 1926, cu un discurs – *lapis milliarius*** –, *mărturisind o credinţă şi o doctrină,* ca punct de hotar pentru o nouă activitate.

+

Fiindcă am vorbit de mai multe ori despre *Institutul Social,* merită să fixez aici cîteva amintiri de la această instituţie, *care a însemnat un mare moment în istoria culturii între cele două războaie.*

Ca oricare instituţie de seamă şi Institutul nostru a avut la originea lui *un om.*

Gusti era un animator, un dinamic şi simpatic animator. De aceea el n-a lansat un curent, ci a aranjat o frumoasă vitrină intelectuală în care cu delicateţa lui captivantă, a reuşit să strîngă, pe cele mai de seamă personalităţi intelectuale în devenire, pe care le avea ţara la sfîrşitul războiului.

Răutăcioşii spuneau despre Gusti că are darul să descopere şi să atragă la Institut pe viitorii miniştri! Dar această glumă era de fapt un omagiu; fiindcă nu este un mic merit să încurajezi *la vreme* pe oamenii care ascund în ei virtualităţi mari.

---

* *Temeinic* (*n. ed.*)

** Piatră miliară ; bornă aşezată de-a lungul căilor romane, din mie în mie de paşi, spre a indica distanţa (*n. ed.*).

Eu am început a lucra din 1919 şi am rămas acolo veşnic activ şi plin de iniţiativă, în *epoca eroică* a institutului care s-a sfîrşit o dată cu intrarea lui Gusti în Partidul Ţărănesc.

Gusti nu putea face o greşeală mai mare decît aceea de a se înscrie într-un partid, *oricare ar fi fost el.* Marea lui virtute şi tot farmecul lui era *neutralitatea,* de aceea tocmai în ziua cînd – după expresia consacrată – ''s-a colorat'', el şi-a pierdut culoarea lui proprie şi nota lui unică care îl făceau să împlinească o adevărată funcţiune *naţională.* Ca şi Societatea Naţiunilor, Gusti s-a dizolvat de fapt la primul act de opţiune categorică în favoarea unuia din cei pe care îi prezida!

Nimeni n-a încercat pînă acum să scrie amintirile lui de la Institutul Social, în timp ce Junimea a abuzat postum, pînă la saţietate, cu auto-portretele sale! Nu se poate închipui un cenaclu mai eclectic decît Institutul Social. Toate ideile şi toate temperamentele erau aici reprezentate: de la năbădăiosul, irascibilul şi dictatorialul Madgearu, pînă la eleganţa, olimpian de calmă, a lui Mircea Djuvara; de la revoluţionarismul socialist al valorosului tînăr Şerban Voinea, pînă la conservatismul desuet, dar plin de demnitate, al preşedintelui Casaţiei, Miclescu[100]; de la intransigentul şi reliefatul Zeletin pînă la anodinul inginer Buşilă[101]. Pe deasupra, toate formaţiile intelectuale erau prezente: de la filozofia lui Rădulescu-Motru la agronomia lui Ionescu-Şişeşti[102]; de la jurismul lui Alexandru Costin[103] la economia politică, grefată pe tehnică a lui Manoilescu.

Ceea ce făcea frumuseţea şedinţelor de comitet e că, tocmai ca şi la Junimea, ele se ţineau pe rînd, acasă la fiecare membru, într-o atmosferă de intimitate, în care doar ieşirile lui Madgearu stricau nota generală. Dar este drept să recunosc că la Institut, chiar şi impetuosul Madgearu a lăsat multă vreme politica la o parte, pînă la ziua fatală cînd a atras pe Gusti în partidul lui şi cu aceasta a distrus casa în care ne simţeam aşa de bine cu toţii ...

În afară de conferinţele pe care le-am ţinut, specialitatea mea era să imaginez subiecte pentru ciclurile de conferinţe în fiecare an. În fiecare toamnă, la prima şedinţă, cînd comitetul rămînea în pană de idei şi nu ajungea să găsească un subiect satisfăcător pentru noul ciclu, Gusti îmi zîmbea galeş, parcă voia să mă alinte: ''Domnule Manoilescu, te rog dă-ne dumneata o idee''. Şi de cele mai multe ori era ideea care rămînea.

+

În ce priveşte studiile mele economice, ele vor putea fi urmărite de cei eventuali interesaţi în Bibliografia lucrărilor mele publicată în 1936 de Florin Manoliu[104] şi în numeroasele articole pe care le-am publicat la acea epocă, în revistele economice şi în ziarele *Îndreptarea* şi *Argus.*

Pentru mine, recapitularea ideilor lansate de mine este nespus de dureroasă, fiindcă atît de puţine din ele au ajuns la împlinire. De pildă, în martie 1922, am făcut în *Argus* o propunere referitoare la politica energiei, pe care am dezvoltat-o în 1923 în *Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială* sub titlul: *Refacerea economică prin exploatarea intensivă a petrolului* şi am redat-o într-o formă mai succintă în volumul meu: *Politica producţiei naţionale,* din 1924.

Pornind de la obiecţiunea curentă, că exploatarea intensivă a petrolului poate duce la epuizarea lui, am emis *ideea replantării energiei consumate,* care constă în a obliga societăţile petrolifere ca să investească, în mod obligatoriu 25% din *beneficiile lor anuale* în captarea energiei căderilor de apă, fondînd uzine hidroelectrice *care să rămînă proprietatea acestor societăţi petrolifere.*

Dacă s-ar fi aplicat ideea mea, numai în timp de 7 ani, atunci cu o producţie medie de 3 000 000 tone de petrol (în realitate producţia s-a ridicat la 8 000 000 de tone), s-ar fi înfiinţat uzine hidroelectrice în România cu o putere de 145 000 CP!

Cît de departe era astăzi* economia naţională românească, dacă ideea mea – *care nu însemna nici măcar un impozit,* fiindcă noile uzine nu reprezentau pentru petrolişti decît *un plasament forţat* al veniturilor lor într-o avere *care nu ieşea din patrimoniul lor* – ar fi găsit ecou. Sînt sigur că am fi servit şi noi, pentru prima dată, un model străinătăţii şi în special Statelor Unite ale Americii. Şi iată de ce mă cuprinde din nou melancolia pentru ceea ce "ar fi putut să fie".

Interesant este că prin studiile mele îmi creasem încă de pe atunci relaţii ştiinţifice internaţionale. *La Congresul internaţional al claselor mijlocii,* ţinut de la 2 la 4 iunie 1924 la Paris, prezentam un studiu asupra problemei locuinţelor (vezi *Analele Statistice şi Economice* din mai – iunie 1924).

După ce în 1923 publicasem lucrarea mea *Cum putem reînvia leul aur,* drept soluţie a problemei monetare româneşti, celebrul economist Vissering, preşedintele Băncii Olandeze, îmi scria o lungă şi elogioasă scrisoare (publicată în *Argus* la 20 ianuarie 1924), declarîndu-se în totul de acord cu ideile mele înrudite cu acelea ale marelui economist şi *susţinînd planul meu ca soluţie a problemei monetare din România.*

Scrisoarea lui Vissering a fost primul meu succes ştiinţific în faţa străinătăţii. Şi el m-a încurajat cu atît mai mult cu cît economiştii noştri de profesie, alarmaţi de afirmarea în disciplina lor a tînărului inginer de 32 ani, începeau să respingă dreptul meu de a le încălca parcul lor rezervat de vînătoare.

Unul din cele mai frumoase şi mai pasionante capitole din istoria gîndirii economice româneşti va rămîne pentru totdeauna *campania dusă în anii 1992–1926 împotriva revalorizării leului şi pentru stabilizarea monetară.*

Vintilă Brătianu continua să susţină ideea revalorizării leului, atunci cînd în toată istoria lumii *nu exista* un singur exemplu, ca o monedă să se ridice de la 3 centime la 100 de centime, cel mai extraordinar exemplu de deflaţie fiind acele ale Statelor Unite după Războiul de Secesiune, cînd dolarul a putut fi ridicat, *în timp de 16 ani,* de la 65 la 100 cenţi aur.! Dar el a mers atît de departe, încît, alături de guvernatorul Băncii Naţionale, Oromolu[105], a trecut prin parlament în 1925 o lege pentru revalorizarea leului în timp de 16 ani şi anume cu 6 centime în fiecare an, (nedîndu-şi seama cel puţin că o revalorizare, *în ritm egal,* se face în progresiune *geometrică,* iar nu *aritmetică*).

Aceasta însemna că în primul an leul să se ridice de la 3 la 9 centime, adică ca preţurile să ajungă într-un an la a *treia parte din nivelul lor iniţial,* distrugînd total pe producători şi economia naţională! Legea aceasta de revalorizare va putea fi citată în viitor ca un *record al ignoranţei economice.*

Împotriva lui Vintilă Brătianu, erau toţi economiştii pe care sau pregătirea sau inteligenţa îi făceau să vadă exact realităţile.

Veneau întîi economiştii de catedră, Ion Răducanu şi mai ales Virgil Madgearu, care îşi pusese tot temperamentul lui, aprig şi fulminant, în serviciul ideii atît de legitime a stabilizării monetare.

Dar aportul cel mai masiv, cel mai insistent şi realmente cel mai ştiinţific îl aduceau inginerii în frunte cu marele specialist agrar Garoflid[106], fire de grec mîndru şi distant, dar minte clară şi simţ critic subtil; cu fostul director general al căilor ferate Perieţeanu, una din cele mai frumoase inteligenţe, (din nenorocire nu îndeajuns întrebuinţată) a generaţiei lui; cu Corneliu Casassovici[107], minte clară, admirabil echilibrată şi – cum a arătat toată viaţa lui – constructivă şi creatoare; cu Enacovici, talentatul şi curajosul fondator al ziarului *Cuvîntul;* cu Ştefan Mihăescu[108] şi atîţia alţi ingineri de seamă, toţi crezînd în devalorizare ca într-un adevăr al matematicii şi susţinînd-o cu o rigurozitate în metode egală cu aceea a ştiinţei lui Euclid ; în fine, cu autorul acestor amintiri care şi-a cheltuit multă silin-

* Memoriile au fost redactate în anul 1944 (*n. ed.*).

ţă şi multă energie polemică în încercarea zadarnică de a convinge pe cei care nu vedeau şi nu înţelegeau nimic.

Afară de diferitele reviste de specialitate, organul nostru oficial de exprimare şi de luptă era ziarul *Argus* în epoca lui de glorie, înainte de a intra pe mîna unor oameni fără nici o legătură cu ştiinţa economică, care au crezut potrivit să facă din el monitorul diletantismului filologic!

+

Dar în legătură cu ideile şi studiile mele economice, trebuie să spun că cea mai mare activitate, mai ales în ultimii doi ani de opoziţie, nu a fost aceea vizibilă prin publicaţii, ci una ascunsă dar cu atît mai intensivă.

La începutul lui 1924, Ion Brătianu a avut o întîlnire cu generalul Averescu, în vederea unei înţelegeri politice, prin care Brătianu, cu puterile lui de suveran, i-a făgăduit formal generalului că-i va da succesiunea guvernării fără să se lege însă de o dată fixă.

Acest lucru eu nu l-am ştiut decît cu cîţiva ani mai tîrziu. Dar la vremea aceea, generalul m-a chemat într-o zi şi mi-a spus că în cadrul unei guvernări eu voi fi subsecretar de stat la Finanţe şi trebuie să-mi pregătesc toate legile şi reformele pentru aceasta. Şi atunci, am început o serie de lucrări şi de proiecte pe care le-am elaborat îndelung şi cu meticulozitate inginerească. Dîndu-mi seama de ceea ce-mi lipsea, am început întîi să studiez metodic cursurile de finanţe, teoriile economice şi toată literatura monetară, veche şi recentă.

Era un lucru neobişnuit pentru România şi aproape comic să vezi pe un viitor ministru învăţînd ca un student pentru un examen greu! După partea teoretică şi, paralel cu ea, am trecut la elaborarea nenumăratelor proiecte şi chiar a unui buget pe care a trebuit să-l modific după aceea, an de an, pînă la venirea la guvern!

În frumosul subsol al vilei mele de stil münchenez, din Parcul Filipescu, transformat în bibliotecă, cîte zile lungi am petrecut lucrînd cu admirabilul meu frate mai mic, Grigorel[109], pe atunci aproape un copil, furnizor tot aşa de bogat de material ca şi de sugestii. De altfel, el publicase în direcţia financiară şi un volum al lui – Cecul – care constituie tot ce s-a scris mai bun în această privinţă, la noi.

Interesant este că toate proiectele mele erau discutate cu generalul, care – alături de sporadice naivităţi – *arăta o reală pricepere în problemele de finanţe* şi care colabora la aceste lucrări cu o judecată sigură, riguros logică. Este curios cum generalul putea să se mişte destul de îndemînatec într-un domeniu atît de străin de dînsul, pe cînd alţii, cum era de pildă Goga, n-aveau nici un fel de înţelegere în această direcţie.

Din lucrările pregătite de mine, cea dintîi era reforma monetară, care ducea la stabilizarea leului şi apoi la înfiinţarea unei noi monede pe care aş fi vrut să o botez după numele regelui, *ferdinul* – (asonant cu *ţechinul* din *El Zorab*) sau, după numele Daciei, *dacul* (acesta avînd riscul unui joc ieftin de cuvinte ca *dracul*).

Interesant este că generalul admiţînd o reformă monetară atît de radicală care contrazicea total ideile lui Vintilă Brătianu, mă lăsa să cred că va putea avea o guvernare independentă de influenţa liberală şi mă încuraja astfel în visurile şi în idealurile mele!

În momentul cînd scriu, am înaintea mea dosarul cu nenumăratele proiecte pe care le-am lucrat atunci şi în special un program complet, alcătuit în octombrie 1924, adnotat cu foarte interesante observaţii şi indicaţii de lucru de către general.

În afară de legile monetare, de înfiinţarea unei Case de Conversiune, de o convenţie proiectată între Banca Naţională şi stat, există acolo proiecte şi studii pentru reforma legii contabilităţii, pentru o lege generală a regiilor comercializate, pentru regimul pensiilor, impozitul pe îmbogăţiţii de război, armonizarea salariilor

şi atîtea altele a căror enumerare nu mai prezintă azi nici un interes, dar care cuprindeau multe idei cu totul noi. Ca un mic exemplu voi semnala, de pildă, ideea ca legile industriale, prin care se acordă anumite avantaje fabricilor noi, ca şi unele legi pentru scutirile de impozite, să nu rămînă acte *unilaterale* ale statului, revocabile de guvernele următoare (în primul rînd de Vintilă Brătianu!) şi să ia şi forma bilaterală a unor *contracte,* care să garanteze stabilitatea şi continuitatea.

Interesant este că atunci cînd am ajuns la guvern, *din toate aceste proiecte nu am utilizat decît foarte puţine,* fiindcă liberalii ne-au împiedicat să facem reforma monetară care constituia cheia întregului meu sistem financiar dar că, dimpotrivă, am realizat alte legi importante, studiate abia în timpul guvernării, ca legea cifrei de afaceri şi tariful vamal.

A fost oare munca mea de pregătire zadarnică? Desigur că nu. Căci am avut prilejul să meditez îndelung, în concret, cu simţul răspunderii, ca în faţa unor proiecte de care eşti sigur că vor deveni legi.

De altfel, din viaţa mea politică ca şi din cea ştiinţifică, am învăţat două lucruri: să fii pregătit totdeauna, ca un comandant în bătălie, pentru toate ipotezele şi *să semeni idei şi muncă în toate vînturile, fără să aştepţi roade de pe urma oricărui efort şi bucurie de pe urma oricărei scînteieri a minţii.* Numai risipind mult, ajungi să se prindă cîteodată în brazda realului, puţin!

PARTEA A IV-a

CA SUBSECRETAR DE STAT AL FINANŢELOR APRILIE 1926 – IUNIE 1927

ÎNCEPUTURILE GUVERNULUI AVERESCU

La începutul anului 1926, Ionel Brătianu era hotărît să se retragă în martie, o dată cu închiderea sesiunii ordinare a parlamentului şi cu încheierea completă a legislaturii de patru ani. Presa liberală, ca şi întreg partidul, dădeau acestei retrageri un caracter de apoteoză.

Acum, în mod normal, s-ar fi pus problema succesiunii. Zic: *în mod normal,* căci la noi situaţia fiind anormală, succesiunea era de mult decisă prin hotărîrea lui Ionel Brătianu, care îl desemnase ca urmaş pe generalul Averescu.

Desigur, generalul era cea mai de seamă personalitate a ţării şi avea un stat-major politic de mare calitate; dar *din punct de vedere constituţional nu prezenta nici o îndreptăţire la succesiune, avînd în Cameră abia patru deputaţi!*

În schimb, Partidul Ţărănist de sub şefia lui Mihalache şi Partidul Naţional, de sub şefia lui Maniu, erau foarte populare şi – chiar înaintea fuziunii lor – destul de solidare între ele.

Pînă în ultimul moment regele voise să dea puterea lui Maniu şi se angajase chiar cu o făgăduială solemnă faţă de dînsul. Dar în noaptea din urmă, între 30 şi 31 martie, a fost atît de torturat moralmente de insistenţele reginei Maria-care executa voinţa lui Ionel Brătianu prin Ştirbei-încît pînă la sfîrşit a trebuit să cedeze.

Din partea generalului, omul care a avut un rol decisiv în aducerea la putere a fost Goga. El îi garantase lui Ionel Brătianu obedienţa lui şi a partidului; el fusese ales deputat cu ajutorul guvernului într-o alegere parţială din 1925, la Reghin, împotriva candidatului Partidului Naţional, Voicu Niţulescu[110], el aranjase, în ultimul moment, succesiunea cu abilul trăgător de sfori Alexandru Constantinescu, în faimoasa sufragerie a acestuia unde se înnodau şi se deznodau firele politicii româneşti; tot el combinase şi lovitura de ultimă oră a ruperii din Partidul Naţional a acelora care mai tîrziu au fost numiţi de Iorga cu cuvîntul, rămas clasic, de fripturişti. Căci în legătură cu oportunista intrare în guvern a lui Vasile Goldiş[111], Ioan Lupaş[112] şi Ion Lapedatu[113] profesorul spusese că „la mirosul fripturii, nici zeii nu pot să reziste"

Această ruptură din Partidul Naţional a servit drept pretext şi drept acoperire constituţională regelui, pentru a da puterea generalului Averescu.

E drept că şi naţionalii şi ţărăniştii erau vinovaţi că nu fuzionaseră între ei, înainte de deschiderea succesiunii, scontînd că se vor contopi *după* venirea lor la putere de care erau siguri.

Cu o zi înainte, Madgearu pariase cu mine pe 5000 lei, la Institutul Social, că ei vor fi succesorii; a doua zi seara, după ce depusesem jurămîntul, am avut cruzimea să-i trimit pentru încasarea banilor pe ... şeful meu de cabinet, pentru ca bineînţeles să dăruiesc suma Institutului Social ...

Constituirea guvernului Averescu a fost pentru naţionali şi pentru ţărănişti o păcăleală cum nu se mai văzuse de la faimoasa journée des dupes (ziua păcăleli-

lor). Culmea este că şi partidul nostru, al Poporului, a trecut prin emoţia unei false decepţii. În timpul consultărilor pentru succesiune, după ultima audienţă a generalului Averescu la regele Ferdinand, acesta s-a întors acasă, taciturn şi încruntat, dînd ordin să i se rezerve un compartiment pentru a doua zi, în trenul de Turnu Severin. Aghiotantul său, Petre Papacostea[114], mai mult mort decît viu, a spus acest lucru în strict secret cîtorva intimi. Peste un ceas o ştia tot partidul. Şi nu a fost un singur averescan în Bucureşti care să fi dormit în noaptea aceea ...

A doua zi, la ora 12, generalul depunea jurămîntul. El ştiuse şi mascase tot.

Guvernarea generalului începea sub o imensă servitute. Întîi în beneficiul lui Ionel Brătianu, faţă de care generalul se angajase să respecte întîi *religia* (ce sens avea, asta căci n-o ameninţa nimeni?), apoi *constituţia,* pe care naţionalii şi ţărăniştii făgăduiseră că n-o vor respecta şi în fine *dinastia,* ceea ce echivala cu consfinţirea stării create prin renunţarea la moştenirea tronului a principelui Carol (chestiune de care vorbesc pe larg în urmă).

Dar această servitute nu însemna nimic pe lîngă *cealaltă,* neconsfinţită de vreun angajament formal, dar care rezulta din puterea de fapt a lui Vintilă Brătianu şi din dorinţa acestuia de a controla actele viitorului guvern prin posibilitatea de a sabota guvernul cu ajutorul Băncii Naţionale.

Dar atunci, s-ar întreba cineva, de ce am primit eu principial să intru în acest guvern? Întîi, eram convins că vom guverna atît de bine, graţie oamenilor de valoare ai partidului, întăriţi de experienţa unei guvernări trecute, încît vom putea căpăta destulă autoritate şi putere ca să rupem lanţurile liberalilor. La aceasta, se adăuga şi speranţa unei apropieri de Partidul Naţional al lui Maniu, ca să distrugem împreună dominaţia tiranică a liberalilor.

Acestea erau motivele mele ideale şi tactice, cărora le-am rămas consecvent, căci eu personal am fost în mod constant şi adversarul liberalilor şi prietenul naţionalilor, deveniţi mai tîrziu naţional-ţărănişti. Dar, în afară de aceste cauze de ordin politic, existau în mine şi alte mobile uşor de înţeles şi de legitimat. Aveam o mare afecţiune pentru general şi ţineam mult la opera pe care o pregătisem împreună şi care acum îşi aştepta înfăptuirea.

Experinţa omului politic arată că este greu să renunţi chiar la un simplu discurs atunci cînd l-ai pregătit dinainte şi că obligaţia de a ţi-l „înghiţi" în sala de întrunire sau de banchet constituie un mare sacrificiu. Dar cît de greu îţi vine să renunţi la o întreagă operă, pentru care ai cheltuit muncă, pricepere, imaginaţie, nădejdi! Politica nu este doar ca ştiinţa, pe care o poţi cultiva şi singur, în bibliotecă, sau în laboratorul tău! *Ideile politice nu le poţi valorifica decît dacă ai sub degete clapele imensului pian care se cheamă statul. Numai pe el îţi poţi cînta compoziţiile şi îţi poţi concretiza teoriile!*

În afară de aceasta, deşi eram atît de tînăr, duceam cu mine povara iluziilor pe care oamenii le aveau în mine. Lumea credea în puterile mele; chiar şi liberalii care m-au atacat totdeauna, vorbeau (*Mişcarea,* 2 iunie 1926), „de competenţa şi seriozitatea d-lui Manoilescu pe care d-sa le-a făcut legendare", iar la un banchet oferit mie de Asociaţia Economiştilor, la 25 april, şi la care participau liberalul Victor Slăvescu[115], ţărănistul Ernest Ene[116], inginerul Gigurtu, „toute la jeunesse dorée" a generaţiei, profesorul Mihail Seulescu[117] mi-a putut spune: 'Eşti mîndria societăţii noastre, iar mîine sperăm că vei fi gloria ei".

Puteam dar, atunci cînd se punea atîta încredere în mine, şovăi în a-mi încerca puterile?

În sfîrşit, cel din urmă motiv care m-a îndemnat să intru în guvern, cu toată situaţia ingrată a acestuia, era – de ce n-aş spune-o? – dorinţa naturală, omenească, tinerească de a fi ministru. Cine ar spune la vîrsta de 34 de ani, că nu vrea să fie ministru la un departament în specialitatea lui, unde i se deschid mari posibilităţi de succes, ar fi un ipocrit.

Desigur, *nici o demnitate nu este atît de înaltă, încît să merite să o plăteşti cu preţul demnităţii;* dar în cazul meu era vorba numai de *dificultăţi* şi *pericole,* de care un tînăr nu trebuie să se ferească niciodată.

În ce priveşte convenţionalul şi aparentul dispreţ pe care oamenii politici îl afişează atunci cînd li se oferă un portofoliu ministerial, meritată amintită întîmplarea petrecută la demisia unui cabinet în Franţa. Un ziarist a întrebat pe rînd pe miniştrii demisionaţi cu ce sentimente părăsesc ministerul. Fiecare a declarat că se bucură de plecare. Unul, fiindcă îşi va relua din nou locul la bară; altul fiindcă îşi va revedea studenţii la catedră; alţii, în fine, că vor reveni din nou în provincia lor. Numai unul a mărturisit ritos marea lui părere de rău că nu mai este ministru. *Este singurul care n-a mînţit.*

Care era fizionomia guvernului Averescu?

De atîtea ori am făcut portretul generalului. Cred că la data celui de al treilea guvern al său, el era la apogeul dezvoltării sale pe linia politică. Îşi pierduse popularitatea, dar cîştigase o seninătate şi un calm şi mai mare decît acelea pe care i le dăduse firea. Orice problemă o examina fără grabă, fără idei preconcepute, cu o logică totdeauna stăpînă pe ea însăşi.

Aş putea spune chiar că ceea ce a făcut inferioritatea lui politică este că a văzut totdeauna situaţiile prea mult logic şi prea puţin *psihologic.* Pentru dînsul, viaţa politică nu era mînată de oameni, cu interese şi cu pasiuni omeneşti, ci se desfăşura pe linii raţionale, pe baza unui determinism cvasi mecanic, ca acel care dictează drumul astrelor pe cer. De aceea el era dezarmat în faţa minciunii, a intrigii, a perfidiei şi a tuturor ascunzişurilor politice ...

În mintea lui era destul ca un lucru să fie bun şi drept, pentru ca să aibă o forţă imanentă de a se impune şi de a dura.

El credea, de pildă, că este suficient să guvernezi bine, pentru ca – printr-o onestă preţuire a meritelor tale şi prin recunoştinţă – să-ţi asiguri adeziunea şi voturile populare. *El nu-şi dădea seama că voturile se dau pentru speranţe, iar nu pentru realizări; pentru făgăduieli, iar nu pentru fapte împlinite; pentru viitor, iar nu pentru trecut.*

Dar ceea ce avea generalul Averescu, cu totul particular şi unic pentru lumea politică românească, era darul lui de a se depersonaliza, de a se obiectiviza şi de a se confunda cu statul şi cu interesul public. Averescu nu era, după expresia familiară, *„văr bun cu statul"; el era statul însuşi.*

Obişnuit prin cariera lui să trăiască în regulamente şi în legi, avea superstiţia legalităţii. De aceea, nu judeca legile ca un om de stat, care trebuie să le priveasc că din înălţime, *fiindcă le face,* ci ca un funcţionar prea onest care trăieşte sub legi şi în obsesia lor. *Şi de aceea i-a lipsit totdeauna dimensiunea revoluţionară şi orizontul unui reformator de stat ...*

După aceste trăsături ale spiritului generalului e uşor de înţeles de ce Ionel Brătianu îşi găsise într-însul omul de care avea nevoie. *Atîta probitate şi atîta respect de lege şi de cuvîntul dat,* îl făcea pe generalul Averescu victima predestinată a unui om abil, rutinat, fin psiholog şi care avea pe deasupra şi intuiţia exactă că oamenii de stat nu trebuie să fie sclavii moralei comune!

Cu toate greşelile imense pe care le făcuse şi pe care avea să le mai facă, generalul va rămîne totuşi în politica românească *un mare temperament etic.* Chiar şi oportunismele lui, cum au fost tranzacţiile repetate cu Ion Brătianu, care constituiau erori politice fundamentale, nu porneau din dorinţa vulgară de a fi la putere (dorinţa care există, ba chiar într-o formă exasperantă, la anturajul lui!), ci din convingerea onestă că astfel îşi serveşte mai bine ţara.

Cît despre atitudinea lui în relaţiile personale, şi în special faţă cu colaboratorii săi, ea era de cea mai înaltă eleganţă. Delicat, de o politeţă extremă, neîntrebuinţînd nici o dată un cuvînt vulgar, (aşa cum li se întîmplă militarilor chiar

cînd au ajuns la capătul verticalei sociale), plin de distincţie intelectuală ca şi de fineţe sufletească, el te făcea optimist asupra neamului acestuia care a putut să dea, aproape în prima generaţie, un exemplar atît de rar, acumulînd nobleţea unui lord englez cu probitatea unui junker prusian şi cu fineţea de spirit a unui nobil francez. Cu un cuvînt, *generalul Averescu este omul ale cărui mari insuccese în politică se datoresc tot pe atîta scăderilor lui ca om de stat, cît şi calităţilor lui ca „gentleman".*

Al doilea factor al guvernului era Octavian Goga. În primul nostru consiliu de miniştri a lipsit puţin ca tot guvernul să-l aplaude, strigînd, ca după premieră: *autorul!* Căci guvernul născuse din alambicul combinaţiilor lui.

El ţesuse păienjenişul fin în care pînă la capăt a trebuit să cadă regele. El alergase între regină, Ştirbei, Alexandru Constantinescu şi doamna Procopiu, pornind de la ideea străbună că sfinţii pot face mai mult decît Dumnezeu! El intrigase împotriva partidului lui Maniu şi a celui al lui Mihalache, speriind pe Ionel Brătianu cu regionalismul unuia şi cu lupta de clasă a celuilalt. El era victoriosul şi triumfătorul.

Dar, judecînd din perspectiva celor 18 ani care au trecut de atunci, ce nevrednică de preţuire era izbînda lui! Desigur, ideea de a lupta împotriva regionalismului şi a agitaţiilor de clasă era justă şi *lui Goga îi rămîne meritul istoric de a fi rupt frontul unei solidarităţi ardelene fără sens, care tindea să izoleze Ardealul şi să-l mobilizeze permanent, ca pentru o luptă împotriva Vechiului Regat.* Dar, mijlocul de a îndrepta greşeala ardelenilor, nu era acela de a-i ţine şi la şapte ani după Unire departe de guvernarea ţării şi de a-i confirma în sentimentul lor de ostracizaţi! Ajutînd ca ardelean pe Ionel Brătianu în planurile lui împotriva ardelenilor, *Goga realiza o victorie pe planul partidist şi trecător, comiţînd o greşeală pe planul naţional şi istoric.*

Evident însă că Goga îşi putea îngădui greşeli şi mai mari decît atîta, fiindcă intrase în politică cu prestigiul lui imens de poet al naţiunii şi de luptător fără compromisuri pentru Unire. El rămîne astfel un răsfăţat al opiniei publice adevărat româneşti, care îi acorda o anumită impunitate şi îi îngăduia mai mult decît altor oameni politici! Dacă se mai adaugă la acest lucru şi faptul netăgăduit că a *fost cel mai inteligent ardelean din generaţia lui şi cel mai apropiat sufleteşte de societatea Vechiului Regat,* nu poţi decît să deplîngi faptul că vanităţile omeneşti şi atotputernicia lui Ionel Brătianu l-au făcut să joace în politică adesea un rol subaltern, fals şi umilitor, care nu se potrivea cu excepţionala lui personalitate.

Este tragedia tuturor oamenilor de calitate din România marelui armistiţiu, aceea de a-şi fi întinat fiinţa într-un mediu şi într-o ambianţă politică inferioară. Averescu, Goga, Iorga şi mulţi dintre noi ceilalţi, *„dei minores",* am derogat poate de multe ori de la linia estetică pură, din cauza atmosferei sufocante a acestei epoci, *infinit inferioară condiţiilor de viaţă politică a Vechiului Regat dinaintea întregirii.*

Evident, de cînd e lumea, politică a însemnat tranzacţie. Dar şi acei dintre noi care eram mai puţin înclinaţi spre compromisuri politice a trebuit să ne coborîm cîte o dată sub nivelul de demnitate al propriei noastre fiinţe, în nădejdea că vom putea ajunge într-o zi *prin jertfe la limanul idealurilor noastre.*

Într-o lume pură nu este de mare merit să fii pur; *într-o lume în care omnipotenţa unui om nu-ţi îngăduie să te afirmi decît aplecîndu-te, nu era dat oricui să rămînă veşnic drept în picioare, cu riscul de a fi bine ţintit şi doborît!*

Şi, anticipînd asupra desfăşurării vieţii mele, oare a folosit ţării şi mi-a folosit nie faptul că veşnic am înfruntat şi am sfidat pe rînd pe toţi cei infinit mai puternici decît mine, pe Ionel Brătianu, Regenţa, pe regele Carol, pe Antonescu[118]?

În orice caz, întorcîndu-mă la Goga şi la toate scăderile lui – văzute şi nevăzute – dar ştiute de mulţi *foarte bine el rămîne totuşi una din cele mai splendide*

figuri ale Ardealului de totdeauna şi un astru de mărimea întîi în constelaţia valorilor româneşti.

Guvernul nostru era de fapt – cum spunea şi generalul Averescu – *un guvern de ardeleni.* Căci în afară de Goga, ministru de Interne, mai erau în cabinet Goldiş, ministru al Cultelor, Lupaş al Sănătăţii, Lapedatu al Finanţelor, Bucşan[119] subsecretarul Internelor.

Goldiş, figură de vechi luptător puţin uzat, înalt, impunător, albit, reprezenta seriozitatea Ardealului celui bun. Se simţea jenat şi stingher în mijlocul unui guvern legat strîns prin afinităţi de partid. Dar generalul Averescu, cu tactul lui delicat, îi uşura totdeauna situaţia, arătîndu-i o condescenţă marcată, care pentru un observator fin sublinia şi mai mult poziţia lui de musafir. Goldiş suferea mult de atmosfera creată în ţară în jurul lor, a celor trei pe care inspiraţia lui Iorga îi botezase *fripturiştii.* Într-o zi, la Consiliul de Miniştri, începu o diatribă violentă împotriva actorului Tănase, pentru care generalul făcuse gafa de a-i cere lui Goldiş, ca ministru al Artelor o subvenţie, tocmai cînd, pe scena lui de revistă, Tănase reprezenta pe Averescu ca bucătar cu o frigare imensă în mînă, atrăgînd pe amatorii de friptură!

Dar, în legătură cu fripturiştii, o altă amintire. O lună mai tîrziu ne găseam la dejun la hotelul Băilor din Sinaia, toţi membrii guvernului. Goldiş, Lapedatu şi cu Lupaş, trebuind să plece imediat în Ardeal, se scoală grăbiţi la mijlocul mesei şi, scuzîndu-se, se îndreaptă spre uşă. În clipa aceea, intră în restaurant un „maître d'hôtel" stilat şi elegant, şi disperat că cei trei miniştri nu fuseseră serviţi complet înainte de a pleca, le strigă cu o voce respectuos implorătoare: „Vă rog domnilor miniştri, nu plecaţi, că vine „friptura!"

Al doilea între „fripturişti" era bunul părinte Lupaş, care se simţea tot atît de stingher şi de „dépaysat" în cuptorul politic, după cum era de stîngaci în conducerea ministerului medicilor, unde ajunsese să se încurce în nişte afaceri de furnituri, care dacă n-au putut să-i atingă onestitatea, au reuşit în schimb să-i amărască viaţa.

În sfîrşit, cel din urmă membru al treimii, Ion Lapedatu, om inexpresiv, taciturn, şters, dar obstinat, mai ales de cîte ori avea să zică *nu.* Tip standard al directorului de bancă ardelenească era fără orizont, fără viziune. El era *în guvern ca trimis al lui Vintilă Brătianu, căruia îi urma orbeşte sugestiile.* În iunie 1925, la discuţia în Cameră a ridicolei legi pentru ridicarea leului de care am vorbit, se declarase categoric pentru politica de revalorizare a lui Vintilă Brătianu, deşi era deputat al Partidului Naţional. Fără a voi să fie o comparaţie jignitoare pentru generalul Averescu, Lapedatu era pentru dictatorul economic Vintilă Brătianu ceea ce generalul consimţise să fie pentru dictatorul politic Ionel.

Ultimul ardelean, Constantin Bucşan, cumnatul lui Goga dar nu şi prietenul lui, om inteligent şi de fire agreabilă, vedea toate probleme mai bine decît Goga şi ar fi meritat – desigur, mai mult decît atîţia alţi ardeleni – să fi rămas în actualitatea politică iar nu să treacă după această guvernare, în umbră pentru totdeauna.

În afară de grupul ardelenilor, guvernul cuprindea universitari de nume mare, ca Ion Petrovici şi Petre Negulescu şi reprezentanţi de calitate ai Vechiului Regat de altă dată ca generalul Coandă, Garoflid, Meissner[120], Mitilineu[121].

Petrovici ajunsese, în sfîrşit, ministrul şcolilor, după ce în trecuta guvernare averescană stătuse, strîmtorat şi jenat, în fotoliul lucrărilor publice. Om fin, captivant, cu o cultură filozofică just cît îi trebuie în viaţa politică, talent oratoric recunoscut, deşi puţin cam preţios, a împodobit cabinetul Averescu cu eleganţa cuvîntului lui şi cu simpatiile reale pe care ştia să le cîştige.

P.P.Negulescu, preşedinte al Camerei şi permanent rival al lui Petrovici, participa din cînd în cînd la consiliile de miniştri sub condiţia formală ca nimeni să nu fumeze! Intelectual de 24 de carate, valoare consacrată chiar în lumea veche (în care nu oricine şi nu oricînd era socotit bun la orice), Negulescu avea păcatul

de a fi pedant, rece, distant şi – pentru un preşedinte de Cameră – prea puţin popular faţă de majoritate.

Valoarea lui umană depăşea mult pe cea politică. *Dar generalul Averescu avea nobila plăcere de a-şi împodobi cabinetul cu oameni de valoare, fără să se întrebe numaidecît ce folos direct şi bine determinat îi pot aduce.* Cultura lui nu-l făcea, ca pe alţi militari, temător faţă de oamenii de carte şi astfel Negulescu a primit în partid toate demnităţile, datorită preţuirii respectuoase pe care i-a acordat-o întotdeauna generalul.

Generalul Coandă, „pendantul" lui Negulescu (preşedinte al Senatului, pentru a doua oară, după ce scăpase din oribilul atentat de la Senat în 1921) era o splendidă figură de Monsieur scoasă dintr-un roman franţuzesc de la sfîrşitul veacului al 19- lea. Afabilitatea lui naturală, aspectul de demnitate exterioară, care nu era decît mărturisirea vizibilă a unui spirit plin de distincţie, talia lui înaltă şi mersul impunător, făceau din Coandă un exemplar clasic al societăţii înalte româneşti din mult hulitul Vechi Regat. Alături de el, cu altă nuanţare, bătrînul Meissner, atunci ministru de Lucrări Publice şi mai tîrziu preşedinte al Senatului, membru din vechea gardă a Junimei, aducînd din patriarhalul Iaşi o nobilă familiaritate şi o notă de demnitate calmă.

Garoflid, ministru de Agricultură, tip de intelectual fin dar fără erudiţie, cu o voce rece şi tranşantă, dar totdeauna cu idei precise şi clare, poate prea apodictice însă pline de conţinut şi de experienţă a vieţii. Autor al reformei agrare şi specialist agricol de cea mai mare autoritate era, ca orice economist inteligent, împotriva lui Vintilă Brătianu şi cu atît mai înverşunat cu cît judecata lui singură îi dezvăluia greşelile acestuia. Aliat permanent al meu, era – cu toată diferenţa de vîrstă şi de trecut politic în favoarea lui – un coleg pe care m-am putut adesea sprijini printr-o pură *solidaritate de idei*, fără nimic cald şi prietenesc în ea.

Mitilineu, ministru de Externe, grec ca şi Garoflid şi „subţire" ca şi dînsul, reprezentînd tipic pe boierul simpatic, distins ale cărei eforturi de a cuceri nu par abilitate şi a cărui distincţie nu pare afectată.

Generalul Mircescu[122], ministru de Război, dezgheţat şi fără timiditate, om de atitudini hotărîte şi sincere, cum le stă bine militarilor. Nesimţindu-se bine în politică, ca un cavalerist silit să meargă pe jos, avea unele naivităţi adorabile. Într-o zi, în Cameră, încolţit de opoziţie care voia să schimbe printr-un amendament o lege militară, generalul Mircescu plictisit le-a strigat deputaţilor nedisciplinaţi: „La urma urmei eu sînt militar şi nu pot să schimb asta, fiindcă nu pot trece pes-te ordinul Majestăţii Sale Regelui!" Această descoperire a persoanei regelui – care constituia o gravă greşeală constituţională, neîngăduită niciodată unui ministru – a trezit un mare vacarm în cameră, în timp ce Mircescu, uluit şi neînţelegînd nimic, mă întreba pe mine, aflat lîngă dînsul pe banca ministerială: „Dar de ce s-au supărat aşa de rău deputaţii?".

Tot Mircescu a venit într-o zi la Consiliul de Miniştri pe cînd se alcătuia bugetul şi ne-a spus tuturor, în faţa ministrului de finanţe Lapedatu – de data aceasta cu o naivitate prefăcută – că în Varşovia ofiţerii care i-au dus ministrului de Finanţe bugetul Ministerului de Război i-au tras o bătaie vistiernicului! Singurul care n-a făcut haz de această veste a fost Lapedatu.

Generalul Ionescu[123], subsecretar de stat la Calea Ferată, pe atunci om de mare rigiditate morală, şi profesorul Busuiocescu[124] subsecretar de stat la Agricultură, fire plină de modestie şi bunătate, completau Consiliul de Miniştri prezidat în capul mesei de generalul Averescu şi încheiat permanent, la capătul opus, de mine şi de Grigore Crăiniceanu[125], secretarul general al preşedinţiei consiliului.

Eu îmi alesesem „coada mesei", nu dintr-un exces de modestie, ci pentru că aceasta constituia un punct strategic, plasat destul de departe, însă exact în faţa

generalului şi oferind posibilitatea de a vedea perfect pe toţi miniştrii şi de a fi auzit de ei, în expunerile mele, care nu erau deloc rare.

*

Situaţia mea în guvern era însă din cele mai bizare.

Ion Lapedatu era proconsulul Partidului Liberal şi în special al lui Vintilă Brătianu în guvernul Averescu.

Eu eram reprezentantul generalului şi al partidului pe lîngă Lapedatu, un adevărat cui al lui Pepelea în ministerul acestuia.

În sfîrşit, secretarul general al ministrului de Finanţe, Simionescu[126], era delegatul şi spionul lui Lapedatu pe lîngă mine! Astfel eu mă găseam în minister plasat „în sandwich" între doi liberaloizi, agenţi ai lui Vintilă, destinaţi să-mi stînjenească orice mişcare şi să-mi saboteze orice idee.

Acest joc de situaţii a fost înţeles de la început de toată lumea politică, ce cunoştea concepţiile mele opuse celor ale lui Vintilă Brătianu, ca şi vasalitatea politică în care se găsea bunul general Averescu; iar presa, abia la 9 zile de la constituirea guvernului, vorbea de „tragicul prizonierat al d-lui Manoilescu!" (*Cuvîntul* din 9 aprilie 1926).

Totuşi, de la început, eu m-am ţinut tare pe poziţia mea ingrată. De la început, de acord cu Garoflid, am reuşit să impun în programul de guvernare stabilizarea monetară, iar la 4 aprilie eu declaram în *Argus* că vom realiza stabilizarea! La 8 aprilie se vorbea deja în presă – cum s-a vorbit de atunci înainte continuu, vreme de un an de zile! – de demisia lui Lapedatu, iar ziarul liberalilor, *Viitorul,* ca să plaseze o intrigă, îl numea pe Garoflid „Circarul marelui financiar Manoilescu."

Din primele zile ostilităţile s-au deschis din partea Partidului Liberal împotriva grupului Garoflid-Manoilescu, şi în special împotriva mea, şi au continuat, zi de zi, fără cea mai mică pauză, pînă la retragerea guvernului nostru. Chiar şi pe front sînt zile de acalmie, dar bombardamentul pornit de Vintilă Brătianu din bateriile instalate în redacţia *Viitorului,* împotriva tînărului deputat Manoilescu, n-a fost întrerupt un singur ceas! E drept că nici ripostele mele, defensive şi ofensive, nu se lăsau aşteptate.

Repriza întîia a duelului de artilerie a fost provocată de modificarea tarifului vamal. Vintilă Brătianu, plecînd de la guvern, promulgase un tarif vamal enorm sporit, dar numai pentru articolele metalurgice şi textile, lăsînd în fiinţă, neschimbate, taxele vamale pentru celelalte articole! Astfel jumătate din industria românească era protejată exagerat, iar jumătate insuficient.

În faţa acestei situaţii imposibile, am hotărît revizuirea taxelor exorbitante instituite de Vintilă Brătianu, iar la 9 aprilie Delegaţia economică a guvernului aproba ideea revizuirii.

Ca o furie s-au dezlănţuit atunci fulgerele şi trăsnetele liberalilor împotriva mea! Cum!? Abia după nouă zile de guvernare şi generalul tolerează revizuirea unei legi a lui Vintilă Brătianu? Nu este tot ce a făcut Vintilă, tabu, sacrosant, inviolabil şi tocmai acest tînăr totdeauna neobrăzat, Manoilescu, să atingă cu mîinile lui profane foile sacre ale lui Dalai Lama* al finanţelor şi economiei? Cutezătorul trebuia cu orice preţ pedepsit.

Dar lucru nu era deloc uşor, guvernul Averescu nu putea fi răsturnat a doua zi după instalarea lui, căci atunci Brătienii cădeau în pericolul şi mai mare de a vedea chemaţi la cîrmă pe naţionali şi pe ţărănişti, care desigur le-ar fi pregătit liberalilor revizuiri şi mai substanţiale.

---

* „Începînd de la reforma lui Tsong-kha-pa (1357 – 1419) budismul tibetan avu două căpetenii religioase, care erau considerate ca două întrupări ale lui Buddha.Unul dintre aceştia purta numele Dalai Lama (cel „asemenea oceanului – puternicul – Lama") şi îşi avea reşedinţa în Lhasa." (Diac. Prof. Emilian Vasilescu : *Istoria Religiilor,* Bucureşti, Ed. Inst. Biblic şi de Misiune Ortodoxă, 1975. (*n. ed.*).

Scandalul pe care îl pornise Vintilă Brătianu era cu atît mai odios cu cît el însuşi mărturisise în expunerea de prezentare a tarifului său: „Această *parţială încercare* de tarif vamal nu o considerăm ca un lucru definitiv. E numai o măsură provizorie..." În afară de inechitatea strigătoare pe care o reprezenta un tarif inegal şi şchiop, eu – care am fost totdeauna partizanul protecţiei vamale şi am devenit mai tîrziu teoreticianul protecţionistului pe plan internaţional – nu putem admite totuşi tarifele monstruos de exagerate ale lui Vintilă Brătianu, care compromiteau însă şi ideea şi sistemul protecţionist! De aceea mi-am urmat netulburat drumul meu.

La 23 aprilie puteam anunţa într-un interviu modalitatea reducerii jumătăţii de tarif instituită de Vintilă Brătianu, după o cheie automată, care situa noile taxe la un nivel intermediar între cele vechi şi cele deja modificate.

Dar, decretul regal pentru reducere nu a apărut cu una, cu două. *Toată presa anunţa că regele Ferdinand va refuza semnătura.*

La 30 aprilie suveranul m-a chemat în audienţă (căci noi, subsecretarii nu lucram săptămînal cu regele, ca miniştrii „plini"). Mi-a vorbit extrem de afabil şi de măgulitor, mi-a amintit din nou despre neuitata expoziţie industrială de la 1921 şi mi-a cerut deschis să renunţ la modificarea tarifului Vintilă Brătianu. Se vedea însă în vorbele lui nu numai influenţa politică a liberalilor, ci şi aceea a intereselor materiale ale lui Ştirbei, preşedinte – din întîmplare! – tocmai la Reşiţa şi Buhuşi, cele mai reprezentative dintre industriile metalurgice şi textile, care erau atunci în cauză. Regele n-a ezitat să aducă ca argument – în faţa unui mic subsecretar de stat al său – faptul că El însuşi este unul din marii industriaşi ai României!

Am petrecut atunci unul din cele mai grele ceasuri din viaţa mea politică, de altfel destul de bogată în momente grele. Ferdinand nu era pentru mine Regele; aveam pentru bunătatea lui, pentru timiditatea lui care vădea atîta delicateţă de suflet, pentru slăbiciunea lui care îl făcea să sufere sub presiuni apăsătoare şi sub intrigi sfîşietoare de suflet, o nesfîrşită înţelegere şi compătimire respectuoasă. Dar nu puteam ceda, fiindcă cea dintîi cedare în faţa mafiei liberale şi a camarilei regale ar fi însemnat pierderea mea politică, sacrificarea ideilor mele şi a atitudinii demne pe care, cu voinţă, *mi-o impuneam mie, ca s-o pot impune altora.*

Am făcut atunci un imens efort de voinţă ca să rezist. Toată durerea pe care o simţeam ştiind că trebuie să-l supăr pe suveran am prefăcut-o în elocvenţă şi în putere de convingere, ca să-i demonstrez regelui cu argumente că *aveam dreptate.* Nu ştiu dacă l-am convins, dar sînt sigur că în inima lui loială n-a putut să dispreţuiască pe un tînăr care – în contrast cu atîţia politicieni care căutau să placă, din oportunism – îndrăznea, respectuos, şi cald, să reziste.

Cîteva zile după mine, la 5 mai, s-a prezentat în audienţă la rege Vintilă Brătianu! şi totuşi la 25 mai, suveranul a semnat mult aşteptatul decret al reviziuirii taxelor vintiliste. Cu aceasta s-a încheiat prima repriză. Era prima mea victorie.

A doua repriză, mult mai gravă, care nu mă privea numai pe mine ci întregul guvern, s-a desfăşurat în jurul căderii leului.

Cu mult înainte de a pleca de la putere, Vintilă Brătianu comisese greşeala de a anunţa instituirea unui tarif vamal enorm sporit, ceea ce făcuse pe comercianţi şi industriaşi să se aprovizioneze precipitat din străinătate şi să provoace un exces de import asupra exportului de 2 miliarde şi jumătate lei pentru primul trimestru al anului 1926 (cu care se încheiase guvernarea liberală).

Cu această moştenire, era de prevăzut matematic că leul trebuia să cadă! Şi. în adevăr, o dată cu venirea noastră la guvern, a căzut continuu, ajungînd pînă la 1,60 centime elveţiene, la 9 mai.

Ei bine, în faţa acestui rezultat fatal, *urmarea propriei lor politici,* ce făceau oare liberalii? Acuzau guvernul nostru de incapacitate! Mai mult decît atît, ziarul Partidului Ţărănist *Aurora* şi ziarul *Dimineaţa* afirmau la 9 mai că, îndată după venirea guvernului Averescu, Banca Naţională cumpărase din ordinul liberalilor, în tot cursul lunii aprilie, în chip masiv, devize străine publice, *ceea ce se abţinuse să facă în martie, cînd era Vintilă Brătianu la guvern pentru ca să nu devalorizeze atunci leul, rezervînd această manevră pentru guvernul succesor!*

Acest lucru este atît de grav, încît nimeni nu va putea să-l creadă. Eu nu am putut să-l verific atunci, căci Lapedatu nu mi-ar fi îngăduit niciodată o indiscretă cercetare la Banca Naţională în chestiunile lor ... de familie. Dar, am aflat în urmă că totul s-a petrecut astfel, confirmîndu-se o dată mai mult lipsa de stăpînire şi de conştiinţă a liberalilor, cînd era vorba de apărarea partidului lor şi de ponegrirea adversarilor.

Şi totuşi, îndată ce guvernul nostru a luat bine hăţurile în mîini şi a început să activeze exportul prin măsuri economice şi prin intensificarea transporturilor, leul a început să se ridice. În al doilea trimestru al anului 1926, balanţa comercială se inversase şi exportul întrecea importul cu 2,7 miliarde lei!

În noiembrie leul ajunsese aproape 3 centime elveţiene, pentru ca după aceea să atingă cursul culminant de 3, 20 centime, *adică dublu decît nivelul cel mai scăzut din mai!* Astfel şi aceasta a doua repriză în duelul nostru cu liberarii s-a sfîrşit cu o victorie pentru noi.

CEA DINTÎI MISIUNE A MEA ÎN ITALIA

Dar lupta noastră, a antiliberalilor din guvern şi lupta mea, nu se ducea numai pe un singur plan. O a treia repriză şi din cele mai importante trebuia să se angajaze între Vintilă Brătianu şi mine pe chestiunea împrumuturilor din Italia.

La 27 mai plecam la Roma în vederea unui împrumut şi a aranjării datoriilor noastre de război în Italia. În aceeaşi zi, *Viitorul* se întreba indignat: „De ce nu se publică condiţiile împrumuturilor?" (Notaţi bine, condiţiile unui împrumut care nu începuse încă a fi discutat!) Tot *Viitorul* de la 30 mai informa, sigur de sine: „Comisioanele se anunţă formidabile"!

În drumul spre Roma, generalul Averescu mi-a impus să trec întîi pe la Nissa pentru a-l vedea pe Titulescu, care la vremea aceea nu era decît ministru plenipotenţiar la Londra.

Titulescu ştia totdeauna perfect unde se găseşte în politică „cheia şi lacătul"; de aceea, în controversa care se dezbătea pasionant în ţară, între Vintilă Brătianu de o parte, Garoflid şi mine de alta, s-a pronunţat clar şi elegant de partea ... celui mai tare, declarînd într-un interviu dat, bine înţeles, *Viitorului* (din 15 iunie) că „politica prin noi înşine este singura politică rodnică".

Evident, cum mă aşteptam, întîlnirea cu Titulescu a fost perfect inutilă. Singurul meu profit a fost că, întovărăşit de Titulescu şi după sfatul lui, mi-am cumpărat la Nissa o prea frumoasă pălărie pe care am plătit-o, bineînţeles din cauza companiei în care mă găseam, cu un preţ de maharadjah.

La Roma am fost primit excepţional de bine, nu graţie mie, care abia eram cunoscut, ci poziţiei cu totul extraordinare pe care o avea acolo generalul. Strălucit elev al Şcoalei de Război din Torino, căsătorit cu o italiancă (care a fost una din cele mai discrete, mai nobile şi mai pline de demnitate din soţiile oamenilor de stat români), generalul Averescu era aproape popular în Italia.

Din prima zi am fost primit de Mussolini[127]. Ce tînăr era, mi-o arată fotografia cu dedicaţie pe care mi-a dat-o atunci. Ceea ce m-a izbit mai mult, a fost faptul că în intimitatea biroului său arăta atît de puţin sever, atît de departe de figura

forţată şi aproape convenţională cu care se înfăţişa pe pelicule, cînd vorbea marilor mase.

Privind-ul pe Mussolini, mi-am dat seama pentru prima dată ce valoare expresivă are pentru om *gura*. Pe cînd ochii vorbesc mai mult despre starea sufletească *momentană* a cuiva, gura exprimă *permanentul* şi *constantul* din om.

Mussolini a fost amabil, prietenos, simplu şi precis. De la prima întîlnire, am fost de acord asupra tuturor punctelor de principiu.

Tratativele financiare le-am dus cu ministrul de Finanţe contele Volpi di Misurata[128], a cărui avere personală era, cum spuneau italienii, „dimisurata", după cum nemăsurat îi fusese pînă atunci şi norocul. Bunul şi vechiul nostru diplomat Alexandru Lahovary[129], ministrul nostru la Roma, mi-a dat, plin de curtoazie şi de bunătate, concursul lui, fără a uita însă, ca orice diplomat, să facă unele gafe şi, de pildă, să invite la primul dineu dat după sosirea mea la Roma, nu numai, cum era natural, pe Volpi, dar şi pe ambasadorul Franţei, ceea ce a atins susceptibilitatea firească a italienilor!

Dar, marele susţinător al intereselor României era mareşalul Badoglio[130], pe atunci şef al Marelui Stat Major. Cu ce melancolie îmi amintesc azi, în mai 1944, de mesele pline de farmec, pe care le-am luat în casa mareşalului şi la care nu lipsea niciodată generalul Cavallero[131], nici preţioşii prieteni ai României şi ai generalului Averescu, doamna şi generalul Baffigi, totdeauna dezinteresaţi, şi totdeauna entuziaşti. Şi ce bună primire am avut în cercurile societăţii romane, unde am făcut prietenii care nu au încetat niciodată ...

Pe atunci fascismul abia îşi fixase doctrina corporatistă, elaborată legal numai în aprilie 1926; pe atunci Bottai şi Alfieri, nu se ridicaseră încă la demnităţi, iar Ciano[132], purta încă pantaloni scurţi, nebănuind nici ce noroc nici ce ispăşire îi rezervaseră ursitoarele.

În schimb, atunci era epoca lui Grandi[133] şi mai ales a doamnei Grandi, fermecătoarea femeie zămislită de natură pentru a fi soţie de ambasador. Pe atunci contele Volpi, în culmea gloriei îşi încorona o viaţă de succes prin împlinirea visului lui de a-şi uni blazonul personal, a cărei vopsea mirosea încă a proaspăt, cu scutul heraldic patinat de vremi al principelui roman Ruspoli[134], prin căsătoria tînărului principe cu contessina Volpi.

Principele Ruspoli era jumătate român fiind copilul prinţesei Vogoride, născută Conachi[135]. Îmi aduc aminte ce surpriză a avut bătrînul principe cînd, la o masă dată de Volpi în cinstea mea, i-am povestit nobilul rol patriotic pe care îl avusese mama sa în pregătirea Unirii Principatelor, atunci cînd a înlesnit, printr-o indiscreţie oportună, documentarea falsurilor în alegeri făcute de soţul săuVogoride şi a contribuit astfel esenţial la anularea alegerilor şi la constituirea unui nou *Divan Ad-hoc,* unionist.

Principele nu ştia nimic din toate acestea! Dar culmea este că aceste evocări se legau şi cu viaţa unui strămoş al meu, căci bunicul mamei mele, clucerul şi deputatul în divanul ad-hoc Constantin Bădărău, fusese secretarul lui Vogoride şi ca aprig unionist – împotriva sentimentelor şefului său! – poate complice cu prinţesa Vogoride în primejdiosul ei act patriotic. Şi astfel, în cadrul somptuos şi sărbătoresc al palatului lui Volpi Delle Quatre Fontane,într-o lume atît de deosebită de cea de altădată, au plutit pentru o clipă în aer, tulburătoare şi nimbate de merite, imaginile unor strămoşi care îşi mărturisiseră iubirea lor de ţară pe singura cale vrednică de dînsa: a sacrificiului şi a riscului.

Pe cînd tratativele mele cu Volpi mergeau către un bun sfîrşit, presa din ţară înnebunise cu totul, lansînd zvonurile cele mai fantasice şi mai contradictorii Azi, *Viitorul* lui Vintilă Brătianu anunţa că împrumutul se face şi că e dezastruos. mîine, că nu se mai face şi că neîncheierea acestui împrumut (dezastruos!) constituie o catastrofă pentru ţară.

Chiar şi ţărăniştii, furioşi că presa engleză şi în special *Manchester Guardian* ne laudă, pe Garoflid şi pe mine, pentru politica noastră economică, mă atacau pentru împrumutul italian, punîndu-se astfel în poziţia perfect logică de a fi pentru colaborarea capitalului străin, dar cu condiţia să n-o realizeze alţii! Şi totuşi aceste atacuri n-au împiedicat ca împrumutul să se realizeze şi să obţinem 200 milioane de lire la paritate, deci aproape 2 miliarde de lei, cu 7% (taxa scontului Băncii Italiei), pe zece ani.

În afară de aceasta, un împrumut fără dobîndă, în materiale, de 100 milioane lire, din care s-a comandat submarinul *Delfinul, singurul nostru submarin*, care a adus nepreţuite servicii ţării şi a cărui comandă a fost întîmpinată de presa liberală cu strigăte de indignare.

În legătură cu împrumutul, s-a promis societăţii petrolifere parastatale Agip cîteva perimetre în România, ceea ce era în interesul ţării care a urmărit totdeauna să realizeze în petrol colaborări internaţionale cît mai diverse, cu evitarea oricărui monopol în favoarea unei singure puteri.

Dar succesul meu cel mai mare a fost aranjarea datoriei de război în Italia, unde, în afara unei reduceri substanţiale şi a unei eşalonări pe 50 de ani, *am obţinut să se calculeze o dobîndă de abia 1,59%*. La acest rezultat am ajuns printr-un artificiu care, pur şi simplu, l-a păcălit pe contele Volpi! El îmi propusese ca dobînda să fie degresivă, începînd cu 5% şi terminînd cu 1%; eu i-am cerut să o inverseze, începînd cu 1% şi sfîrşind cu 5%. *Volpi* a acceptat, crezînd că e acelaşi lucru; în realitate soldul datoriei, pentru care se plăteau dobînzi, era mare la început şi mic la sfîrşit, aşa încît, prin inversarea mea, se plăteau dobînzi mici cînd suma era mare şi dobînzi mari cînd ea ajungea neînsemnată! Cu drept cuvînt, amicii mei italieni făceau haz de mica aventură întîmplată şiretului Vopli care pentru prima dată îşi găsise într-un tînăr ministru străin un „*Volpino* piu malino che lui".

Toate actele financiare au fost semnate de Volpi şi de mine într-o şedinţă solemnă la Palazzo Chigi, în faţa lui Mussolini, care a felicitat în absenţă pe general şi apoi pe mine personal, pentru încheierile realizate. Am simţit atunci că îl legase de tinereţea mea o reală simpatie, pe care mi-a mărturisit-o în urmă totdeauna, în desele călătorii pe care le-am făcut la Roma, fără a lipsi vreodată – potrivit dorinţei lui – de a-l vedea.

Pentru presa liberală, care anunţase în lipsa mea că am vîndut ţara întreagă italienilor, operaţiile financiare încheiate au constiuit o mare surpriză şi un prilej de patriotică dezamăgire!

Cînd am sosit în gara Bucureşti, primit de multă lume şi de reprezentanţii tuturor ziarelor, înainte de a da bună ziua cuiva, m-am adresat de pe scara vagonului trimisului lui Vintilă Brătianu care era reporterul *Viitorului:* „Du-te, te rog, şi spune d-lui Vintilă Brătianu că am dat italienilor tot. N-am salvat decît Patriarhia".

Dar, după întoarcere, nu toată presa avea atitudinea *Viitorului*. Enacovici, fondatorul ziarului *Cuvîntul,* care pînă atunci nu-mi fusese favorabil, punea în paralelă la 3 iulie aranjamentul datoriei de război din America – făcut de Titulescu în 1925 cu ajutorul unui pluton de specialişti scump plătiţi cu aranjamentul făcut de mine în Italia, arătînd toate diferenţele în favoarea mea şi în special diferenţa de dobîndă (dobînda la Titulescu trecea de 3,5). Şi Enacovici încheia:„A fost destul ca să trateze, în numele nostru, un om care ştie să jongleze cu cifrele, pentru ca rezultatul să întreacă aşteptările".

Şi iată cum şi a treia repriză, în duelul meu cu liberalii, se terminase – cum s-ar spune în limbaj sportiv – cu 3 la zero în favoarea mea.

ÎNTORS ÎN ŢARĂ

A patra repriză însă a dus la ceea ce cheamă o partidă indecisă. De data aceasta era vorba de desfiinţarea taxelor de export pentru produsele agricole, pe care Garoflid şi cu mine o preconizasem ca un punct esenţial de program şi ca începutul oricărei acţiuni pentru ridicarea agriculturii. Vintilă Brătianu – şi *deci* Lapedatu – erau împotriva reducerilor sau pentru minimalizarea lor, din motive ... bugetare.

Dar, ce politică economică este aceea care sprijină bugetul ţării pe spolierea agricultorului şi pe dijmuirea masivă a valorii produselor sale!?

Împotriva acestei reeditări a sistemului de prelevare directă din produse, practicate pe vremea fanarioţilor, Garoflid şi cu mine luptam şi din motive doctrinare şi dintr-o preocupare îngrijorată de viitorul agriculturii. Ei bine, cum ne califica pe noi *Viitorul* pentru această atitudine? Noi eram „reprezentanţii intereselor particulare"! Interesele agriculturii, ale ţărănimii, ale clasei care constituie baza etnică a ţării, interesele a patru cincimi din populaţia României, erau *interese „particulare"*, iar noi reprezentanţii probabil plătiţi ai lor, aşa cum Vintilă Brătianu era reprezentantul – plătit cu bune tantieme – a intereselor bancare!

Evoc aceste amănunte, fără pasiune, căci au trecut ani destui ca să se poată amortiza în mine şi cele mai vii zvîcniri de revoltă. Dar ele spun prea mult asupra mentalităţii unei epoci şi a unei minorităţi politice, ca să nu fie înregistrate în chip oportun şi corect, prin invocări de gazete şi de date de către istoria noastră politică.

În jurul taxelor de export s-au dat bătălii mari în Delegaţia economică a guvernului între Garoflid şi mine de o parte şi *„homo Vintilii"*, Lapedatu, de alta.

Noi argumentam şi el tăcea: noi demonstram şi el închis ca un arici, curbat deasupra mesei pe hîrtiile lui, rezista inert şi pasiv. El ştia una şi bună: să-şi asculte pe stăpînul lui, care era în afară de guvern şi împotriva guvernului, indiferent de ce reclama doctrina şi onoarea guvernului din care acceptase liber să facă parte.

Lupta pentru suprimarea taxelor de export s-a terminat cu o penibilă tranzacţie; taxa de export pe grîu s-a redus în iulie, de la 18.000 lei la 13.000 lei pe vagon.

A doua zi, *Viitorul* jubila. A patra repriză fusese fără noroc pentru noi.

Ajuns la acest punct, trebuie să mai notez o altă înfrîngere a grupului Garoflid-Manoilescu şi anume modul cum s-a rezolvat interimatul preşedinţiei consiliului în august, la plecarea generalului în străinătate.

Nimic nu era mai normal decît ca preşedinţia să fie ţinută de Garoflid, cel mai vechi ministru. Dar Vintilă Brătianu nu admitea acest lucru şi anunţa, încă de la 24 iulie, soluţia penibilă şi umilitoare pentru guvern care s-a dat efectiv la 10 august. Generalul Coandă, preşedintele Senatului, a demisionat temporar din această demnitate, a fost numit ministru de stat şi, ca fost prim ministru, a luat după protocol preşedinţia interimară a guvernului!

*

Între evenimentele din cursul vizitei, notez călătoria reginei Maria în America.

În timp ce boala regelui Ferdinand îşi urma cursul ei neînlăturabil, regina întreprindea în Statele Unite, în compania de prost gust a dansatoarei Loie Fuller*, o călătorie zgomotoasă din care nu lipsea nici unul din aspectele vulgare ale exhi-

---

* Fuller, Loie – dansatoare de origine americană. În anii '20, probabil conducătoare a baletului a Folies Bergère din Paris, a realizat spectacolul coregrafic „The Lily of Life" bazat pe una din frumoasele poveşti ale reginei Maria. Devenită intimă a reginei, L.F. o convinge pe aceasta că va ajuta România dacă ar face un turneu neoficial în U.S.A.; intenţie realizată în lunile oct. – nov. 1926 (*n. ed.*).

biționismului american. Mă opresc aici fiindcă mă doare prea mult să evoc amănuntele, demne de manifestările unei *star* din Holywood, în legătură cu aceea care a fost Regina Unirii românești.

În ce mă privește pe mine, am stat toată vara în țară, lucrînd la noile proiecte ale mele, cu excepția unei scurte călătorii la Karlovy Vary, unde am fost să-mi conduc soția.

La 1 septembrie am participat, trecător, la congresul din Cernăuți al inginerilor, foarte bucuroși de a vedea pe fostul secretar general al asociației lor intrat acum în guvern. De mai multe ori în cursul verii am fost invitatul prințului Știrbei la Brașov, căci prințul, stăpînit de o nobilă pasiune științifică pentru probleme teoretice ale protecționismului vamal, dorea să se informeze cît mai exact asupra tarifului nou pe care eu îl aveam în pregătire. În afară de aceasta – sportiv dezinteresat în ramura împrumuturi externe, handicapate de comisioane masive – se agita permanent cu bancherii de la Londra, în vederea realizării unei mari operații financiare a statului român acolo.

În legătură cu aceasta e poate interesant să citez cîteva rînduri dintr-o scrisoare pe care i-o trimiteam la 13 septembrie 1926 generalului Averescu, aflat la Acqui în Italia, povestindu-i întoarcerea regelui la Sinaia, după două luni de absență. „Impresia pe care a făcut-o tuturor n-a fost deloc bună. E mai slab decît era la plecare și pare deprimat. Cu un aer constrîns și fără nici o voie bună, a făcut față formalităților sosirii. Am plecat de la Sinaia îndurerat și plin de grijă. Nu se poate ca o asemenea aparență, după două luni de odihnă, să nu însemne un rău interior care nu-și găsește remediul."

Iar mai departe, relatez o scenă foarte caracteristică, petrecută cu regina. „Cînd așteptam pe rege în gară la Sinaia, a venit la mine regina și m-a chemat la o parte ca să-mi vorbească de chestia ... împrumutului. Cu o vizibilă insistență și cu multă căldură, a accentuat două lucruri:

a) să nu lucrăm cu intermediari, ci numai cu bancheri adevărați – recte Schröder – și să așteptăm rezultatele raportului lui Hamelyn, care este favorabil. A vorbit de altfel și dînsa cu Hamelyn și era bucuroasă de bunele impresii pe care le are acesta;

b) să nu avem nici un raport cu Drummond Wolf".

Care era explicația acestei înalte intervenții? La primul punct, aceea că Schröder era bancherul propus de Știrbei iar Hamelyn expertul acestuia, trimis după cererea lui Știrbei și locuind în palatul lui!

La al doilea punct, acela că Drummond, (care nu era un oarecare, ci nepotul lui Sir Eric Drummond, secretarul general al Ligii Națiunilor) era – după cum mi-a spus însăși regina – prieten cu prințul Carol și în același timp concurent al lui Știrbei, ce oferea și dînsul un împrumut din partea unei alte case engleze!

De aceea eu încheiam cu dreptate scrisoarea mea către general astfel: „Pentru ca să fiu exact,trebuie să recunosc că sînt la mijloc (în atitudinea reginei Maria) două efecte combinate: antipatie pentru <o linie> și simpatie pentru cealaltă, pe care se urnărește aceeași chestiune a împrumutului."

Să mai adaug oare ceva la acest fugitiv tablou al epocii, tablou care spune singur atît de mult?

*

În luna septembrie s-a petrecut un eveniment de politică externă de o reală însemnătate pentru țară și care a trezit mare vîlvă în lumea politică: vizita generalului Averescu la Mussolini. Guvernul nostru reușise să semneze în august pactul de amiciție cu Franța, pe care-l desăvîrșea acum printr-un pact cu Italia, încheiat solemn la 18 septembrie între Mussolini și Averescu. Cu toată primirea excepțională făcută generalului și cu toate declarațiile lui Mussolini, pactul avea un mare defect de frumusețe. Deși generalul Averescu îmi scria mie la 29 august de la

Acqui, „pînă acum toate lucrurile merg bine aici şi sper să aduc în ţară un frumos rezultat", totuşi *pactul nu prevedea mult aşteptata recunoaştere a Basarabiei* de către Italia, iar generalul primea de la Mussolini numai o declaraţie scrisă, că ratificarea „nu va avea loc decît cînd se va putea face fără a prejudicia interese de ordin general ale Italiei". La aceasta generalul răspundea tot în scris luînd act că ratificarea „este o chestiune de timp" şi de oportunitate.

Astfel, în locul unei ratificări formale cu valoare internaţională, Italia dădea o declaraţie ocolită, în sensul unui acord *principial* şi al unei *promisiuni fără termen.* Judecată rece, procedura generalului putea fi o etapă logică şi necesară în drumul spre ratificare, dar *psihologic* – şi psihologia a fost totdeauna partea slabă a generalului – era *cel puţin imprudent să deschizi solemn o chestiune atît de mare fără s-o rezolvi cu un succes franc!*

Dar, pe de altă parte, nici opoziţia nu era îndreptăţită să înceapă o campanie atît de nedreaptă şi de ticăloasă, ca aceea care a urmat. Ziarele vorbeau „de abandonarea tratatului Basarabiei" (*Cuvîntul* 20 sept.), de „slăbirea poziţiei României în chestia Basarabiei" (*Dimineaţa* 21 sept.), „de iminenta demisie a guvernului şi de refuzul parlamentului de a ratifica pactul" (*România,* 21 sept.) „de singurul şi marele vinovat care este generalul" (*România,* 22 sept.), „de o mare greşală politică" (Viitorul, 21 sept.), „de gafa comisă la Roma" (*România,* 23 sept.); ba *Viitorul* (23 sept.), îndrăznea chiar să socotească pretenţia guvernului de a fi obţinut recunoaşterea de principiu, drept un fals! Impecabilul Argetoianu califica pactul drept un rău „ireparabil" (*Adevărul,* 26 sept.); în fine oficiosul Partidului Naţional culmina socotind, că *faptele generalului „nu merită să oscileze în calificative, decît între trădare şi crimă naţională"* şi că tratatul „înjoseşte bătrîneţele" primului ministru.

Generalul, întors în ţară, a dat explicaţii precise şi sincere care nu puteau însă schimba faptele împlinite, afirmînd totuşi că ratificarea nu poate întîrzia. *Chestiunea a rămas deschisă,* căci nimeni n-a înţeles de ce ratificarea nu s-a făcut chiar atunci. Acest lucru l-am aflat eu mai tîrziu, în ianuarie 1927, la Roma, cînd l-am convins pe Mussolini să dea ratificarea. Dar această chestiune o voi relata pe larg, la vremea ei.

În orice caz, campania de presă s-a terminat prin oboseala opiniei publice, dar nu prin lămurirea şi satisfacerea ei.

Manifestaţiile italo-române însă au continuat, mai ales cu prilejul vizitei mareşalului Badoglio la Bucureşti, care a culminat prin declaraţiile acestuia, în ziua de 10 noiembrie: „Fraţii mei, dacă va veni o zi cînd să fiţi în primejdie, mareşalul Badoglio va fi alături de voi" (ce straniu îmi sună reamintirea acestor cuvinte acum în mai 1944).

Dar, fiindcă anecdota nu-şi pierde dreptul său, merită să înregistrez aici cumplita gafă pe care, cu prilejul sosirei lui Badoglio la Bucureşti, a făcut-o primarul dr. Gheorghian, într-un manifest placardat pe toate zidurile Capitalei. Gheorghian, voind să îndemne pe cetăţeni să iasă în întîmpinarea învingătorului de la Vittorio Veneto, a scris din greşeală „învingătorul de la Capporeto", atunci cînd numele acestei localităţi era legat de cea mai cumplită înfrîngere şi derută, pe care a avut-o vreodată armata italiană! Cînd s-a descoperit gafa, toţi gardiştii din Bucureşti au fost răspîndiţi ca să vîneze, în colţurile de uliţi, funestele afişe!

La 15 noiembrie se deschideau solemn Camerele şi cu aceasta începea pentru mine prima activitate parlamentară. În Cameră mă simţeam ca într-un peisaj neobişnuit, dar nu eram deloc intimidat. Eram pentru toţi *omul nou.* Îmi aduc aminte cum la o făgăduială a mea către Dr. Ioaniţescu[136], acesta mi-a replicat că sînt atîtea precedente de făgăduieli rămase fără urmare. Eu i-am spus însă calm de pe banca ministerială: „Bine, dar eu sînt un om fără precedente!" Răspunsul plin de o falsă bonomie a plăcut. Fiindcă dădea nota situaţiei.

Dar pentru că vorbesc de precedente, merită semnalată doctrina administrativă pe care, nu fără umor, o afişa pe atunci Petre Papacostea, proaspăt director general al Poştelor şi deputat: „Eu cînd vreau să fac un lucru cu orice preţ, caut intîi *legea;* dacă legea mă opreşte, caut *regulamentul;* dacă şi regulamentul mă împiedică, caut *precedentele;* iar dacă n-am nici un precedent ... *tot îl fac.*"

CEL DINTÎI DISCURS PARLAMENTAR AL MEU

Dacă mă voi opri mai mult asupra acestui discurs este nu numai pentru însemnătatea pe care a avut-o în cariera mea personală, cît mai ales pentru semnificaţia lui politică generală ca prilej de întîlnire răsunătoare între Partidul Liberal şi toate celelalte partide ale ţării, unite sufleteşte pentru o clipă în aceeaşi adversitate împotriva liberalilor.

Ca orice fapt omenesc pur individual şi discursul acesta s-a ridicat la înălţimi *numai în măsura în care a ştiut să mărturisească într-un chip franc, lucid şi doctrinar, un mare sentiment colectiv* şi să dea expresie suferinţei reale pe care o resimţea intelectualitatea românească (chiar atunci cînd nu era colorată politiceşte)în faţa dictaturii fără ideal şi fără orizont a liberalilor.

Cu cîteva zile înainte se ştia că voi lua cuvîntul la discuţia Mesajului, discuţie pe care tradiţia o consacra în forma dezbaterilor de ordin doctrinar, dar pe care practic de la noi o transformase de mult într-o vorbărie de aceeaşi calitate cu celelalte cuvînturi parlamentare, plus libertatea şi mai mare, acordată cu acest prilej oratorilor, de a vorbi orice şi oricît.

În ajunul zilei de sîmbătă 11 decembrie, cînd mi-am ţinut discursul, se prevedea în cercurile politice o *şedinţă mare.*

Dar, prin deosebire de Goga (care cînd pregătea un discurs îşi colecţiona din vreme cuvintele de spirit şi le lansa anticipat în public prin prietenii săi, pentru ca să deschidă ca un aperitiv pofta viitorilor auditori), eu nu făcusem absolut nici un fel de indiscreţie asupra intenţiilor mele. Liberalii totuşi, presimţind ceva, anunţau din ajun prin *Viitorul* că discursul meu „nu va fixa vederile guvernului."

Cînd am ajuns în dealul Mitropoliei, Camera avea şi în afară şi înăuntru aspectul de zile mari. Tribunele se revărsau de lume şi – amănunt sub două aspecte măgulitor – loja doamnelor era neobişnuit de populată.

Pe fotoliul prezidenţial a apărut – lucru ce se întîmpla numai rar şi în ocazii cunoscute dinainte ca însemnate – însuşi preşedintele Camerei, profesorul P.P. Negulescu. Banca ministerială era completă, afară de generalul Averescu care nu sosise încă şi de unicul ministru (mi se pare generalul Mircescu) care trebuise să renunţe la ... premieră, fiind – cum se spunea în limbajul miniştrilor – „de serviciu" la Senat.

Cînd am intrat în Cameră, m-am strecurat discret în cea dintîi bancă a deputaţilor, evitînd să mă urc ca de obicei pe banca ministerială, ceea ce s-a observat de îndată sporind atmosfera de curiozitate şi de enigmă.

Pe cînd un secretar al Camerei citea în dezinteresarea generală, procesul – verbal al şedinţei trecute, eu îmi făceam calm introspecţia sufletească. Vorbisem de atîtea ori la tribuna Institutului Social şi la congresele partidului şi eram destul de sigur de mine, dar nu puteam să nu plătesc şi acestei cuvîntări omagiul acelei uşoare emoţii pe care fiecare vorbitor o are înainte de a păşi la tribună. Căci eu cred că nu există un adevărat orator – oricît de mare i-ar fi talentul şi experienţa – care să nu aibă înaintea oricărei cuvîntări o crispare sufletească.

Acesta este însuşi semnul respectului pe care îl datoreşte artei lui. *Un orator care n-ar trece printr-o vibraţie, înaintea celor dintîi cuvinte adresate sălii este ca un preot care n-ar avea nici o tresărire înainte de a săvîrşi slujba liturghiei.* Oratoria nu este o meserie care să poată cădea sub trista lege a obişnuinţei ce banalizează totul: este o trăire intensă, calitativ deosebită de toate celelalte forme de manifestare a fiinţei omeneşti.

În teatru recitezi un rol scris înainte; în muzică interpretezi compoziţiile altora; numai în oratorie te arăţi întreg tu însuţi, cu o libertate cu atît mai periculoasă cu cît e mai fără margini. Mai ales atunci cînd – cum făceam eu acum pentru prima dată – te găseşti în faţa unei săli în care ai şi mulţi adversari, cu dreptul de a te întrerupe, de a te ataca şi de a-ţi primejdui mersul prin obuze bine ţintite, poţi ajunge să intri ca şi aviatorii cei mai îndemînatici într-o „vrie" fatală după care urmează catastrofa.

Situaţia mea era cu atît mai grea, cu cît plutea deasupra mea încrederea şi legenda şi cu cît adversarii mei liberali reuşiseră să mi-o sporească prin omagiul de fiecare zi a unor atacuri – chiar şi pentru viaţa politică românească – neobişnuite.

„Domnul subsecretar de stat Manoilescu are cuvîntul", anunţă în tăcerea Camerei, preşedintele Negulescu. Mă urc la tribună cu pacheţelul meu de note, căci niciodată n-am cedat prejudecăţii după care un vorbitor trebuie să-şi „epateze" publicul vorbind numai din memorie fără a-şi spori sentimentul său de siguranţă prin sprijinul unor note (pe care adesea nici nu le priveşte de-a lungul discursului).

Dela început îi cer preşedintelui voia să trec cuvîntul acordat subsecretarului de stat, asupra deputatului Manoilescu singurul care va vorbi astăzi.

Acest artificiu, care evita multe inconveniente şi care – fără a fi prea ingenios! – era totuşi nou, fusese stabilit de acord cu generalul Averescu. Acoperit cu această formulă, generalul nu mă lăsase să-i fac, aşa cum îi propusesem, o expunere prealabilă asupra celor ce aveam să spun.

La această declaraţie a mea, curiozitatea Camerei a sporit şi mai mult; plusul de libertate pe care mi-l luam, urma desigur să fie folosit pentru o mare ofensivă.

Aşteptările în această privinţă n-au fost dezamăgite. Intrînd în examinarea doctrinară a partidelor, am formulat această ideie, care constituie un adevăr elementar şi banal, dar care în atmosfera de opresiune politică creată de Partidul Liberal, căpăta întreaga ei semnificaţie: „nici un partid nu este atît de mare, încît să constituie o entitate independentă de naţiune, să se ridice alături de naţiune şi să trateze naţiunea de la putere la putere." Aceasta a fost semnalul ofensivei, înţeles ca atare de toată Camera şi subliniat cu aplauze animate, de către întreaga majoritate ca şi de opoziţia naţional-ţărănistă. Verificam astfel că pot să mă sprijin şi pe naţional-ţărănişti care, cu toată adversitatea împotriva Partidului Poporului erau bucuroşi ca un membru al guvernului să atace pe liberali şi care aveau o veche simpatie pentru atitudinea mea antiliberală.

Nu pot – şi n-ar avea rost – să redau aici nici măcar punctele principale ale unui lung discurs (publicat imediat după aceea într-o broşură mult răspîndită, sub titlul: *O mărturisire de credinţă*). De aceea nu însemn decît unele incidente mai semnificative din desfăşurarea lui.

Dezvoltînd ideile mele asupra constituirii burgheziei româneşti socoteam că cineva trebuie să îndeplinească *mandatul naţional* de a da caracter naţional burgheziei României şi recunoşteam *legitimitatea naţionalismului economic.* Văzînd că nici această idee nu este salutată de liberali, exclam ironic: „ Dacă nici pînă acum n-am izbutit să smulg aplauzele Partidului Liberal, de acum înainte nu mai este nici o nădejde". Majoritatea aplaudă rîzînd, iar A.C.Cuza comentează filozofic în ilaritatea Camerei: „Oameni cu experienţă, liberalii!"

Puţin după aceea generalul Averescu îşi face apariţia în capul băncii ministeriale, ovaţionat de majoritate, tocmai cînd – nevoită coincidenţă! – începe atacul meu masiv împotriva liberalilor.

Procesul se desfăşoară la început în doctrină, apoi în fapte. Demonstrez metodic cum liberalii nu ştiu măcar „care sînt condiţiunile necesare, naturale şi elementare, care dau viaţa unei burghezii", cum împiedică libera circulaţie a capitalului şi deplina valorificare a produselor muncii în ordinea economică, cum

nu au respectul priorității și respectul contractelor în ordinea juridică. În toată această parte a discursului, poziția mea este paradoxală, căci eu recunosc *legitimitatea* constituirii unei burghezii naționale dar – mai liberal decît liberalii! – *acuz partidul Brătienilor că nu știe să lucreze inteligent și fecund pe linia propriului său ideal!*

Însă acuzarea mea nu se mărginește la atît, ci ia un caracter deosebit de supărător atunci cînd dovedesc nesinceritatea liberalilor care – în loc de a urmări naționalizarea *tuturor* claselor orășenești, susținînd funcționărimea, stîlp al românismului, și încurajînd pe meseriași și mica burghezie românească atacă problema numai în sectorul marei finanțe și a marei industrii, *fiindcă acolo este mai profitabil pentru ei să o atace!*

Aplauzele Partidului Național-Țărănesc mă întovărășesc constant, alături de cele ale majorității, în această filipică, pe care a doua zi un ziarist spiritual a numit-o *„prima vintilinară a lui Manoilescu."*

Să nu se creadă însă că discursul avea o notă violentă sau dramatică. Dimpotrivă, expunerea era liniștită ca o conferință cu subiect științific; ba din cînd în cînd presărată și cu cîte o mică anecdotă. Astfel, ca să arăt impresia pe care o făceau în străinătate legiuirile economice intempestive și arbitrare ale lui Vintilă Brătianu, care călcau toate principiile de drept, am povestit o anecdotă auzită la Paris, după care un român, regulînd niște vechi conturi cu un francez, a socotit în calcul că opt și cu opt fac cinsprezece. La mirarea francezului, i-a explicat că așa a stabilit pentru România d. Vintilă Brătianu! Cînd însă francezul a replicat că socotelile lor privesc afaceri anterioare legii vintiliste, românul a răspuns, imperturbabil, că directorul financiar al României a avut grija să facă legea cu efect retroactiv.

Tonul acesta îi înmebunise pe liberali mai mult decît orice violență; iar majoritatea și național-țărăniștii săltau de satisfacție și se distrau ca o clasă de liceeni bine dispuși.

E drept că și cu unii țărăniști nu am fost prea generos, căci atunci cînd D.R. Ioanițescu m-a întrerupt spunînd – ceea ce nu era lipsit de spirit – că ei, național-țărăniștii, sînt în parlament *proprietarii* băncilor, iar noi, averescanii care stăm acum pe banca ministerială numai *chiriașii* lor, eu i-am replicat că aceasta este natural, fiindcă puterea se închiriază pe cînd opoziția se poate căpăta pe veci!

Dar obuzele mele cele mai grele le erau rezervate liberalilor. Cînd am afirmat că naționalismul liberal este un *naționalism al dividendelor,* că în partidul lor himerele cîtorva vizionari au servit, conștient sau inconștient, ca să acopere egoismul profitorilor și cînd am citat un vers al negustorului de sclavi dintr-o comedie de Plaut* – (Captivii) care exclamă fericit *„Cît este de dulce să-ți serveşti în acelaşi timp interesele tale şi acele ale patriei",* Duca[137] n-a mai putut răbda și a făcut o intervenție brutală, spunîndu-mi că-mi va trimite o broșură despre Partidul Liberal ca să știu despre ce vorbesc și că discursul meu este, în orice caz, cam îndrăzneț.

În acest schimb de cuvinte a intervenit și Vintilă Brătianu, lansînd o mascată amenințare. *„Dacă vrea guvernul,* noi putem da lămuriri ... dar atunci consecința o trag dumnealor.'' Ieșirea inabilă a dictatorului economic liberal caracteriza întreaga situație: liberalii amenințau că dacă guvernul s-ar solidariza cu mine atunci îi vor retrage încrederea, grație căreia deținea locul său!

Dar, în contrast cu furia celor doi fruntași liberali, care se descoperea pe ea însăși inestetică, eu îmi dădeam superioritatea combativă de a fi calm și imperturbabil ca un bătrîn al tribunei.

---

* Plaut [Titus Muccius Plautus]; c. 254 î.Hr., Sarsina, Umbria – c. 184 î.Hr., Roma. Plaut este considerat drept cel mai de seamă precursor al comediei moderne (*n.ed.*).

Totuşi liberalilor le rezervasem şi subiecte de iritaţie mai concrete decît cele provenite din poziţia lor politică falsă. În ordinea pozitivă le-am dovedit că – în ciuda calomniilor lor împotriva guvernului Averescu din 1920-1921 – ei, iar nu averescanii, ruinaseră leul prin împrumuturi neacoperite la Banca Naţională, prin emisiunea în cantităţi covîrşitoare de bonuri de tezaur şi prin întîrzierea schimbului rublelor şi coroanelor. Şi toate acestea în întreruperile aprobative şi completatoare ale naţional-ţărăniştilor!

Între timp, aveam iarăşi un mic angajament de floretă, oarecum lateral, cu naţional-ţărăniştii, căci – lăudîndu-l pe Madgearu pentru minunata inspiraţie de a fi botezat pe marii funcţionari ai statului puşi în slujba liberalilor, cu numele de liberaloizi – i-am tăiat repede auto-încîntarea, adăugînd, în ilaritatea Camerei, că pentru acest admirabil cuvînt, aş fi în stare să-i iert dlui Madgearu (care a fost totdeauna mediocru ca orator) cel puţin cinci discursuri, dar că, din nenorocire, cum dînsul a ţinut pînă acum 300 de discursuri, îi mai rămîn 295 care nu i se iartă încă!

Dirijînd apoi cuvîntarea la examinarea Partidului Naţional- Ţărănesc, am arătat doar că prin contopirea recentă a naţionalilor cu ţărăniştii, a doua zi după venirea noastră la guvern (contopire care a fost ceea ce francezii numesc: *un mariage par dépit**), nu au fuzionat două entuziasme, ci două decepţii, dar că totuşi este un folos pentru ţară că s-a decolorat astfel caracterul *regional* al fostului Partid Naţional şi caracterul *de clasă* al fostului Partid Ţărănesc, *prin contopirea regionalismului geografic cu regionalismul social!* Am conchis totuşi, în mod colectiv, că nu mai există nici un motiv principial pentru a exclude de la guvernare Partidul Naţional-Ţărănesc, lucru care putea indispune şi pe liberali şi pe propriul meu partid fiindcă, acesta – cum am arătat – luase, *împotriva normelor constituţionale,* locul ţărăniştilor şi al naţionalilor.

Aceasta nu m-a împiedicat mai tîrziu să relev exagerările deplasate ale naţional-ţărăniştilor şi să citez, în derîdere, cuvintele lui D.R. Ioaniţescu care spusese, într-o şedinţă trecută, că guvernul nostru tratează pe ţărani ca pe... negrii din India. Cînd majoritatea a început să bată din picioare, aplaudînd ironic şi strigînd amuzată: „negri din India ... negri din India''. Ioaniţescu, ca să scape din încurcătură, a replicat: „Eu am spus: negrii din Africa şi ... pieile roşii din India.''

Niciodată nu am văzut o sală cuprinsă de o mai frenetică ilaritate decît era Camera atunci! Pînă şi liberalii, atît de încruntaţi de atacurile mele, se descreţiseră şi aplaudau pe Ioaniţescu, făcîndu-i tot felul de semne şi strigîndu-i ca şi ceilalţi deputaţi: „Bine ai dres-o.''

Calmul şi impunătorul preşedinte Negulescu, cuprins de atmosfera generală şi neputîndu-se stăpîni de rîs, suspendă şedinţa în mijlocul unui vacarm vesel care în limbajul programelor de la operă, se cheamă: „învălmăşeală cu cor şi ansamblu.''

Dar, pauza n-a fost tot aşa de veselă ca scena dinaintea căderii cortinei. Duca a abordat pe sală pe generalul Averescu şi i-a cerut explicaţii, pe un ton grav şi aproape impertinent, spunîndu-i că acest discurs înseamnă stricarea înţelegerii dintre general şi Partidul Liberal! Generalul i-a răspuns calm, fără să mă dezavueze pe mine, cu atît mai mult cu cît aveam dreptul să vorbesc oricum, în numele meu personal, atunci cînd liberalii mă atacaseră continuu timp de opt luni de zile, fără ca să le pot replica; dar generalul nici nu a turnat gaz peste foc, şi nu a luat un ton atît de tranşant şi de ostil ca acela pe care îl avusesem eu.

Adevărul este că, în fundul sufletului lui, generalul a gustat atacul meu care dădea o notă de independenţă şi de demnitate partidului său, reabilitîndu-l în faţa

---

* O căsătorie de ciudă (*n.ed.*).

lumii ce ajunsese să creadă că este, în adevăr, cum se spunea în termeni gazetăreşti, la remorca liberalilor!

În timpul acesta deputaţii majorităţii mă covîrşeau cu mărturisirea entuziasmului lor. Se vedea că loviserm bine şi răspunsesem dorinţei lor de afirmare a independenţei noastre ca partid.

Majoritatea, între care erau mulţi intelectuali de seamă; profesori, universitari, scriitori, boieri din vechiul partid al lui Marghiloman, fuzionat în 1925 cu Partidul Poporului şi atîţia oameni de cultură din centrele provinciale (pe care generalul îi favoriza totdeauna la stabilirea listelor de deputaţi) îşi însuşeau cu toţii discursul meu, ca o atitudine, ca un gest, ca *„un cri du coeur,"* pe care fiecare din ei ar fi vrut să-l strige şi de care erau bucuroşi că s-a găsit cineva care să-l lanseze în locul lor.

Petre Papacosea, omul de legătură cu Partidul Liberal, a venit însă speriat să mă îndemne ca, în a doua parte a discursului, să atac cu aceeaşi tărie pe naţional-ţărănişti şi astfel să restabilesc cumpăna, „dregînd busuiocul."

Ce puţin mă cunoştea ! Aş fi putut eu oare din oportunism să merg pe altă linie decît aceea a convingerii mele şi mai ales să-mi schimb brusc atitudinea dînd spectacolul unei retrageri şi a unei laşităţi?!

De aceea, în partea a doua, după ce am încheiat pe acelaşi ton moderat examenul Partidului Naţional-Ţărănesc şi după ce mi-am exprimat regretul că nu există în Parlament o reprezentanţă a muncitorimii noastre şi a curentului socialist am vorbit numai de Partidul Poporului. Am arătat cum originea lui populară, dar nu demagogică stă în marele curent de masă care s-a îndreptat spre un om din vîrful ierarhiei sociale, un om rigid pe tărîmul disciplinei şi al principiilor, un general, şi am caracterizat această origine drept *o manifestare simbolică a însuşi sufletului popular* „căci cine nu poate pătrunde înţelesul simbolic al gîndirii populare, acela nu înţelege poporul."

Ce-am spus atunci, nu însemna numai o formulă lansată în căldura unei cuvîntări bine primite şi nu era – cu atît mai puţin – o idee de circumstanţă, menită să măgulească partidul şi pe şeful lui. Căci socotesc şi astăzi, după atîta vreme, că *fenomenul Averescu a constituit o exprimare istorică a fondului sufletesc permanent al poporului românesc, care este conservator, respectuos cu ierarhia socială şi înclinat să preţuiască şi să urmeze valorile adevărate, ce stau deasupra poporului, iar nu pe agitatorii care se ivesc din mijlocul lui.*

Încercînd să schiţeze o doctrină pentru Partidul Poporului, şi confruntînd principiile doctrinare cu realizările de pînă atunci (împroprietărirea, reforma fiscală, tendinţele sociale, românizarea industriei de petrol, făcută în chip dezinteresat fără nici o preocupare de partid etc.) am căutat să fixez cîteva principii care mi-au rămas pînă astăzi ca un „vademecum" în gîndirea mea politică şi socială: „Statul trebuie apărat de acapararea, ori de unde ar veni ea, fie de jos, fie de sus. Stăpînirea statului nu poate să fie rezultatul unei lupte, ci a unui echilibru ... Clasele sociale sînt o realitate fatală. *Fatală însă nu e lupta lor ci colaborarea lor."*

Iar mai departe: „Ni s-a spus că noi am avut o imensă popularitate care s-a uzat. La acest lucru vă voi răspunde: *O popularitate prea mare nu se poate în chip onest conserva.* O popularitate trebuie să se cheltuiască. Şi este un punct de onoare şi un merit al conducătorilor să-şi cheltuiască popularitatea lor făcînd bine, *şi mai ales acel bine care nu este imediat înţeles.* De altfel, domnilor deputaţi, consensul colectiv nu trebuie luat într-un înţeles imediat. *Omul de stat poate să anticipeze, poate să treacă peste consimţămîntul de fiecare zi, aşteptînd în linişte ratificare istoriei. Luciditatea lui trebuie să fie superioară lucidităţii de o clipă a mulţimilor. Căci, la ce ar mai servi oare conducătorii, dacă ar trebui să se lase totdeauna conduşi?"*

Şi, ca să ilustrez în concret aceste principii prin fapte, am arătat cum generalul Averescu, într-o întrunire ţinută cu doi ani înainte în opoziţie, la Iaşi, spunea mulţimii de ţărani, obişnuită să asculte numai făgăduieli dogmatice: „Dacă atunci cînd vom guverna noi nevoile statului vor fi mai mici, impozitele vor fi mai mici; dacă vor fi mai mari, impozitele vor fi mai mari." Şi cum credeţi că a răspuns mulţimea? A răspuns prin frenetice urale şi aclamaţiuni. Aş fi vrut să fie în clipa aceea acolo toţi demagogii ţării acesteia; să vadă, să înţeleagă şi să se ruşineze.

La aceste cuvinte, doctorul Lupu[138], procedînd ca în cunoscuta anecdotă cu prostul din baie, sări înţepat: „Ne ruşinăm acum", recunoscîndu-se astfel spontan în ilaritatea Camerei drept unul din demagogii vizaţi de mine!

Spre sfîrşit mi-am arătat – ceea ce era destul de curios într-un moment politic culminant pentru mine – *scepticismul meu în ce priveşte însăşi limitele politicii, ca putere de a îndrepta o ţară.*

„Generaţia noastră socoteşte că postulatele politicii democratice sau antidemocratice constituie lucruri importante în viaţa unei naţiuni, dar *nu sînt tot ce este mai preţios în viaţa unui popor.* Sînt alte lucruri mai importante decît formulele politice înseşi: *demnitatea unui popor, sporul muncii lui, sănătatea lui, cultura lui,* de care vorbea, în termeni atît de călduroşi şi pătruns, într-o zi domnul ministru Petrovici. *Toate aceste bunuri naţionale sînt puse de generaţia tînără deasupra preocupărilor politice şi deasupra formulelor care pot răsări din vîltoarea unei lupte politice.*

Sînt pentru prima dată la înălţimea acestei tribune; *aceasta nu mă face totuşi ca să-i exagerez orizontul. Ţara, ţara adevărată, nu începe şi nu sfîrşeşte cu noi cei din această incintă. Ţara are dureri pe care noi nu putem să le reprezentăm.* Ţara care munceşte în întunericul galeriilor de mine sau în bătaia soarelui în cîmp; ţara care lucrează în laboratoare sau pe catedrele şcolare; ţara aceasta ne priveşte de multe ori cu neîncredere şi ne întreabă, de atîtea ori, *ce am făcut pentru dînsa."*

După cîteva minute terminam cuvîntarea, cutremurat sufleteşte, *nu ca după o bătălie, ci ca după o spovedanie.*

Bineînţeles, că după acel crescendo, care s-a păstrat în atmosferă tot timpul discursului, finalul a fost o explozie de satisfacţie şi de entuziasm din partea majorităţii parlamentare ca şi a publicului din tribune. Ţărăniştii – şi în special Madgearu – după ce în antreul discursului se prinseseră şi ei spontan în horă, acum îşi revenise puţin (probabil sub stăpînirea sentimentului atît de omenesc şi atît de comun lumii politice: *invidia*) şi examinau discursul numai sub raportul consecinţelor lui *politice.*

Căci, în adevăr, vîlva stîrnită în cercurile partidelor a fost fără precedent. Mai existaseră în istoria noastră parlamentară debuturi oratorice de răsunet. Dar de data aceasta nu era vorba numai de o afirmare *personală,* ci şi de un fapt *politic,* care răscolise pînă în adînc o situaţie politică precară şi artificială.

Un membru al guvernului vasal se ridicase împotriva seniorului! El ameninţa să răstoarne guvernul însuşi şi să deschidă o vacanţă, care nu ducea lipsă de competitori! În sfîrşit, se punea în cauză buna credinţă a generalului Averescu, socotindu-se gestul meu ca în conivenţă perfectă cu generalul şi ca semnalul revoltei lui împotriva stăpînirii lui Ionel Brătianu!

De aceea presa şi însăşi opinia publică n-au avut timp de zece zile, pînă la Crăciun, alt subiect de discuţie decît discursul meu şi urmările lui. Toate ziarele remarcau sincronismul pe care reuşisem să-l stabilesc între aplauzele majorităţii şi acelea ale Partidului Naţional-Ţărănesc şi lăsau să străbată nădejdea că s-ar putea realiza un mare front antiliberal. Aceasta ar fi însemnat pentru mine împlinirea unei vechi dorinţe şi cel mai mare succes politic imaginabil!

Se sublinia mai ales faptul că majoritatea, într-un acces de demnitate, mă secondase cu hotărîre şi cu vigoare, oricare ar fi riscurile. Nu mai vorbesc de partea de senzaţional în jurul întregii şedinţe, pe care presa, cu excepţia celei liberale, pe atunci unanim favorabilă mie, o speculă intensiv. *Politica* din 14 dec. scria: „Ne-a surprins enervarea vechilor luptători liberali. Dl. Manoilescu lovea cu un ciocănaş de argint, pe care-l mînuia cu eleganţă, cu dezinvoltură. Dl. Duca apostrofa, vorbitorul surîdea. Dl. Brătianu ameninţa; tînărul debutant filosofa."

Nu vreau să reproduc celelalte nenumărate comentarii care constituiesc numai măguliri sau exclamaţii superentuziaste „Un nou Take Ionescu, un nou Titulescu", scoase de ziare excesiv de prietenoase, ci vreau să reţin numai aspectele *politice,* pe care simpla enumerare a titlurilor de ziar, le indică îndeajuns: „Discursul – ofensivă al d-lui Manoilescu" (*Adevărul,* 14 dec.), „Dl. Manoilescu în ofensivă" (*Lupta,* 14 dec.), „Un subsecretar de stat în revoltă" (*România,* 15 dec.), „Revolta sclavilor, trădare să fie?" (*România,* 15 dec.), „Ruptura între guvern şi liberali" (*Cuvîntul,* 16 dec.), „Rechizitorul d-lui Manoilescu şi liberalii" (*Biruinţa,* Cluj, 17 dec.) etc. Iar prin partea ziarelor liberale: „Un debut malheureux" (*L'Indépendence,* 14 dec.), „M. Manoilescu veut faire parler de lui" (L'Indépendence, 14 dec.), „Îndrăzneala sfidătoare a d-lui Manoilescu" (*Viitorul,* 14 dec.) etc. etc.

Toată presa punea însă problema dacă se va crea un front antiliberal, sau dacă prin discursul său, Manoilescu şi-a mîncat, pur şi simplu, portofoliul de „ministru plin" care-l aştepta!

Desigur, „în faţa unei majorităţi care părea stăpînită de o pornire fără seamăn împotriva liberalilor şi era fericită că putea să-şi dea liber frîu sentimentelor" şi în faţa unei opoziţii naţional-ţărăniste care „n-a putut să nu secondeze o ofensivă împotriva celui mai ireductibil al ei duşman" (*Adevărul,* 14 dec.), într-o viaţă constituţională normală, *urmare n-ar fi putut fi decît o acţiune comună pentru zdrobirea dominaţiei liberale.* Dar generalul Averescu nu era omul care s-o facă, mai ales atunci cînd Goga şi Papacostea jucau rolul de agenţi ai lui Brătianu pe lîngă dînsul!

Ziarul *Viitorul* căuta să-l terorizeze pe general şi nu admitea că eu aş fi vorbit ca simplu deputat, dat fiind „caracterul solemn al şedinţei, în prezenţa tuturor membrilor guvernului veniţi în special pentru această cuvîntare împreună cu preşedintele Consiliului" (*Viitorul,* 14 dec.) şi continua să someze pe general ca să se desolidarizeze de discursul meu.

Lucrul nu era uşor, mai ales că „majoritatea l-a sprijinit pe Manoilescu în chip prea ostentativ pentru ca generalul să-l mai poată «laşa». Şi guvernamentalii asigură că nu-l vor «laşa»; că starea de spirit a majorităţii este astfel că nici generalul nu mai este în stare să-i solicite suportarea mai departe a tutelei liberale. Generalul a dat însă o soluţie tranzacţională potrivită caracterului său."

Discursul meu a fost publicat în *Îndreptarea,* punîndu-se în relief toate atacurile împotriva liberalilor; dar pe de altă parte, generalul a făcut să se publice în acelaşi oficios al guvernului un articol bizar în care dezvoltase teoria că subsecretarii de stat nu pot ataca opoziţia decît pe chestiuni precise, cînd vorbesc ca delegaţi ai guvernului sau a ministrului tutelar, teorie care chiar dacă era exactă nu putea fi proclamată în acel moment fără ca să constituie o umilinţă pentru mine şi o bucurie pentru liberali.

Mai mult decît atît, Goga şi Papacostea au aranjat între timp o satisfacţie eclatantă care trebuie să li se dea seniorilor lor, liberali. Căci la cîteva zile după discursul meu, s-a petrecut la Cameră o scenă dureroasă şi penibilă. Duca a venit să declare că, deoarece discursul meu n-a fost ţinut sub responsabilitatea guvernului, el trece peste opiniile unui om „fără răspundere" (interpretînd cu rea credinţă teoria oficiosului guvernului, ca şi propria mea declaraţie că am vorbit pe răs-

punderea mea proprie ca deputat). Duca a spus: „dl. Manoilescu a făcut polemică şi încă într-un mod insultător. O resping cu dispreţul la care ne dă dreptul partidul nostru şi serviciile uriaşe aduse ţării. Guvernul însă a declarat că nu-şi însuşeşte punctul acesta de vedere(?) şi că d. Manoilescu a vorbit numai ca deputat şi nu ca subsecretar de stat." În concluzie, afirmă Duca, „n-am aface decît cu inadvertenţele unui domn care se bucură de privilegiile unei iresponsabilităţi; las deci la o parte pe Dl. Manoilescu şi trec mai departe pe calea noastră, a Partidului Naţional Liberal" (*Viitorul* 18 dec.).

Am reprodus întocmai cuvintele lui Duca ca să se vadă cu ce subterfugiu nedemn a evitat de a da cu mine o luptă oratorică deschisă. Reamintesc faptul că în clipa aceea nu mă găseam în Cameră!

Partea cea mai dureroasă în această intervenţie a lui Duca în Cameră a fost, cum scria *România* din 19 dec. sub titlul exact: „Slugărnicia majorităţilor", *că „nimeni, nimeni, nici un ocupant al băncii ministeriale, nici un membru al majorităţii, n-a murmurat măcar pentru a stăvili avalanşa de insulte, care se arunca celui pe care Camera întreagă îl ovaţionase cu cîteva zile mai înainte, tocmai pentru curajul de a lovi în naţionalismul dividendelor în numele căruia insulta acum dl. Duca."* Cu drept cuvînt, scria Pamfil Şeicaru[139] (*Cuvîntul,* 19 dec.), „aceleaşi majorităţi care vibraseră de entuziasm cînd un verb sprinten de tinerească vigoare cravaşase Partidul Liberal, ascultau înţepenite cuvintele dispreţuitoare pe care le zvîrlea cu agresivă trufie dl. Duca." Dar Şeicaru cunoştea foarte bine secretul sacrificării mele, căci îşi încheia astfel articolul: *„cînd s-a terminat şedinţa d. Octavian Goga a străbătut, zîmbind biruitor, culoarul Camerei."*

Căci Goga este acel care – alături de inegalul său partener Papacostea – aranjase reparaţiunea care trebuia dată Partidului Liberal, pentru ca să primească în schimb asigurarea liberalilor pentru prelungirea guvernării!

De altfel, Goga, diminuîndu-mă pe mine, îşi atingea şi un al doilea ţel. Căci generalul Averescu avusese o dată suprema naivitate să-i spună lui – tocmai lui, care era Kronprinţul partidului – că se gîndeşte la Manoilescu ca la cel mai potrivit succesor pentru şefia partidului!

Dar pentru a marca şi mai bine situaţia hibridă în care se găsea partidul nostru, veşnic oscilant între două atitudini opuse, merită să spun că a doua zi după discursul lui Duca, cînd am intrat eu în incinta Camerei majoritatea m-a primit cu aclamaţii frenetice şi mi-a făcut o manifestaţie grandioasă! Ah, duşurile scoţiene ale politicii!

Un alt epilog al răscolitorului meu discurs este că într-o zi, Duca mi-a spus pe culoarul Camerei o vorbă care merită reţinută. Făcînd aluzie la atitudinea favorabilă a *Adevărului* faţă cu atacul meu împotriva liberalilor, mi-a declarat: „Să ştii de la mine, domnule Manoilescu, că de cîte ori te laudă *Adevărul* înseamnă că ai făcut un fapt nepatriotic". Vorba lui Duca nu era deloc absurdă. Dar ea nu mă compromitea pe mine, fiindcă *Adevărul* mă apăra atunci ca monitor al naţional-ţărăniştilor, încîntaţi de atitudinea mea anti-liberală. Pe cînd el, Duca, a fost toată viaţa răsfăţatul personal al *Adevărului,* chiar cînd acest ziar ataca Partidul Liberal şi pe Brătieni.

Ecourile discursului meu s-a stins odată cu intrarea în vacanţa de Crăciun. Am făcut oare bine sau am făcut rău ţinînd acest răsunător discurs?

Unchiul meu Alexandru Bădărău, om politic de veche experienţă, care mă ascultase emoţionat în şedinţa Camerei, mi-a spus în seara aceea: „Este cel mai frumos debut care s-a făcut în parlamentul românesc de 30 de ani încoace. Dar este o mare greşeală politică: căci liberalii sînt tari şi nu iartă niciodată." Bădărău a murit cîteva luni după aceea, în mai 1927. Dacă mai trăia încă cîteva luni m-ar fi văzut trimis de Ion Brătianu la Jilava şi mi-ar fi putut reaminti cuvintele lui profetice!

Dar întrebarea dacă am făcut bine sau dacă am făcut rău, n-ar avea sens *decît dacă aş pune-o pe planul egoist al carierei mele.* Însă discursul meu a fost un act de conştiinţă. Iar actele de conştiinţă nu pot fi judecate după cum sînt oportune sau neoportune! Ele sînt pur şi simplu *imperative.*

*

Lunile decembrie 1926 şi ianuarie 1927 n-au adus nimic prea interesant.

În primele zile ale lui ianuarie, a fost numit ca guvernator la Banca Naţională, în locul lui Oromolu, severineanul Dimitrie Burillianu[140], om de partid şi, mai ales, prieten personal al lui Goga. În momentul în care partidul nostru nu pierduse încă nădejdea de a realiza marea operă a stabilizării monetare, Goga îşi îngăduia jocul frivol de a numi guvernator – spre uimirea generală – pe un om absolut fără nici o competenţă în problemele financiare şi monetare. El continua astfel farsa lui Take Ionescu, care adusese acolo pe Oromolu, cel care se făcuse celebru cînd la instalarea lui ca ministru de Industrie îşi afişase drept program economic deviza: „libertate, egalitate, fraternitate!"

Eu cred că dacă România ar ajunge într-o zi printr-o minune să se cureţe de toate păcatele şi scăderile clasei ei politice conducătoare şi dacă s-ar dezbăra ca prin farmec, de egoism, de intrigă, de corupţie, de necompetenţă şi de dispreţul pentru mase totuşi, chiar şi atunci, ţara tot n-ar putea merge bine, dacă oamenii noştri publici nu s-ar lepăda şi de *neseriozitate!* Să numeşti în posturile publice cele mai grele prieteni de masă; să avansezi funcţionari incorecţi pentru că au intervenit în favoarea lor doamne irezistibile; să împarţi fondurile statului la ziariştii care te adulează; să treci în Parlament legi alcătuite de funcţionarii tăi şi pe care tu nici măcar nu le-ai citit; să periclitezi, pentru o glumă bună urmată de aplauze, un interes de stat, să vii în fruntea unui departament atunci cînd nimic nu te cheamă acolo ca să primeşti audienţe prelungite cu o notă galantă; să accepţi la inspecţiile făcute în ţară ca subalternii să-ţi aranjeze mese ce încep ca un banchet oficial şi sfîrşesc ca un chef de mahala, iată atîtea şi atîtea forme de neseriozitate care pot părea anodine dar care, în realitate, sapă în chip nevăzut prestigiul conducătorilor faţă de mulţimea ce vede şi înţelege totdeauna mai mult decît îngăduie distanţa de la care e ţinută.

Dar întorcîndu-mă la Burillianu, Goga urmărea prin numirea acestuia ideea naivă că va dispune, prin guvernator, de însăşi Banca Naţională, şi îşi va constitui astfel citadele financiare şi economice proprii, după modelul liberal. El aducea astfel liberalilor pe lîngă celelalte omagii zilnice şi pe acela suprem al imitaţiei.

La aceeaşi vreme se produce un mic scandal de presă şi de opinie, în legătură cu valuta studenţilor români în străinătate, care merită notat pentru a caracteriza uşurătatea cu care statul democratic se lăsa înşelat.

Să nu se creadă că studenţii români îşi primeau valutele lor la cursul oficial (care însemna un dar făcut din banii statului) pe baza vreunui criteriu sau a unei selecţii oarecare şi că exista vreo autoritate care să controleze dacă nu cumva compromit acolo prestigiul ţării!

Cît despre oportunitatea şi seriozitatea studiilor lor, s-ar fi putut scrie o carte întreagă de anecdote. Îmi amintesc, de pildă, că am arătat în Parlament, în hazul deputaţilor, cum o domnişoară studia la Paris pe banii statului, de şapte ani, o teză de doctorat cu subiectul „Biographie compléte d'Andre Theuriet", atunci cînd oricine ştia ce mediocră valoare reprezenta acest scriitor în literatura franceză! Iar în timpul acesta, în bibliotecile poloneze, cehe, austriace şi sîrbeşti stăteau nedescifrate şi nevalorificate, mulţime de documente privind istoria noastră naţională, fiindcă nu se găsea cine să le cerceteze!

În fine, tot în luna ianuarie, înaintea plecării mele în Italia, merită să însemn cîteva audienţe pe care le-am avut una după alta şi nu din iniţiativa mea la regina Maria, audienţe care mi-au făcut multă onoare, dar pe care nu am înţeles nicioda-

tă să le folosesc ca alţi oameni politici, pentru a plasa intrigi şi a cîştiga influenţă. Căci eu am fost totdeauna împotriva amestecului reginei Maria în chestiunile de stat, nu numai principial, dar – după cum voi arăta cînd vorbesc de problema Carol – şi *pentru că acest amestec nu a mai avut după războiul întregirii nici un rezultat binefăcător pentru ţară!*

A DOUA MISIUNE A MEA ÎN ITALIA

La 19 ianuarie plecam în Italia trimis de generalul Averescu cu scopul de a trata cea dintîi convenţie de comerţ de după război, după cum tot cu Italia încheiasem cel dintîi împrumut extern al României Mari. Misiunea mea principală însă nu era cea anunţată oficial, ci una mult mai importantă: recunoaşterea Basarabiei, pe care generalul o lăsase cam de multă vreme într-o situaţie indecisă.

Devenisem astfel negociatorul consacrat pentru problemele italiene şi aveam pentru aceasta oarecare credit personal la Roma. Mussolini îmi trimisese la 9 ianuarie Marele Cordon al Coroanei Italiei cu o scrisoare personală. Ministrul Italiei la Bucureşti, Durazzo, îmi înmînase solemn decoraţia, în cursul unui dejun ad-hoc la legaţia italiană, spunîndu-mi plin de înţelegere psihologică: „Je sais que le premier Grand Cordon, ca fait toujours plaisir"*. – Şi în adevăr, deşi după el au urmat încă vreo şase, cel dintîi mi-a rămas singur în amintire, aşa cum îţi rămîne şi cea dintîi dragoste.

În afară de Mussolini, contam mult şi pe mareşalul Badoglio care mă privea nu numai ca pe „copilul lui Averescu", dar şi cu o reală simpatie personală. În sfîr-şit, Volpi avea o bună părere depre mine şi se exprimase către ziaristul englez Leiphik (după cum extrag dintr-o scrisoare a acestuia din 6 februarie 1927, adresată prinţului Constantin Karadja[141]), în termenii următori: „Manoilescu este o foarte rară combinaţie de gîndire ştiinţifică sănătoasă şi de entuziasm. *Dacă poporul său îl va lăsa,* el este omul care să pună România pe o bază solidă".

Ce mare vorbă spunea Volpi! *„Dacă poporul său îl va lăsa"* În aceste şase cuvinte este cuprinsă toată tragedia vieţii mele publice, pînă astăzi (iunie 1944) şi poate pînă la moartea mea ...

Sosit la Roma, am luat contact întîi cu contele Volpi şi apoi cu subsecretarul Finanţelor, Fulvio Suvich, numit preşedinte al comisiei italiene pentru tratarea convenţiei comerciale, ca *„pendant"*** al meu, care eram preşedintele comisiei româneşti.

Dar lucrările acestei comisii mă interesau prea puţin. Le-am lăsat dar mai mult în sarcina lui Cezar Popescu[142], inteligentul şi abilul director general al Industriei, iar eu m-am pus în campanie în chestiunea Basarabiei. Căci îmi dădeam seama că dacă nici după convorbirile din septembrie 1926, nu s-ar fi ajuns acum la un rezultat pozitiv, chestiunea ar fi definitiv compromisă pentru ţară, iar generalul şi guvernul lui ar fi terminat în ridicol.

Situaţia diplomatică nu era deloc uşoară. Formula adoptată de Mussolini în septembrie nu reprezenta o făgăduială. Rusia protestase tocmai atunci, în timpul prezenţei mele la Roma, împotriva eventualităţii unei ratificări, iar ziarele *(Lupta,* 27 ianuarie) îl înfăţişau într-o caricatură pe Mussolini, arătîndu-mi mie, drept orice răspuns la întrebarea asupra recunoaşterii, un lung protest sovietic! Presa românească, devenită impacientă, soma guvernul în articole cu titlul „Ratificare sau rechemare" (acelaşi ziar), iar opinia publică începea să fie, cu drept cuvînt, nervoasă.

---

* Ştiu că primul mare cordon este ceea ce face totdeauna plăcere (*n.ed.*).

** Omolog (*n.ed.*).

O dată cu plecarea mea, la 20 ianuarie, ziarele române şi franceze publicau textul tratatului încheiat între România şi Franţa la 11 iunie 1926, a cărui existenţă fusese anunţată pentru prima dată la 14 august 1926 , adică cu o lună înainte de încheierea pactului italo-român de la 16 septembrie între guvernul Averescu şi Mussolini.

Ziarele italiene (*Gazeta del popolo,* 21 ian.) vorbeau de „campania întreprinsă de ziarele pariziene pentru a împinge Partidul Liberal român împotriva Pactului de la Roma" şi de extraordinara informaţie a lui *Echo de Paris,* că pactul italo-român *nu va fi ratificat* de Parlamentul din Bucureşti!

În acelaşi timp, ziarul sovietic *Izvestia* explica publicarea pactului franco-român prin „acea luptă pe care Franţa o duce astăzi în Balcani – şi mai cu seamă în România – împotriva Italiei. Apropierea italo-română impresiona adînc cercurile politice franceze; ele se temeau de *a se vedea încercuite de Mussolini* şi de aceea s-au decis să reacţioneze."

Publicarea pactului franco-român în ajunul misiunii mele la Roma, putea să trezească, eventual, la Mussolini un sentiment de rivalitate şi de ambiţie, care să-l decidă la ratificarea unirii Basarabiei, adică la o lovitură de efect, menită să-i cîştige simpatiile în România. Dar, dezvăluirea acestui pact putea trezi şi o reacţie inversă, de indispoziţie, care să compromită definitiv perspectiva ratificării ...

Eu nu eram atunci deloc la curent cu acţiunile diplomatice ale ministerului nostru de Externe, dar – învăţat să fiu bănuitor – îmi era tare frică că publicarea pactului româno-francez, tocmai în timpul misiunii mele la Roma, era un act de sabotaj „organizat de liberali" ca să zădărnicească obţinerea recunoaşterii Basarabiei!

De-a lungul acestor amintiri, caut să păstrez cea mai desăvîrşită probitate – chiar şi în *nuanţele* cu care prezint faptele şi oamenii - şi nu aş voi să-mi încarc sufletul cu păcatul unor bănuieli neîntemeiate. Dar, cunoscînd lipsa de scrupule a liberalilor şi năzuinţa lor de a acapara pentru ei toate succesele naţionale posibile şi ştiind cît de mare era idiosincrazia lor pentru persoana tînărului negociator care mergea la Roma, am dreptul să cred că a fost aici „mîna neagră" liberală, mai ales dacă conexez aceste gînduri cu conversaţia mea de mai tîrziu care a decis pe Mussolini să ratifice recunoaşterea Basarabiei.

În chestiunea Basarabiei, cel dintîi om pe care l-am vizitat la Roma a fost mareşalul Badoglio. Cum îi scriam la 24 ianuarie generalului Averescu, Mussolini, în ziua întoarcerii din România a mareşalului Badoglio „i-a aprobat în totul cuvintele spuse de el, în două rînduri, în cursul vizitei lui în Basarabia."

În ce priveşte ratificarea, el era de părere, „ca noi să insistăm continuu pe lîngă Mussolini ca să se pătrundă şi el de necesitatea în care se găseşte România şi guvernul dvs. de a obţine ratificarea". Aşadar, Mussolini nu era încă pătruns de această necesitate şi pare că ceva misterios stătea înaintea lui cînd era vorba de a tranşa această chestiune. În aceeaşi scrisoare povesteam generalului Averescu că de cîte ori Badoglio se duce la Mussolini, el are însemnată totdeauna pe lista lui chestiunea Basarabiei şi că mareşalul mi-a declarat formal: *„Această chestie am luat-o asupra mea şi nu se poate să nu o duc cu bine la capăt."*

Loialitatea îmi porunceşte să recunosc că *Badoglio a fost un mare prieten al României, prieten de fapte.*

Este amuzant să notez aici incidentul, că în aceeaşi scrisoare îi recomandam generalului Averescu să citească numaidecît declaraţiile violente pe care le făcuse chiar atunci Churchill, în vizită la Roma, împotriva comunismului!

La 30 ianuarie am avut o audienţă hotărîtoare la Mussolini.

După ce i-am expus întreaga problemă sub toate aspectele ei şi am pledat cît mai călduros, arătînd mai ales că *interesul italian* pledează pentru o soluţie repede şi categorică care să cucerească opinia publică românească şi să pună capăt

impresiei penibile de tîrguială între noi, după ce am pus în paralel pactul cu Franţa şi am arătat sincer cît de greu este de luptat în România pentru a căpăta cel mai mic loc politic pentru Italia, smulgînd cîte ceva din *monopolul sentimental* de care se bucură francezii, am încheiat lăsînd o pauză care cerea o replică.

Pentru prima dată l-am văzut pe Mussolini şovăitor şi frămîntat, ca şi cum îi venea foarte greu să vorbească. „Dumneata îmi vorbeşti sincer şi asta îmi place. Eu îţi voi vorbi brutal şi asta s-ar putea să nu-ţi placă. *Informaţiile mele îmi arată că dacă aş da acum recunoaşterea Basarabiei, Ion Brătianu nu ar mai fi reţinut de aşteptarea acestui act şi v-ar răsturna imediat de la guvern.*"

Eram consternat, dar şi bucuros. Fiindcă pentru mine, *orice situaţie începe a se îndrepta atunci cînd se clarifică.* În sfîrşit aveam dezlegarea enigmei! Ştiam acum pentru ce Mussolini întîrziase atîta vreme. El voia să facă cu România o politică „de longue haleine", care nu se putea consolida decît dacă putea conta pe prezenţa mai lungă a unui guvern prieten. Dacă ratificarea recunoaşterii Basarabiei ducea la răsturnarea guvernului Averescu, Mussolini îşi dădea din mînă marele său atu fără a cîştiga nimic, iar Franţa îşi relua dominaţia exclusivă în România, lăsînd Italia înşelată în speranţele şi în planurile ei!

Faţă de această extraordinară destăinuire, aş fi putut să întrebuinţez metoda oficială a unui răspuns convenţional şi să-i arăt lui Mussolini că generalul este foarte tare, că nimeni nu-l poate răsturna, că este fals informat etc.; ba chiar să fac o figură de om „blestemat"* în calitatea mea de reprezentant al generalului!

Dar dacă procedam aşa, negam realitatea, dădeam impresia certă a nesinceităţii şi ... *pierdeam partida.*

Am luat atunci calea eroică de a spune, ca la jurămintele de martori, tot adevărul şi numai adevărul, scoţînd însă tocmai din inconvenientele grave ale situaţiei aşa cum era, argumente în favoarea tezei mele.

Ceea ce i-am spus atunci lui Mussolini, *generalul nu a aflat-o niciodată.* Se va înţelege mai jos de ce nu puteam să-i dau amărăciunea de a-i destăinui că în faţa şefului unui guvern străin, i-am diminuat – pentru a servi un mare interes naţional – prestigiul lui personal.

Expunerea care urmează a fost notată de mine cu multe detalii, pe care azi le reproduc numai din memorie, într-o dictare stenografică făcută fratelui meu Grigore, în Orient-Expresul care ne ducea pe amîndoi la Paris, în iunie 1927, cu scopul de a depune – cum am şi făcut – aceste note, în siguranţă la Paris. Dar notele lăsate la studentul Vulcănescu (mai tîrziu subsecretar de stat) nu le-am mai căpătat nici pînă astăzi!

Ce i-am spus atunci lui Mussolini? Am început prin a-i declara *că teza lui este exactă şi că Ionel Brătianu este destul de tare la Palat ca să-l răstoarne, cînd ar voi, pe generalul Averescu!* Dar, imediat după aceea i-am demonstrat amplu că Ionel Brătianu, judecînd ca om de stat, nu are interesul să înlăture pe general şi să-i ia locul.

Regele este muribund – i-am spus – şi la moartea lui se deschide o problemă teribilă, problema prinţului Carol. Prinţul Carol a fost *alungat* de Brătianu, care conta că regele va trăi mai mult. Acum regele moare înainte de vreme, iar Brătianu se vede dinr-o dată ameninţat să se găsească faţă în faţă cu prinţul care – faţă cu precipitarea deschiderii succesiunii – poate socoti că acum este cazul să revină asupra renunţării lui pentru a nu lăsa ţara sub o neaşteptat de lungă regenţă.

Or, *lui Brătianu nu-i poate conveni să dea el singur lupta cu prinţul şi să se dezvăluie în faţa ţării, aşa cum este, drept adversar al lui.* Este totdeauna periculos să lupţi împotriva unui prinţ tînăr şi inteligent a cărui exilare este o enigmă şi căruia depărtarea ei îi poate ţese un nimb de legendă!

---

* Jignit (*n.ed.*).

Brătianu e prea inteligent şi a lucrat totdeauna în chestiunile grele şi penibile pentru dînsul – cum a fost de pildă pacea separată de la Bucureşti – *prin oameni care să-l mascheze. Nu este stilul lui să ia taurul de coarne,* atunci cînd e mult mai comod pentru dînsul să împingă pe alţii în locurile periculoase.

Iată de ce, *Brătianu nu poate dori decît ca generalul Averescu să se găsească la cîrmă în momentul morţii regelui,* pentru ca generalul (care a fost de aceeaşi părere cu el în Consiliul de Coroană de la 31 decembrie 1925, cînd a plecat prinţul) să scoată el castanele din foc, să înscăuneze el Regenţa şi să dea astfel ţării şi străinătăţii impresia unei adeziuni politice mai largi la rezistenţa împotriva prinţului! Dimpotrivă, răsturnînd guvernul Averescu *acum,* Brătianu ar fi inabil şi şi-ar face rău *lui însuşi,* ceea ce de obicei ştie să evite!

Iată de ce, puteţi da liniştit ratificarea Basarabiei, am încheiat eu. Guvernul Averescu *poate fi,* dar *nu va fi răsturnat de Brătianu ...*

Mussolini m-a urmărit tot timpul fără să mă întrerupă, cu o atenţie extremă şi se vedea clar că preţuieşte temerara mea sinceritate. Intuind situaţia şi preţuind inteligenţa politică a lui Brătianu şi-a spus desigur că am dreptate în interpretarea pe care o dădeam *adevăratului* interes al acestuia şi în pronosticul pe care îl deduceam din ea. Şi atunci, cînd am încheiat mi-a declarat limpede: *„Te rog să-i spui generalului că ratificarea Basarabiei este dată.* Peste cîteva săptămîni, care îmi sînt necesare pentru unele aranjamente cu noul ambasador al Rusiei Kamenef, venit în locul lui Platone Kerguezeff, va apărea decretul regal de ratificare."

M-am despărţit emoţionat, mulţumindu-i de data aceasta în italieneşte (conversaţia avusese loc în franţuzeşte) ca să fiu cît mai cald ... Am coborît scările lui Palazzo Chigi fericit, *cum nu ştiu să fi fost vreodată în viaţa mea politică.* Nu era numai pentru vestea bună care o duceam, ci, şi fiindcă aveam sentimentul – cinstit şi neexagerat – că metoda mea contribuise cu mult la obţinerea rezultatului.

Este drept că faptele întîmplate în urmă au dovedit că eu mă înşelasem, că şi Ionel Brătianu – stăpînit de o pasiune care împiedica funcţionarea normală a resorturilor inteligenţei şi abilităţii lui – a comis în urmă greşeala imprevizibilă de a fi răsturnat pe generalul Averescu şi de a se instala el prim-ministru după un intermezzo abil calculat, înaintea morţii regelui!* Dar eu îi atribuisem lui Brătianu o judecată şi o atitudine raţională (iar nu una ... pasională!) şi dovada este că însuşi Mussolini îşi însuşise viziunea mea!

Întors la Bucureşti la 3 februarie, declar în gară ziariştilor: „Mă înapoiez din Italia foarte mulţumit. Mulţumirea şi satisfacţia mea nu sînt în legătură numai cu mersul tratativelor pentru încheierea unei convenţii comerciale."

Cu sufletul plin de bucurie pe care trebuia s-o închid în mine şi mîndru în faţa mea însumi de ceea ce realizasem, trebuie să citesc a doua zi (9 febr.) în *Viitorul* „din nefericire dl. Manoilescu n-a avut timpul să compromită nici un interes general al Statului." Într-adevăr!

După cîteva săptămîni, întocmai cum făgăduise Mussolini face să apară decretul regelui Victor Emmanuel[144] din 9 martie 1927, prin care se ratifică recunoaşterea alipirii Basarabiei!

Mussolini îi telegrafiază generalului. Generalul îi răspunde. La 10 martie are loc şedinţa solemnă în Parlament. Vaida Voevod, fostul prim-ministru de la 5 dec. 1919 – 13 mart. 1920, care obţinuse tratatul rămas pînă atunci neratificat, şi dr. Lupu mulţumesc guvernului. Însuşi *Viitorul* liberalilor (9 mart.), scrie că ratificarea „din punct de vedere internaţional este un real cîştig" şi felicită solemn

---

* Datele se cunosc : 5 ian. 1927-demisia generalului Averescu căruia îi urmează guvernul de două săptămîni al lui Barbu Ştirbei şi la 21 iun. 1927, instalarea ca prim-ministru, a lui Ionel Brătianu, astfel încît la moartea regelui Ferdinand (20 iul. 1927) stăpînirea ţării de către liberali era asigurată (*n.ed.*).

guvernul! *Politica* reaminteşte cuvintele spuse de mine la gară, în ziua reîntoarcerii de la Roma şi descoperă abia acum înţelesul lor. Însuşi ziarul opoziţionist *Aurora* (10 mart.) vorbeşte de „succesul obţinut în Italia'' de Manoilescu.

Dar, mai mult decît atît, generalul Averescu, rupînd secretul, arată într-un consiliu de miniştri rolul meu şi îmi mulţumeşte. *Ah! dacă ar fi ştiut generalul cu ce mijloace cîştigasem eu victoria!*

Epilogul bătăliei pentru Basarabia a fost un schimb călduros de felicitări între mareşalul Badoglio şi mine*

* Cine va citi aceste memorii nu va înţelege un lucru : de ce lumea politică românească şi lumea internaţională acordau atîta preţ recunoaşterii unirii Basarabiei din partea ... Italiei ! Prin tratatul lui Vaida Voevod din 1920, semnat la Londra, recunoaşterea unirii Basarabiei de către Marile Puteri devenea valabilă numai dacă trei puteri îşi dădeau adeziunea, iar la Londra aderaseră numai Anglia şi Franţa, pe cînd Italia şi Japonia se ţineau în rezervă. De aici rolul decisiv al recunoaşterii italiene. Şi totuşi, de fapt, întreaga problemă era fals pusă, căci singura recunoaştere a încorporării Basarabiei care ar fi avut în adevăr valoare era aceea pe care ar fi dat-o ... URSS ! Generalul Averescu îşi dădea seama de aceasta şi mă învăţase şi pe mine să văd astfel chestiunea.. De aici, eforturile mele din 1930, după întîlnirea mea cu Litvinov[145] la Geneva, despre care vorbesc mai tîrziu.

ÎN GREVĂ POLITICĂ

În timp ce eu luptam în străinătate pentru interesele naţionale, în ţară mi se pregătea de către liberali, cu complicele lor Lapedatu, o lovitură pe la spate. Lapedatu publica o decizie ministerială prin care retrăgea o parte din atribuţiile mele şi anula toate drepturile la aprobări de cheltuieli a tuturor colaboratorilor lui, pentru ca să mă împiedice pe mine de la orice mişcare! Dar un subsecretar de stat la Finanţe care nu poate aproba cheltuieli este desigur un personaj de anecdotă! Şi, toate acestea, se petreceau atunci cînd eu aveam toată încrederea primului-ministru, pentru răspunderi ceva mai importante decît semnarea unor ordonanţe în cadrul bugetului! Ca subliniere a acestui gest extrem de jignitor pentru mine şi incompatibil cu dimensiunille politice pe care le căpătasem în partid, în opinia publică şi în străinătate, *Viitorul* mă atacă la sfîrşitul lui februarie, pentru prima dată pe o chestie de cinste, ceea ce nu mai îndrăznise să facă pînă atunci. Este adevărat însă că îl silesc să retracteze imediat şi să recunoască faptul că „la mijloc a fost o inducere în eroare din partea unui individ care a surprins buna credinţă a reporterului nostru" (*Viitorul*, 2 mart.).

Ce puteam face în asemenea situaţie? Ziarele reiau cu furie vechea temă suspendată cîtăva vreme. Conflictul Lapedatu – Manoilescu este iarăşi o temă la ordinea zilei. „Agravarea conflictului", „Un nou conflict", „subsecretarul de stat de la Finanţe s-a pus în grevă", „D Lapedatu ameninţă", sînt titluri de articole şi reportaje care alimentează continuu presa.

Între timp *eu refuz să mă duc la minister,* dar particip regulat la consiliile de miniştri, la şedinţele delegaţiei economice şi apar în parlament. Bineînţeles că lupta dintre Lapedatu şi mine ia din nou – cum ar fi spus veselul Topârceanu – „măreţie de simbol". Căci lupta noastră este lupta dintre Partidul Liberal şi guvern, dintre domnia dinastiei Brătianu şi regimul generalului care, după ce debutase prin a se înclina, năzuieşte acum spre o acţiune de descătuşare.

La 10 februarie, oficiosul guvernului, *Îndreptarea*, atacă pe liberali, care şi-au dezvăluit jocul, arătînd, cu săptămîni înainte, că va izbucni un conflict şi dovedind astfel că au informatori în Ministerul de Finanţe (cred bine, în frunte cu ministrul însuşi!). Ziarul pune apoi ritos întrebarea „Este Partidul Liberal în măsură de a lua răspunderea situaţiei? ... Îi convine Partidului Liberal ca un alt partid să vină să ia locul Partidului Poporului la cîrma ţării?" Întrebarea era netă şi conţinea ameninţarea limpede a instalării la guvern a naţional-ţărăniştilor care – mai ales în legătură cu chestiunea Carol – reprezentau pentru liberali pericolul suprem. Conflictul continuă însă şi după aceasta, iar *Viitorul* îl apără fără ruşine pe Lapedatu ca pe un agent al său, ceea ce îl compromitea şi mai mult în ochii partidului nostru.

Este de necrezut cum un asemenea conflict a putut dura cincizeci de zile şi constitui un scandal public agitat zilnic de presă, fără ca generalul să fie în stare

să facă un act de autoritate şi să taie nodul gordian! E drept că şi eu, de obicei nervos şi grăbit, eram de data aceasta foarte calm şi nu supăram pe general cu nici o insistenţă. Întîi, fiindcă avem înţelegere pentru situaţia lui delicată şi, al doilea, fiindcă îmi dădeam seamă că lupta era dusă atît de stîngaci de Vintilă Brătianu şi de aghiotantul lui, Lapedatu, încît trebuiau să piardă sigur partida.

Dar iată că la 9 martie soseşte recunoaşterea Basarabiei. Miniştrii Goldiş şi Lupaş, simţind cît de mult se întăreşte prin aceasta guvernul, intră în Partidul Poporului, în timp ce Lapedatu socoteşte mai cuminte să rămînă ceea ce fusese totdeauna, adică un simplu satelit ocult – dar cunoscut de toată lumea! – al lui Vintilă Brătianu.

În ziua de 20 martie însă, o scenă neaşteptată, de care numai eu fusesem informat cu cîteva ceasuri înainte, se petrece la Cameră!

Era un început de şedinţă cu forfoteala obişnuită a deputaţilor. Eu stăteam pe banca ministerială cu o figură afectînd plictiseala. Goga vine la tribună ca să citească un decret regal. „Noi, Ferdinand! ... la toţi de faţă şi viitori sănătate" ...

Camera nu asculta, preocupată de convorbiri particulare. Deodată Goga se opreşte provocînd astfel atenţia tuturor. Se face tăcere şi el citeşte cu glas scandat primirea demisiei d-lui Lapedatu şi numirea d-lui general Averescu ca ministru de Finanţe!

Deputaţii majoritari, uluiţi o clipă, nu pot să creadă dar apoi izbucnesc în aplauze, se scoală în picioare şi aclamă, aclamă într-o frenezie de satisfacţie şi de bucurie. În sfîrşit! Aşadar guvernam cu adevărat. Acesta este sentimentul care-i ridică pe toţi. Şi grupuri întregi se reped spre banca ministerială ca să mă felicite pe mine, pe cînd eu mă ţin cît mai rezervat ca să nu dau spectacolul unei veselii la înmormîntarea unui om.

De data aceasta naţional-ţărăniştii nu se mai bucură, oricît îl detestau pe Lapedatu, fiindcă plecarea lui întărea guvernul. În schimb, liberalii sînt – cum se spune în limbaj ziaristic – „literalmente plouaţi" şi nici nu ştiu ce să răspundă la gesturile ironice ale majoritarilor.

La Senat, scena a fost şi mai frumoasă, fiindcă Lapedatu, asigurat de Vintilă Brătianu că regele îi va respinge demisia, apăruse pe banca ministerială! A trebuit ca preşedintele Senatului să-l cheme în biroul său pentru a-i comunica jalnica veste, făcînd astfel loc pe bancă generalului Mircescu ca să citească – şi aici, tot cu mari aclamaţii – decretul de înlocuire. Se verificase o dată mai mult vechea glumă înţeleaptă: „nu te juca cu demisia, că te pomeneşti că ţi-o primeşte!"

A doua zi, generalul intra în Ministerul de Finanţe secondat de mine. După 50 de zile de grevă, funcţionarii mă primesc cu flori („ca pe o actriţă sau ca pe un campion de charleston" scria ciudos ziarul liberalilor). Lapedatu nici n-a mai apărut să-şi ia rămas bun de la funcţionari.

Dacă m-am oprit cu atîtea amănunte asupra unui eveniment în aparenţă banal – ca demisia unui ministru care era un om şi mai banal! – este fiindcă atunci, pentru prima dată, cum spunea presa (*Adevărul,* 22 mart.), *„s-a întîmplat ceva important în această ţară, fără ca Partidul Liberal să fi fost avizat din vreme".* Aici stă marea însemnătate politică a expulzării din guvern a acelui cui al lui Pepelea, de altfel destul de ruginit, care tulburase timp de un an o guvernare bună (fără el ar fi putut fi şi mai bună!).

*

După plecarea lui Lapedatu, de la 27 martie şi pînă la 4 iunie 1927, adică timp de 75 de zile, *am avut activitatea ministerială cea mai fecundă din tot cursul carierei mele şi am trăit epoca politică cea mai fericită din viaţa mea, singura epocă de care îmi amintesc şi azi cu plăcere.*

Acum cînd scriu (în 1944) împlinesc 23 de ani de carieră politică, în care timp am fost ministru la diferite departamente abia 29 de luni, la epoci îndepărta-

te şi sub regimuri în care – sabotat şi chinuit – nu am putut să-mi dau niciodată măsura puterii mele. Dar din cele 29 de luni, abia de aceste 75 de zile îmi aduc aminte cu o bucurie întreagă şi neumbrită!

O viaţă de om m-am pregătit şi am învăţat. Şi învăţ şi astăzi. Dar, fie din vina oamenilor, fie din a împrejurărilor, fie din a mea, *nu mi-a fost dat o singură dată să am atîta libertate şi atîta răgaz ca să pot face acestei ţări dovada cea mare.*

Mîndria nu mă lasă să mă plîng şi bunul gust mă împiedică să mă înduioşez de soarta mea proprie. Dar am convingerea – pe care o mărturisesc curajos, trecînd peste obligaţia curentă a falsei modestii – că din această permanentă ostracizare *nu am pierdut numai eu.*

INTENSĂ ACTIVITATE LEGISLATIVĂ

În cele 75 de zile am făcut să se promulge noul *Tarif vamal,* la care lucrasem de altfel continuu un an de zile, ajutat de o lume de specialişti şi am trecut prin Parlament *Legea timbrului* (alcătuită de Vintilă Brătianu şi modificată de mine), *Legea cifrei de afaceri* şi *Legea armonizării retribuţiilor bugetare* pe lîngă alte legi mai mărunte, ca aceea a aranjamentelor din Italia etc., deşi în timpul acesta a căzut şi vacanţa de Paşti (pe care am utilizat-o pentru un voiaj la Viena, unde eram pe punctul să ajung la o înţelegere cu Germania pentru lichidarea vechii chestiuni a biletelor de bancă emise sub ocupaţia germană în România).

Această epocă a fost marcată şi de un conflict cu Vintilă Brătianu, de un caracter deosebit de grav. Prietenul meu, inginerul şi profesorul Cristea Niculescu, spirit viu şi multilateral şi mare competenţă în contabilitate, a făcut – pe cînd cerceta, în calitate de colaborator ocazional al meu, bugetele şi misterele lor – o descoperire senzaţională şi anume aceea că bugetele lui Vintilă Brătianu pe 1924 şi 1925 în loc să fie excedentare, cu 5 miliarde de lei în total, aşa cum le prezentase dînsul, erau *deficitare cu respectiv 1 miliard 59 milioane lei şi cu 2 miliarde 370 de milioane, adică în total cu aproape 3 miliarde şi jumătate de lei!* Faimoasele excedente care constituiau singurul merit financiar al lui Vintilă Brătianu erau aşadar false şi noi ne găseam descoperiţi, fiindcă Vintilă Brătianu *împărţise diferitelor ministere presupusul lor cuantum!*

Inginerul Titus Enacovici, directul Cuvîntului, informat de Cristea Niculescu, dezvăluie, la 3 aprilie, aceste deficite, care minau şi restul de prestigiu al lui Vintilă Brătianu, socotit în anumite cercuri drept administrator serios şi contabil bun. Enacovici îşi încheie revelatorul său articol astfel: „Iată de ce dl. Manoilescu e uşuratic, iată de ce coloanele *Viitorului* sînt pline de atacuri contra d-lui Manoilescu. N-ar fi posibil oare ca „uşuraticul" să demonstreze celui mai ponderat om din lume că a lăsat un deficit de 7–8 miliarde"? (Căci la deficitul bugetar efectiv de 3,5 miliarde se adaugă şi cheltuielile făcute pe baza iluziilor sale excedente!).

De data aceasta destăinuirile n-au mai fost relevate de *Viitorul* şi de presa liberală! Lovitura era prea mare şi prea precisă pentru ca lui Vintilă Brătianu să-i convină o discuţie publică cu mare zgomot! Pe de altă parte, nici eu nu socoteam oportun un război cu Vintilă Brătianu în acel moment, cînd eram prins cu totul de preocuparea legislativă şi rezervam pentru mai tîrziu atacul cel mare.

Cuvîntul a revenit însă asupra chestiunii, probînd cu cifre exclusiv oficiale şi publicate că „dl. Vintilă Brătianu cu ştiinţă a minţit ţara, făcînd-o să creadă în excedente bugetare, cînd d-sa îngrămădea deficitele unele peste altele" şi conchizînd: dl. Vintilă Brătianu îşi pierde reputaţia de om cumpănit şi atunci ce-i mai rămîne?"

„Fiu de statuie existentă şi frate de statuie viitoare. La noi este suficient."

Pentru că în cursul acestor amintiri nu vreau să afirm nimic necontrolabil, las pe viitorul istoriograf al finanţelor noastre să facă oricînd verificarea, de altfel ex-

trem de uşoară, a celor afirmate de Titus Enacovici în ziarul său *Cuvîntul* (şi în special în numerele care poartă data de 3 aprilie şi de 14 aprilie 1927), pentru ca nici o îndoială să nu mai poată subzista că *Vintilă Brătianu a prezentat ţării şi a distribuit doi ani de-a rîndul excedente fictive, cînd în realitate dăduse deficite de 3,5 miliarde!* Merg pînă a admite că Vintilă Brătianu s-a înşelat cu *bună credinţă* şi de aceea a înşelat ţara; dar pentru un pretins mare financiar a crea o diferenţă în contabilitatea statului de peste 7 miliarde este o eroare care descalifică!

Acest fapt impresionant îmi confirmă şi astăzi – cînd privesc îndărăt de-a lungul şirului amortizator de pasiuni a celor 17 ani încheiaţi – că *am avut dreptate deplină să fi socotit şi să socotesc şi azi că acest om* (oricare i-ar fi fost bunele intenţii) *a constituit un pasiv naţional, un factor de slăbire, iar nu de întărire a frumoasei clădiri a marei Românii.*

Oricît aşi fi vrut să mă stăpînesc, totuşi în şedinţa Camerei de la 16 aprilie, atunci cînd Vintilă Brătianu a încercat iarăşi să ne facă morală, recomandîndu-ne să nu comitem uşurinţe în mînuirea banului public, am sărit de pe banca ministerială strigîndu-i: „Aveţi dreptate, într-un singur punct. Trebuie să facem economii, dar nu pentru ce avem de cheltuit, *ci pentru ce avem de acoperit din trecut* domnule Vintilă Brătianu''. A fost destul atît pentru ca majoritatea, care ştia despre ce este vorba, să lanseze exploziv formidabile aplauze, pe cînd Vintilă Brătianu, congestionat de furie, mă numea „lipsit de autoritate'' şi cerea că dacă a făcut politică deficitară să fie dat în judecată! Cred bine că îi convenea această formulă, căci el (la adăpostul fratelui său care se adăpostea după Ştirbei, cel adăpostit de regină) putea sub privilegiul acestei triste imunităţi să-şi îngăduie orice şi să atace pe oricine!

Îmi pare rău şi acum că am oprit incidentul aici căci, cu preţul de a-mi zdrobi cariera, merita să-i fi dat o lecţie definitivă. Dar, de data aceasta nu mai era vorba de mine, ci de partidul şi guvernul întreg pe care-i puneam în cauză. De aceea am amînat bătălia, lăsînd generalului să aleagă el momentul tactic al reluării ei. Dar generalul, şi de data aceasta, a terminat în compromis, iar Vintilă Brătianu s-a abţinut de a mă mai provoca. Dacă nu intervenea însă căderea noastră precipitată de la guvern, desigur că Vintilă Brătianu tot şi-ar fi găsit în mine pe omul care să-i dezvăluie cu orice risc toate erorile financiare.

În cursul lunii aprilie am trecut prin Parlament *Legea pentru suprimarea taxei pe cifra de afaceri,* aplicată asupra produselor din comerţ, înfiinţînd în schimb un impozit minimal de 1% ad valoarem asupra produselor industriale la vama de import şi la producător. Din punct de vedere financiar, reforma s-a dovedit bine venită, întrucît încasările statului nu numai că n-au scăzut, dar *s-au urcat.* Am servit astfel lui Vintilă Brătianu un model de politică financiară, care consta în a desfiinţa impozitele complicate cu multe locuri de percepere şi cu posibilităţi de fraudă, înlocuindu-le cu impozite simple, cu „stopaj la sursă".

Este amuzant de notat cu acest prilej, păcăleala pe care au suferit-o industriaşii, ale căror mărfuri le-am evaluat atunci în vederea taxării la un nivel exagerat împotriva căruia au venit să protesteze la mine. Eu le-am arătat însă atunci, cu un aer nevinovat, că am luat de bază tocmai evaluările propuse de industriaşi cu prilejul reformei tarifului vamal cînd ei, avînd interesul să obţină taxe vamale cît mai mari, *exageraseră în mod tendenţios valorile mărfurilor.* Şi astfel, ca în fabule, industriaşii au plecat acasă cu morala că nu este bine să încerci a înşela statul, fiindcă poţi ieşi tu însuţi înşelat.

În schimb, comercianţii au manifestat faţă cu desfiinţarea cifrei de afaceri o bucurie generală nemaiîntîlnită. În ziua de 1 mai, un banchet uriaş la care s-au jenat să lipsească chiar şi fruntaşii comercianţi liberali, a reunit pe reprezentanţii negustorimii din toată ţara la marea sală Luther într-un cadru de o pitorească vulgaritate. Bieţii oameni, scăpaţi de un impozit odios pe care trebuiseră să-l plăteas-

că totdeauna îndoit agenţilor fiscului şi-au dat drumul bucuriei lor în cuvîntări de un humor caragialesc, dar pline de o naivă şi mişcătoare sinceritate.

Vintilă Brătianu avea de ce să fie supărat. Negustorimea, aservită (prin teroarea creditelor oficiale) Partidului Liberal, manifesta călduros pentru Partidul Poporului şi pentru un om tînăr care ameninţa să plictisească multă vreme oligarhia liberală.

Popularitatea mea în mijlocul negustorimii lua forme alarmante, căci un mare portret al meu cu un profil în medalion, prin care eram intitulat *binefăcătorul negustorimii* se afişa în toate prăvăliile! Dar, în acelaşi timp, pentru a păstra echilibrul între categoriile economice, industriaşii îşi căpătau şi ei de la mine partea lor printr-un tarif vamal studiat îndelung, bazat pe principiile mele protecţioniste originale, pe care aveam să le valorific mai tîrziu pe plan ştiinţific internaţional.

În acelaşi timp cu tariful pornisem şi la publicarea unui Dicţionar vamal, *din care n-a apărut decît un singur volum* şi care constituie o mică enciclopedie a cunoştinţelor tehnologice şi economice asupra fiecărei mărfi cuprinsă în tarif. Mai tîrziu această lucrare care ar fi fost extrem de utilă industriaşilor, negustorilor şi agenţilor vamali a fost bineînţeles abandonată, *fiindcă pornea de la mine,* ceea ce s-a întîmplat de altfel în urmă cu atîtea idei mici sau mari ale mele de-a lungul întregii cariere. *Căci, dacă, cum spuneau anticii, cărţile au soarta şi norocul lor, tot aşa este şi cu ideile.*

Dar, legea mea cea mai de seamă, la care lucrasem cu o mare dîrzenie timp de un an de zile, era aceea numită oficial: *Legea armonizării retribuţiilor bugetare.* Prin ea stabileam 36 de tipuri de salarii şi clase (fără ca aceasta să însemne o definire ierarhică în stat) incluzînd pe toţi salariaţii statului în aceste 36 de categorii. Se înţelege la ce competiţii, la ce rivalităţi şi la ce ambiţii dădea naştere alcătuirea unei asemenea legi! Lupta pentru salarii mari a diferitelor corpuri în stat ajunsese să transforme la un moment dat Camera într-un Parlament corporativ din care fiecare breaslă îşi susţinea interesele prin deputaţii din tagma ei! Dar ce operă de dreptate realiza această lege, punînd capăt anomaliei ca funcţionari identici de la ministere diferite să fie plătiţi cu lefuri diferite şi suprimînd ierarhizarea arbitrară, după norocul şi îndrăzneala fiecărei categorii de funcţionari ...

Evident nu este locul să vorbesc aici de principiile unei legi al cărei cuprins şi expunere de motive reprezintă *un volum de cîteva sute de pagini* în formatul Monitorului Oficial. Am însă pretenţia că, cu toate greşelile ei posibile, această lege constituie *o lucrare ştiinţifică,* nu atît prin bogăţia documentării, cît prin metodele întrebuinţate în studiul şi în formularea ei, prin complexitatea şi potrivita sistematizare a criteriilor de clasare a funcţionarilor în diferitele categorii de salarii, cît şi prin mecanismul ei financiar suplu care permitea (prin sistemul unor coeficienţi variabili de la an la an) să se sporească salariile progresiv pînă la nivelul *ideal* al retribuţiilor în *lei aur.*

Ei bine şi această lucrare s-a bucurat de la început de înverşunata opoziţie a lui Vintilă Brătianu, care, specula zi de zi informaţiile primite prin funcţionarii spioni ai săi asupra mersului ei, instiga pe diferitele categorii de salariaţi (inclusiv ofiţerimea şi magistratura) ca să se declare nemulţumite de tabelele de salarii încă nedifinitive, îmi atribuia mie făgăduieli demagogice către funcţionari pe care nu le făcusem niciodată şi, mai presus de toate, striga în înaltul cerului că această lege va însemna dezastrul financiar al ţării!

Dar lupta mea nu era numai cu liberalii, ci cu fiecare categorie de funcţionari în parte. Zilnic primeam delegaţii care formulau pretenţii exagerate pînă la ridicol. Fiecare tagmă de funcţionari se socotea axa în jurul căreia se învîrte statul sau fundamentul pe care se reazemă existenţa naţiunii. S-au produs şi incidente serioase, ca de pildă acela cu Curtea de Casaţie, a cărei delegaţie anunţată la primul ministru n-a fost primită imediat, ceea ce a provocat o indispoziţie cu urmări

îndepărtate împotriva guvernului Averescu şi mai ales împotriva mea. Dar eu nu putusem admite ca membrii atît de numeroşi ai acestei curţi să fie plasaţi în salariu imediat după miniştri şi deasupra celor trei generali de corp de armată!

Un detaliu amuzant este că delegaţiile diferiţilor funcţionari, veniţi la mine să-mi ceară îmbunătăţirea salariului prevăzut în proiectul legii, căpătaseră o frică superstiţioasă de ... rigla mea de calcul. Căci toate pretenţiile lor eu le transpuneam imediat în cifre şi – printr-un calcul simplu cu rigla – îmi dădeam seama îndată *cu cît* încarcă bugetul.

Îmi aduc aminte că atunci cînd au venit la mine profesorii secundari sub conducerea lui Grigore Forţu[146], unul din profesori mi-a spus cu multă bonomie: „Numai un lucru vă rugăm domnule ministru: să nu scoateţi din buzunar liniuţa aceea mică!"

Dar, în legea armonizării eu cred că am comis două erori. Cea dintîi, este aceea de a fi dat prea mare importanţă titlului academic drept criteriu de ierarhizare şi de salarizare a funcţionarilor. *Titlul universitar este, mai ales în România, la îndemîna oricărei inteligenţe mediocre* şi nu presupune nici măcar un mare grad de conştiinciozitate intelectuală sau un real raport de muncă. Dar mai ales acest titlu nu garantează existenţa unor *calităţi* de *bun funcţionar* (întrucît oficiantul de poştă licenţiat este mai bun în serviciu decît cel cu patru clase secundare?); în schimb este sigur că el dă naştere la prezumţiozitate şi la pretenţii care îl fac pe funcţionar incomod pentru şefii săi!

Pe cînd cea dintîi eroare constă în a fi cedat unei prejudecăţi, cea de a doua derivă, dimpotrivă, din faptul că nu am respectat o prejudecată. Este vorba de încadrarea tuturor salariaţilor statului pe o *unică* tabelă de tipuri de salarii, ceea ce a permis să se pună în evidenţă egalitatea de salarii (care exista de altfel şi înainte *în fapt*) între unii magistraţi şi mecanicii şefi, între unii ofiţeri şi funcţionarii de percepţie etc., trezind astfel susceptibilităţi de rang şi de castă şi stîrnind ceea ce s-ar putea numi: *ciocoismul* de *breaslă.*

În special magistraţii m-au exasperat cu morga lor şi au mobilizat în Cameră pe deputaţii avocaţi, interesaţi în a-i servi, ca să nu fie puşi cumva pe o scară comună cu ceilalţi salariaţi ai statului, scară în care primul ministru al ţării, patriarhul şi cu toţi ceilalţi înalţi demnitari acceptaseră totuşi să fie încadraţi!

Legea armonizării a trecut în aprilie prin Senat într-o atmosferă demnă, cu discuţii obiective şi serioase, la care au participat şi senatorii liberali, colaborînd cu amendamente de multe ori primite. În special Tancred Constantinescu a ţinut o cuvîntare inteligentă şi elogioasă pentru mine, plăcîndu-i să amintească că i-am fost colaborator. Dar cu totul remarcabil a fost discursul de debut parlamentar al sociologului Ştefan Zeletin, care a vorbit, cum era de aşteptat, ca un intelectual de 24 de carate, precum şi cuvîntarea episcopului Vartolomeu al Rîmnicului (care, ca orice mare caracter, a avut în urmă o soartă tragică), cuvîntare de o rară frumuseţe literară şi de o surprinzătoare înţelegere a aspectelor tehnice şi financiare ale legii.

Le-am răspuns tuturor într-o replică calmă, dezvoltată cu plăcere în faţa unei adunări în care pînă şi liberalii mă înconjurau cu simpatie.

A fost un discurs de parlament englezesc, aşa cum mi-o impunea atmosfera pur englezească a adunării. Căci este nu numai una din poruncile oratoriale, ci şi un imperativ al bunei creşteri, să nu vorbeşti niciodată în altă notă decît aceea pe care ţi-o dictează ambianţa însăşi.

Şi-am încheiat discursul astfel: „Fiecare cifră pe care am pus-o în cadrul acestui proiect a avut pentru mine o semnificaţie morală; fiecare cifră mi-a ţesut o imagine. Am văzut pe judecător în roba lui, pe profesor la catedra lui, pe savant în laboratorul lui; am văzut domnilor şi pe acel anonim pe care nu trebuie să-l uităm niciodată cînd este vorba de o lege financiară, pe *contribuabilul necunoscut* de care trebuie să avem grijă atunci cînd împărţim o dreptate *din banul şi din*

munca lui. Şi atunci cînd a fost vorba de salariile mici am văzut pe funcţionarul umil de la mahalelele din provincie cum vine bucuros, pe urma lefii lui sporite, cu pîinea subţioară, la copiii lui.''

Spunea d. Ghidionescu că în acest proiect este muzică, dar este şi disonanţă. Eu voi îndrăzni să spun că acest proiect se prezintă în faţa ochilor dvs. ca un mare portativ pentru note muzicale. Pe cele 36 linii ale lui se aşază toţi funcţionarii statului, toate rolurile din stat, de la cel mai umil pînă la cel mai înalt. Pe acest portativ am încercat să scriem, în marginea puterilor noastre, un imn mai mult, dedicat măririi patriei.

Este interesant să amintesc aici că prezentarea acestei legi, ca şi aceea a scării grafice a salariilor (de forma unor tuburi de orgă) pe care am făcut-o în 1936 într-o conferinţă ţinută la Facultatea de Drept din Paris şi am publicat-o după aceea în *Les Annales de l'Institut de la Science Financière,* a trezit un interes plin de bune aprecieri în cercurile specialiştilor francezi şi a fost invocată mai tîrziu ca izvor de sugestii pentru armonizarea salariilor în Franţa.

Dar idila de la Senat nu s-a prelungit multă vreme. Vintilă Brătianu, îndîrjit şi mai mult de succesul legii, se decisese să nu îngăduie votarea ei pînă la capăt.

Sesiunea ordinară a Camerelor a trebuit să se închidă înainte de Paşti, iar guvernul a anunţat o sesiune extraordinară la 10 mai pentru sărbătorirea a 50 ani de la proclamarea Independenţei.

Şi atunci liberalii au început o campanie, mai furioasă decît celelalte, contra oricărei sesiuni extraordinare care ar fi depăşit un caracter pur festiv, cu alte cuvinte contra *oricărei sesiuni închinate legii armonizării!*

Succesul meu, care obţineam o sesiune specială pentru legea mea, era prea mare pentru a nu-l face pe specialistul deficitelor financiare trucate să lanseze prin ziarul său (*Viitorul,* 5 mai) violenţe ca acestea: „Ceea ce face în acest moment guvernul Averescu în dauna ţării şi a propriului său interes ne reaminteşte vorba bătrînească: Cei (gramatical e greşit; trebuie „celor'') pe care Dumnezeu vrea să-i piardă, le ia mai întîi mintile''.

Articolul se încheie apreciind ameninţător această sesiune extraordinară ca „o greşală cu grele consecinţe, atît pentru ţară, cît şi pentru guvernul însuşi''.

Parlamentul s-a deschis, iar ziua de 10 mai a fost o zi de mare semnificaţie politică care a turnat foc peste neliniştile liberale. Regele Ferdinand i-a numit pe generalul Averescu şi pe generalul Prezan, capi ai cîte unui regiment, onoare care se acordă de obicei numai suveranilor statelor străine!

Generalul Averescu mi-a povestit că, atunci cînd în dimineaţa zilei de 10 mai s-a prezentat regelui Ferdinand în mare uniformă, regele înduioşat i-a spus, cu glasul în tremur: ''Ştii, Averescule, de cînd voiam eu să-ţi dau acest semn. *Dar n-am fost lăsat s-o fac.* Cît sînt de bucuros acum''. Lipsea numai să adauge: *„Acum, cînd ştiu că mă sfîrşesc.''*

Generalul a venit după audienţă la Cameră în aceeaşi uniformă. Se vedea – ceea ce era foarte rar la dînsul – că este stăpînit încă de emoţie.

Şedinţa a fost măreaţă, împodobită cu uniformele aurite ale corpului diplomatic, cu toaletele celor mai elegante doamne din Bucureşti, cu decoraţiile parlamentarilor veniţi în frac.

Dar liberalii şi naţional-ţărăniştii erau consternaţi. Generalul apărînd ca primministru în Cameră în uniformă militară, a doua zi după ce regele îi dăduse un semn neobişnuit de atenţie personală, acestea toate aduceau o adiere de dictatură! Era oare să le scape din mînă liberalilor controlul absolut asupra ţării? Erau oare să se găsească naţional-ţărăniştii, într-o zi în faţa unei dictaturi?

Şedinţa atît de frumoasă a Camerei s-a terminat însă – ce păcat! – în plictiseală, din cauza unui discurs fad şi interminabil a preşedintelui Negulescu care a reuşit să golească rînd pe rînd toate tribunele şi cea mai mare parte din incintă.

Am plecat din şedinţă împreună: generalul, Negulescu şi cu mine, mergînd spre sala miniştrilor din palatul Camerei.

Negulescu, om atît de superior, inteligent, care îşi dădea seama de insuccesul lui, îi spunea generalului, în chip de scuză, cu un ton profesoral şi sentenţios: „Cea dintîi condiţie a unei cuvîntări este să trateze complet tema". Şi atunci generalul îi dă, cu un aer timid, acest răspuns plin de savoare şi de înţelepciune, care ar trebui să constituie cea dintîi poruncă din *„Tabelele Legii"* oratorului: „Eu credeam că cea dintîi condiţie a unei cuvîntări este să fie ascultată!".

A doua zi după şedinţa festivă a început dezbaterea „Legii armonizării" la Cameră. Au vorbit mulţi oratori din majoritate şi din opoziţie *timp de zece zile!*

Madgearu, înspăimîntat de ascedentul politic pe care îl cîştigasem într-o carieră parlamentară de abia şase luni, a făcut tot ce-a putut ca să mă diminueze pe mine, depreciindu-mi legea. A mers pînă la a combate ideea centrală a legii care condiţiona *ridicarea salariilor funcţionarilor,* pînă la nivelul normal antebelic, de *reducerea funcţionarilor inutili,* idee pe care o acceptase toată lumea şi care rămîne astăzi – şi va rămîne totdeauna – un sănătos principiu de stat. Căci nu poţi să ai funcţionari inutili de mulţi şi în acelaşi timp bine plătiţi!

În general însă opoziţia era binevoitoare şi plină de elogii faţă de mine. Învăţătorul Ţoni[147], ajuns mai tîrziu ministru, spunea: „o socotesc drept o mare înfăptuire în România nouă"; Iorga, într-o cuvîntare senină, dar nu chiar la nivelul grandiosului său talent de orator, a spus: „subsecretarul de stat de la Finanţe – care fără îndoială, este una din valorile mari ale tineretului nostru – este desigur un om care, mai ales dacă nu se va grăbi prea mult, va ajunge acolo unde îl cheamă meritele şi capacitatea sa de muncă".

Un amendament în favoarea învăţătorilor, susţinut de Mihalache, transformat în şef de grup corporativ şi semnat de toţi colegii lui de breaslă, a fost acceptat de mine, în mare măsură şi din cauza realei simpatii pe care o aveam pentru Mihalache, iar Camera întreagă – opoziţia naţional-ţărănistă şi majoritatea – a salutat cu o caldă manifestaţie această idilă înjghebată momentan între cele două partide!

Nu au lipsit în cursul acestor lungi dezbateri nici incidentele hazlii. Madgearu luase în braţe cauza femeilor funcţionare, ceea ce m-a făcut pe mine să replic că" noi n-am urmărit să ne creăm faţă de sexul feminin o atmosferă. Lăsăm d-lui Madgearu privilegiul de a-şi asigura, *pe această cale,* un avantaj şi o superioritate". (Este ştiut că Madgearu nu avea un fizic deosebit de atrăgător).

În altă şedinţă, tot Madgearu, care nu avea copii, mi-a spus în legătură cu alocaţia suplimentară prea modestă acordată funcţionarilor cu copii, că după ce m-am arătat contra femeilor, sînt acum şi contra copiilor! Eu care mă simţeam tare cu cei doi plozi ai mei, i-am răspuns simplu, în ilaritatea Camerei: „Eu şi de data aceasta mă deosebesc de dumneata. Tac şi fac."

Unul din majoritari, Raul Bulfinschi[148], a avut un cuvînt fericit atunci cînd, exprimînd dorinţa majorităţii de a mă vedea ministru plin, şi-a terminat discursul aşa: „Iar dvs. domnule subsecretar de stat, pe care d. Vintilă Brătianu a avut indelicateţea să vă atace, vă voi spune: caporalul Manoilescu, cu această lege, a meritat gradul de sergent."

Între incidentele care s-au produs la discuţia pe articolele legii, merită semnalată intervenţia energică făcută în favoarea Curţii de Casaţie de către deputatul ţărănist Mirto[149], care a plasat o intrigă bună împotriva mea (intrigă ale cărei repercusiuni le-am simţit mult mai tîrziu), punîndu-mă în situaţia de a refuza ridicarea de salariu pe care o cerea dînsul pentru membrii acestei Curţi. Dar cum puteam să-l satisfac şi să-i satisfac, atunci cînd mi se cerea ca salariile celor 70 de membrii ai Curţii să fie mai mari decît înseşi salariile miniştrilor?

Dar tot Mirto s-a făcut şi campionul pretenţiilor Consiliului Legislativ, care a avut nemaiauzita lipsă de bun simţ să ceară sporirea salariilor membrilor săi, în

forma solemnă a unui aviz dat asupra legii însăşi, conform dreptului său constituţional de a aviza asupra proiectelor de legi, abuzînd astfel de poziţia sa legală în stat pentru a formula, pe această cale solemnă, revendicări profesionale! Cu drept cuvînt Camera a fost indignată cînd eu am denunţat acest procedeu, dar bineînţeles că eu mi-am asigurat pentru viitor şi acolo un contingent sigur de antipatii!

Ceea ce a format însă „clou-ul" acestor lungi dezbateri a fost duelul oratoric între Vintilă Brătianu şi generalul Averescu.

Dictatorul economic liberal a citit o declaraţie a partidului său, arătînd că nu va vota proiectul de lege al armonizării şi ameninţînd cu nerespectarea lui. Discursul a fost o obositoare înşirare de banalităţi, extrase din alte discursuri, în care singurul element de variaţie era cîte o vulgaritate ca aceasta: „Dl. Manoilescu face bărbierie pe capul d-lui general Averescu, iar Oficiul de studii face, la rîndul lui, bărbierie pe capul dsale". Legea era declarată dezastruoasă şi primejdioasă, mai ales fiindcă *ar fi o greşeală să se facă armonizarea salariilor înainte de reorganizarea serviciilor publice.*

Generalul a făcut un discurs capital (fiindcă lui îi plăceau expresiile englezeşti, aş zice *a leading speech*) admirabil ca seriozitate, ca logică şi ca simţ politic. Vechiul politician şi parlamentar Vintilă Brătianu era inferiorizat pînă la umilinţă de către militarul cu o carieră politică atît de recentă. Unde însă Vintilă Brătianu a fost doborît şi făcut ridicol este atunci cînd generalul, scoţînd din geantă o broşură miraculoasă (cuprinzînd ideile dezvoltate de Vintilă Brătianu în cadrul unei comisii din timpul ministeriatului său), a citit fraze ca aceasta: *„Toate proiectele de organizare ale ministerelor se vor baza tocmai pe această armonizare"* ... „Consiliul de Miniştri nu va mai da drumul unui jurnal, relativ la organizare, pînă ce chestiunea armonizării salariilor ...?" (Dezbaterile Camerei de la 18 mai 1927).

Broşura cu bucluc fusese descoperită de colaboratorii mei din Oficiul de studii, care îşi plăteau astfel poliţa faţă cu Vintilă Brătianu, ce atacase sistematic acest grup de tineri intelectuali, veniţi să aerisească îmbîcsitul Minister al Finanţelor, condus pînă atunci de funcţionari rutinieri şi adesca inculţi (dar aproape toţi supuşi şi spioni ai lui Vintilă Brătianu).

Toată lumea politică a recunoscut marele succes al generalului şi înfrîngerea penibilă a lui Vintilă Brătianu, căruia i se dovedea precis reaua credinţă.

Dar Vintilă Brătianu nu ieşea niciodată înfrînt, fiindcă avea la îndemînă puterile oculte care guvernau România. *De aceea, ziua de 18 mai a victoriei oratorice a generalului a fost pentru guvernul nostru începutul sfîrşitului.*

„Legea armonizării" s-a votat, iar eu am obţinut de la Palat (pe o cale pe care nu o voi revela niciodată), decretul regal de promulgare, în ciuda acţiunii lui Vintilă Brătianu care stăruia să se refuze semnătura regală.

Culmea este că legea s-a promulgat şi a apărut în Monitorul Oficial *exact în ziua căderii guvernului,* creîndu-i lui Vintilă Brătianu marea neplăcere de a trebui s-o aplice cel puţin parţial.

AGONIA GUVERNULUI AVERESCU

Sesiunea s-a închis la 25 mai. Dar încă de la 20 mai, cînd plecam cu soţia pentru o zi la Balcic şi Mangalia, Petre Papacostea venise în gară să-mi spună că guvernul este virtual căzut, *căci Ionel Brătianu a decis irevocabil acest lucru!*

Întors în Bucureşti, am verificat că informaţia era exactă. Şi atunci, am stat timp de 12 zile permanent *pe lîngă generalul Averescu ca să-l conving că el, care fusese atît de viteaz ca militar, nu trebuie să se predea pur şi simplu în faţa inamicului politic,* şi ca să-i arăt că avea o mie de căi prin care putea să reziste, fără măcar a părăsi scumpa lui legalitate!

Regele era grav bolnav, iar generalul, ca prim-ministru, *avea dreptul şi datoria* să vegheze ca liniştea lui să nu-i fie tulburată cîtăva vreme de vizite politice inoportune. Ţara, care văzuse cu cîteva zile înainte – printr-un semn concret şi personal al regelui – de ce încredere se bucură generalul şi primul-ministru Averescu în faţa guvernului, ar fi socotit orice măsură de menajare a liniştii regelui ca foarte naturală.

De altfel, guvernarea generalului, care decursese în linişte, adusese o prosperitate economică nemaicunoscută încă! În locul deficitului de trei miliarde al balanţei comerciale, moştenit din primul trimestru al anului 1926 se realizase un excedent de trei miliarde; bugetul era echilibrat în adevăr, iar nu ca pe vremea lui Vintilă Brătianu; leul se ridicase de la 1,80 la 3,20 centime aur; agricultura primise beneficiul legilor de organizare Garofild; comercianţii, legea care desfiinţa impozitul pe cifra de afaceri; industriaşii, tariful vamal; funcţionarii, sporul considerabil dat salariilor prin legea de armonizare!

În afară de acestea, guvernul încheiase pactele de amiciţie cu Franţa şi cu Italia, obţinuse recunoaşterea Basarabiei şi era pe punctul să încheie un mare împrumut extern, iar opoziţia (afară de liberali) colaborase la cele mai multe legi ale sale! *De ce trebuia dar să plece un asemenea guvern? Şi nu avea el dreptul să se reazeme pe opinia publică pentru a face inofensive intrigile de alcov?*

Zadarnic am pledat eu pe lîngă general, zadarnic intervenea din cînd în cînd şi Garoflid. Căci Goga şi Papacostea erau pentru politica de resemnare şi anunţau că ne aşteaptă o „splendidă opoziţie" (Şi în adevăr că după cădere nu am reuşit să alegem *un singur deputat* în toată Camera, după ce înainte eram conducătorii legali şi deplini ai ţării!). Goga şi Papacostea, inegal înzestraţi de Dumnezeu, dar egal de funeşti pentru partid prin rolul lor supus faţă de Brătianu, lucrau sistematic pe lîngă general, anihilîndu-i orice voinţă. Dezastrul se apropia, îl vedeam cu ochii şi nu-l puteam împiedica.

În sfîrşit, în ziua de 4 iunie, eram strînşi cu toţii în Consiliul de Miniştri, în vechea şi modesta casă din str. Cantacuzino.

Generalul a început să ne povestească audienţa avută în aceeaşi zi la rege pe care, *numai din vina lui,* nu-l văzuse timp de zece zile, lăsîndu-l părăsit şi izolat în mîinile intriganţilor de la Curte.

Regele l-a primit pe Averescu stînd întins pe o sofa, pe terasa casei de vînătoare a Regelui Carol I de la Scroviştе (azi distrusă de Carol II-lea pentru a fi înlocuită cu un palat pretenţios, ornat cu capiteluri şi coloane aduse din Veneţia, după moda parveniţilor miliardari din America).

Regele, sfîrşit de puteri şi oprimat de o invizibilă dar veşnică prezentă teroare, i-a cerut generalului să facă un guvern naţional, formulă imposibilă care servea totdeauna liberalilor ca ipocrit pretext pentru a doborî guvernele altora!

Generalul a înţeles de ce e vorba, s-a resemnat şi n-a luptat. Nu-mi mai aduc aminte cu ce rezultat formal s-au despărţit şi dacă la plecare mai rămăsese deschisă vreo poartă de salvare pentru general. Ştiu numai că, pe cînd generalul povestea consiliului audienţa la rege, s-a anunţat vizita ministrului palatului, Hiott. Generalul a trecut liniştit în cabinetul său şi a revenit după zece minute spunîndune – ca şi cum ne-ar fi anunţat că afară plouă – că a semnat decretul pentru numirea noului prim-ministru.

Apoi ne-a cerut tuturor să ghicim cine este acesta. Am răspuns cu toţii la rînd, aşa cum eram aşezaţi în jurul mesei. Cei mai mulţi, între care şi eu, l-am numit pe Titulescu, unii pe Ionel Brătianu. Nimeni însă n-a ghicit adevărul. Atunci generalul Averescu, plin de o satisfacţie ironică dar totuşi inoportună faţă cu un moment atît de tragic, a lansat bomba: „Ştirbei!"

A fost o exclamaţie de indignare, ieşită ca dintr-o singură gură. Aşadar, s-a putut şi ruşinea aceasta!

Dar revolta era şi copilărească şi tardivă. *Cel mai consternat era Goga, el care se făcuse părtaş, prin inacţiunea lui calculată, la lovitura dată de Brătieni!*

Generalul Averescu şi-a completat povestirea arătînd că atunci cînd Hiott a cerut că contrasemneze decretul el i-a spus: „Dar mai lipseşte o formalitate, demisia mea". Şi apoi şi-a scris liniştit demisia în faţa trimisului Palatului, care – curioasă coincidenţă! – era chiar ginerele lui Ştirbei!

Şi astfel, în ziua de 4 iunie 1927, s-a încheiat – fără bărbăţie şi fără glorie – cariera politică a generalului Averescu.

Generalul a mai trăit de atunci încă zece ani. A fost între timp înălţat, aşa cum se cuvenea de mult, mareşal al României. A încercat să joace, înainte de întoarcerea prinţului Carol, din nou un rol. Dar vremea lui trecuse şi trecuse numai din vina lui.

DUPĂ CĂDEREA GENERALULUI

Ce a urmat imediat după aceasta, constituie un episod ruşinos chiar şi pentru politica românească. Nu era destul pentru obrazul ţării că aveam un guvern Ştirbei. A trebuit pe deasupra să se mai dezlănţuie şi o campanie fără precedent în care presa liberală, împreună cu cea ţărănistă, s-au întrecut în insulte triviale împotriva fostului guvern, acuzîndu-l în special pe Goga de fraude şi de malversaţii de tot felul cu fondurile secrete.

Mă desgustă să-mi mai aduc aminte de toate aceste ticăloşii, care au culminat în acuzaţia adusă generalului Averescu, de *Adevărul,* că ar fi luat cu dînsul, plecînd din birourile Preşedinţiei Consiliului, mobilele şi perdelele! În realitate, generalul, care părăsea această locuinţă oficială, scoasă între timp din funcţiune, pentru a se muta în altă locuinţă oficială, tot proprietatea statului (care îi era destinată personal printr-o lege specială pe tot timpul vieţii sale, cum îi fusese destinată una şi generalului Prezan) a socotit – în mila lui cunoscută de banul public – că este mai bine să mute acolo nişte mobile vechi şi uzate în loc ca statul să cumpere pentru locuinţa lui o moobilă nouă şi scumpă.

Şi totuşi nici şeful guvernului, Ştirbei, nici unul din ceilalţi miniştri şi nici marii responsabili pentru tot ce se întîmpla atunci, Brătienii, n-au oprit cu un singur gest această dezgustătoare infamie.

În noile alegeri – care inaugurau „splendida opoziţie" prevăzută de Goga şi de Papacostea – căruia averescanii îi spuneau acum pa-pa-pacostea partidului – Partidul Poporului n-a reuşit să cîştige *un singur loc.* Eu am candidat în judeţul Teleorman, unde electorul meu Stan Ghiţescu[150], mai tîrziu ministru, îşi cîştiga totdeauna şi în opoziţie locul de parlamentar. De data aceasta însă teroarea liberalilor a fost atît de extraordinară, încît chiar şi el a trebuit să fugă din judeţul în care era atît de popular!

Îmi aduc aminte că eu personal am avut marele curaj – de data aceasta , curaj *fizic, nu politic* – de a mă aventura în judeţ, şi că, graţie unui automobil ofiţeresc care intimida pe jandarmi, am putut pătrunde într-o noapte în oraşul Zimnicea, unde m-am oprit pe întuneric în faţa casei şefului local al partidului nostru. Dar nenorocitul fugise de mult cu nevasta, cu soacra şi cu copiii, "trăgându-se spre munte" în judeţul Dîmboviţa, cum făceau bătrînii pe vremea hoardelor barbare!

Teroarea care domnea în Zimnicea şi sălbăticiile electorale de acolo nu mai aveau în ele nimic din pitorescul caragialesc, căci trecuseră de mult de la umoristic la odios. Nici unul din prietenii noştri nu îndrăznea să iasă din casă, iar cei care se încumetaseră să o facă erau jumătate la poliţie, jumătate la spital! Sînt jenat să evoc acum amintirile acestea, de teamă că nu vor putea fi crezute; dar oricine a trăit acele vremuri, în orice alt judeţ al ţării, va putea povesti lucruri la fel.

Cînd am coborît din maşină, în întuneric, în faţa casei „omului nostru", au ieşit ca din pămînt cinci vlăjgani care păzeau casa cu ciomegele în mîini, precipitîndu-se către oaspetele neaşteptat şi subţirel ce mirosea a Capitală: „Cine eşti dumneata?" mă întrebă tunător unul din cei cinci reprezentanţi neoficiali ai marelui Partid Liberal care a civilizat România. Cu aerul cel mai natural din lume, ca Lindbergh[151] aterizînd la Le Bourget după traversarea Atlanticului, am răspuns simplu: „Eu sînt Manoilescu!" Dacă le-aş fi spus „Eu sînt banditul Terente", preopinenţii mei n-ar fi fost mai consternaţi şi mai uluiţi!

– „Şi cine v-a lăsat să intraţi în oraş?" întrebă un altul, cu o voce de dimensiuni mai mari decît însăşi statura lui.

– „Asta mă priveşte" le-am răspuns. Dar n-am găsit cu cale că este prudent să-i sfidez cu teorii constituţionale relative la libertatea alegerilor şi a circulaţiei candidaţilor, căci trebuie să mărturisesc că cei cinci clasici „cetăţeni turmentaţi" îmi impuneau mai mult decît un parlament întreg care ar fi manifestat ostil în timpul unui discurs al meu ...

Cu mare alai am pornit, escortat de paznicii mei, la poliţie. După pertractări, în care calitatea mea de fost ministru (legată în mintea funcţionarilor întotdeauna şi de aceea de *viitor* ministru) a făcut totuşi puţin efect, am fost autorizat de comisar să-i telefonez lui Victor Antonescu[152] fostul şi viitorul ministru liberal şi şeful partidului din Teleorman la moşia lui.

Cînd am început să-i povestesc pe franţuzeşte întîmplarea, mi-a răspuns scuzîndu-se „en vrai homme du monde", de nepoliteţele pe care le-am putut întîmpina în judeţul lui şi m-a invitat îndată să vin să dorm la dînsul. După o oră de mers în noapte, cu un jandarm însoţitor, am sosit acolo. Ce schimbare de decor şi de atmosferă! Ce primire plină de curtoazie şi de distincţie!

A doua zi am plecat la Alexandria *în maşină cu adversarul meu politic,* Victor Antonescu, lăsînd cu gura căscată pe toţi cetăţenii, poliţaii şi jandarmii care nu ştiau ce să mai creadă de comedia aceasta. Căci era în adevăr o semnificativă comedie! Sus, „între noi ciocoii", ne tratam civilizat şi elegant ca lorzii englezi, în timp ce agenţii mei erau stîlciţi în bătăi şi alungaţi din case, cu familiile lor ... iar agenţii guvernului – chiar în a doua noapte după ce eu fusesem găzduit la şeful lor politic – procedau sistematic, cu complicitatea ofiţerilor de jandarmi şi a judecătorilor la subtilizarea din urmă a voturilor date pentru mine şi la înlocuirea lor cu voturi pentru amabila mea gazdă!

Înţeleagă cine vrea; dar eu nu voi putea înţelege niciodată asemenea sinistre nesinceriţăţi şi nu voi putea admite că o viaţă politică sănătoasă se poate întemeia pe minciuni, pe neonestitate şi pe falsul în acte publice organizat de guvernul ţării.

Încheind aceste amintiri electorale, ţin să relev că nu aş vrea să spun nimic neplăcut despre Victor Antonescu personal, care a fost totdeauna om de cele mai agreabile relaţii politice şi sociale, ci am vrut să caracterizez numai un sistem şi o *epocă politică* de întinarea căreia nu scăpau nici cei mai buni.

Bineînţeles că în asemenea condiţii nu m-am ales la Teleorman. Şi, după ce un an de zile, fusesem socotit de către întreaga lume politică drept o revelaţie pe scena parlamentară, acum trebuia să rămîn la porţile ei!

PARTEA a V-a

LUPTA PENTRU CAROL: EPOCA EROICĂ IUNIE – DECEMBRIE 1927

A.D. Xenopol[152bis], ca să înţeleagă şi să expună evenimentele istoriei, socoteşte necesar să deroge de la prezentarea lor clasic – cronologică, pentru a le înfăţişa în *serii istorice,* care cuprind înlănţuiri de fapte legate cauzal pe linii proprii de evoluţie, serii care se desfăşoară în timp, *paralele* unele cu altele.

Cu toată interdependenţa dintre seriile înseşi – fiindcă toate evenimentele *simultane* sînt pînă la un punct *interdependente* şi se condiţionează reciproc – totuşi fenomenele care aparţin unei aceleiaşi serii sînt mai strîns legate între ele decît celelalte şi prin aceasta pot fi, în anumite limite, tratate separat şi făcînd abstracţie – cel puţin într-o primă aproximaţie şi la o primă prezentare – de alte fenomene concomitente, aparţinînd altor serii istorice.

Iată de ce îmi pot îngădui şi eu să expun în chip separat seria istorică a luptei pentru restaurarea lui Carol, făcînd totuşi în cursul expunerii – de cîte ori e nevoie – conexiunile laterale cu celelalte fapte din aceeaşi epocă.

Pentru România, „factorul determinant al istoriei sale" (cum ar spune Karl Marx)[153] a fost, între anii 1925–1930, problema prinţului Carol, iar de la 1930–1940, persoana regelui Carol.

Pentru mine în particular, lupta pentru Carol şi împletirea vieţii mele cu aceea a lui a fost *tot ceea ce mi-a ursit mai hotărîtor destinul.*

Eu nu am mare încredere în ceea ce se cheamă judecata istoriei. Căci istoria, scrisă după documente chiar adevărate, este ca şi studiul corpului omenesc făcut după scheletul lui! Documentul păstrează numai ceea ce este rigid, uscat, schematic şi nu înregistrează niciodată pulsul vieţii, *sensul* străduinţelor omeneşti la o anumită vreme şi ceea ce se cheamă – cu un cuvînt astăzi deja uzat – *climatul* unei epoci.

Istoria pătrunde şi înţelege greu *spiritul* unei epoci, Weltanschauung*-ul ei, nuanţele sufletului ei colectiv. Pe acest plan, un roman bun de epocă (dar nu unul epic, ci unul psihologic) şi nişte memorii scrise onest de un contemporan a cărui viaţă s-a împletit cîndva cu istoria, fac mai mult decît un tom de documente oficiale. De aceea am puţină nădejde că se va putea dezlega vreodată, pînă în toate ascunzişurile ei, *enigma Carol,* enigmă psihologică mai mult decît istorică.

Observatorii contemporani vor mărturisi sau cu totul *împotriva* lui Carol, înfăţişîndu-l ca pe un demon; sau cu totul *pentru dînsul,* făcînd din el un erou ce n-a fost înţeles.

Vor avea dreptate şi unii şi ceilalţi. Căci a fost şi demon şi erou; şi întruchipare a puterilor întunericului şi arătare luminoasă, deschizătoare de zări mai bune.

Carol nu poate fi prins şi exprimat în formule simpliste, ca un personaj de melodramă care întruchipează sau tot răul, sau tot binele. *Şi nu poate fi înţeles*

* Concepţia despre lume : felul de a privi lumea (*n.ed.*).

dacă nu este judecat în acelaşi timp cu toată societatea românească care l-a hulit sau l-a adulat, exagerîndu-i de atîtea ori scăderile sau trecîndu-i în sarcină propriile ei păcate.

Căci în faţa Scaunului divin el nu va putea să apară, nici într-un caz, singur!

Eu am avut durerosul privilegiu de a-l cunoaşte în toate luminile şi – cum spuneau bătrînii – în toate ipostazele. I-am fost prieten *cum nu i-a fost nimeni pe lumea asta,* nici cei mai apropiaţi ai lui şi *nici chiar cei care îi dăduseră viaţă.*

Deprins din tinereţea mea, neacrită încă de dezamăgiri, să văd pe oameni numai pe partea lor fără umbră, am înţeles ca nimeni altul ce virtualităţi creatoare de bine şi ce comoară de nobile idealuri cuprindea sufletul lui enigmatic. Iar mai tîrziu, lovit de el cu o cruzime greu întîlnită, chiar şi în istoria atît de pătată de ticăloşii a Curţilor domneşti, omul s-a trezit în mine din durerea rănilor primite şi am început să-l văd pe Carol şi meschin şi rău, cum ştia să fie de atîtea ori!

Carol a însemnat, pentru dragostea mea onestă de ţară, *o piatră de încercare,* pentru carierea mea, *o piatră funerară.*

*

Cel dintîi fiu al dinastiei născut român, vorbind întîi româneşte şi – ceea ce pentru mine era infinit preţios – *botezat ortodox,* a fost primul bărbat al Casei domnitoare, *însămînţat iar nu răsădit* în pămîntul ţării, *născut iar nu făcut.*

Carol trebuia să fie, în gîndul tuturor, cel dintîi împărat al tuturor românilor, *împărat al Daciei* aşa cum îl vedea Petre Grădişteanu, preşedintele de pe vremuri al Ligii Culturale. Căci la vremea cînd în adolescenţa mea îl ascultam cu ochi scînteietori, în aula Universităţii din Iaşi, pe acest bătrîn cu chip de profet, nimeni nu credea că întregirea României se va face mai devreme de epoca domniei lui Carol al II-lea.

În copilărie, chipul lui de elev, în şcoala militară de la Iaşi, era infinit mai popular decît acela al regelui Carol I şi mai ales decît al moştenitorului prinţ Ferdinand, căruia liberalii – şi atunci tot liberalii! – îi creaseră un renume antipatic de ofiţer prusac, rigid, distant şi dispreţuitor. (Admirabilul Ferdinand pe care copleşitoarea lui bunătate îl făcea timid şi modest, ca un licean de altă dată într-un salon, încorpora după aceşti intriganţi răceala şi trufia!)

Ca orice popularitate, şi aceea a puiului de prinţ era întovărăşită de nenumărate anecdote, între care cea mai gustată pretindea că severul rege Carol I ar fi spus o dată despre micul „Cărluţă": „Aceasta este un adevărat român; fiindcă înjură şi face datorii!"

Dar prinţul, crescînd, nu şi-a trădat cu nimic legenda. Chiar din adolescenţă a dovedit că ştia să se entuziasmeze pentru o idee frumoasă, *cercetăşia,* care – indiferent de tendinţele ei prea universaliste – era totuşi o şcoală de idealism. Cercetăşia i-a dat prinţului prilejul să arate cît de serios şi mai ales – ceea ce constituia începutul tuturor lucrurilor bune – cît de *sincer* ştia să privească viaţa şi oamenii.

Cei care au lucrat în cercetăşie, cum este bunul meu prieten profesorul inginer Cristea Niculescu, pe care prinţul îl numea cu intimitate *Tăchină,* sau fratele meu mai mic Grigorel, care la 13 ani era decorat de prinţ cu un ordin cercetăşesc, povesteau toţi cum prinţul era dispreţuitor de linguşiri şi de forme protocolare, bun camarad cu cei de vîrsta lui şi – ceea ce azi pare de necrezut – preţuitor al caracterelor sincere şi drepte!

Descătuşat de prejudecăţile de Curte, copilul acesta se afirma ca o *personalitate* care îşi formează singur propria lui concepţie de viaţă sau care, în orice caz, ştie să aleagă între influenţele din jurul lui pe *cea mai bună* (adică exact contrariul de ceea ce a dovedit mai tîrziu cînd era rege!).

Nu e de mirare atunci că cercetaşii, studenţii şi ofiţerii tineri îl iubeau pe Carol cu o afecţiune nemijlocită şi caldă, aşa cum nu sînt iubiţi niciodată prinţii, ci numai bunii camarazi.

Eu, personal, l-am cunoscut întîi ca student inginer, cînd profesorul meu care era şi al lui, inimosul Murgoci[154], l-a adus o dată între noi să prezideze inaugurarea unei societăţi sportive. Mai tîrziu, în refugiul de la Iaşi, vizita atelierul meu de montare a artileriei grele şi se preocupa cu simpatie de obuzierul meu de 210 mm, despre care am vorbit mai sus.

În sfîrşit – cum am mai spus – în 1921 prezida inaugurarea Expoziţiei Industriale organizate de mine (ţinînd un discurs plin de idei, aşa cum nu obişnuiesc prinţii!), iar la 1 ianuarie 1924, mă numea consilier tehnic al Fundaţiei Culturale „Principele Carol", pentru chestiuni de ordin economic, calitate pe care însă nu am exercitat-o prea activ.

După aceasta n-am mai avut prea mult contact cu prinţul, iar la 31 decembrie 1925, cînd s-a ţinut Consiliul de Coroană care să ia act de renunţarea lui la drepturile de prinţ moştenitor, am fost tot atît de surprins şi tot aşa de ignorant ca şi restul ţării în ce priveşte cauzele *adevărate* ale acestui act atît de grav!

Asupra a ceea ce s-a chemat mai tîrziu „actul de la 4 ianuarie", *nu sînt nici astăzi cu totul lămurit.* Căci, cu toată intimitatea mea de mai tîrziu cu prinţul, el nu mi-a destăinuit niciodată unele dedesubturi penibile de familie, care explicau totul!

Voi căuta totuşi să reconstitui mai jos, din ceea ce ştiu de la el şi de la alţii tot ceea ce se poate afirma serios şi pozitiv asupra acestei *drame care a zdruncinat România mare şi i-a periclitat viitorul,* rămînînd, ca toţi cei care au participat la acest act, sau au avut privilegiul de a cunoaşte exact lucrurile, să-şi aducă contribuţia lor.

Este cert că în decembrie 1925, cînd prinţul a plecat ca să reprezinte dinastia la înmormîntarea reginei-mame a Engliterei, *nu avea intenţia să rămînă în străinătate şi să renunţe la drepturi. El era înţeles cu prinţesa Elena*[155] *ca să plece şi ea din ţară cu prinţişorul Mihai şi toţi trei să se întîlnească la reşedinţa regală iugoslavă din Bled,* iar de acolo să declare un fel de grevă, anunţînd Curtea regală că nu se vor mai întoarce în ţară, decît dacă li s-ar împlini anumite condiţii şi li s-ar da anumite satisfacţii.

Cum am arătat în apărarea mea în faţa Consiliului de Război (stenografiată în secret, ca şi toate dezbaterile) „cauzele renunţării prinţului sînt de *ordin public* sau, cum a spus prinţul cu un cuvînt precis: *de ordin profesional.* El a avut grave nemulţumiri în comandamentele sale, în aviaţie, în marină şi în acţiunea sa culturală, din partea guvernului Brătianu ... Există un memoriu pe patru pagini, adresat de prinţ din Veneţia majestăţii sale regelui Ferdinand, prin care explică cauzele *reale* ale renunţării sale. Aceste cauze sînt în strictă legătură cu funcţiunile avute. *Acest act există".*

Mai departe, am accentuat caracterul nenorocit şi funest al procedurii întrebuinţate atunci faţă de prinţ. Este bine cunoscut că atunci cînd s-a pus problema rechemării prinţului din străinătate au fost mai multe soluţiuni. Dl. Maniu a propus să meargă la prinţ dl. Brătianu; dl. Iorga a propus să meargă dsa; dl. general Averescu a propus să fie rugată să meargă regina Marioara[156] a Iugoslaviei.

S-a ţinut un consiliu la Cotroceni în care s-a decis să meargă dl. general Baliff. A plecat însă dl. Hiott!

Prinţul declară că dacă ar fi venit dl. general Baliff rezultatul ar fi fost favorabil şi prinţul s-ar fi întors.

Prin dl. Hiott i s-a trimis prinţului un document scris cu maşina şi nesemnat de nimeni (!), prin care i se propuneau două alternative: sau să renunţe definitiv la toate drepturile printr-o declaraţie alcătuită *conform textului dinainte scris la Bucureşti,* sau să primească anumite condiţii pentru întoarcere. Aceste condiţii

erau: a) Nu i se va lua în consideraţie nici una din reclamaţiile făcute de el prin memoriul adresat regelui. b) Trebuie să recunoască – ceea ce nu era exact – că din cauza acelei doamne despre care se vorbeşte a trimis prima renunţare. c) Trebuia să se declare cu o sănătate zdruncinată şi să meargă la Sinaia!

Prinţul, făcînd aluzie la aceste condiţii în declaraţia sa din iulie, spune că nu le putea primi pentru un motiv de „demnitate". În adevăr, i se cere pur şi simplu să se declare nebun şi să meargă la Sinaia unde să stea închis pînă la noi ordine ale regelui!

Este interesant de relevat că, în ceea ce priveşte condiţia a doua, ea ar fi permis mai tîrziu Partidului Liberal, cînd prinţul ar fi ajuns rege, să-i facă un şantaj permanent cu un document prin care prinţul însuşi ar fi recunoscut că a renunţat la situaţia sa pentru o doamnă!

Acestea sînt declaraţiile mele făcute la proces, pe care le reproduc, *cuvînt cu cuvînt,* pentru a nu altera printr-o reproducere din memorie, amănunte pe care atunci le aveam atît de proaspete în minte.

Evident că la data de 4 ianuarie 1926 eu nu ştiam nimic din toate acestea. Bănuiam că este la mijloc o intrigă liberală, dar *credeam sincer că şi prinţul este vinovat.* Altfel, cu temperamentul meu pe care l-am vădit în deajuns după aceea, aş fi început *de atunci* lupta pentru prinţ! Dar la vremea aceea o astfel de luptă era un non sens şi prin faptul că prinţul, dezgustat, *se dezinteresase de toate şi arăta că nu voieşte concursul nimănui;* căci altfel nu i-ar fi fost greu să fi dat atunci un interviu în presa străină, în care să se pună în situaţia reală a unui nedreptăţit, ceea ce ar fi răsturnat toate urzelile lui Ionel Brătianu!

Este, dar, clar că la acea epocă prinţul, deprimat sufleteşte şi fără nici o speranţă de a putea schimba situaţiile din familia regală şi regimul politic al României, prefera retragerea.

Numai mult mai tîrziu, cum voi arăta, cînd boala neaşteptată a regelui Ferdinand ameninţa să deschidă – şi apoi a deschis efectiv – o succesiune prea timpurie, în favoarea prinţului copil, Mihai, Carol şi-a schimbat hotărîrea.

În ce priveşte atmosfera familială, este sigur că influenţa pe care Barbu Ştirbei o exercita chiar şi în hotărîrile intime privind dinastia, făcea să se desfăşoare în jurul reginei Maria tragedia cu subiect clasic şi banal a duşmăniei *dintre fiu şi prieten ...*

Nu pot să certific nici acum dacă legenda unei întîlniri dramatice noaptea pe sălile palatului Cotroceni între prinţul Carol şi Ştirbei, urmată de o scenă violentă, este exactă sau nu. Căci prinţul a evitat totdeauna să vorbească de acest lucru, pentru a nu pune în joc prestigiul unei fiinţe care – cu toate cumplitele ei căderi – îi era încă scumpă.

Ştiu însă că prinţul a fost adînc mîhnit de faptul că prinţesa Elena nu a venit la Bled, aşa cum se înţeleseseră şi că, prin imprudenţa unei indiscreţii, ea a lăsat ca ministrul Duca să ştie despre intenţia sa de revoltă.

În orice caz, prinţul afirma că atunci cînd a plecat în străinătate nu era înţeles cu Elena Lupescu[57] să se expatrieze împreună, iar unii martori foarte avizaţi pot dovedi că ea a fost *trimisă* la Paris, din îndemnul şi cu mijloacele Siguranţei Generale!

Că „Siguranţa" a lucrat în acest sens, eu pot întări cu o dovadă indirectă dar concludentă.

În seara de 21 decembrie 1925, întîmplător,în gara Quai d'Orsay din Paris, de unde urma să plec cu expresul Simplon în ţară, am văzut spre surpriza mea, pe prinţ venind să întovărăşească pe o doamnă care s-a urcat în acelaşi vagon-lits cu mine. Dar aceasta nu era Elena Lupescu, ci o doamnă Zaharia, despre care am aflat în urmă că fusese expediată la Paris tot de Siguranţa Generală!

De altfel, chiar în cazul cînd acest amestec al Siguranţei Generale nu s-ar putea dovedi, apare totuşi clar că, dacă prinţul ar fi fost fugit din ţară înţeles cu

Elena Lupescu şi *pentru dînsa* (aşa cum a pretins versiunea oficială, lansată şi exploatată timp de cinci ani de către Partidul Liberal) ar fi fost absolut imposibil ca la aceeaşi dată să se expună în public la Paris cu o altă femeie al cărui fizic (pot certifica personal!) o făcea o rivală foarte serioasă.

Toate amănuntele pe care le ştiu mă fac să fiu absolut convins că – aşa cum afirma prinţul – *plecarea lui nu a fost datorită Elenei Lupescu, care s-a intercalat pe urmă în drama politică şi familială a fiului reginei Maria, graţie unei „coincidenţe voite şi calculate de duşmanii prinţului"*. Bineînţeles însă că aceştia au profitat de faptul că prinţul avea o legătură sentimentală – ca atîtea altele! – cu Elena Lupescu.

Or, acesta este faptul capital şi dezlegător al multor enigme, în ceea ce s-a chemat chestia Carol. *Prinţul a plecat din ţară din cauza lui Ionel Brătianu şi a reginei Maria* şi într-un moment de slăbiciune omenească, cînd s-a văzut în străinătate singur şi părăsit, a comis imensa imprudenţă politică, să se ataşeze – de data aceasta adînc şi exclusiv –, de femeia a cărei tovărăşie a putut fi, după aceea, cu atît succes speculată ...

Iată dar că, chiar de la acest prim punct, istoria nu apare atît de simplă şi de lipsită de nuanţe psihologice, cum vreau s-o prezinte, pentru uzul mulţimilor, versiunile oficiale tendenţioase.

Evident, povestea oficială era simplă şi aparent închegată: o dragoste neîngăduită pentru un prinţ şi pentru un soţ, dar atît de puternică încît pentru ea prinţul a sacrificat totul: Datoria, Ţara, Tronul (toate scrise bineînţeles cu majuscule!) făcîndu-se astfel nedemn de Coroană!

Subiectul astfel schiţat *apărea verosimil tocmai prin banalitatea lui.* Căci nu era prima dată cînd suveranii şi prinţii, din pasiune pentru o femeie, îşi abandonează etc. etc. etc. Cum mulţimea crede mai uşor ceea ce este verosimil decît ceea ce este *adevărat,* succesul acestei poveşti romanţate era dinainte asigurat.

Şi astfel, la 31 decembrie 1925, un Consiliu de Coroană fals informat şi la 4 ianuarie 1926, un parlament obedient şi bine „prelucrat", au ratificat renunţarea prinţului, fără să cerceteze mai adînc. Este drept că toţi erau induşi în eroare şi de atitudinea imprudentă a prinţului care se dezinteresa total de atmosfera ce i se crease. Şi doar o asemenea atmosferă n-ar fi trebuit să-i fie indiferentă unui fiu de rege, chiar dacă ar fi fost menit să nu mai domnească niciodată!

Cum se poate explica oare acest lucru din partea lui?

Logic în nici un fel. *Psihologic* da, dacă ne gîndim mai ales că prinţul avea şi o ascendenţă slavă, fiind, prin regina Maria, strănepotul ţarului Alexandru II[158]! În această abandonare subită a oricărui interes pentru actualitate şi pentru ambianţa familiei şi a ţării lui, în această nepăsare fatalistă faţă de tot ce va putea să gîndească despre dînsul lumea, nu străbat oare undele întîrziate ale acelui *nicevo* care este dimensiunea golului din sufletul slav?

Ca detaliu sinistru de la ceremonia înmormîntării prinţului, merită notată activitatea intensă a lui Constantin Stere, executorul obedient al ordinelor lui Ştirbei (care îl şantaja continuu de la 1917 încoace cu o puşcărie, ale cărei porţi nu i se deschideau niciodată).

Graţie numai lui Stere, Ion Mihalache, *care se suise în tren la Bucureşti, hotărît să ceară energic şi ţărăneşte lămurirea sinceră a chestiunii prinţului,* şi-a schimbat părerea între Ploieşti şi Sinaia! Căci Ştirbei avusese grijă să i-l trimită în cale pe Stere ca să se urce la Ploieşti în vagonul lui! Şi astfel omul cu cămaşă ţărănească, care era capabil uneori de gesturi şi de atitudini frumoase, s-a plecat în faţa unei simple făgăduieli de venire la putere!

*

Cum, după vorba nemţească, nici o minune nu durează mai mult decît trei zile, şi Carol, după marea senzaţie a zilei de 4 ianuarie, a ieşit din actualitate şi a

început să fie uitat. Numele lui a fost şters chiar şi de pe frontonul instituţiilor create de el însuşi, portretul lui aruncat, iar ţara afla cîte ceva despre dînsul numai atunci cînd se mai încheia cîte un act juridic de către ... domnul Carol Caraiman.

Dar, în adîncuri, umbra lui determina toate actele importante ale politicii româneşti. Astfel, cînd s-a deschis, la 31 martie 1926, succesiunea guvernului liberal, argumentul decisiv al reginei şi al lui Ştirbei (deci şi al regelui Ferdinand) în favoarea generalului Averescu, era faptul că acesta se pronunţase în Consiliul de Coroană împotriva prinţului mai categoric decît Maniu şi Mihalache, exprimîndu-şi părerea că ar fi fost mai bine dacă prinţul ar fi renunţat definitiv la drepturi, de la prima lui ''incartadă'' din 1918!

Dar nici guvernarea generalului nu a fost lipsită de incidente, în legătură cu chestiunea prinţului. În vara lui 1926, regele face o călătorie la Paris şi – spre dezamăgirea liberalilor – se întîlneşte acolo, în mare secret, cu Carol. Ce s-a petrecut acolo nu vreau s-o spun eu singur, căci a povestit-o la procesul meu generalul Averescu, în termenii următori (după note stenografice): ''Dar, domnilor, cum puteţi să vă explicaţi întrevederea regelui Ferdinand cu principele Carol, întrevedere în taină, pentru motive pe care, vă rog să-mi daţi voie, să le tac? Este cert că această întîlnire a avut loc şi tot atît de cert că, în urma acestei întrevederi, fostul principe moştenitor, interpretînd greşit situaţia, a crezut că i se întinde puntea, pentru că este indispensabil şi de aceea a *crezut că poate pune chiar condiţiuni pentru reîntoarcerea în ţară.* Regele a fost nemulţumit de acest lucru şi a spus că prinţul nu trebuie să pună, ci trebuie să *primească* condiţiuni. Atunci a ajuns regele la formula <ni jamais, *ni à tout prix*>, formulă de autenticitatea căreia, dacă vă îndoiţi, pot să v-o dovedesc prin martori, căci nu mi-a spus-o mie, dar şi altor persoane. Deci, cînd regele Ferdinand însuşi a ajuns la formula <nici niciodată, nici cu orice preţ>, înseamnă că *nu considera ca o crimă la a se gîndi cineva la revizuirea actului.* Singurul lucru care l-a indispus a fost modul cum a interpretat prinţul posibilitatea unei eventuale revizuiri''.

Nu ştiu însă de ce mai tîrziu, la 1 decembrie 1926, regele Ferdinand a fost silit să dea o nouă scrisoare, confirmînd cele statuate prin actul de la 4 ianuarie:

''Scumpul meu Preşedinte al Consiliului,

Sînt adînc mişcat de grija şi de dragostea ce mi se arată din partea tuturor, cu privire la sănătatea mea, dar, în acelaşi timp, cu adevărată mîhnire văd că unii s-au folosit de această împrejurare pentru a pune în discuţie principiile care alcătuiesc însuşi temeiul dinastic al monariilor constituţionale şi care nu îngăduie ca soarta Coroanei să fie lăsată la voia schimbătoare a nimănuia.

Din fericire, în timpul din urmă simt că puterile îmi revin şi cred că, cu ajutorul lui Dumnezeu, îmi voi putea îndeplini, ca şi pînă acum, sarcinile către iubita noastră ţară şi scumpul meu popor.

Iar dovezile date de mine în împrejurările grele prin care a trecut România, sper că au arătat că ştiu a lua hotărîri învingîndu-mă pe mine însumi, fie că era vorba de a jertfi în interesul patriei legături personale, fie că trebuia ca Rege să pun capăt urmărilor nenorocite ale rătăcirilor şi şovăirilor unui copil iubit.

Sînt în drept deci să cred că nimeni nu se poate îndoi despre grija statornică de a-mi îndeplini întreaga mea datorie pînă la ultimele clipe, cum se impune unui rege, care ţine mai mult la trăinicia operei lui ca la orice îi este mai scump în viaţă.

Această operă, întemeiată de neuitatul meu unchi, primul rege al României pe care Dumnezeu mi-a hărăzit s-o întăresc şi s-o dezvolt, voi apăra-o cu hotărîre, căutînd ca prin toate măsurile să-i asigur un viitor temeinic spre gloria dinastiei şi consolidarea Statului.

Sînt sigur că în această direcţie voi fi ajutat de toţi bunii români în frunte cu toţi sfetnicii credincioşi şi încercaţi, care, de la urcarea mea pe Tron, mi-au dat sprijinul lor necondiţionat.

Ei vor şti să strîngă toate puterile naţionale ca să facă zid în jurul Tronului, pentru a putea impune respectul hotărîrilor şi actelor mele, căci le-am hotărît şi înfăptuit conform legilor şi intereselor supreme şi exclusive ale Monarhiei şi Statului.

Primiţi, vă rog, scumpul meu Preşedinte al Consiliului, expresiunea sentimentelor mele afectuoase.

Ferdinand''

Desigur că tot Brătianu şi Ştirbei au fost inspiratorii acestei scrisori. Căci Brătianu, care tremura veşnic de frica lui Carol, credea – cu o naivitate nepotrivită pentru un om de stat cu experienţă! – că adunînd confirmări peste confirmări întăreşte actul de la 4 ianuarie!

De altfel, şi guvernul lua din cînd în cînd contactul cu prinţul. Căci iată ce a spus generalul Averescu, tot în pledoaria sa la procesul meu, relativ la un schimb de mesaje avut cu prinţul în decembrie 1926, prin intermediul colonelului Manolescu[159].

„Principele Carol avea o imagine deformată asupra situaţiei din ţară. Am ştiut de aceasta încă de pe cînd eram la guvern şi am voit să scot pe prinţ din greşeala care era datorită relatărilor necorespunzătoare adevăratei stări de lucruri ce primea de la acei care găseau că era cu cale să-l informeze.

Am trimis în acest scop la Paris pe colonelul Manolescu care pe atunci era la Educaţie Fizică iar acum este adjutant regal. Atrag atenţia că am făcut acest lucru cu ştiinţa şi consimţămîntul Suveranilor. Este interesant răspunsul ce mi-a adus colonelul Manolescu (de la prinţ) şi care poartă data de 16.12.26.''

Iată cuprinsul acestui răspuns:

„Ieri, dl. Colonel Alexandru Manolescu, trimisul dv., în calitate de informator al Preşedintelui Consiliului de Miniştri, după însăşi afirmaţia d-sale, mi-a comunicat verbal cele ce doreaţi să-mi fie aduse la cunoştinţă.

Am deplină încredere în conştiinciozitatea acestui ofiţer şi sînt convins că şi-a îndeplinit întocmai însărcinarea ce i-aţi dat-o.

Dorinţa mea sinceră şi nestrămutată, în iubirea vie ce o port ţării mele şi părinţilor mei, este de a fi util Patriei şi Tronului, bineînţeles cu asentimentul Majestăţii Sale Regelui, iubitul meu părinte. Deci şi eu aş voi ca şi dv. ca zvonurile pătimaşe să înceteze o bună dată.

În aceste sentimente de sinceritate şi pătruns de iubire pentru viitorul trainic al Dinastiei, şi asigurarea armonioasă a ţării, etc. etc.''

Eu, personal, care – cum am spus – *nu cunoşteam atunci nimic din misterele plecării prinţului Carol,* aveam totuşi o instinctivă bănuială că la mijloc trebuie să fie o mare ţesătură de infamii şi că această chestiune nu se putea să nu se deschidă o dată, mai ales atunci cînd moartea pretimpurie şi neprevăzută a regelui Ferdinand va crea o situaţie cu totul nouă faţă de aceea avută în vedere la 4 ianuarie.

La cîteva mese intime, la Capşa, cu parlamentari ai partidului ca Otetelişanu[160], Papacostea, Ionescu mi-am mărturisit limpede această impresie. În noaptea de anul nou 1927, în casă la Popovici-Cocor, în faţa lui Octavian Goga, a lui Papacostea şi a mai multor doamne – prin definiţie şi natură foarte discrete! – fiind provocat să fac tradiţionalele preziceri de anul nou, m-am ascuns după o perdea şi, pe un ton şi în stil de vrăjitor, am început să le vorbesc cam astfel – ''Luaţi aminte că nu se va coace spicul grîului şi va veni fiul omului –, Va veni de la Soare-Apune, dar va face să răsară soarele. Şi va fi dreptate în ţară. Iar pentru cei ticăloşi va fi plîngerea şi scrîşnirea dinţilor''.

Cînd am terminat, toţi m-au aplaudat. Dar Goga, ministru de Interne, şi păzitorul obligat al „ordinii constituţionale" ca şi al său Sancho Panza, Petre Papacostea, aveau figurile lungi şi galbene; dacă ar afla Brătianu!

Şi Brătianu a *aflat*. Aş putea preciza şi prin cine!

Această scenă am povestit-o mai tîrziu la procesul meu, am chemat ca martor şi pe Popovici-Cocor *să o confirme*. Căci pe mine nu mă interesa atunci condamnarea sau achitarea mea, ci numai lumina morală în care erau puse actele mele. Ceea ce voiam să dovedesc acolo era că pentru mine problema Carol nu constituia – ca pentru ceilalţi oameni politici – o temă bună de agitat în opoziţie, ci că ea însemna o enigmă chinuitoare pentru conştiinţa mea.

De aceea, fără să fiu lămurit asupra ei aşa cum trebuie pentru a începe o *acţiune,* mă exprimam totuşi în cauză *chiar şi atunci cînd eram la guvern* cu obişnuitul meu dispreţ faţă de risc!

În vremea aceea, nu aveam nici un fel de legătură cu prinţul, afară doar de faptul că, la un cuvînt al său transmis mie prin Marcel Niţescu (pe atunci în intimitatea mea, dar dovedit mai tîrziu spion al lui Tătărescu şi furnizor de documente false inamicilor mei politici!), am rezolvat favorabil anumite chestiuni financiare ale Fundaţiei „Principele Carol", căreia i se făceau atunci de către funcţionarii administrativi cuvenitele şicane.

Curînd *după anul nou,* se produce însă un act politic important, în legătură cu problema prinţului, căci Partidul Naţional-Ţărănesc publică următorul comunicat: „Comitetul de direcţie al Partidului Naţional-Ţărănesc, întrunit în zilele de 31 ianuarie şi 1 februarie crt. a luat act de raportul biroului partidului şi a aprobat activitatea acestuia.

Comitetul de direcţie, faţă de împrejurările actuale, cercetînd situaţia creată prin consecinţele actului de la 4 ianuarie şi avînd în vedere necesitatea asigurării ordinii monarhice constituţionale ca temelie a unei vieţi de stat democratic, *socoteşte că se impune revizuirea pe cale legală a actului de la 31 decembrie 1925 şi 4 ianuarie 1926.*

În acest scop, Partidul Naţional-Ţărănesc crede oportună convocarea unui Consiliu de Coroană".

Desigur, faptul că – pentru prima dată şi în mod făţiş – *partidul care la vremea aceea se bucura de cea mai mare popularitate în ţară* punea în plin problema întoarcerii prinţului, ar fi trebuit să provoace în ţară o mişcare irezistibilă, *dacă prinţul ar fi fost la vremea aceea popular.* Dar, din nenorocire, lumea, necunoscînd motivele reale ale plecării sale şi crezînd în mare parte zvonurile răspîndite de liberali, nu se mişca deloc pentru dînsul.

În şedinţa de la 3 februarie 1927 a Camerei, acest comunicat este citit de la tribună de Madgearu. Vintilă Brătianu îl urmează arătînd că Partidul Liberal, care, în nopţile de insomnie ale celor doi Brătieni, alcătuise o broşură cu actele oficiale ale renunţării de la 4 ianuarie (o nouă şi inteligentă „întărire" a acestui act!) consimte să retragă din circulaţie broşura.

Generalul Averescu ţine un discurs precis, declarînd ritos că va apăra „ordinea în ţară", adică actul de la 4 ianuarie. Şi „cine se va încumeta şi va încerca să se aventureze într-o întreprindere după mine cu desăvîrşire riscantă şi nechibzuită, se va izbi de autoritatea guvernului şi de toată severitatea legilor, fără absolut nici o cruţare."

Bineînţeles, generalul a fost apladat de liberali! *Le făcea imensul serviciu de a nu-i lăsa singuri în poziţia de ostilitate faţă cu prinţul.* Pentru mine, atitudinea generalului şi consimţămîntul liberalilor dovedesc că avusesem dreptate în teza pe care i-o dezvoltasem, cu cîteva zile mai înainte lui Mussolini: *liberalii, dacă erau inteligenţi, aveau tot interesul să menţină regimul generalului.* Dar frica suspendă funcţiunile inteligenţei, chiar şi la o personalitate de dimensiunile lui Ionel Brătianu!

Chestiunea s-a terminat dar ca un simplu incident. *Un mare partid politic n-a izbutit, nici să servească cauza prinţului nici să stîrnească opinia publică!*

Ceea ce n-au reuşit să facă atîţia fruntaşi politici, cu milioanele lor de aderenţi, mi-a fost dat mie – un om singur – să reuşesc, opt luni mai tîrziu, prin răsunătorul meu proces! Poate că Dumnezeu ajută pe oameni, în luptele pe care le duc, numai după măsura sinceritătii lor ...

La 1 aprilie avea loc o întîlnire între generalul Averescu şi Ionel Brătianu, din iniţiativa dictatorului liberal.

Ziarele îi prindeau exact sensul şi, de pildă, *Cuvîntul,* cu data de 3 aprilie, lăsa să străbată informaţia că obiectul întîlnirii era chestiunea prinţului Carol şi că dacă s-ar fi ajuns la o deplină înţelegere, prin care Brătianu binevoieşte să prelungească încrederea acordată generalului ...

Nu ştiu dacă în aceasta sau în altă întrevedere s-a desfăşurat între generalul Averescu şi Ionel Brătianu, o conversaţie de o importanţă decisivă, pe care mi-a povestit-o mie generalul. Brătianu, obsedat de clipa periculoasă pe care avea să o treacă în ziua morţii regelui Ferdinand, l-a întrebat pe general ce ar face dacă prinţul Carol ar cere atunci să participe la înmormîntarea tatălui său, generalul a răspuns calm că l-ar lăsa să vină, dacă prinţul şi-ar da cuvîntul de onoare că după aceea s-ar reîntoarce imediat în străinătate fără să facă agitaţii!

Imensa naivitate a generalului, care se destăinuia astfel faţă de puternicul inamic al prinţului, *l-a pierdut. Din ziua aceea guvernul Averescu a intrat în agonie.*

Bănuiesc chiar că această convorbire nu s-a putut petrece la 1 aprilie, ci mai curînd către 20 mai, căci în primul caz Brătianu n-ar mai fi răbdat două luni de zile pînă la răsturnarea guvernului (care s-a petrecut la 4 iunie) şi nici nu ar fi tolerat ca între timp regele să-i acorde generalului o sesiune extraordinară a Corpurilor legiuitoare în mai. Fapt este că – după cum arătam la finele părţii a patra a acestor amintiri, – la 4 iunie 1927 Averescu era concediat.

Generalul nu fusese nici suficient de prudent pentru a nu-l supăra pe Brătianu, nici suficient de îndrăzneţ pentru a-l înfrunta şi a-l învinge.

Instalarea în fruntea guvernului a lui Ştirbei, care nu apăruse pînă atunci pe faţă în viaţa publică – după cum într-o casă decentă nu apar nici o dată la vedere pe balcon anumite obiecte de întrebuinţare intimă – constituie nu numai o culme a lipsei de pudoare, ci şi o culme a imprudenţei politice.

Toată lumea – şi chiar unii liberali la care bunul simţ învinge sectarismul de partid – socoteau îndrăzneaţă afişarea lui Ştirbei în clipa în care bunul rege îşi trăia ultimele zile, drept o împietate. Din ce întunecată şi apocaliptică tragedie shakespeareană putuse scoate Ionel Brătianu acest scenariu de groază, în care agonia soţului trebuia să fie prezidată de trufia de învingător a prietenului!

Ţara suferea de această impudică temeritate, ca de o palmă pe obrazul ei curat. Şi îmi aduc aminte cum onestul şi curajosul senator de la Iaşi, Costică Cerchez, vorbea cu accentul lui pitoresc de moldovean, într-un cerc de doamne: „Ar trebui să vă revoltaţi dumneavoastră, femeile cinstite din această ţară, în faţa triumfului neruşinat al păcatului!"

Dar ceea ce apărea direct uluitor era faptul că naţional-ţărăniştii, care atunci rezistaseră cu demnitate timp de şapte ani (adică de la căderea guvernului Vaida în 1920) la ispitele unei tranzacţii cu liberalii, sucombau tocmai acum şi consimţeau să participe la guvernul camarilei prin oameni reprezentativi ca Mihai Popovici[161], Iunian[162], dr. Lupu şi Sever Dan[163]. Mă întreb şi acum, cum au putut Maniu şi cu Mihalache – care în ianuarie ceruseră revizuirea chestiei Carol, după ce pertractaseră prin Mihai Popovici cu prinţul – să accepte acum intrarea în guvernul ignobil a lui Ştirbei, în care prezenţa oricui constituia o descalificare şi o umilinţă! Blidul de linte din Biblie era pregătit cel puţin cu apă curată.

Se înţelege pentru ce în ţară domnea la vremea aceea ceea ce se cheamă în terneni banali „o atmosferă sufocantă".

Iată de ce, la 13 iunie am plecat la Paris. *Trebuia.*

Mă duceam întîi *ca să aflu,* ca să mă lămuresc, ca să pătrund măcar cît de puţin în enigma care învăluia renunţarea prinţului, ca să ştiu şi să înţeleg dacă prinţul poate să fie sau nu o nădejde şi o salvare din situaţia înjositoare în care ajunsese ţara.

Pînă atunci nu eram carlist. La Paris, am devenit.

Plecat împreună cu fratele meu Grigorel, pe care îl luasem ca să mai uite durerea recentă a pierderii soţiei sale, l-am văzut pe prinţ de nenumărate ori în vila lui de la Neuilly, cînd singur, cînd împreună cu fratele meu. De cîteva ori am întreprins mici excursii sau i-am făcut invitaţii, pe care mi-a acordat cinstea să le accepte, luînd împreună masa în marile restaurante.

Desigur nu-mi făcea o imensă bucurie să văd intimitatea prinţului cu Elena Lupescu, cu care trăia la Neuilly în acelaşi apartament. De asemenea, nu mi-au plăcut unii din oamenii care îl frecventau la vremea aceea; dar afară de enigmaticul Bacher, secretar al ministrului Jouvenel, nu pot spune că erau printre dînşii oameni compromişi sau descalificaţi.

Nici consulul nostru Ianculescu, om de încredere al profesorului Iorga; nici fostul prefect averescan Gatosky; nici vărul meu, locotenentul de marină Aurel Teodoru, care intrase chiar atunci cu mult succes în Academia Inginerilor Navali din Paris; nici secretarul de mai tîrziu al prinţului, Puiu Dumitrescu[164], fiu de colonel; nici doctorul Gotcu, nu erau oameni aparţinînd unei „lumi interlope", aşa cum i-a socotit mai tîrziu în timpul procesului meu, Gheorghe Tătărăscu! Şi nici greşelile pe care unii din ei au putut să le facă, mai în urmă, nu îndreptăţeau la *vremea aceea* o judecată atît de nefavorabilă.

Cît despre Elena Lupescu, deşi prezenţa ei acolo mă „agasa", trebuie să spun că avea o ţinută convenabilă în faţa oricărei persoane din afară. Nu-l numea pe prinţ decît *Alteţă;* păstra protocolul de Curte, după care prinţul păşea pragul uşilor totdeauna înaintea ei sau a altor doamne prezente şi, în general, dădea impresia unei rezerve cuviincioase, de cîte ori se vorbea la masă de chestiuni politice. Bineînţeles că, contrariu legendelor care circulau, nu lua parte la nici o audienţă acordată de prinţ.

Oricare ar fi fost rolul ei nenorocit de mai tîrziu, pot spune în sinceritate că la epoca aceea nu avea nimic provocator şi că îşi juca în faţa oamenilor rolul ei destul de dificil, cu un tact şi cu o discreţie pe care ar fi fost bine dacă le-ar fi păstrat şi mai tîrziu!

Influenţa ei era desigur foarte mare asupra prinţului, dar nu căuta să o exercite în domeniul politic, pentru care nu avea nici un fel de pricepere.

Anticipînd asupra celor întîmplate mai tîrziu, aş putea spune chiar că nenorocirea lui Carol a venit din faptul că *Elena Lupescu a fost totdeauna prea puternică pentru a-l subjuga, dar prea puţin înzestrată cu perspicacitate, cultură şi instinct pentru a-l feri, cu obişnuita sensibilitate feminină, de primejdii şi de oameni primejdioşi.* Căci, dacă influenţa ei era fatală şi neînlăturabilă, ar fi fost bine cel puţin ca ea să se exercite cu acea comprehensiune şi cu acel dar instinctiv de ghicire şi de prevedere a evenimentelor, care este privilegiul cel mare al femeilor.

Dar marea descoperire a mea la Paris, şi aceea care mi-a hotărît pentru totdeauna soarta mea politică, a fost *personalitatea prinţului.* E drept că îl cunoscusem intermitent ca adolescent şi ca tînăr. Acum îl cunoaştem însă de aproape *ca om.* Unde rămîneau legendele infame despre prinţul desfrînat, iubitor de băutură, morfinoman (poate că aceasta din urmă acuzare pornea tocmai de la Nicolae Titulescu!) care îşi sfîrşea nopţile cu scandaluri în cabarete?

Prinţul ducea o viaţă destul de retrasă, cu rare ieşiri la restaurante sau localuri de seară, unde apărea demn şi aproape protocolar, ca orice moştenitor de Tron în zilele de incognito.

Dar ceea ce cucerea la prinţ nu erau aceste calităţi minore, dezminţitoare de calomnii, ci seninătatea lui regală, calmul şi imparţialitatea cu care judeca chiar şi pe oamenii care i-au făcut rău, discreţia, demnă de un suveran, pe care o păstra asupra durerilor lui de familie şi severitatea cu care punea la locul lui pe inoportunul care ar fi încercat să facă vreo aluzie la ele. Dar mai presus de toate însă te prindea admiraţia pentru spiritul, inteligenţa şi puterea lui de pătrundere în problemele de stat, pentru informaţia lui bogată în toate domeniile şi pentru comprehensiunea lui, capabilă să înlocuiască cultura înaltă universitară care îi lipsea.

Nu au importanţă detaliile petrecerii mele lîngă prinţ, ci interesează infinit mai mult care au fost temeiurile de reflecţie şi de simţire care m-au hotărît acolo la Paris, să lupt pentru întoarcerea lui Carol, cu dîrzenie, cu risc şi cu imprudenţă, aşa cum era stilul meu.

Întîi, socoteam că este o greşeală principială neîngăduită unui om de stat, ca Brătianu, *să intervii cu voinţa omenească în sfîntul automatism al principiului dinastic.* Brătianu a spus de mai multe ori în discursurile lui – şi mai ales după ce a părăsit zgomotos Conferinţa de Pace – că în viaţa unui popor există principii *absolute* şi *intangibile*, cu care nu se poate tranzacţiona. *Dar cum de nu şi-a dat seama că între acestea este şi principiul dinastic?*

Dacă ai sta să examinezi – şi încă în mod anticipativ, pe bază de presupuneri şi de simptome! – capacitatea de a domni a fiecărui viitor rege şi dacă ai trage totdeauna consecinţe din temerile tale ca om de stat, atunci s-a sfîrşit cu principiul monarhic! Căci *acest principiu este preţios şi util numai atîta vreme cît stă deasupra controverselor şi a judecăţilor de valoare; folosul său cel mai mare este că suprimă îndoiala, discuţia, competiţia, candidatura.*

În adevăr, monarhia se bazează pe principiul unei seculare compensaţii între bun şi rău, în care foloasele *stabilităţii* şi ale *continuităţii* cad precumpănitor în balanţă.

Dar, va spune cineva – luînd istoric apărarea lui Ionel Brătianu – dar dacă moştenitorul Tronului vrea el însuşi să plece?

Chiar atunci omul de stat trebuie să examineze, cu o nesfîrşită bunăvoinţă şi înţelegere, *cauzele* acestei dorinţi şi să facă eforturi supraumane *pentru a le înlătura!* Ceea ce, va recunoaşte oricine, n-a făcut Brătianu!

Şi dacă, totuşi, într-un caz extrem, prinţul succesor tot nu revine asupra hotărîrii lui, el trebuie păstrat mai departe ca moştenitor *virtual*, lăsat să călătorească dacă vrea în ţări străine, să se gîndească şi să se răzgîndească, iar în ziua cînd se pune problema succesiunii el trebuie *proclamat rege, oriunde s-ar găsi.* Numai aşa, judecînd în lumina situaţiei ţării sale din acel moment, prinţul devenit rege poate avea dreptul să renunţe la coroana lui. *Regii pot abdica; principii moştenitori niciodată.*

Dacă s-ar fi procedat aşa la noi, atunci Carol, cînd a văzut mai tîrziu că se apropia sfîrşitul neaşteptat de repede al regelui Ferdinand, *ar fi revenit asupra renunţării* (admiţînd că s-ar fi produs vreodată) şi nu ar mai avut prilejul să-şi creeze legăturile sentimentale pe care un exil prelungit le-a făcut indiscutabile.

Dar, *pentru ca să procedeze astfel, Ionel Brătianu ar fi trebuit să fie un om care să se gîndească înti la viitorul României şi al dinastiei ei, iar nu la viitorul Partidului Liberal şi al dinastiei lui.*

Dar, afară de motivele principiale care mă făceau să socotesc necesară revenirea la normalitatea dinastică, aşa cum am definit-o, *„Carol reprezenta pentru mine o necesitate naţională şi fiindcă el constituia singurul mijloc care mai rămăsese pentru a sfărîma tirania liberală" ...*

Să nu i se pară cuiva meschin acest punct de vedere şi să nu califice preocuparea de a utiliza criza dinastică pentru a lovi în liberali drept ignobil partidism. Căci, de data aceasta nu era vorba de o luptă *„obişnuită"* a unui partid împotriva altuia pentru egoisme de grup, ci de o revoluţie politică care trebuie să se împlinească cu orice preţ pentru a înlătura o dictatură mediocră şi infecundă, ce destrămase unitatea sufletească a ţării, trezise revolta noilor provincii şi produsese frămîntări sub care ţara nu se putea consolida.

Liberalii abuzaseră destul de suveran. Acum îl înlocuiau cu o regenţă creată de ei ca o sucursală mai mult a partidului lor.

Alături de *Banca Românească* şi de celelalte creaţii ale partidului, se putea înscrie acum o nouă firmă Coroana Românească, dirijată de aceiaşi acţionari politici.

Că regenţa nu putea fi decît o instituţie slabă, pe care partidele urmau să o acapareze şi să o aservească, a dovedit-o în urmă şi faptul că însuşi Maniu, îmbrăcat din călcîie şi pînă la guler în paragrafe de constituţionalism formal, a abuzat de ea îndată ce a putut, proclamînd ca regent, în 1929, pe un magistrat, care n-avea altă îndreptăţire pentru această demnitate, decît faptul că era cumnat cu amicul şi ministrul lui Maniu Mihai Popovici!

Dar, o ţară ameninţată de jur împrejur de duşmani nu-şi putea îngădui să aibă drept instituţie supremă de conservare naţională o regenţă, prin natura ei fără autoritate.

Sînt şi astăzi convins, după tot ceea ce s-a petrecut de atunci încoace în România, că dacă cel de-al doilea Carol nu se întorcea la vreme, *noi nu am fi putut rezista pînă la cel de-al doilea război mondial, fără să nu fi sucombat sub o anarhie partidistă care să deschidă larg porţile cetăţii pentru năvala anarhiei.*

Cred şi astăzi că funcţiunea istorică pe care a împlinit-o domnia lui Carol, pînă în 1938, a fost – cu toate greşelile, imoralitatea şi chiar crimele ei – aceea *de a face România impenetrabilă pentru anarhie.*

*

Dar, în afară de aceste mari teze politice, de ce credeam în Carol *ca om* şi de ce eram gata să lupt pentru dînsul?

Întîi, fiindcă fusese calomniat ca nimeni altul şi de străini şi de ai lui şi fiindcă nu există păcat omenesc, oricît de oribil, care să nu-i fi fost pe nedrept atribuit! De la strămoşii mei preoţi am învăţat a căuta să fiu bun; de la strămoşii mei boieri a căuta să fiu dîrz. Dar mai ales să mă răzvrătesc împotriva celor puternici şi *să iubesc pe cei loviţi.* Iar Carol era – cum fusese de atîtea ori şi generalul Averescu – un om lovit, umilit, nedreptăţit.

Şi mai era, în partea bună a firii sale, *singura pe care putusem s-o cunosc pînă atunci,* un idealist de pură esenţă: entuziast, cu viziuni frumoase pentru viitorul României în toate sectoarele existenţei ei, plin de imaginaţie constructivă. De altfel, multe aspecte ale domniei lui de mai tîrziu – preocupările culturale, fundaţiile de tot felul, şcoala admirabilă creată pentru fiul său (idee originală, constituind un adevărat model pentru istorie) – toate arătau în el *personalitate.*

Străinii care s-au apropiat de dînsul, oameni de stat, literaţi, savanţi, veneau încîntaţi şi surprinşi de a găsi în el un rege croit pe mari dimensini. Eu spuneam de multe ori, în glumă, prietenilor mei că este un noroc pentru mine că acest tînăr din generaţia mea s-a născut fiu de rege, căci altfel, dacă m-aş fi întîlnit cu el în viaţa publică a ţării pe un plan de rivalitate, aş fi avut mult de furcă cu dînsul!

Dar peste toate, *Carol era un om care iubea această Românie, cum n-au iubit-o mulţi dintre cei mai buni români;* suferea pentru orice atingere de prestigiu a ei; avea ambiţii mari şi *visa la o promovare europeană a poporului nostru, cum nu mai avusese parte în istoria lui.* Pe deasupra – lucru care astăzi apare aproape neverosimil – se înfăţişa ca un om de bună credinţă, cu cugetul curat, cu o cinste sufletească ferită de orice putea semăna cu subterfugiul sau cu înşelătoria.

Aşa era Carol acolo în exil, singur, izolat şi neinfluenţat de nimeni (căci, încă o dată, înrîurirea Elenei Lupescu era rezervată pe atunci numai unor domenii minore).

Iată atîtea şi atîtea cuvinte şi temeiuri, valabile şi pe planul reflecţiei şi pe acel al sentimentului, pentru care *credeam în Carol şi în misiunea lui istorică.*

M-aş simţi nedreptăţit şi jignit, chiar dincolo de mormînt, dacă atunci cînd s-ar tipări aceste amintiri cineva şi-ar închipui că portretul favorabil pe care îl fac prinţului exilat este numai o scuză indirectă pentru răspunderea de a fi contribuit la readucerea lui în ţară şi de a fi prilejuit o domnie, sub atîtea înfăţişări nefericită! Ar fi nepotrivit cu toată linia vieţii mele dacă aş încerca un asemenea artificiu nedemn, numai pentru a-mi asigura o figură mai fotogenică în filmul istoriei!

Dar tot ceea ce am spus aici este numai adevărul, *aşa cum l-am văzut şi l-au simţit toţi care l-au frecventat pe prinţ,* în epoca pe care aş numi-o – după canoanele literare – epoca *eroică* a evoluţiei sale.

Cît priveşte obiectivitatea şi imparţialitatea prinţului în a judeca oamenii şi situaţiile, ele n-aveau de ce să mă preocupe personal, căci eu nu am avut niciodată gîndul vulgar de a face un rege care să-mi asigure mie, prin recunoştinţă, o putere politică exclusivă. Eu n-am visat niciodată ca să fiu un Ionel Brătianu al lui Carol al II-lea, căci aceasta contrazicea concepţia mea despre funcţia de arbitru suprem a regalităţii. Eu credeam că, după cum ofiţerul trebuie să fie viteaz, preotul sfînt şi judecătorul drept, tot aşa regele trebuie să fie *supraordonat* celorlalţi oameni pe care are să-i judece nu ca un om, ci aşa cum i-ar judeca însăşi Patria pe care el o întruchipează.

Ah – desigur! – dacă s-ar fi dovedit că merit, aş fi socotit ca cea mai mare binecuvîntare a Cerului să pot ajunge un mare ministru al său. Dar niciodată n-aş fi vrut să mă închipui altfel decît ca slujitorul regelui, iar nu ca stăpînul lui.

De aici şi durerea mea cea mare. Căci Carol n-a putut să vadă niciodată sufletul meu pînă în adîncul lui; să-l vadă şi *să nu se teamă,* aşa cum îl învăţau curtenii lui perfizi, să-l vadă şi să se încreadă că *nimeni nu l-ar fi putut feri cu mai multă credinţă, dar şi cu o mai bărbătească sinceritate, de greşelile care l-au pierdut.*

Dar, în această lungă şi poate obositoare spovedanie – ca aceea pe care şi-o face orice luptător pornit la o lungă bătălie mai lipseşte ceva. Lipseşte explicarea necesară a motivelor pentru care am putut suporta, fie în chip provizoriu, punctul negru al vieţii lui Carol, pe Elena Lupescu. Şi cum de nu m-am temut de consecinţele pe care legătura ei cu prinţul puteau să o aibă asupra viitoarei lui domnii?

După cum am arătat, la *vremea aceea,* influenţa ei politică era nulă iar, ceea ce se va vedea în urmă, eu am făcut totul pentru ca ea să dispară din viaţa lui Carol, o dată devenit rege.

Dar, desigur, un anumit risc rămînea totdeauna posibil. În cazul acesta, problema legăturii sentimentale a regelui era o problemă veche şi clasică cu care istoria se mai întîlnise de atîtea ori şi o rezolvase simplu, fără dramatizări, ca acelea la care se dedau interesaţii Brătieni. Căci oare Henric al IV-lea şi Ludovic al XIV-lea[166] nu au fost regi mari, deşi viaţa lor întreagă era împletită cu aventurile sentimentale cele mai variate şi mai extravagante? Numai că oamenii de stat ai acelor vremi, care iubeau sincer pe suveranii lor şi nu urmăreau răsturnarea monarhiei, considerau „metresele" regelui drept probleme de stat pe care le rezolvau cu tact şi cu discreţie, păzind numai linia dincolo de care aceste graţioase figurine ale istoriei începeau să primejduiască pe rege şi ţara.

Şi oare, ca să privim şi în istoria noastră, faptul că de numele lui Ştefan cel Mare s-au legat nu numai 40 de războaie şi 40 de biserici, ci şi 40 de iubite recunoscute şi cvasi oficiale – afară de cele necunoscute şi neoficiale! – l-a împiedicat oare pe vijeliosul voievod să fie cel mai mare prinţ creştin din vremea lui?

Şi oare viaţa intimă, în adevăr dezordonată şi chiar inestetică a lui Alexandru Ioan Cuza scade cu ceva rolul epocal pe care l-a jucat el la confluenţa liniilor istorice a celor două principate româneşti?

Risipirea şi acestei din urmă preocupări şi griji m-a făcut să mă întorc de la Paris deplin mulţumit, ca un om care *are în ce crede şi ştie ce să vrea.*

O dată hotărît pentru acţiune, care erau obiectivele mele tactice?

Penibil impresionat de lipsa de rezultat a încercărilor făcute de naţional-ţărănişti, eu voiam să iniţiez o mişcare de amploare, atît cu ajutorul partidelor politice, cît şi a opiniei publice libere, aşa încît, sub presiuna ţării, partidele – sensibile numai la ceea ce le poate aduce voturi! – să fie silite să ia în serios chestiunea şi să lupte perseverent pînă la răsturnarea regimului Brătianu.

Pentru aceasta trebuiau însă să se producă fapte de amploare, menite să înflăcăreze imaginaţia populară şi să creeze în jurul persoanei prinţului un nimb legendar *care nu exista încă.*

Ce am reuşit pînă la urmă prin eforturile mele personale? *Am reuşit să creez problema Carol pentru conştiinţa publică românească şi pentru opinia publică internaţională.* Am reuşit să-i sporesc enorm popularitatea prinţului, descoperind situaţia lui de victimă. Am mai reuşit să demonstrez poziţia juridică şubredă a lui Ionel Brătianu, care prezentase pînă atunci renunţarea lui Carol drept o chestiune constituţională (pe cînd în realitate ea nu era consfinţită decît printr-o lege ordinară ce putea fi anulată oricînd printr-o altă lege ordinară); în fine, am reuşit să fac acceptată de unanimitatea opiniei publice, afară de liberali, soluţia mai puţin îndrăzneaţă, *dar prin aceasta mai sigură de succes,* a intrării prinţului Carol în regenţă.

În afară de aceasta, am ajuns la rezultatul *pe care nu-l voiam,* de a-mi face mie o mare popularitate personală, dar n-am ajuns la rezultatul pe *care-l scontam,* de a provoca întoarcerea imediată a prinţului! Aceasta s-a amînat încă doi ani şi jumătate, pînă în iunie 1930, *cînd a fost declanşată tot din iniţiativa şi prin acţiunea mea.*

*

Şi acum, *faptele.*

Întors de la Paris la finele lui iunie, lăsînd acolo pe fratele meu Grigorel, m-am pus imediat în contact cu generalul Averescu, cu Iorga şi cu Madgearu.

Între timp, guvernul Ştirbei fusese înlocuit cu un guvern Ionel Brătianu.

Ceea ce, în ideea înaltă pe care o aveam despre *strategul politic* Ionel Brătianu, eu socotisem *că nu se va întîmpla niciodată,* era acum o realitate. Brătianu nu se sfia să ţină el singur frînele în mîini la moartea regelui Ferdinand şi să dea lupta pe faţă cu prinţul. El îl alungase, tot el i se aşeza acum în cale.

Dar, înainte ca regele agonizant să se sfîrşească, Brătianu îşi mai lua încă precauţiuni. O nouă scrisoare era smulsă regelui, confirmînd pentru a nu ştiu cîta oară hotărîrea de la 4 ianuarie. *O fi fost ea în adevăr a regelui?* Cine poate să ştie? Eu unul mă îndoiesc, fiindcă mai văzusem şi în alte împrejurări *certe,* în cursul agoniei regelui, o delicată mînă princiară scriind tot atît de frumos şi de exact cu caligrafia lui Ferdinand! Şi îndoiala mea e cu atît mai mare, cu cît la acea epocă regele scria o altă scrisoare cu un sens exact opus, *scrisoare a cărei dezvăluire la procesul meu l-a făcut să sară ca ars pe Ionel Brătianu.*

O a doua precauţie, tot atît de inutilă, a marelui potentat a fost să trimită la Paris în inie 1927, pe generalul Baliff cu o scrisoare ce începea cu titlul: *Măria Ta* (ceea ce din partea omului care făcuse din moştenitorul României un simplu *Carol Caraiman* însemna o inconsecvenţă trădînd îndeajuns dezordinea şi panica). Prin ea, Brătianu îi cerea prinţului, aşa cum a arătat mai tîrziu generalul Averescu la procesul meu, să dea o *nouă renunţare* la drepturile sale, în schimbul unor ... avantaje materiale!

Scrisoarea d-lui Ionel Brătianu către prințul Carol

București, 3 iulie 1927

Măria Ta,

Chiar chipul în care încep aceste rînduri arată că nu scrie primul ministru, ci omul care o treime de veac te-a înconjurat cu simțămintele datorite celui mai de seamă reprezentant al familiei regale.

N-am nevoie să amintesc măriei tale că, în orice împrejurare am căutat să-i fiu de ajutor și că chiar cînd am constatat sau am presupus că eram în deosebiri de păreri am încercat, cu sincer devotament, să-i împiedic manifestarea sau cel puțin să-i atenuez consecințele.

Nu mi-am putut închipui că era să avem durerea reînnoirii funestelor intenții exprimate în Iași, și cu cea mai crudă surprindere am luat cunoștință de scrisoarea adresată maiestății sale, din Italia.

Această scrisoare, confirmată prin ulterioara declarație, că ești hotărît să renunți la marea, dar greaua misiune ce Dumnezeu îți destinase, am fost silit s-o consider, de rîndul acesta, ca manifestarea voinței unui bărbat matur, care, în plină cunoștință a drepturilor și datoriilor sale și a consecințelor lor, voia conștient și cinstit să renunțe la o situațiune a cărei răspundere n-o primea și să-și asigure noi condițiuni de viață.

Desigur, această hotărîre aducea după sine inerente greutăți pentru Coroană și pentru țară, dar cu regretul că n-ai voit să te jertfești pentru a le împiedica, nimeni nu este în drept a bănui patriotismul cu care vei dori să nu le sporești gravitatea, ci dimpotrivă să faci ce-ți stă încă în puteri pentru a ușura noile condiții în care poate dăinui și propășì principiul dinastic din România.

Cîțiva din cei îndurerați, fără a-și da seama că monarhiile ereditare își au temeiuri care nu pot fi schimbate, fără a se zdruncina însăși existența lor, au socotit că noul principe moștenitor, creat prin actul de renunțare al părintelui său, poate fi înlocuit prin alte mijloace decît acela al propriei sale renunțări sau a încetării din viață. Unul, imposibil în vremea unei minorități, celălalt, cu ajutorul Domnului, nerealizabil.

Durerea acestora o resimțim mulți, dar îndreptarea ce contă e incompatibilă cu cea mai esențială chezășie a siguranței statului nostru, aceea a existenței dinastiei.

Acestor puțini numeroși, care greșesc grav, dar cu cuget curat, li se adaugă din nenorocire acei dinăuntru și din afară care au interes să lovească și să facă, din orice le pare prielnic, armă pentru scopul lor distructiv.

Sub cuvînt că vor să te servească, încearcă să compromită, într-o campanie criminală, numele acelui care, o treime de veac, a fost supremă nădejde a României și care, nu mă îndoiesc, e hotărît să rămînă, în orice împrejurare, credincios neamului din care face parte.

Această credință, dragostea care o ai pentru ceea ce-au clădit regii României, impune nepotului și fiului de regi mai mult ca oricărui alt cetățean al țării, datoria să împiedice, pe cît depinde de dînsul, încercările criminale, lămurind, fără îndoială posibilă pe unii și descurajînd, fără slăbiciune, pe ceilalți.

În noua viață, pe care ți-ai ales-o, e încă un mare și neasemuit serviciu pe care îl poți face patriei, și pentru aceasta, cu regretul nestins al serviciilor, pe care ai renunțat să le aduci ca moștenitor la tron, îți vor păstra adîncă recunoștință toți cei care, ca mine, nu vor putea despărți în inima lor dragostea de țară și devotamentul către tron.

Rog pe măria ta, să primească și cu acest prilej expresiunea adîncului meu respect.

Ion I.C. Brătianu

Prinţul a respins cu dispreţ această propunere nedemnă, iar generalul Baliff mesagerul guvernului şi al Curţii, suflet onest, i-a spus lui Carol la sfîrşitul conversaţiei: „Alteţă regală şi eu dacă eram în locul alteţei voastre, tot aşa răspundeam."

De altfel, sărmanul general Baliff a trebuit să primească misiuni şi mai urîte, cu care s-a identificat, este drept, tot atît de puţin ca şi cu cea relatată mai sus. Fiind preşedinte al societăţii belgiene de petrol „Concordia", din marele concern industrial „Petrofina", generalul Baliff a fost rugat în 1926 de regina Maria, cu prilejul unei călătorii a acesteia la Bruxelles, să-i caute prinţului Carol, cu ajutorul lui Ferdinand Carlier şi a celorlalte personalităţi din concern, un loc de conducere în vreuna din societăţile îndepărtatului şi nesănătosului Congo! Nu aş îndrăzni să pun pe hîrtie acest fapt oribil, *dacă nu l-aş deţine direct de la una din personalităţile belgiene care au fost în cauză.*

Aşadar, toate precauţiile lui Brătianu erau luate, exclusiv aceea ca regele Ferdinand să nu moară decît *exact* în ziua cînd se terminaseră validările Camerelor nou alese şi cînd acestea puteau funcţiona valabil, pentru a putea primi jurămîntul Regenţei! Căci, în caz contrar, ar fi trebuit după Constituţie, ca jurămîntul să fie primit de Camerele dizolvate ale regimului Averescu. Regele Ferdinand a căpătat astfel, în fine, dreptul de a pune capăt unei agonii în atîtea feluri chinuite.

Înmormîntarea lui Ferdinand s-a petrecut, cum se spune în rapoartele de poliţie, fără nici un incident. Ea s-a făcut grăbit, fără ca să se aştepte delegaţiile ce s-ar fi trimis cu siguranţă din partea şefilor de stat îndepărtaţi; ba nu s-a aşteptat nici chiar sosirea în ţară a ginerelui regelui, ex regele George[167] al Greciei!

În urma afetului de tun care purta corpul, tot atît de martirizat ca şi sufletul regelui ce săvîrşise Marea Unire, păşea principele Nicolae[168], avînd la dreapta pe un mărunt ofiţer de vînători român, regele Alexandru al Iugoslaviei[169], iar la stînga pe un cavalerist într-o tunică roşie ca para focului, prinţul Frederich de Hohenzollern[170], vărul regelui Ferdinand.

Dar aceştia trei mergeau în locul care i s-ar fi cuvenit *Lui,* moştenitorului adevărat, prinţului Carol, care în clipa aceea – departe în exilul lui – se închisese în casă şi se ruga plîngînd. Se ruga mai ales să i se ierte bunului său tată păcatul lui cel mare, *acela de a fi fost prea slab.*

Eu păşeam în urma sicriului regal în grupul foştilor miniştri şi nu aveam cui să-i spun gîndul şi durerea mea. Numai cu Mihalache am putut vorbi mai în voie, pe cînd picioarele noastre călcau strîmb pe caldarîmul inegal al Căii Griviţei.

Nimeni nu ar crede că pe cînd urmam cortegiul în ţinută solemnă, cu decoraţii şi la locul protocolar care mi se cuvenea, mă gîndeam ca la o certitudine că voi fi în curînd la închisoare pentru acţiunea pe care o pregăteam în cauza prinţului! Atît eram de hotărît ca să merg pînă la orice extremitate şi – în sensul cel mai bun al cuvîntului – să agit problema prinţului prin mijloace răsunătoare şi de efect!

La Curtea de Argeş, am făcut din nou drumul pe jos, de la gară şi pînă la dantelata mînăstire. Dar în aer era ceva apăsător, care nu venea numai de la căldura înnăbuşitoare ce domnise toată ziua ...

La întoarcerea din Curtea de Argeş, în vagonul Lui, salon, care-i rămăsese ca un privilegiu pentru toată viaţa, am vorbit din nou mult cu generalul Averescu despre prinţ. Nimic nu mă făcea să bănuiesc că poate peste puţină vreme, generalul *„depărtîndu-se cu totul de la linia pe care-l credeam angajat", avea să schimbe iarăşi de atitudine!*

Îndată după moartea regelui, la 27 iulie, prinţul face în ziarul *Le Matin* declaraţiile care aveau să constituie un admirabil punct de plecare pentru acţiunea mea şi pe care merită să le reproduc în întregime aici. Reproduc de asemenea textul afişului prin care aceste declaraţii s-au răspîndit în ţară.

„Dacă eşti dintre acei patrioţi care iubesc dreptatea şi lumina adevărului, atunci copiază în cinci exemplare acest cuvînt al A.S.R. Principele Carol al României, publicat în ziarul Le Matin *din 31 iulie, precum şi acest îndemn la răspîndire şi trimite-l la cinci prieteni, ca şi aceştia, la rîndul lor, să-l răspîndească pe aceeaşi cale mai departe."*

Textul declaraţiilor din Le Matin *:*

„Durerea pricinuită de pierderea mult iubitului Meu Părinte Mi-a fost mărită încă de faptul că n-am putut fi lîngă Dînsul în ceasul din urmă.

Cu toată via Mea dorinţă arătată de atîtea ori de a lua parte la înmormîntare, Mi s-a adus la cunoştinţă, în chipul cel mai hotărît, că prezenţa Mea cu acest prilej nu este dorită.

Deşi acest răspuns mi-a fost înfăţişat ca fiind ultima dorinţă a regelui, ştiu că marea dorinţă a Tatălui Meu a fost cu totul dimpotrivă.

Acei care s-au făcut răspunzători de acest act lipsit de omenie au crezut oare că prezenţa Mea va provoca tulburări în România?

E departe de Mine gîndul de a stîrni tulburări în ţară.

Dacă acum un an şi jumătate am renunţat la drepturile Mele, am făcut-o pentru că, ţinînd seama de demnitatea Mea, am fost constrîns să o fac în împrejurări grele, de către oameni şi prin mijloace asupra cărora cred că este mai bine să nu dau amănunte sau să rostesc vreo judecată.

Am fost adînc întristat cînd am fost silit să iau această hotărîre şi îi deplîng toate urmările.

Poveştile de ordin sentimental, care au fost răspîndite pe seama mea şi care sînt necontenit împrăştiate în toată lumea, nu au nimic de a face cu hotărîrea mea.

De atunci situaţia s-a schimbat; astăzi însuşi viitorul României dă mari griji.

Acum un an şi jumătate pentru orice om cu puteri omeneşti de prevedere el se arăta sub cele mai bune auspicii. Nici o teamă nu putea fi pentru sănătatea regelui şi aveam cu toţii dreptul să nădăjduim o lungă domnie.

De atunci Tatăl Meu s-a stins lăsînd o grea moştenire.

Pentru nimic în lume nu putem lăsa ca munca încordată a două generaţii să fie pusă în primejdie.

Ca român şi ca tată am dreptul şi datoria să veghez ca mărirea neamului, ţinta străduinţelor a doi regi glorioşi, să nu sufere nici o atingere pentru ca fiul Meu să culeagă o moştenire neatinsă cînd va veni vremea lui.

Această situaţie îmi dă dreptul să intervin personal.

Sînt şi am fost totdeauna un patriot înflăcărat şi cinstit.

Am în inimă dorinţa arzătoare de a fi folositor ţării Mele şi de a nu-i provoca dezordini, însă niciodată n-aş putea refuza să ascult dorinţa poporului meu şi să răspund chemării sale, dacă ea se îndreaptă către Mine

Carol al României

Fratele meu Grigorel soseşte curînd după aceea în ţară, aducîndu-mi declaraţiile prinţului dintre care un exemplar semnat de dînsul pentru ca să-l înmînez personal lui Iorga, la Văleni.

Între timp, la Bucureşti se produce „bomba Averescu". Îndată după instituirea Regenţei, generalul citeşte în Senat o declaraţie prin care urează Regenţei să-şi îndeplinească înaltul ei mandat *pînă la capăt* şi îşi dă o adeziune categorică la regimul dinastic instituit de Brătianu! Brătianu se apropie de general şi-i strînge mîna spunîndu-i: „Eşti un bun român!"

Într-adevăr, cum putea fi altfel pentru Brătianu, atunci cînd îi făcuse jocul în toate împrejurările iar acum, după ce Brătianu îl răsturnase de la guvern în con-

diţii ignobile, şi-l insultase groaznic prin presa lui, îl găseşte gata să-l ajute din nou în *cel mai mare impas al carierii sale?* Generalul ar fi avut atunci prilejul să dea cel puţin o semnificaţie morală atitudinii lui, întorcînd spatele lui Brătianu, cînd acesta a venit să-l felicite! Numai atunci ar fi dovedit în faţa tuturor că, făcînd acea declaraţie şi-a urmat numai linia convingerii lui, bună sau rea, şi că n-a căutat deloc favoarea lui Brătianu, care-l jignise atît de grav!

Dar generalul nu era în politică omul gesturilor. De aceea, impresia pe care a făcut-o atunci tuturor a fost uluitoare...

A doua zi după această declaraţie, la 29 iulie, ne-am prezentat la general cîţiva dintre foştii miniştri: Petrovici, Goldiş, Trancu[171], Dori Popovici[172] şi cu mine. Întîlnirea a fost dramatică; căci noi i-am spus ritos – aşa cum nu era obişnuit să i se vorbească – că nu mai putem admite să angajeze partidul în chestiuni atît de mari fără să-l consulte...

Generalul s-a supărat, după cum am aflat după aceea, mai ales de faptul că am participat şi eu la acest demers! El judeca veşnic cu criteriul deosebirii de vîrstă, iar nu cu acel al ponderii politice pe care o aveam eu în partid şi în afara lui. Şi nu-şi dădea seama că – după mărturisirea de credinţă carlistă pe care i-o făcusem la întoarcerea mea din Paris – eu nu mai puteam să fiu angajat politiceşte de o organizaţie politică raliată duşmanilor lui Carol.

Din clipa aceea, între general şi mine s-a produs o mare prăpastie şi, cum am arătat mai tîrziu în proces, în cursul lunii *iulie 1927 mi-am dat demisia din partid.*

Generalul îmi cere atunci să-mi amîn hotărîrea pînă cînd voi vorbi din nou cu prinţul. Eu îi răspund la 30 iulie cu o scrisoare, din care citez următorul pasaj care a fost citit şi de generalul Averescu la procesul meu: „Un sfat care porneşte dintr-o preocupare ca aceea a dv. faţă de mine este un imperativ al *sentimentului.* Voi amîna dar orice hotărîre pînă voi avea prilejul de care faceţi menţiune dv. şi pe care va trebui să-l găsesc înainte de întoarcerea dv. din străinătate."

Însăşi această scrisoare arată starea mea sufletească de la acea dată înainte! *De generalul Averescu nu mă mai lega nici o comunitate politică de idealuri. Chestiunea Carol ne despărţea de acum pentru totdeauna.*

Ce ne mai unea încă era numai o afecţiune puternică din amîndouă părţile. Dar afecţiunea nu este o bază politică pe care un om tînăr să-şi întemeieze orientarea lui politică! De aceea, dacă am mai rămas timp de încă aproape un an şi jumătate în partidul generalului, aceasta a fost numai dintr-o *inerţie a inimii,* întărită (cum voi povesti mai tîrziu) de atitudinea favorabilă mie personal – dar nu şi cauzei mele – luată de general în timpul procesului meu.

Lunile iulie şi august le-am petrecut cu familia mea la Buşteni şi la Mangalia, unde organizam multiplicarea la maşina de scris a declaraţiilor prinţului din *Le Matin* şi expedierea lor anonimă la lumea cunoscută şi necunoscută. Culmea este că inteligenta Siguranţă Generală a omului lui Ionel Brătianu, Romulus Voinescu, *nu a cunoscut niciodată sursa acestor plicuri* care erau predate de altfel destul de conştiincios de poşta noastră şi că acest punct n-a figurat măcar în actul meu de acuzare de mai tîrziu.

Declaraţiile prinţului făceau mare impresie şi mulţi prieteni veneau să mi le arate bucuroşi, întrebîndu-se cine le-a răspîndit! Între timp, în iulie şi în septembrie, mi s-au trimis de la Paris nişte cifruri de corespondenţă, alcătuite acolo de Gatosky, într-un chip naiv care m-a pus mai tîrziu, în procesul meu într-o lumină puţin mai ridicolă!

Asupra sentimentelor mele pentru Carol erau iniţiaţi, dintre străini, Petre Papacostea şi Marcel Niţescu. Cel dintîi îmi vorbea de multe ori în glumă de Jilava adăugînd „Să nu-ţi închipui că liberalii au să te trimită la puşcărie să te facă erou. Cînd te vor băga acolo, este ca să te curăţe." Ceea ce a urmat mi-a dovedit

că Papacostea era bine informat din partea guvernului, după cum alte fapte mi-au arătat în urmă că tot așa de bine era informat și guvernul din partea lui Papacostea! Cît despre Nițescu, știu că, la sfîrșitul anului 1927, subsecretarul de stat Tătărăscu de la Interne, care era și președintele unei bănci unde Nițescu era administrator delegat, s-au dus personal la Banca Națională și l-a rugat pe Oscar Kiriacescu să ajute această bancă *„fiindcă Nițescu a făcut servicii guvernului, informîndu-l la timp de acțiunea lui Manoilescu."*

La începutul lui octombrie, Gatosky scrisese fratelui meu la Cluj, în mod cifrat, sugerîndu-mi să obțin de la șefii de partide scrisori către prinț prin care să îi ceară confirmarea autenticității declarațiilor din *Le Matin,* pentru a-i da astfel prințului prilejul să-și precizeze poziția sa față de problema dinastică. Către 10 octombrie primesc o telegramă în același sens direct de la prinț, semnată cu numele convențional Mircea.

Bineînțeles generalul Averescu a refuzat să-mi dea scrisoarea cerută de mine, autorizîndu-mă însă să-i cer *verbal* prințului confirmarea autenticității declarațiilor din *Le Matin, Iorga mi-a dat scrisoarea imediat și fără nici o șovăire,* lăudîndu-se după aceea copilărește „Să văd dacă Averescu o să-i dea măcar un rînd!" De asemenea mi-a dat o scrisoare și Madgearu, în locul lui Maniu, în calitatea lui de secretar general al Partidului Național-Țărănesc.

Între timp eu pregătisem cu mari sacrificii materiale, apariția unui ziar carlist, sub direcția mea și a lui Nichifor Crainic[173]. Titlul ziarului era în el însuși un program și constituia, ca ingeniozitate și ca spirit, ceea ce francezii numesc „une trouvaille". Acest titlu de mare semnificație și rezonanță *Crai Nou* era datorit soției mele, care era entuziastă pentru cauza prințului și care nu o singură dată a fost pentru mine un bun și valoros tovarăș în lupta politică.

Angajasem redactori, închiriasem un local de redacție și pregătisem totul pentru apariția ziarului, îndată după întoarcerea mea de la Paris.

La 9 octombrie am plecat la prinț cu scrisorile, cu primele manuscrise ale noului ziar și cu afișul pentru *Crai Nou.* Afișul era de o factură modernă și elegantă și reprezenta un călăreț în zale medievale, trîmbițînd. El cuprindea că legendă scrisă următoarele:

Crai Nou, ziar liber al tinerei generații.
Crai Nou va fi fără frică, fără milă, fără pată.
Crai Nou va lupta pentru tradiție, pentru dreptate,
pentru Dinastie.
Crai Nou va fi glasul conștiinței tale.
Citește-l!

Călătoria mea la Paris era calculată așa ca să ajung la prinț exact în ziua cînd el împlinea 34 de ani. Dar, spre decepția mea, prințul era la noua lui reședință, la Castelul din Coisme lîngă Bellême (prin Nougent le Rotrou). Am sosit acolo cu o zi mai tîrziu.

Prințul era nespus de bucuros să mă vadă. Pe cînd, abia sosit, îmi schimbam hainele în camera ce mi se rezervase, prințul a intrat nerăbdător la mine ca să vadă afișul. Am desfășurat sulul peste geamantanul deschis, iar el s-a dat doi pași înapoi ca să-l privească.

Era fericit. Pentru prima dată vedea semnul concret al unei acțiuni care începea pentru dînsul. Afară de asta, se amuza ca un copil de „trucul" nostru ingenios, prin care cream un permanent echivoc. *Crai nou* este oare luna de pe afiș, sau altceva, *regele nou* care se ivește la orizont?

Am stat la castel numai două zile. Erau acum acolo Puiu Dumitrescu și cu mama sa, doamna colonel Dumitrescu, vărul meu Aurel Teodoru și Gatosky. O mică curte într-un castel cu o viață secular. Cadrul era destul de romantic, perfect acceptat și foarte sugestiv pentru un prinț exilat!

Dimineaţa se făceau plimbări în parc; seara toată lumea era la masă în smoking.

Într-o zi am jucat cu toţii bătrînescul şi uitatul croquet, care mie îmi amintea de partidele interminabile pe care le făceam în copilărie, vara, la mănăstirea Văratec. Într-o zi am „roquat" bila Elenei Lupescu şi cînd toţi aşteptau curioşi ce voi face, eu – cu dreptul pe care mi-l dădea regula jocului – am trimis-o cu o puternică lovitură de ciocan pînă în colţul cel mai îndepărtat al parcului! *Gestul acesta neaşteptat dar simbolic nu părea să-i fi plăcut prinţului,* dar seara, în camerele musafirilor, am primit felicitări de la toată „curtea" pentru îndrăzneala mea plină de înţelesuri...

Cu prinţul m-am pus repede de acord. Mi-a dat cinci scrisori cu conţinut identic pentru toţi şefii de partide: Brătianu, general Averescu, Maniu, Lupu şi A.C. Cuza, fiecare scrisă de mîna lui şi avînd ca anexă copia declaraţiei din *Le Matin,* tradusă de el într-o frumoasă românească.

Iată textul fiecăreia din aceste scrisori:

Paris în 20 octombrie 1927

Stimate Domnule...

Împrejurările, şi anumite ştiri transmise prin agenţii oficioase româneşti, m-au silit să ies din rezerva ce mi-o impusesem de atîta vreme.

De aceea, în iulie acestui an, la cîteva zile după moartea scumpului meu Tată, am făcut unele declaraţiuni publice cu dorinţa ca ele să fie cunoscute de către poporul românesc.

Aceste declaraţiuni, aci alăturate, publicate în ziarul Le Matin din 31 iulie, au fost oprite cu totul de a fi reproduse în România, aşa încît chiar unii dintre şefii de partide din ţară s-au putut îndoi de existenţa lor şi mi s-au adresat personal, cerîndu-mi să le confirm.

Mai mult decît atît, un comunicat oficial al guvernului român din august, publicat numai în străinătate, afirmă că declaraţiile mele n-au avut nici un răsunet cînd, de fapt, ele fuseseră ascunse faţă de ţara mea.

În sfîrşit, printr-o manifestaţiune recentă de ordin public faţă de ţară şi străinătate, am fost atacat personal, atunci cînd eu n-am atacat niciodată pe nimeni, chiar cînd aş fi avut dreptul omenesc s-o fac.

Atît obîrşia şi educaţia mea, cît şi menirea pentru care am fost crescut, m-au făcut să fiu şi să rămîn pe deasupra resentimentelor şi patimilor politice, nerecunoscîndu-mi alt drept decît acela de a urmări, înainte de toate, numai interesul ţării.

Faţă de cele declarate de mine în iulie şi faţă de cele arătate mai sus, cred că este un drept elementar pentru mine să cer ca declaraţiile mele să fie aduse la cunoştiinţa ţării şi ca poporul să aibă posibilitatea legală de a le judeca în mod liber şi conştient.

Vă rog să credeţi în sentimentele mele de deosebită stimă ce vă păstrez.

Carol

La Paris am mai cunoscut şi pe ziaristul Bacher de care am vorbit deja şi care a jucat faţă de mine un rol nici pînă astăzi lămurit, fiindcă am motive să bănuiesc că el a informat Siguranţa despre scrisorile pe care le duceam! Dar probabil că el – ca toţi agenţii de acest fel – făcea un joc dublu. Căci tot de la dînsul am primit copia fotografică a unei scrisori a regelui Ferdinand scrisă cu puţine zile înainte de moartea lui şi care fixa, după cum se vede din textul ei de mai jos, sentimentele reale ale regelui către prinţ în ajunul morţii lui! *Scrisoarea era de o importanţă extraordinară şi răsturna toată ţesătura de intrigi şi mistifi-*

cări din jurul bietului rege! Stilul ei era fără îndoială acel al regelui, iar caligrafia tot aşa.

Mai tîrziu, un pseudoziarist, Ştefan Florescu, a publicat o broşură pentru a dovedi că scrisoarea era falsă, pretinzînd că era compusă cu litere de mînă scrise de Ferdinand în alte documente, dar tăiate fiecare separat lipite împreună ca să constituie textul acestei scrisori şi apoi fotografiate în întregul lor!

Explicaţia era total neverosimilă şi imposibilă, fiindcă literele scrise cu mîna chiar de acelaşi om nu sînt, asemeni celor de tipar, identice şi interşanjabile; forma fiecăreia din ele depinde de litera precedentă şi de cea următoare cu care se leagă în cuvîntul din care face parte, aşa încît juxtapunerea literelor de mînă prezintă discontinuităţi vizibile şi strigătoare...

Dar, în afară de aceasta, veracitatea scrisorii rezultă din însuşi faptul că ea a ieşit la lumină prin Bacher, care era omul de încredere al regelui George şi al reginei Elisabeta[174] a Greciei, fiica regelui Ferdinand, cărora acest ziarist le făcuse mari servicii în Franţa.

Mai mult nu am nevoie să adaug.

La 21 octombrie am plecat din Paris cu expresul „Arlberg", condus la gară de cîţiva prieteni şi – bineînţeles – şi de agenţii Siguranţei române care mişunau acolo sub conducerea lui Röder-Rădoi. Acesta dispunea de sume enorme şi de un număr mare de ajutoare cu unica misiune de a supraveghea mişcările din jurul prinţului!

Siguranţa ştia şi ceea ce nu făcusem, căci, de pildă, îmi atribuia aventuri galante cu artista Florica Alexandrescu, prin cabarete ca Moulin Rouge (în care nu intră decît micii burghezi veniţi pentru prima oară la Paris, iar nu oameni puţin mai rafinaţi în gusturi, care nu sînt debutanţi la capitolul distracţiilor pariziene!) Dar, din ceea ce era esenţial, Siguranţa nu ştia niciodată nimic, ba chiar făcea confuzii care dovedeau o magnifică prostie, ca în cazul în care s-au alarmat de telegrama mea: „Sosesc cu Arlbergul", crezînd că Arlberg este un neamţ sau un evreu amestecat în complotul meu! şi m-au întrebat la arestare „unde e Arlbergul!?"

Sosit la frontiera Episcopia Bihorului de lîngă Oradea, în ziua de 23 octombrie pe la ora 2 după amiază, s-au urcat în compartiment la mine doi funcţionari ai vămii împreună cu alţi doi „tipi" necunoscuţi şi mi-au cerut să le arăt bagajele. Foarte surprins de acest gest – căci niciodată de cînd fusesem înalt funcţionar, şi apoi ministru, vameşii nu-mi controlaseră bagajele – le-am cerut să-mi spună verde ce vor cu asta. Unul din cei doi necunoscuţi, care erau amîndoi agenţi ai Siguranţei, mi-a răspuns că urmăresc nişte scrisori pe care le aduc de la Paris.

La aceasta am replicat cu demnitate că un om ca mine n-are nevoie să fie cercetat astfel şi că e destul să mă întrebe dacă vor să afle ceva. În adevăr, eu aduc cu mine nişte scrisori către primul ministru şi către alte personalităţi ale ţării, dar regulile onoarei mă împiedică să le predau oricui.

Apoi i-am făcut atenţi că însuşi primul-ministru i-ar putea învinui, pe ei ca funcţionari, de a fi avut indiscreţia să ia cunoştinţă de o scrisoare care îi este adresată!

A urmat o scurtă discuţie în care timp fratele meu Grigorel, care venise de la Cluj ca să mă întîmpine la frontieră, i-a arătat lui George Brătianu[175] (cu care fusese camarad de război şi care călătorea întîmplător cu mine în acelaşi vagon) că agenţii Siguranţei, procedînd astfel, comit o inadvertenţă faţă de însuşi tatăl lui care era şeful guvernului...

George Brătianu extrem de amabil, dar tot atît de timid, s-a scuzat că nu se poate amesteca şi l-a rugat pe fratele meu să-l înştiinţeze din nou dacă în cursul călătoriei aş mai avea vreo neplăcere...

Nevoind să dea impresia unei lipse de curaj şi să mă expun ca să mi se ia scrisorile cu forţa le-am scos din buzunar şi le-am predat agentului, lăsîndu-i toată răspunderea faptului.

Agenţii s-au retras încîntaţi, *fără a se gîndi măcar să-mi cerceteze bagajele* atunci cînd într-o mapă de piele, care stătea deschisă neglijent pe măsuţa din compartiment, aveam jurnalul meu intim, primul articol manifest al ziarului *Crai nou,* cifrul lui Gatosky, cuprinzînd multe nume de civili şi ofiţeri şi un interviu dat de Ionel Brătianu ziarului *Le Figaro,* cu adnotări ale mele foarte puţin amabile pentru dictatorul României...

Plecat de la graniţă, am călătorit cu fratele meu pînă la Cluj şi am examinat împreună toate posibilităţile şi toate urmările piesei care începea să se joace. Eram foarte calm şi mulţumit de prolog. Brătianu nu ezita să deschidă chestiunea Carol cu mijloace tari, care debutau printr-o cvasipercheziţie a unui fost ministru, *popular tocmai pentru că era un înverşunat duşman al regimului său!*

Nici eu nu visam altceva decît deschiderea cu amploare a problemei prinţului, o arestare, un proces răsunător şi tot ceea ce ar mai fi urmat după aceea... Marele om de stat cădea în cursa pe care i-o deschisese un tînăr debutant politic, sau – fiindcă îi plăceau expresiile franţuzeşti – „il tombait dans le panneau!"*

Să nu se creadă – ceea ce m-ar jigni – că aceasta este o construcţie *post factum* a spiritului meu, menită să mă arate mai abil ca Ionel Brătianu. Căci am o probă *decisivă,* pentru a dovedi *că eu am voit, cu sacrificiul meu, deschiderea răsunătoare a chestiunii prinţului.*

În adevăr, dacă mie mi-ar fi fost frică de o arestare şi de urmările ei, *ce ar fi fost mai natural decît ca pe drum să fi distrus documentele amintite mai înainte, care mai tîrziu au făcut atîta vîlvă şi au constituit piese esenţiale pentru acuzarea mea!* Sau să le fi dat fratelui meu, care a rămas pe drum la Cluj unde locuia, ca să le ascundă el!

În loc de aceasta, eu *le-am dus cu mine mai departe ca să fie găsite la viitoarea inevitabilă percheziţie.* Mai mult decît atîta, înainte de Cluj, i-am dat fratelui meu cîteva cărţi galante (cu text şi ilustraţii) pe care le adusesem de la Paris pentru mine, căci *acelea* n-aş fi vrut să cadă în mîna Siguranţei şi să-mi creeze într-un moment atît de important o atmosferă de neseriozitate!

De acord cu fratele meu – şi mai tînăr decît mine! – am pregătit totul pentru bătălia care era să înceapă, cu starea sufletească a unui om care spunea guvernului şi lui Ionel Brătianu: „Acum sînt gata; să începem". *Şi piesa s-a jucat în adevăr după scenariul alcătuit de mine, dar cu o amploare, cu un dramatism şi cu un răsunet care a întrecut cele mai frumoase aşteptări ale mele!*

A doua zi, 24 octombrie, la ora 5 dimineaţa pe cînd dormeam foarte liniştit, în compartimentul meu de vagon-lits, sînt sculat din somn. Intră conductorul urmat de vreo trei indivizi necunoscuţi pentru mine, care – cu o politeţă exagerată şi umilă – încep să se scuze că mă deranjează, intercalînd după fiecare vorbă, ca micii funcţionari, cîte un „domnule ministru" şi rugîndu-mă să fiu atît de bun şi să binevoiesc a mă îmbrăca şi a trece într-un vagon ministerial care mă aştepta pentru a continua călătoria la Bucureşti.

Eram în gara Timiş, unde trenul fusese oprit pentru această operaţie, iar pe o linie alăturată era tras în adevăr un frumos vagon salon, fără locomotivă.

Le-am răspuns rîzînd că mă simt foarte bine în vagonul meu şi că am pierdut obişnuinţa să călătoresc cu vagoanele ministeriale. Văzînd că ei insistă am precizat: „Vrea să zică sînt arestat?" „Doamne fereşte!", au răspuns ei, cu o figură comic indignată.

---

* „el cădea în capcană" (*n.ed.*).

Dar eu n-aveam nevoie să-mi explice ei situaţia. Înregistram în gînd: „După prolog, acum vine începutul actului! Merge bine."

Prima mea grijă, îmbrăcîndu-mă, a fost să subtilizez chiar sub ochii agenţilor, cu o îndemînare pe care nu mi-o cunoşteam, copia fotografică a scrisorii lui Ferdinand, un protocol încheiat de mine şi de Gatosky asupra cauzelor adevărate ale renunţării prinţului la drepturile sale şi o brichetă de argint, cu cifra princiară cadou de la Carol.

Între timp, rugasem pe conductor să-l trezească pe George Brătianu, care ieşise din cabina lui în pijama, cu nişte ochi de copil speriat! I-am spus cu o vocel puţin melodramatică, dar care în acel moment nu era deplasată: „Domnule Brătianu sînt arestat. Ai să-ţi aduci aminte o dată de cuvîntul evanghelic: Părinţii au mîncat aguridă, iar copiilor le-au strepezit dinţii."

Înainte de a coborî din vagon am rupt în bucăţi scrisoarea regelui Ferdinand şi protocolul, aruncîndu-le afară...

Am arătat mai înainte că mă aşteptam la arestare şi că de aceea păstrasem la mine documentele pe care aş fi putut foarte bine să le înstrăinez între timp. În ultimul moment însă mi s-a părut că scrisoarea şi cu protocolul nu este bine să fie găsite de la început de guvern şi că din punct de vedere tactic, e de preferat să fie dezvăluite la un moment mai potrivit, aşa cum de altfel s-a întîmplat în timpul procesului. Restul documentelor le-am lăsat pentru a fi găsite de cei care mă arestau.

Am trecut în vagonul salon care era al lui Richard Franasovici[176], subsecretar de stat la Interne ca şi George Tătărăscu, amîndoi colaboratorii ministrului titular, Duca. De altfel, Franasovici, infinit mai abil decît Tătărăscu, nu şi-a băgat degetul în această chestiune periculoasă, de care Tătărăscu a profitat pentru ca să-şi arate zelul său împotriva lui Carol şi... să se facă de rîs.

M-am retras în dormitorul vagonului în timp ce agenţii îmi pregăteau o masă copioasă în salon. Rămas singur, prima grijă a mea a fost să ascund bricheta prinţului după o oglindă, de unde am trimis să o ridice mai tîrziu şi apoi m-am întins pe pat, ca să-mi strîng gîndurile.

În faţa agenţilor am fost calm, degajat, îndrăzneţ. Cînd m-am găsit însă singur cu mine, sufletul şi-a destins puţin corzile şi a început să se înmoaie.

Priveam pe fereastră fermecătoarea vale a Timişului, pe care cu două luni înainte treceam aşa de des la Buşteni, în maşina *mea*, cu soţia *mea*, cu copiii *mei*. Era un soare proaspăt şi pur, ca al dimineţilor de toamnă în care o răcoare aspră te face să-i găseşti naturii o savoare ca aceea a fructelor proaspete ţinute la gheaţă.

Să fii arestat; ce senzaţie apăsătoare pe care nu o poate înţelege acela care n-a trecut prin această încercare! Nimeni nu ar crede că *a te simţi închis este o suferinţă care are în ea ceva absolut, ce nu poate fi atenuat prin confortul închisorii*. Chiar dacă închisoarea ta are un cadru de eleganţă, ca acele în care eşti obişnuit să trăieşti; chiar dacă temnicerii tăi îţi vorbesc respectuoşi şi plecaţi ca nişte servitori, închisoarea este tot închisoare. Căci rămîne esenţialul ei: conştiinţa apăsătoare că între tine şi pomii pe care îi vezi la fereastră este o distanţă de netrecut, ca un abis...

Dar, durerea mea cea mare era alta. Cînd mă gîndeam că trenul meu trecea acum peste Predeal, cu bagajele mele pe care la Bucureşti le aştepta Siguranţa Generală, şi – cum se zicea la parăzi – înalţii demnitari ai statului; cînd mă gîndeam că peste trei ore trenul va ajunge la Bucureşti fără mine, atunci aventura începea să mi se arate şi pe partea ei mai aspră. Iar la ideea că copiii mei vor întreba nedumeriţi *unde e tăticu* şi unde sînt jucăriile cu care veneam totdeauna din străinătate, ochii începeau să nu mai vadă chiar aşa de limpede.

De soţia mea aveam mai puţină grijă. Ştiam că e vitează (şi a fost); ştiam că poate privi din înălţime – ca un bărbat şi chiar ca un bărbat politic – sacrificiile făcute pentru o cauză mare cu care se identifica la fel ca mine (şi aşa a fost).

Dar copiii, ce vor zice copiii?

Ica[177] era atunci de şapte ani şi purta veşnic în mica ei poşetă un medalion cu chipul prinţului. Ea era să înţeleagă multe din toată drama. Şi era să sufere. Dar băieţelul, Tuţi[178], de patru ani, va simţi el oare lipsa lui tăticu, în afară de durerea că trenuţul lui nu va mai avea locomotiva electrică care trebuia să îi sosească de la Paris? În adevăr, cariera de complotist nu este făcută pentru firile sentimentale.

Dar, punînd brusc capăt gîndurilor care încercau să mă îndoaie, am trecut alături în salonaşul plin de agenţi. Îmi trebuia public ca să fiu sigur că mă voi stăpîni.

Era poate în aceasta şi o trăsătură a vorbitorului de vocaţie, pentru care auditorul şi spectatorul înseamnă un imperativ de austostăpînire, de disciplină şi de ţinută. Prezenţa altor oameni înseamnă, pentru cel născut să fie om politic, declanşarea resorturilor de mîndrie, care nu-l lasă să se arate copleşit şi-i îndreaptă automat şira spinării, comandînd atitudinea dîrză şi privirea sigură de sine...

Numai cine nu pricepe legile sufletului omenesc, ar putea socoti astfel de preocupări drept „poză" şi „teatru", atunci cînd de fapt *prezentarea exterioară însăşi este unul din mijloacele de a-ţi crea stări sufleteşti de calm şi siguranţă, care să te ajute a te domina pentru a putea să domini.*

Spre enervarea mea, şi împotriva oricărei aşteptări, a trebuit să rămîn pe loc cu vagonul meu pînă tîrziu seara, avînd drept singură variaţie o plimbare pe jos de-a lungul şoselei, întovărăşit de noua mea curte de onoare. Mai tîrziu am ştiut că această întîrziere exprima exact starea de dezorientare a guvernului, care a ţinut în timpul acelei zile nu mai puţin de trei Consilii de Miniştri, pentru a examina documentele găsite în bagajele mele şi pentru a decide de soarta mea. Abia către orele 6 seara a venit dinspre Braşov o locomotivă cu un vagon de clasa a III-a, plin de soldaţi înarmaţi pînă în dinţi, la care s-a ataşat vagonul meu salon şi astfel am pornit spre Bucureşti, cu această formidabilă escortă potrivită doar pentru dimensiunile unui periculos gangster american!

Ziua se păstra tot frumoasă, ca în toamnele de pe Valea Prahovei. Frunzele ruginiseră în partea de jos a Văii şi marcau mai bine, prin contrast, verdele imuabil al brazilor. Priveam din fugă, nu fără apăsare de suflet, Buştenii atît de familiari, cu căsuţa noastră pitulată sub brazi şi mă întrebam ce se va întîmpla cu mine şi cîţi ani vor trece pînă voi fi din nou liber. Căci îmi dădeam seama – chiar fără a-mi reaminti de vorbele lui Petre Papacostea – că liberalii odată ce s-au decis să aresteze nu urmăresc să-mi facă numai publicitate. *Mergeam la judecată şi la condamnare sigură.*

Dar, în acelaşi timp, *aş fi fost nenorocit dacă, zarurile o dată aruncate, jocul s-ar fi oprit aici.* Mă gîndeam cu o adevărată frică că s-ar putea ca la Bucureşti totul să se termine cu simplu interogatoriu sau cu o întîlnire cu Duca sau Franasovici, pe urma căreia să mă aleg numai cu o umilitoare ameninţare şi astfel acţiunea mea să se termine în ridicol.

Din fericire, liberalii nu au fost atît de inteligenţi şi de politici, încît să fi procedat aşa! Căci, o dată mai mult, frica de Carol le-a paralizat buna funcţionare a tuturor centrilor nervoşi...

Bucăţica mea de tren rula vertiginos spre Bucureşti fără să se oprească în nici o staţie şi evitînd (cum nu făceau pe atunci decît trenurile regale) staţia Ploieşti.

M-am trezit, cînd se lăsa noaptea, oprit în halta Brazi. Aici o nouă aşteptare a ordinelor de la Bucureşti, căci nu se sfîrşise încă al treilea Consiliu de Miniştri! În sfîrşit, după ce soţia şefului de gară, aflînd cine este în tren, mi-a trimis fără să-i cer o minunată dulceaţă (şi ce rău mi-a părut mai tîrziu, cînd, ca ministru al Comunicaţiilor sub regele Carol al II-lea, am căutat zadarnic să o identific şi să-i dau un semn de mulţumire!) Am plecat mai departe.

Dar, spre surprinderea mea, ajuns aproape de Bucureşti, nu am intrat în Gara de Nord, ci am luat-o la dreapta pe lîngă Regie, prin Dealul Spirei, spre Filaret. Şi totuşi trenul meu fantomă n-a intrat nici în Gara Filaret, ci a pornit pe linia Giurgiului. Atunci am înţeles definitiv. *Mă duceau la Jilava.* Şi în chipul cel mai rapid şi mai direct cu putinţă, cu un expres ad-hoc Paris-Jilava!

În curînd ajungem în faţa faimoasei şi teribilei Bastilii româneşti. Trenul nostru se opreşte în staţia întunecată, lent şi delicat, ca un tren regal. Se urcă în vagon un colonel Necşulescu, care salută solemn, punctînd:

„Vă rog să mă urmaţi."

– „Unde?" întreb eu.

– „La loc sigur", răspunde el stupid.

Am coborît cu pardesiul în mînă pe peron, unde am făcut cunoştiinţă cu maiorul Arghir, comandantul închisorii Jilava, tip de ofiţer bine hrănit, amabil şi simpatic şi pe deasupra moldovean!

Şeful gării, funcţionarii şi alte cîteva umbre stăteau nemişcaţi într-o tăcere sinistră. Simţeau cu toţii că se petrece ceva în adevăr neobişnuit. Era doar prima dată cînd sosea la Jilava un puşcăriaş cu tren ministerial!

Ne îndreptăm spre maşina care ne aştepta. Mai departe pe şosea se zăreau farurile unui automobil din Bucureşti împiedicat de jandarmi să se apropie. După reportajele publicate a treia zi, am ştiut că erau nişte ziarişti, care, cu tot teribilul secret păstrat în jurul itinerariului meu, reuşiseră să afle că sosesc acolo.

În maşină – detaliu inestetic care l-a supărat pe maiorul Arghir – un soldat cu baioneta la armă lîngă şofer... După cîteva minute de drum în beznă, treceam poarta închisorii Jilava, însoţit de cei doi ofiţeri.

Nu am avut vreme să mă uit dacă la intrare era scris: „lasciate ogni speranza". În orice caz, eu n-aş fi avut ce lăsa la poartă, căci pentru mine personal nu aveam nici o nădejde. Vedeam precis închisoarea pe mulţi ani. Toată grija era ca procesul să răscolească cît mai mult ţara şi să servească cauza. Tot restul era secundar.

Spre surpriza mea, maşina nu s-a îndreptat spre cazemate, ci a stopat imediat după intrare în faţa locuinţei comandantului. În pragul uşii, colonelul Necşulescu m-a invitat politicos să trec înainte. Eu aducîndu-mi aminte că acum sînt un arestat, i-am făcut semn să treacă el; iar la refuzul lui am adăugat: „Domnule colonel, unul din noi trebuie să fie grec de ne poftim aşa la puşcărie!" „Galgenhumor"*

În casa lui Arghir m-am simţit îndată bine. Două camere la dispoziţia mea; mici dar curate şi vesele ca într-o locuinţă de boiernaş la ţară.

Nu am mîncat nimic, spre dezolarea maiorului şi a soţiei sale, şi m-am culcat destul de calm. De altfel aceasta a fost totdeauna marea mea virtute fizică. *După marile emoţii am sfidat soarta dormind bine!* Probabil ca să pot întîmpina emoţiile ce stăteau să vină.

În timpul acesta, după cum am aflat mai tîrziu, Bucureştiul fierbea, iar guvernul era înnebunit. *Era prima noapte cînd eu dormeam bine şi guvernul rău.* Au mai venit şi altele.

La sfîrşitul celui de-al treilea Consiliu de Miniştri, din ziua care se încheia atunci, s-a dat presei un comunicat cu acest text: „Domnul Mihail Manoilescu, încercînd să facă pe agentul de transmisiune al celor care uneltesc tulburarea ordinei constituţionale a statului, *guvernul* a dispus arestarea domnului Manoilescu şi trimiterea lui în judecata Curţii Marţiale."

După o formulă banală s-ar putea spune: cîte vorbe atîtea prostii. Dar de data aceasta formula nu se potriveşte, fiindcă se pot număra mai multe prostii decît vorbe...

Întîi, eu eram trimisul prinţului, deci agentul unuia singur iar nu a mai mulţi; al doilea. eu nu aveam numai acest rol, ci unul ceva mai mare; al treilea, cum s-a

---

* Haz de necaz (*n.ed.*).

dovedit în urmă, dreptul la tron al lui Carol nu era o problemă *constituţională* şi nu contrazicea *Constituţia;* al patrulea, guvernul nu poate dispune arestarea unui cetăţean (într-un regim care în acelaşi comunicat invocă Constituţia!) şi cu atît mai puţin trimiterea sa în faţa unei instanţe, act care este de resortul exclusiv al *justiţiei;* al cincilea – şi este cea mai gogonată –, în România nu existau *Curţi Marţiale,* ci numai *Consilii de Război!* O dată mai mult, frica se dovedea un narcotic al inteligenţei şi al bunului simţ.

Acest comunicat a făcut o impresie mare în străinătate. Cezar Popescu, care la data aceea era la Geneva, mi-a povestit că amicul meu Grandi, subsecretarul de stat al Externelor la Roma l-a întrebat înspăimîntat: „Şi acum au să-l împuşte?"

Ziarele româneşti de a doua zi anunţau arestarea sub titluri mari, neîndrăznind încă să lanseze comentarii. Numai *Neamul Românesc* (26 oct. 1927) al profesorului Iorga lua de la început o atitudine fermă: „Fostul subsecretar de stat, personalitate politică de seamă, împuternicit pînă mai ieri al României să discute tratate cu Italia, dl. Manoilescu e dat jos din tren într-o haltă secundară şi arestat ca un delicvent oarecare." Şi, întrebîndu-se ce este la mijloc, răspunde exact: *„Ura tiraniei împotriva oricui nu slugăriceşte în anticamerele Camarilei şi nu oficiază în venalul templu al Cointeresării."*

Între timp, apariţia ziarului *Crai Nou* era interzisă, iar poliţia dădea jos firma abia instalată a redacţiei. Guvernului nu-i plăcea să-l vadă pe Manoilescu aşa cum scrisese *Cuvîntul* (15 oct. 1927) luîndu-şi „un rol de *Crai Nou* al politicii româneşti", nici să-l consacre, în contrast cu bătrînul şef Averescu, drept „tînărul şef al noii mişcări politice."

Ziarul *Politica,* care, cum am spus, mă susţinuse în toate *afară de carlism,* definea admirabil situaţia: „Bănuiam că nimeni n-a fost surprins de arestarea survenită. *Cel mai puţin, desigur dl. Manoilescu."* „Sînt anumite atitudini care nu se pot produce decît ca bine definite acte de curaj, legate automat de ideea jertfelor şi a riscurilor." Iată o formă inteligentă de a spune lumii că guvernul executa întocmai programul meu şi juca piesa scrisă de mine!

Presa, în general, îmi era surprinzător de favorabilă, mai ales ţinînd seama că eram în Partidul Poporului atît de atacat. Dar, eu eram socotit, „drept unul din cei doi sau trei membri mai culţi şi mai cu simţul demnităţii... dintre victimele regimului Averescu" (*Adevărul*).

Cît despre *Îndreptarea,* ziarul partidului meu, acesta dădea un comunicat de protest întemeiat însă numai pe motive de *legalitate,* fără nici o solidarizare *politică!*

A treia zi, un alt comunicat al guvernului vorbeşte de descoperirile surprinzătoare şi de documente scrise de propria mea mînă. În jurul acestor documente se ţine, cum anunţă cu litere mari *Dreptatea,* oficiosul naţional-ţărănist (27 oct. 1927) un „cvasiconsiliu de miniştri la Siguranţă", la care participă Duca, ministrul de Interne, dr. Lupu, ministrul Sănătăţii, Stelian Popescu[179], ministrul Justiţiei, Tătărăscu şi Franasovici subsecretari de la Interne şi ... *Titulescu, ministrul de Externe!*

Cît de mult a regretat mai tîrziu Titulescu participarea lui insolită la această afacere şi avizul juridic pe care l-a dat pentru arestarea mea! Şi cîte platitudini a trebuit să-i facă mai tîrziu regelui Carol al II-lea şi mie ca să-i fie iertat acest gest!

Între timp, la mine acasă se perindau prietenii politici şi personali şi fruntaşi din celelalte partide. Soţia mea era vizitată de Mihalache, Răducanu[180], Madgearu, Pompiliu Ioaniţescu, dintre naţional-ţărănişti, de Goga şi ceilalţi fruntaşi din Partidul Poporului. Cele două automobile ale noastre erau în continuă circulaţie şi întreg Parcul Filipescu – unde era locuinţa noastră, o vilă în stil münchenez 1910 – mişuna de agenţi ai Siguranţei, care erau atît de secreţi încît toată lumea îi arăta cu degetul...

Soţia mea fusese în gară ca să mă aştepte la sosire. Aflînd că am fost arestat, şi amintindu-şi de aluzia lui Petre Papacostea că liberalii mă vor trimite la închisoare „ca să mă curăţe", îi spuse lui Marcel Niţescu care era şi el acolo: „Du-te chiar acum şi spune-le lui Tătărăscu şi lui Duca că pe soţul meu îl pot ţine arestat oricît şi nu mă vor vedea niciodată pe mine umilindu-mă ca să le cer eliberarea lui. Dar să ştie că dacă se vor atinge de un fir de păr din capul lui Mihai, trei capete vor cădea pentru dînsul: al lui Ionel Brătianu, al lui Vintilă şi al lui Duca."

Evident că această ameninţare era o notă intenţionat forţată; dar ea fusese psihologic foarte bine calculată, căci în acel moment guvernul – impresionat de codul meu cifrat care cuprindea multe nume de ofiţeri – putea crede că eu eram şeful unui formidabil complot şi că sînt în situaţia de a declanşa o răzbunare sîngeroasă împotriva adversarilor lui Carol! Iar pe deasupra, era cunoscut că Duca n-a suferit niciodată de hipertrofia curajului...

Ajunsă acasă, cea dintîi grijă a soţiei mele a fost să telegrafieze... prinţului, anunţîndu-i arestarea. Culmea este că cele două telegrame – date pe o adresă convenţională, după codul nostru, la două oficii îndepărtate din mahalale – au ajuns amîndouă prompt la Paris, în timp ce Siguranţa Generală, cu miile ei de agenţi, era toată mobilizată în urmărirea cazului Manoilescu!

Între timp, agitaţia în opinia publică mergea crescînd, iar ziarele, cu toată cenzura, nu mai aveau alt subiect decît chestiunea Manoilescu.

Adevărul (27 oct.) socotea că, este o absurditate ca [ţara] să fie tulburată prin agitarea unor chestiuni despre care cel mai puţin lucru ce se poate spune este că sînt „anacronice".

Dar oricare ar fi fost părerile sale în chestiunea Carol, toată presa neliberală mă simpatiza pe mine pentru curajul de a înfrunta dictatura lui Ionel Brătianu.

Neamul Românesc (27 oct.) al lui Iorga, făcea un apel la Regenţă întrebînd: „Nu crede Regenţa că ea constituie o frînă a abuzurilor guvernanţilor?"

Naţional-ţărăniştii, prin prietenul lor Blumenfeld-Scrutator, afirmau: Partidul Naţional-Ţărănesc, aşa ni s-a spus de cei în drept, „nu întreprinde şi *nu ajută aventurile"*, dezvelind astfel dublul joc al acestui partid, care pe de o parte – prin scrisoarea lui Madgearu – colabora cu mine în a deschide chestiunea prinţului, iar pe de altă parte căuta să-şi păstreze o poziţie legalistă ca să poată căpăta într-o zi puterea de la Regenţă.

Extrem de interesantă era atitudinea lui Nae Ionescu[181].

Acţiunea acestui om, care a jucat un oarecare rol în epoca lui, n-a fost dezvelită niciodată de nimeni. Într-un articol din *Cuvîntul* (27 oct.) intitulat *Arestarea dlui Manoilescu* vorbea de „persoana fugoasă a neliniştitului <conspirator>, a cărei neseriozitate definitivă <e fixată>, despre <o ridicolă conspiraţie de operetă ridicată la rangul de complot> şi-şi exprima teama sa că de pe urma acestui proces eu voi putea cîştiga o situaţie morală şi politică prea frumoasă! Erou o dată, prin lipsa de îndemînare sau prin bunăvoinţa guvernului care l-a arestat, dl. Manoilescu ar deveni erou a doua oară prin trecerea d.sale în faţa instanţelor de judecată militară."

Nae Ionescu era angajat astfel de Duca, să bagatelizeze acţiunea mea într-o notă de altfel inteligentă, care-i dădea un aer degajat faţă de guvern.

Ce dedesubt avea această atitudine se va înţelege mai tîrziu. Acum consemnez numai faptul că Nae Ionescu, care în 1930, printr-o scurtă campanie de presă în ajunul revenirii devenite *inevitabile* a prinţului, şi-a creat un nume de „carlist", *era în 1927 alături de cei mai înverşunaţi duşmani ai Prinţului.*

Dar, interesante erau şi unele ziare (*Adevărul,* 27 oct.) care relevau enigmatica şi extrem de semnificativa mea procedare între cele două contacte avute cu agenţii Siguranţei în tren: „La întîia percheziţie acest cifru n-a fost sesizat. Abia

mai tîrziu la a doua percheziţie el a ajuns în mîinile Siguranţei. *Cum se explică faptul că în timpul de 20 de ore de parcurs în drumul de fier dl. Manoilescu nu l-a distrus?''*

Era naturală această nedumerire. Căci putea oare să-i dea cuiva prin minte că *eu am păstrat cifrul şi fragmentul de memorii, tocmai pentru a alarma guvernul şi a deschide chestiunea prinţului? Şi putea cineva crede că guvernul, procedînd violent şi zgomotos, împlinea întocmai programul elaborat de mine?*

În timp ce opinia publică şi presa se frămîntau astfel, la Jilava eu îmi făceam regulat plimbările departe de cîmp, însoţit de cîte un militar.

Cînd am ieşit întîia oară pe o frumoasă dimineaţă de toamnă, întovărăşit de Arghir, acesta, îndată ce ne-am depărtat de fort, s-a uitat cu precauţie în jur şi apoi a scos din buzunar un teanc de ziare: „Ştiţi că nu aveţi voie să citiţi ziare, de aceea vi le-am adus să le cercetaţi aici unde nu ne vede nimeni''. A doua zi m-am plimbat cu căpitanul Provian, căruia mai tîrziu i-am fost naş la căsătorie. Şi el a scos din veston teancul de ziare repetînd întocmai scena; ba s-a oferit chiar să-mi ducă o scrisoare către soţia mea ascunzînd-o în cusătura gulerului! A treia zi scena cu ziarele s-a repetat cu plutonierul, fiecare din militari neştiind ce au făcut ceilalţi... Eu eram fericit; *nici cauza mea, nici eu nu eram sub oprobiul ţării şi al armatei,* aşa cum scria *Viitorul...*

A treia zi după arestare, am primit vizita secretarului general de la Interne, Budurescu[182], venit să se informeze dacă n-am nici o plîngere în ceea ce priveşte tratamentul la închisoare şi oferindu-se să transmită o scrisoare soţiei mele.

Aşadar, Duca şi ai lui erau foarte preocupaţi ca soţia mea să ştie că nu aveam a mă plînge de nimic! Ameninţarea ei îşi făcuse efectul. Culmea este că scrisoarea pe care i-am dat-o lui Budurescu pentru soţia mea a fost citită în întregime în Consiliul de Miniştri înainte de a-i fi predată...

La despărţire i-am spus trimisului guvernului: „Spune-le te rog tuturor că mă simt foarte bine. Acum şase luni eram pe banca ministerială, acum sînt la Jilava. Dar să ştie că eu îmi iau totdeauna în viaţă biletele cu *aller et retour''.**

Între timp începuse interogarea mea. Întîi apăru drept comisar regal un sărman maior cu ochii bulbucaţi, fiinţă inferioară cu destulă răutate, dar nu şi cu destulă inteligenţă pentru a înţelege măcar *ceva* din problema pe care trebuia să o *instrăiască.*

Curînd, acesta a fost însă înlocuit cu un altul mai inteligent. Declaraţiile mele erau multiplicate şi trimise imediat lui Ionel Brătianu şi membrilor importanţi ai guvernului, care le aşteptau înfrigurati.

Extrag din aceste declaraţii cîteva pasaje izolate: „Nu aş putea face o expunere detaliată asupra convorbirilor avute cu prinţul Carol, dar nu voi refuza să dau lămuriri la unele întrebări precise, care mi se vor pune asupra părerilor şi intenţiunilor prinţului, *în măsura în care îmi permit regulile onoarei.''*

„Ziarul *Crai Nou* urma să fie, după cum era intitulat, un ziar liber al tinerei generaţii. El îşi propunea să ducă o luptă energică împotriva regimului liber pe care, *cel puţin eu, îl consider ca izvorul mizeriei morale şi materiale de astăzi a ţării.''*

„Eu, personal, am fost şi sînt foarte îngrijorat de situaţia creată României prin moartea regelui Ferdinand şi prin renunţarea prinţului Carol. Eu sînt un monarhist convins şi nu cred pentru o ţară ca a noastră în binefacerile republicii''.

„Pe de altă parte, cunosc marea valoare pe care o reprezintă prinţul Carol şi regret din suflet că această valoare nu este astăzi pusă la contribuţie pentru binele ţării. De aceea m-am gîndit totdeauna ca la un ideal, la acea soluţie care s-ar putea găsi în cadrul legilor şi fără tulburări, pentru ca prinţul Carol să-şi dea într-o

---

* Dus şi întors (*n.ed.*).

formă sau în alta prinosul calităţilor sale în folosul întăririi dinastiei, a ţării. (Despre una din formele posibile am vorbit mai sus)".

„Acest ideal al meu a fost întărit de maturitatea de judecată şi de superioara imparţialitate a prinţului. Prinţul nu urăşte nici pe cei care i-au făcut rău şi dacă se va întoarce vreodată în ţară va dovedi cît ştie să fie de drept şi departe de orice pasiune".

„Iată de ce mi-am făurit acest ideal, care derivă din însăşi concepţia mea politică generală. Am arătat în scurta mea carieră politică în ce fel înţeleg realizarea dezvoltării fericite a ţării mele: în ordine, *în democraţie, în dreptate şi într-un spirit de împăcare al claselor sociale, a provinciilor româneşti şi a partidelor".*

„Astăzi nu avem nici unul din aceste lucruri. Pentru realizarea legalităţii, pentru începerea unei munci naţionale comune şi frăţeşti, fără teroarea unui singur partid, pentru ridicarea materială a ţării din stagnaţie şi mizerie, cred că fiecare român trebuie să lupte. Şi în acest sens, a asigura o garanţie cît mai bună a exerciţiului puterii regale, fără a tulbura ordinea şi legalitatea, este cel dintîi lucru de făcut."

„În memoriile întocmite de mine nu se vorbeşte decît de <aducerea> lui Carol şi de faptul că poporul <îl vrea pe Carol>. Nu voi ascunde însă că în gîndul meu a fost totdeauna şi soluţia ca prinţul Carol să poată veni ca rege, după cum îmi închipuiam că şi în gîndul său o asemenea soluţie nu este exclusă."

„Ceea ce v-am demonstrat însă în toate declaraţiile de pînă acum, *fiind de acord şi cu adevărul şi cu conştiinţa mea,* este că nu m-am gîndit numai la soluţia revenirii lui Carol ca rege, ci şi la cealaltă soluţie, a cărei constituţionalitate nu poate fi nici un moment discutată."

*

Aici este locul să mă opresc puţin. Cînd am înfăţişat eventualitatea intrării prinţului în Regenţă, aceasta n-a fost pentru ca să-mi creez ca acuzat o situaţie juridică mai favorabilă şi să obţin o achitare la care nici nu puteam să visez! Am vorbit de aceasta, întîi pentru că *era adevărat* că *prinţul nu excludea* această soluţie, cel puţin ca un provizorat; dar, mai ales, *pentru că era mai uşor de acceptat de către opinia publică, iar pe Ionel Brătianu îi punea într-o teribilă încurcătură.*

În adevăr, burghezia noastră – timorată ca totdeauna, şi ca totdeauna sentimentală – se speria la gîndul unei schimbări prea radicale şi oarecum inestetice, cum era detronarea fiului de către tatăl său! Pe de altă parte, la vremea aceea nimeni nu risipise încă atmosfera groasă din jurul prinţului, aşa încît dînsul nu avea o popularitate capabilă să justifice un asemenea gest forţat şi prea tare pentru sensibilitatea publică...

Dovadă că am avut dreptate şi că am servit bine cauza, lansînd formula intrării prinţului în Regenţă, este faptul că liberalii, cu toţi juriştii lor, *n-au putut găsi un singur argument împotriva legalităţii ei;* că opinia publică a acceptat-o, cu acel sentiment de uşurare pe care-l dă totdeauna respectarea scrupulelor şi că această formulă a putut împăca şi conştiinţa judecătorilor militari care au ajuns astfel, fără să-şi calce jurămîntul faţă de regele Mihai, să dea o sentinţă de achitare constituind un succes eclatant pentru cauză.

Iată de ce nici acum nu-mi fac vreo vină *din a fi susţinut o soluţie oarecum tranzacţională,* pe care unii ziarişti, plătiţi de guvern, au putut să o interpreteze ca mărturisind lipsa mea de curaj! Ideea a fost fericită pentru o mie de motive, dintre care cel dintîi este că a *favorizat un mare rezultat pe drumul spre victorie!*

*

Pe cînd eu la Jilava mă luptam zilnic cu instructorii mei, partidele agitau pe platforma arestării mele ideea unei acţiuni politice comune.

Partidul Poporului socotea (*Îndreptarea*, 27 oct.) că „Partidele de opoziţie n-au decît o singură datorie: *aceea de a-şi da mîna imediat şi sincer pentru a chema guvernul la realitate.*" În ziua de 27 oct. Ion Petrovici şi Dori Popovici veneau ca ambasadori ai generalului Averescu la Iuliu Maniu propunîndu-i o apropiere şi o întîlnire cu generalul, iar în aceeaşi zi Maniu avea o consfătuire cu fruntaşii partidului său: Stere, Madgearu, Mihai Popovici, Mişu Cantacuzino[183], Mironescu[184].

Generalul Averescu îl vizita în urmă pe Maniu, ceea ce era considerat de către toată lumea politică ca un eveniment extraordinar, avînd în vedere relaţiile mai mult decît reci care existaseră întotdeauna între cei doi oameni de stat şi mai ales amărăciunea pe care o păstra Maniu – om cu o excelentă memorie a sentimentelor! – pentru faptul că generalul îi „suflase" puterea la 1 aprilie 1926.

Cît despre Iorga, el era aprins împotriva lui Brătianu, iar fostul ministru iorghist Cihodariu spunea cu drept, despre acţiunea mea (*Dimineaţa*, 28 oct.): *„Atentat la siguranţa statului? Nu credem să fie. Atentat la siguranţa liberalilor? Aceasta e foarte posibil.*" Cihodariu, care nu era un mare om politic, găsise cum zicea francezul, „le mot de l'énigme".*

Ca să redau atmosfera acelor zile merită să citez aceste rînduri, după ziarul omului de mare autoritate care era Iorga (*Neamul Românesc*, 28 oct.): „Ofiţerimea română, care a sîngerat acoperindu-se de glorie pe fronturile noastre, cutreieră azi redacţiile şi inspectează în serviciul comandat imprimeriile! Conducătorii oştirii n-au ce căuta în politică. Ei nu pot fi chemaţi nici să sprijine o uzurpaţiune, nici să permanentizeze cu prestigiul armatei o nemiloasă şi metodică exploatare de partid." Şi în acelaşi ziar: „Persoana dlui Manoilescu este aşa de simpatică, *personalitatea d-sale atît de sporită din această ridicolă înscenare*, încît, departe de a intimida pe cineva, *creează invidioşi.*" Însuşi Iorga personal se indigna (*Neamul Românesc*, 28 oct.) că *„unul din tinerii în çare ţara îşi pune cele mai bune speranţe, poate fi tratat ca un fabricant de bombe"* şi – făcînd aluzie la adversitatea de totdeauna a Brătienilor împotriva mea! – „pentru a satisface diferite uri personale".

De cealaltă parte a baricadei, *Universul*, 28 oct., reproducea articolele din Codul Penal potrivit cărora eu urma să fiu condamnat la 5 ani închisoare...

Neliniştea făcea pe cei de la guvern să cutreiere şi provincia, urmărind şi acolo orice urmă de carlism. De pildă, fostul prefect de Iaşi, Axinte[185], era arestat pentru vina de a fi răspîndit declaraţiile prinţului din *Le Matin!*

*

Dar, în timp ce ţara era astfel agitată, vîlva se aprinsese şi în presa străină. *Poate că niciodată între cele două războaie n-a existat o chestiune românească care să fi pasionat atît de mult străinătatea cum a fost chestiunea Carol în zilele arestării şi procesului meu.*

Întîi, presa de mare tiraj era atrasă de caracterul senzaţional şi romantic al complotului în favoarea unui pretendent la tron, şi de atmosfera de aventură plină de farmec care amintea epoci istorice mai puţin banale şi plate ca cea contemporană!

În al doilea rînd, pe un plan politic superior, oamenii avizaţi cunoşteau că regimul din România este o dictatură personală abia mascată a lui Ionel Brătianu şi că tot ceea ce putea pune în cauză poziţia politică a acestuia avea consecinţa pe eşichierul internaţional.

În Franţa, oamenii de stat – interesaţi la solidaritatea României ca ţară satelită – doreau menţinerea puterii lui Brătianu, cu toată antipatia pe care le-o inspira

* Iată explicaţia (*n.ed.*).

tuturor aroganţa lui! În schimb, cercurile franceze libere, şi de stînga şi de dreapta, n-aveau o simpatie pentru dictatorul român, cît despre opinia italiană şi germană ele nu agreau pe omul politic care arăta celor două ţări o obstinată duşmănie.

În ce priveşte America, presa de acolo (care descoperise mai de multă vreme în chestiunea Elenei Lupescu o temă bună de exploatat, cu obişnuita ei lipsă de discreţie!) găsea acum prilejul să amplifice pînă la exagerare evenimentele româneşti, pentru a întreţine în jurul lor senzaţionalul aducător de tiraj.

În ziua de 26 oct., îndată după arestarea mea, ziarele franceze publicau reportaje mari, cu diferite fotografii ale mele şi subtitluri ca acestea: „M. Manoilescu ancien ministre roumain est arrêté au moment ou il est rentré dans son pays" (*Le Journal*, 26 oct.), „M. Manoilescu préparait le retour de Carol en Roumanie" (*Excelsior*, 26. oct), „L'ex sécretaire d'Etat roumain comparaîtra devant un conseil de guerre" (*Le Matin*, 26 oct.), „Le carlisme en Roumanie" (*L'Oeuvre*, 26 oct.).*

De aici înainte, atît în presa franceză cît şi în cea engleză cuvintele „afacerea Manoilescu" şi „carlismul" intrau în vocabularul zilnic. *Morning Post* (25 oct.) se căzneşte să explice cititorilor săi cum titlul Crai Nou cuprinde un echivoc, fiindcă înseamnă în acelaşi timp *"New Star"* (?!) şi "New King", în timp ce presa italiană consacra coloanc întregi pentru „il movimento carlista."**

Dacă arestarea mea n-ar fi avut alt rezultat decît acela de a introduce în ţară şi în străinătate *noţiunea de carlism*, pînă atunci inexistentă în conştiinţa publică, şi încă sacrificiile pe care ea le aducea şi le făgăduia pentru mine n-ar fi fost zadarnice...

*

Dar, gravitatea politică a acţiunii mele de redeschidere a problemei Carol a fost subliniată printr-un act solemn, care a provocat un imens răsunet în ţară şi în străinătate şi anume prin *marea şedinţă a acţiunii şi fixării de atitudini, ţinută în ziua de 28 oct. în Camera şi Senatul României.*

Toate ziarele epocii povestesc cu bogăţie de amănunte, aspectele exterioare ale acestei neobişnuite zile. Mulţimea dădea asalturi Dealului Mitropoliei, pentru a putea pătrunde în tribune. Toţi şefii de misiune diplomatică erau prezenţi ca la şedinţele festive de deschidere ale Parlamentului. Personalităţile politice umpleau incinta şi tribunele rezervate. Doamne elegante se striveau la intrările Camerii, alături de studenţii înfrigurati şi de cetăţenii sosiţi din toate colţurile Capitalei.

După o aşteptare care trebuia să sublinieze – protocolar şi psihologic – apariţia pe firmament a stelei mai mari din constelaţia politicii româneşti, Ionel Brătianu şi-a făcut intrarea în incintă în aplauzele tunătoare ale majoritarilor săi. Cu acea coamă de leu, care îi dădea în adevăr o figură interesantă, dar care contrasta în acest moment cu sentimentul lui intim de panică, în faţa ameninţării marelui absent, de la Paris, Ion Brătianu păşeşte marţial la tribună pentru a face, ceea ce presa partidului său avea să numească a doua zi *„O declaraţie istorică."*

Frazele încep să cadă grele şi solemne, dar oficiale şi fade, incapabile de a trezi o sensibilitate şi de a face să vibreze un suflet. Vin apoi ameninţările: „Cine încearcă desfiinţarea sau schimbarea fiinţei Statului şi a temeiurilor sale; unitatea naţională, integritatea teritorială, Coroana, este inamic al statului şi se va zdrobi de neclintita noastră hotărîre." „Este inamic al statului cine năzuieşte prin orice mijloace *să ia Coroana de pe capul suveranului legitim*, căruia, potrivit Constituţiei (??) îi revine din graţia lui Dumnezeu şi voinţa naţională etc. etc." Brătianu continuă în acelaşi stil de Monitor Oficial – şi bineînţeles în aplauzele liberale – pînă la ultimul cuvînt, după care se retrage marţial spre banca ministerială.

---

* M. Manoilescu fost ministru român este arestat în momentul cînd s-a înapoiat în ţara sa (*Le Journal*, 26 oct.). M. Manoilescu pregătea întoarcerea lui Carol în România (*Excelsior*, 26 oct.). Fostul secretar de stat român se va înfăţişa înaintea unui Consiliu de război (*Le Matin*, 26 oct.). Carlismul în România (*L'Oeuvre*, 26 oct.). (*n.ed.*).

** Mişcarea carlistă (*n.ed.*).

Impresia pe care a făcut-o este redată a doua zi vulgar, dar expresiv, de oficiosul naţional-ţărănist (*Dreptatea,* 29 oct.) în titlul articolului său de comentarii: *Jupiter* se... *răţoieşte.*

După el, la tribună, Maniu Citeşte întîi o declaraţie scrisă împotriva arestării mele şi a trimiterii în faţa instanţelor militare, blamînd ilegalitatea acestor procedee. Apoi, cu un aer calm, vorbind liber, îl pune la punct pe Brătianu, arătînd că nimeni nu se atinge în România nici de unitatea naţională, nici de integritatea statului, nici de Coroană şi, abandonînd generalităţile în care se complăcuse Brătianu, aterizează direct în centrul problemei, începînd să facă consideraţiuni istorice asupra chestiunii principelui Carol (numindu-l tot timpul cu acest titlu!). Aminteşte că la retragerea principelui, nu s-a acceptat propunerea lui ca însuşi Brătianu să fi făcut un demers pe lîngă moştenitor, pentru a reveni asupra renunţării şi că, în acel moment, el, Maniu, a înfăţişat eventualitatea că principele Carol ar putea reveni mai tîrziu asupra hotărîrii sale.

Şi acum vine atacul central: Principele a declarat că, dacă ţara îl va chema are datoria să stea la dispoziţia ei... Cînd interesul ţării ar pretinde să se discute această chestiune, *partidul nostru nu se va putea da îndărăt de a o discuta,* pentru ca *naţiunea,* în mod suveran, să hotărască.

În cuvinte măsurate şi reci, Maniu a aruncat bomba! Aşadar, chestiunea revenirii lui Carol este susceptibilă de a fi *deschisă* şi *discutată.* Mai mult, *în această clipă ea s-a deschis oficial în faţa ţării!*

Ce puteam eu dori mai mult? Nu intrasem degeaba la Jilava.

Cînd în 1908, ca elev în cl. VI a Liceului Naţional din Iaşi, am fost eliminat temporar din şcoală pentru conflicte cu unii profesori pe care nu-i stimam, directorul liceului, Grigore Bîrsan, i-a spus mamei mele îngrijorate: „Nu fiţi tulburată doamnă, fiul dv. are un mare viitor. Dar să ştiţi de la mine că pot să-i aplic vorba spusă de Lascăr Catargiu[186] despre un tînăr om politic: *„Băietu ista are să facă multe pozne".* Marele proces politic care se dezbătea acum în faţa ţării nu era desigur *prima* mea poznă politică, dar cu siguranţă cea mai mare.

Brătianu, lovit în plin de discursul lui Maniu, uită că politeţea şi uzanţele parlamentare îl obligau să aştepte şi declaraţiile celorlalte partide şi se ridică ca să răspundă imediat unicului său mare adversar.

Ce putea să-i spună Brătianu lui Maniu decît să-l ameninţe – cu prerogativele sale de stăpîn absolut al ţării – că nu-i va da niciodată puterea, declarînd clar şi sentenţios: „Partidele care nu se aşază pe temeiuri solide, ci pe aventuri, *nu constituie, oricare ar fi împrejurările, partide de guvernămînt".* Aceasta era esenţa; restul şi anume repetarea teoriei că nici o schimbare nu se poate produce pînă la majoratul regelui Mihai, că în calea oricărei schimbări stă un impediment constituţional etc. etc. era literatură.

După plecarea lui Brătianu, din Cameră, a apărut – uitat şi ridicol – şi unicul deputat al Partidului Poporului Petre Papacostea, ales de către subsecretarul de stat de la Interne Franasovici, ca răsplată pentru serviciile avuabile (şi mai ales inavuabile) făcute liberalilor! În paranteză, menţionez că fiind bănuit de a fi fost denunţătorul meu, a primit două palme de la fratele meu Grigorel (iar nu de la soţia mea, aşa cum a scris, cu imaginare amănunte, presa), fapt din care a ieşit un conflict şi un duel între Grigorel şi Victor Papacostea, fratele lui Petre.

Papacostea a citit o declaraţie a Partidului Poporului, care protesta împotriva arestării mele, *dar se menţinea numai la argumente strict juridice.*

Sedinţa Camerei s-a terminat – ca în toate clipele de mari primejdii pentru un guvern! – printr-o moţiune de încredere, dar ea nu avea nici o valoare politică, deoarece Camerele nu erau o expresie populară ci o emanaţie, cu mijloace direct incorecte a aparatului administrativ.

La Senat, o şedinţă tot atît de solemnă, cu o declaraţie identică din partea lui Ionel Brătianu, a fost urmată de o polemică cu generalul Averescu. Dar generalul avea cu totul altă poziţie decît Maniu. El se punea în situaţia paradoxală de a-i dovedi lui Brătianu că ordonînd procesul meu şi deschizînd astfel chestiunea Carol, şeful liberalilor şi autorul alungării prinţului Carol îşi *făcea un rău sie însuşi.*

În această atitudine, Averescu era însă, ca totdeauna, logic şi *într-o evidentă superioritate intelectuală faţă de Brătianu.* Dar, lucrul cel mai revoltător era impietatea cu care omul ce confiscase, prin mijloace inavuabile, voinţa slabă a bietului rege Ferdinand, invoca repetat autoritatea de dincolo de mormînt a marelui şi nenorocitului suveran: „Sub autoritatea sa *şi la iniţiativa* sa (sărmanul rege, terorizat de regină şi de Ştirbei!), potrivit Constituţiei s-a reglementat această chestiune, a cărei schimbare Constituţia nu o îngăduie." Şi iarăşi contestarea existenţei vreunei căi legale pentru readucerea prinţului!

Şi nu s-a găsit nimeni în acele Adunări să-i arate lui Brătianu că prinţul poate fi făcut rege prin modificarea unei legi ordinare, aşa cum s-a şi procedat în fapt mai tîrziu, la 1930. Era să fie unul din rolurile mele principale acela de a lămuri – aşa cum am făcut-o în procesul meu – această chestiune capitală.

Dar, în cursul dezbaterilor, Duca a făcut o preţioasă mărturisire despre importanţa acţiunii mele. Comparînd agitaţia Partidului Naţional-Ţărănesc din ianuarie cu actul meu de acum, Duca a spus: domnul general era în faţa *unei simple moţiuni* şi noi sîntem în faţa unei *tentative de uneltire* contra ordinei constituţionale în stat. Eu v-aş întreba care din două chestiuni este mai gravă: o moţiune a unui partid de opoziţie sau un act care se va dovedi pe cale de justiţie şi care este calificat, după toate legile acestei ţări, ca un atentat contra ordinii constituţionale?

După aceste dezbateri de mari proporţii, ziarele rezumau astfel situaţia: „În definitiv, dl. Manoilescu poate fi fericit căci a provocat o întîlnire publică pe un teren ce va rămîne totdeauna neplăcut pentru primul-ministru şi senzaţional pentru spectatori." (Şeicaru în *Cuvîntul* din 29 octombrie). În acelaşi timp, *Dreptatea* (29 octombrie), oficiosul Partidului Naţional- Ţărănesc îndemna: – „E momentul ca toate conştiinţele libere şi luptătoare *să se ocupe de salvarea unui talent tînăr care, ca talent şi ca tînăr a atras asupră – şi furiile mediocrităţii brătieniste",* iar Nae Ionescu (*Cuvîntul,* 30 oct.) conchidea: „dl. Brătianu este înfrînt".

În fine, *Dreptatea,* într-o caricatură care exprima foarte potrivit situaţia, înfăţişa pe Ionel Brătianu – în mînă cu o lumînare, pe a cărei sfeşnic era scris: *Curtea marţială* – avînd ca legendă: „Ce caută dl. Brătianu? Nu vezi? Caută pe dracu cu lumînarea."

Dar, aprecierea cea mai exactă şi mai luminoasă a şedinţei Camerii a fost dată, ca totdeauna, tot de către Nicolae Iorga (*Neamul Românesc,* 2 noiembrie). Într-un articol intitulat: *În jurul unei prostii,* după ce el numeşte pe primul-ministru *„Brătianu cel mic"* continuă astfel: „Nimeni nu-i cerea primului-ministru să-şi adune toate clişeele solemne pentru a striga la Cameră, împreună cu o vagă declaraţie care nu-şi află adresa, *un lung discurs lînced,* din care, cu o argumentaţie de advocat cîrciogar, *să atingă o chestiune atît cît trebuie pentru a se înjosi pe sine, încercînd a o bagateliza pe dînsa."*

În fine, cel mai neprevăzut dintre toate comentariile în jurul arestării mele a fost unul anonim şi tacit şi anume acela al... bursei de la Zürich, care a reacţionat foarte posibilist pentru guvern, coborînd subit cursul leului! (*Politica,* 29 octombrie şi alte ziare).

Pentru a încheia cu şedinţa Parlamentului, merită să înregistrez un gest ruşinos al liberalilor care, înainte de deschiderea şedinţei au trimis un chestor în tri-

buna unde se găsea soţia mea şi cu fratele meu Grigorel, pentru ca să-i prevină că e mai bine să nu asiste la şedinţă, deoarece le va fi neplăcut să audă lucruri penibile pentru mine şi, sub acest pretext, să scape de o prezenţă jenantă! La explicaţiile cerute a doua zi de Madgearu în Parlament, preşedinţia Camerei nu a dat, bineînţeles, nici o lămurire.

*

Dar nu se isprăvise încă rumoarea produsă în ţară şi în străinătate după şedinţa de la Cameră şi guvernul excita din nou opinia publică, prin declaraţiile lui Gheorghe Tătărăscu asupra complotului meu.

Pot vorbi de *excitarea* străinătăţii, căci iată ce relatau ziarele (*Îndreptarea,* 31 octombrie); „Alaltăieri seară au debarcat în portul Cherbourg 28 de corespondenţi ai presei americane, iar şase dintre ei au aterizat ieri de dimineaţă în Bucureşti, venind cu aeroplanele... Tot pe ziua de ieri, corespondenţii de cinematografie din Capitală au primit de la casele din America telegrame cu următorul conţinut: „Luaţi fotografii cît mai numeroase după deplasările de trupe, după baricadele ridicate şi, dacă se poate, cît mai multe victime în diferite poziţii."(!)

Dar, prin procesul pe care mi-l deschisese, Brătianu nu alarmase numai străinătatea, ci îi dăduse şi prinţului prilejul să vorbească într-o atmosferă de interes şi de senzaţie, *pe care n-ar fi avut-o niciodată fără arestarea mea.*

În adevăr, după ce prinţul dăduse la 22 oct. un interviu agenţiei *Havas**, este solicitat din nou de către aceeaşi agenţie, a doua zi după arestarea mea, la 26 octombrie să facă noi declaraţii, *care de data aceaste sînt publicate de toate ziarele din lume!*

Interviul de la 22 octombrie cuprinde întîi textul scrisorilor trimise de prinţ prin mine către şefii de partide.

Prinţul precizează apoi în interviu că nu a părăsit ţara pentru dna Lupescu şi anume în forma următoare: „Am spus-o şi o repet că pentru mine, în calitate de om public, *chestiunea sentimentală nu există.* Ea este un ecran pe care oamenii interesaţi l-au pus înaintea motivelor reale, de ordin *politic* şi *familial,* care au dus la renunţarea mea la Tron."

Iar mai departe: *„Dacă ţara mă cheamă, voi răspunde la apelul ei."* (Aceste declaraţii din 22 octombrie, ca şi cele făcute la 26 octombrie, tot agenţiei *Havas,* după arestarea mea, se găsesc publicate integral, chiar şi în ziarele româneşti, şi în modul cel mai complet în *Dreptatea* de la 5 noiembrie 1927).

Este interesant de relevat că Brătianu, care declara în fiecare zi chestiunea lui Carol închisă, este nevoit în urmă, ca o consecinţă a propriei lui greşeli, să lase liberă publicarea în ţară a tuturor declaraţiilor prinţului! Un rezultat mai mult al arestării mele...

Tot în declaraţiile de la 22 octombrie, prinţul se apără de învinuirile atît de „inteligente", pe care i le adusese Brătianu cînd îl acuza în acelaşi timp, de mussolinism, de germanofilie şi... de leninism.

În declaraţiile de la 26 octombrie, prinţul îşi arată toată mîhnirea şi indignarea pentru arestarea mea şi adaugă:

„Dacă guvernul nu se teme de nimic, e sigur că măsuri atît de grave, ca aceea a arestării unui fost subsecretar de stat, n-ar fi avut loc... Consider cele ce s-au petrecut ca o provocare şi ca o atingere a libertăţilor opiniei poporului meu, care singur are dreptul să se pronunţe asupra acestor chestiuni."

„Printr-un gest ca acel al arestării dlui Manoilescu, guvernul actual îşi ia o grea răspundere ale cărei consecinţe vor cădea asupra lui."

---

* Agenţie franceză de presă întemeiată în 1835. În 1944 a fost înlocuită de Agenţia France Press (*n.ed.*).

În legătură cu declarațiile prințului, este de semnalat atitudinea urîtă a *Îndreptării* care îl numește pe prinț ex principele Carol! Cît despre *Viitorul,* (3 noiembrie), referindu-se la un alt interviu al prințului, publicat în *l'Intransigent,* prin care spunea: „De trei luni diferiți șefi de partide și în deosebi *conducătorii Partidului Național-Țărănesc,* m-au invitat să-mi valorific pretențiunile mele la tron", atacă violent pe țărăniști, dezvelindu-le jocul lor dublu. Căci, în adevăr, cu toată simpatia pe care o aveam la acea vreme față de țărăniști, trebuie să recunosc că *ei făceau din chestiunea lui Carol un simplu instrument politic împotriva lui Brătianu și pentru obținerea puterii. Dacă ar fi știut că ajung la putere fără Carol, nu s-ar mai fi interesat de cauza lui, după cum au dovedit-o așa de limpede mai tîrziu!*

Dar vremea trece, țara era agitată, ziarele nu mai aveau alt subiect decît chestia Carol și procesul meu, iar guvernul nu ajungea la darea mea în judecată și nici Tătărăscu nu-și mai făcea mult anunțatul lui expozeu.

Între timp este arestat colonelul Paul Teodorescu[187], bănuit de carlism. Guvernul nu a mărturisit niciodată care a fost principalul motiv care l-a alarmat, dar ziarul *Argus* (4 noiembrie) dă o explicație incredibilă, care s-a verificat însă în urmă ca exactă...

La colonelul Teodorescu s-a găsit un document semnat Carol, adresat către ofițeri, subofițeri și soldați, prin care îi anunța că va fi curînd în mijlocul lor și-i va duce la victorie. Cînd după arestare comisarul regal, cu părul vîlvoi și pe un ton urcat pînă la plafonul octavelor de sus, i-a cerut colonelului să se explice, acesta i-a răspuns foarte calm. „Mă mir că nu-l cunoști. E ordinul de zi al regelui Carol I în ziua cînd am intrat în război împotriva turcilor."

La același capitol anecdotic, merită amintită preocuparea înfrigurată a Siguranței Generale de a găsi care este personajul cuprins în corespondența mea sub numele de Tuți. „Tuți este însă băiețelul în vîrstă de patru ani, al dlui Manoilescu", lămurește *Adevărul* din 4 noiembrie pe cititorii săi. „Fostul subsecretar de stat își va fi notat în carnet să cumpere o jucărie pentru Tuți și de aici s-a dedus că e vorba de o conspirație pentru a se procura cuiva... un tron."

În același număr din *Adevărul,* aflăm însă că aici presa străină nu era mai prejos de Siguranța românească, căci *Daily Express* din 29 octombrie anunță: „Aflînd despre arestarea dlui Manoilescu, țăranii basarabeni s-au răzvrătit"...

Cît despre presa balcanică, ea era și mai bine informată, căci ziarul *Novosti* din Belgrad (vezi *Universul,* 4 noiembrie) informează: „Complotul lui Manoilescu a fost inspirat de Italia. Manoilescu a fost la Roma unde a avut o întrevedere cu membrii comitetului executiv fascist (!). A ridicat și o mare sumă de la Banca Italiană de Scont etc. etc." Cu toată această mare sumă, soția mea se zbătea printre prietenii mei pentru a aduna 300000 lei, onorarul unui avocat specialist, singurul de altfel care a pretins și a acceptat o remunerație...

Dar, presa nu era totdeauna atît de rău informată. De pildă, cunoscutul ziarist francez Maurice de Waleffe putea să publice în *Paris Midi* (vezi *Universul, 5 noiembrie) niște declarații pe care i le făcuse însăși regina Maria. Regina pretindea că Brătianu i-ar fi propus să intre în Consiliul de Regență, ceea ce mi se pare improbabil,* și că ea ar fi refuzat, *ceea ce mi se pare imposibil,* spunîndu-i: „Care îmi va fi situația în clipa cînd va trebui să aleg între datoria mea de regentă și inima mea de mamă, dacă Carol ar comite *nebunia* să revină?!"

Dar, același ziar se credea în stare să înțeleagă perfect situațiile și problemele din România și să dea sentințe ca acestea: (vezi reproducerea în *Viitorul,* 5 noiembrie). „Situația dlui Brătianu în România este actualmente tot atît de puternică cum este situația regelui George al Angliei" (!) Și totuși această comică compa-

raţie nu era deloc deplasată, fiindcă apărea – desigur, ca şi atîtea alte opinii din presa franceză, tot prin bunele îngrijiri ale direcţiei fondurilor secrete româneşti – în ziarul... *„Comoedie"* [!]

Dar „tristul spectacol de prostie fricoasă ori de frică proastă" pe care îl dădea – cum scria Iorga – guvernul, era în continuare. La 3 noiembrie, subsecretarul de stat la Interne, Tătărăscu, aruncă bomba.

Toţi ziariştii români şi străini aflători în Bucureşti sînt invitaţi de către Tătărăscu care distribuie nişte declaraţii scrise, însoţite de facsimile din jurnalul meu intim, din telegramele cifrate şi din cîteva nume convenţionale însemnate de mine pe o foaie de carnet.

Universul şi celelalte mari ziare apar în ediţii speciale cuprinzînd expozeul complet al subsecretarului de stat, care găsise mult aşteptatul prilej să se releve în faţa lui Ionel Brătianu, pentru a ajunge în fine ministru *plin*!

Expozeul este de fapt schiţa unui rechizitoriu şi, de altfel, a şi servit comisarului regal în procesul meu drept bază a actului său de acuzare. Nu mă voi distra acum să examinez, mai ales atît de tardiv, acest document care la vremea aceea a fost neînchipuit de mult comentat în ţară şi în afară.

În ce priveşte fondul chestiunii, cred mai potrivit să redau mai jos în întregime jurnalul meu intim din 18 iulie 1927, care defineşte perfect şi situaţia şi concepţiile mele.

NOTE DE MEMORII

18 iulie 1927, Buşteni

Regele e în cele din urmă ceasuri. De azi dimineaţă se crede chiar că este deja pierdut. Aşa îmi telefonează Petre din Bucureşti. (Papacostea *N.A.*)

Probabil ziua de mîine ne va aduce deznodămîntul.

Întîi – ca în faţa oricărei morţi – e durerea pentru dînsul.

A avut păcate şi slăbiciuni. Cea mai mare e slăbiciunea – dar era în adîncul firii lui un om bun.

Dacă n-ar fi decît timiditatea lui şi încă ar face o dovadă.

El pleacă lăsînd ţara – *desigur şi din vina lui* – într-o situaţie gravă.

Dacă nu aducem pe Carol curînd, chiar în cursul anului acestuia, dictatura lui Brătianu se întăreşte într-atîta încît îşi poate desfăşura liniştită toate urmările nenorocite.

Nu se poate doar concepe o Românie mărită, *clădită, pe sacrificiul altor ţări,* şi pe durerea firească a minorităţilor naţionale, dacă cel puţin românii, în imensa lor majoritate, nu sînt mulţumiţi.

Or, marea masă a populaţiei vrea pe Carol şi ea înţelege că dînsul n-a fost îndepărtat decît de *Brătianu; ea e umilită de această atotputernicie; ea suferă de pe urma dictaturii economice absurde şi neinteligente a lui Vintilă.*

Nemulţumirea de pe planul material se intersectează cu cea de pe planul idealist. Expresia politică a acestei nemulţumiri, este în rezultatul tuturor alegerilor de la război încoace (afară de cele de la 1920). *Marea masă merge constant cu naţionalii ardeleni şi cu ţărăniştii.* Şi constant i se refuză orice drept de manifestare, orice control asupra guvernării prin participarea efectivă la ea.

Şi doar în spatele Partidului Naţional, mai ales, stă Ardealul românesc. *Ce dovadă mai bună că în România nouă şi mare nu sînt mulţumiţi nici românii?* Că trăim într-o anormalitate politică fără ieşire.

*

Iată de ce momentul *politic* pe care-l înseamnă moartea regelui e mai important pentru ţară decît momentul *sentimental.*

Cum sîntem pregătiţi pentru el?

Din partea lui Carol, am precizat convorbirile avute la Paris. Voi da în urmă, pe baza unor însemnări rezumative făcute la timp, toate punctele esenţiale din declaraţiile pe care ni le-a făcut Carol în cursul celor opt zile cît l-am văzut.

Atitudinea lui e clară: vrea să revină şi, dacă se poate, înainte ca Mihai să fie rege. Cere însă de la noi toţi de aici *fapte.* Are şi dreptate.

Ce am făcut însă noi? Nimic.

Viitorimea are să ne condamne pentru această inacţiune.

Generalul vrea desigur ... dar nu ajunge la o hotărîre. Şi, în orice caz, face greşeala de a se orienta mai mult către o acţiune izolată.

Or, după teribilul insucces din alegeri, autoritatea şi influenţa noastră ca partid nu mai sînt atît de mari încît să putem face o acţiune de anvergură, noi singuri.

Iorga a rămas constant prinţului şi a reînnoit declaraţiile în acest sens. *Dar el este prea legalist şi „legea" este în mîna lui Brătianu.*

Maniu? El este cel mai important factor într-o decizie comună a opoziţiei, fiindcă este în capul partidului celui mai puternic, singurul în Parlament.

Şe poate şti vreodată ce va face Maniu?

Într-o convorbire lungă pe care am avut-o cu el, în tren, acum cîteva zile, am fost bucuros să-l văd îndîrjit împotriva liberalilor, intransigent, păstrîndu-se pe un teren de principii. Nu-mi e frică dar de „trădare", de o asociere sub nici o formă cu liberalii.

Nu văd încă de la Maniu decizie fermă de a se pronunţa pentru prinţ, de a agita ţara şi de a învinge sub acest steag, care este unul sub care forţele cuiva se însutesc.

Soluţia? Eu n-aş vedea decît una singură şi aceea politică, nu direct revoluţionară.

Cei trei şefi de partide – Averescu – Maniu – Iorga – (dacă e şi Cuza, cu atît mai bine) să se declare făţiş contra regenţei şi pentru *Carol, să-şi afirme credinţa lor repetat, pînă la obsesie,* în Parlament, în presă (cît vor fi lăsaţi), în întruniri şi prin propaganda *directă* a partizanilor, de-a lungul ţării.

Evident, aceasta înseamnă a întreţine o agitaţie. Dar această agitaţie, chiar fără a trece la fapte materiale, la revolte civile sau militare, *este de natură să exaspereze pe Brătianu. Laşitatea lui îl va trăda; rezistenţa îi va ajunge la capăt.*

Nu se poate nici măcar presupune un eşec al unei astfel de agitaţii, atunci cînd *toţi* oamenii politici şi toate partidele – afară de Brătieni direct interesaţi cu clientela lor – s-ar pronunţa pentru Carol şi cînd ţara întreagă, *printr-o presiune morală crescîndă,* derivînd dintr-un sentiment *extrem de puternic încă astăzi,* i-ar seconda.

Eu voi lupta pentru această soluţie. Dar îmi este atît de frică că va triumfa timiditatea şi mai ales indeciziunea aceea stupidă, pe care nici măcar o cauză certă nu o poate explica.

Azi, sînt nespus, nespus de îndurerat la gîndul că Brătianu îşi va desfăşura programul lui aşa cum l-a scris, ... că va proclama pe Mihai rege (ce comedie!), că va instala Regenţa ... că va ţine pe Carol departe chiar şi de la înmormîntarea tatălui său.

Durerea mea nu e numai pentru ţară. *E mult, mult şi pentru Carol.*

Cînd mă gîndesc cu cîtă căldură vorbeşte de ţară, cît de mult trăieşte de departe numai în ambianţa ţării, *cînd mă gîndesc cîtă comoară de bune intenţii, de puritate, de sinceritate* e în sufletul lui şi cînd măsor toată decepţia pe care va avea-o în faţa unor acte de o formă iremediabilă ... mă cuprinde şi mai mult îngrijorarea, mi se întunecă zarea speranţelor".

Din tot acest jurnal, Tătărăscu a dat în facsimil pasajul care începea cu: „Din partea lui Carol" ... şi termină cu ..." „are şi dreptate" şi pasajul care începea cu „Soluţia?" şi termină cu „propaganda directă a partizanilor de-a lungul ţării".

Bineînţeles că nu a reprodus părţile care cuprind caracterizarea regimului liberal şi mai ales aceea în care, vorbind de Brătianu, scriu: „Laşitatea lui îl va trăda; rezistenţa îi va ajunge la capăt!"

Din zgomotosul expozeu al lui Tătărăscu, meritä reţinut însă pasajul în care acesta îşi permite să afirme că în jurul prinţului Carol roieşte o lume interlopă, de samsari etc., atunci cînd, după cum am arătat, nici vorbă nu putea să fie de aşa ceva ...

Insulta adusă prinţului exilat constituia o laşitate. La întrebarea unui ziarist străin dacă prinţul Carol e socotit ca autor sau complice în acţiunea mea, Tătărăscu a răspuns (*Adevărul,* 5 noiembrie): „Fostul principe Carol, *fiind sub jurisdicţie străină,* nu poate fi asociat la acţiunea d-lui Manoilescu." Aşadar, singurul motiv care împiedica guvernul să trimită spre judecare pe fiul regelui Ferdinand ca pe un infractor de rînd era numai un impediment strict juridic!

Carol nu merita atunci prin nimic acest dispreţ; l-a meritat însă cu siguranţă mai tîrziu cînd, călcîndu-şi în picioare propria lui demnitate personală, l-a făcut pe acelaşi Tătărăscu primul său ministru!

Îndată ce documentele tătărăsciene au fost difuzate în ţară, lumea cuminte a avut net impresia că guvernul s-a angajat într-un joc prostesc şi periculos, căci – în afară de grandilocvenţa ieftină şi caţavenciană a acuzărilor subsecretarului de stat – expunerea sa nu conţinuse argumente de o valoare *juridică* care să ducă la condamnarea mea!

Toată presa neliberală era de acord asupra acestui punct şi ridiculiza pe Tătărăscu. Mihalache scria în gazeta lui *Ţărănismul* „Publicarea documentelor face temeinică dovada că guvernul şi-a pierdut cumpătul cu desăvîrşire."

Toate ziarele erau de părere că acţiunea mea se reduce la un *delict de idei* şi invocau precedentul regaliştilor din Franţa şi a partizanilor Kaiserului din Germania, care îşi desfăşurau, liber şi pe faţă, acţiunea lor.

„Ceea ce se pregăteşte nu este decît un proces de intenţii" spunea, sub un articol cu acest titlu, *Adevărul* (6 noiembrie). „Subsecretarul de stat de la Interne este *sub* în toate privinţele", scria Ion Petrovici în *Îndreptarea* (6 noiembrie). -

„Înlocuirea unui regent prin persoana al cărei nume este oprit să-l pronunţe nu ar fi în contrazicere nici cu voinţa regelui Ferdinand, nici cu hotărîrile Camerei din 4 ianuarie şi nici cu Codul penal", spune într-un interviu (*Adevărul,* 6 noiembrie) Vaida Voevod, tranşînd prin aceasta deodată şi chestiunea politică şi pe cea juridică, legată de arestarea mea.

Numai presa liberală era entuziasmată de expozeul lui Tătărăscu. *L'Indépendence roumaine* (5 noiembrie) publica un articol sub titlul „La culpabilité de Monsieur Manoilescu" – ceea ce însemna că guvernul expropria justiţia din dreptul exclusiv de a statua vina unui acuzat. Duca însă mergea şi mai departe, acordînd ziarului *Le Petit Parisien,* din 2 noiembrie, un interviu care începea cu fraza lapidară: *„Condamnarea d-lui Manoilescu nu mai este decît o chestiune de zile"!* ceea ce însemna mărturisirea cinică că *ordine* precise fuseseră date justiţiei militare în acest sens!

Pentru a completa acest frumos tablou al vremurilor, trebuie să amintesc (vezi *Cuvîntul,* 8 noiembrie, precum şi ziarele franceze) că în acelaşi timp guvernul organiza, prin agenţii săi din Paris, o spargere la vila prinţului de la Neuilly, pentru a pune mîna pe scrisoarea adresată de Ion Brătianu prinţului, în ajunul morţii regelui!

Însuşi generalul Averescu, atît de rezervat şi de timid, cînd era vorba de Brătianu, a putut face într-un discurs la Senat (*Neamul românesc,* 8 noiembrie) uluitoarea declaraţie că plecase de la guvern: „Nu pentru că nu mai avea încrederea suveranului, ci pentru că – *mi s-a spus de sus* – pierdusem încrederea şefului Partidului Liberal"; şi mai departe – *„Se spune că între rege şi Brătianu există un cadavru.* Eu nu cred, dar ştiu că se exercita o presiune asupra suveranului." (Eu personal ştiu la ce cadavru face aluzie generalul, dar s-ar înfiora şi hîrtia pe care o scriu dacă aş spune-o. Şi, în orice caz, nu este metoda mea să vorbesc despre lucruri vechi asupra cărora nu pot avea nici o *dovadă* şi nici un element direct de informaţie).

*

În ziua de 7 noiembrie s-a decis să mi se înmîneze, conform procedurii penale, ordonanţa de dare în judecată. În dimineaţa zilei, o maşină a venit să mă ia la Jilava. Am plecat însoţit de timidul maior Eugen Demetrescu, care se purtase de altfel foarte delicat şi la percheziţiile făcute la mine acasă. Un agent de siguranţă s-a aşezat lîngă şofer. Am aflat în urmă că poliţia luase măsuri extraordinare ca să nu fiu cumva răpit pe drum, de către partizanii carlişti!

În realitate, a existat o intenţie de răpire – ba chiar şi mai mult decît atît – dar nu din această parte. Cu cîteva zile înainte de începerea procesului, un domn Cartojan (pe care l-am identificat mai tîrziu ca fiind agent acoperit al Siguranţei) s-a prezentat soţiei mele ca să-i propună, în numele unui grup de carlişti misterioşi, să-mi înlesnească evadarea peste Dunăre, în Bulgaria! Soţia mea a bănuit că guvernul l-a trimis, voind să evite în felul acesta încurcătura în care se punea prin

proces sau – poate şi mai rău – voind să dea cazului prin agenţii Siguranţei, o soluţie mai tranşantă şi mai radicală, care ar fi scutit pe liberali şi de proces şi de persoana mea!

Intram în Bucureşti în dimineaţa rece şi luminoasă de 7 noiembrie, cu sentimentul pe care nu-l are decît un luptător cînd merge la bătălie. Şi nu ca un soldat anonim din războaiele moderne, ci ca un combatant medieval care se duce să-şi înfrunte într-un *tournoi,* la scenă deschisă, adversarii *pe care i-a provocat!*

Erau cîteva luni de cînd nu mai vorbisem în Parlament şi aşteptam ziua mare a întîlnirii din faţa Consiliului de Război, cum aşteptasem cu un an înainte ziua debutului meu în Cameră.

Pe străzile liniştite la ora aceea, mă distram să urmăresc afişele ziarelor de la chioşcuri, toate cu titluri mari în legătură cu procesul Manoilescu! Mărturisesc că publicitatea intensă din ultimele două săptămîni începuse să mă obosească şi aşteptam aproape bucuros ca, după ce va fi trecut încordarea procesului, să mă stabilesc liniştit în închisoarea care mi se rezervase la mînăstirea Cocoş din Dobrogea, unde voiam să-mi reiau viaţa de studiu ...

Cînd am ajuns la Consiliul de Război, sălăşluit în urîta cazarmă de infanterie de pe strada Francmasonă, o îndepărtată amintire mi-a fulgerat prin minte. Erau peste 21 de ani de cînd, la 1906, coboram pentru prima dată în Bucureşti în această cazarmă, cu Liceul meu Naţional de la Iaşi, atunci militarizat, pentru a defila în ziua expoziţiei jubiliare în faţa regelui Carol I.

De altfel, găzduirea mea atunci în cazarmă nu durase decît cîteva ceasuri, căci fusesem repede ridicat cu trăsura ministerială (pe atunci nu existau automobile ministeriale) de vărul meu Dan Bădărău[188], fiul ministrului de Justiţie, şi instalat în vila lor din strada Oţetari.

Ce timpuri frumoase erau acelea şi ce decadenţă a vieţii publice trăda întreaga atmosferă a zilelor pe care le trăiam acum.

Toată ziua de 7 noiembrie – am petrecut-o la Consiliul de Război, discutînd ordonanţa de urmărire cu avocaţii mei. Spre seară m-am întors la Jilava. A doua zi, în cursul dimineţii, au venit să mă vadă generalul Averescu, Goga, Pompiliu Ioaniţescu, însoţiţi de jovialul şi bunul Trancu-Iaşi, care se îndrepta spre mine clătinîndu-se uşor, cu un imens buchet de crizanteme în mînă. Era doar ziua sfîntului Mihail.

Am discutat separat cu generalul şi cu Goga. Generalul, calm şi aproape rece, era preocupat numai de mijloacele juridice care trebuiau valorificate, *dar fără nici o speranţă într-un rezultat bun al procesului.* Goga, stingherit, prudent, calculîndu-şi cuvintele şi mai ales ... angajamentele.

Maiorul Arghir, comandantul închisorii, emoţionat de astfel de vizite neobişnuite, nu ştia cum să repartizeze musafirii în cele două camere ale mele şi în apartamentul lui. Mai avusese dînsul închişi acolo pe colonelul Băgulescu[189] şi pe generalul Cantacuzino-Grănicerul[190], dar niciodată un pensionar al lui nu primise oaspeţi atît de înalţi ...

Dar pentru mine, marea bucurie a zilei a fost alta. După amiază a venit eroica mea Lily[191] cu cei doi copii: Ica, de 7 ani, văzînd şi înţelegînd totul, dar nemărturisind nimic decît prin umbra ochilor care nu se fixau nicăeri cu o lucire de zîmbet: Tuţi, adorabil inconştient la cei 4 ani ai lui, foarte bucuros să poate alerga în faţa casei comandantului într-o altă grădiniţă decît cea de-acasă! De unde la

început apăruseră amîndoi cu nişte figuri sperioase şi neliniştite, cînd au văzut că tăticul se găseşte într-o casă ca toate celelalte şi-au dat drumul voioşiei lor normale şi s-au jucat cu chef în jurul meu şi al soţiei mele, pe cînd noi ne povesteam şi iar ne povesteam.

A fost o zi de neuitat, care mi-a dat iluzia unei excursii de duminică la ţară cu ai mei. Dispăruseră şi comisarii regali şi articolele din cod pe care le buchineam meticulos cînd eram singur şi imaginea obsedantă a Consiliului de Război care mă aştepta peste puţine zile!

Dar cînd, după o zi de încîntare, a venit ceasul plecării, atunci a fost mai greu. Urcîndu-se în maşină, băieţelul a început ca de obicei să distribuie cu autoritate locurile. „Aici stă mămica, aici Ica, aici tăticu." Cînd i-am spus – „Nu puiule, tăticu rămîne aici şi vine mai tîrziu", atunci s-a trezit din iluzia lui, a înţeles şi a început să plîngă.

Portiera Fiatului s-a închis, maşina s-a depărtat în praf pe linia forturilor. Am rămas în picioare privind după ei ... Cînd îi voi mai vedea oare?

Procesul trebuia să înceapă a treia zi, joi 10 noiembrie. Guvernul nu mai avea mintea la altceva. Două măsuri extraordinare veneau să sublinieze şi primejdia pe care o întrezărea şi frica care îi dicta toate mişcările. Întîi, *instituirea cenzurii oficiale preventive pentru toate ziarele, ;* al doilea *depunerea în Parlament a unui proiect de lege draconic care crea delicte şi crime noi din cele mai mici şi mai discrete manifestări, în scris sau în vorbă, împotriva a aceea ce se cheamă „ordinea constituţională".*

Pînă acum fabricasem eu legi; acum se fabricau legi pentru mine. Păşeam, evident, în politică la un stadiu mai înalt.

Un ultim incident a venit să marcheze cele din urmă zile dinaintea procesului. Locotenentul Teodoru[192], văr cu mine, care se găsea chiar înaintea mea în intimitatea prinţului Carol, întorcîndu-se de la Paris cu automobilul, este percheziţionat la frontieră şi arestat. Singurul corp delict este o tabacheră de argint pe care era gravată semnătura prinţului şi a celor care îl înconjurau!

Infinit mai importantă pentru a caracteriza atmosfera este declaraţia făcută de profesorul Iorga despre procesul ce sta să se deschidă: *„Este cea mai mare stupiditate la care am asistat, ca istoric, în istoria omenirii."*

Poate că aşa gîndeau şi observatorii obiectivi din afara ţării. În orice caz, este semnificativ faptul că ministrul Americii la Bucureşti, Culberston, nu a ezitat să-mi depună cărţi de vizită acasă, pe cînd eram la închisoare! Presa a anunţat chiar că mi-a depus cărţi – ceea ce ar fi fost culmea! – la Jilava.

Ionel Brătianu, furios, i-a cerut lui Titulescu, ministru de Externe să pretindă la Washington rechemarea ministrului de la Bucureşti. Titulescu, mai abil, şi-a dat seama că nu e prudent pentru guvern ca incidentul să capete o prea mare publicitate în ţările străine şi ... 'on a étouffé l'affaire"*...

*

În sfîrşit, cum ar fi spus Alecsandri, sosi şi ziua de asalt.

Procesul „aşteptat cu nerăbdare nu numai în toată ţara ci chiar şi în străinătate" (*Dimineaţa,* 11 noiembrie), procesul cu 110 avocaţi şi apărători şi 37 de mar-

* „Afacerea a fost înnăbuşită" (*n.ed.*).

tori, procesul în care trebuiau să apară cei mai de seamă oameni ai actualităţii româneşti, şi să se dezbată nu fapta unui om, *ci dreptatea unei cauze şi soarta unei ţări,* a început în dimineaţa de 10 noiembrie.

Am plecat devreme de la „hotelul" meu din Jilava, cu acelaşi ceremonial ca şi cîteva zile înainte. Dar, de data aceasta Bucureştiul nu mai avea aspectul lui de toate zilele. Patrule circulau în toate părţile; cu mult departe în jurul Consiliului de Război, toate străzile erau golite. Cînd am intrat în curtea cazărmii totul era pustiu ; numai jandarmii generalului Nicoleanu animau peisajul.

Generalul Nicoleanu mă primeşte la coborîrea din maşină, politicos, surîzător, afabil, cum mă primea cînd eram ministru la 10 mai! Îmi spune că a văzut pe soţia mea în ajun şi că să nu am nici o grijă de ea. În timpul acesta, sala se umpluse cu privilegiaţii admişi să participe la dezbateri.

*

Din toţi apărătorii*, numai 30 aveau *dreptul de intrare*, iar dintre ziarişti numai 10 români şi 10 străini. Ca o culme a cruzimii nici o femeie nu fusese admisă în sala de şedinţă!

Ca avocat tehnician: I. Gr. Perieţeanu[193].

Pe deasupra, potrivit codului justiţiei militare, aveam şi un apărător din oficiu, un locotenent tinerel, Oreste Dobrotescu, care nu sufla, de intimidat ce era, că se află lîngă generalul Averescu, Iorga şi ceilalţi...

La ora 9 îşi făcea intrarea cu gravitate Curtea, preşedinte – colonelul Vlădescu, membri: maiorii Chirculescu şi Victor Precup, căpitanii Traian Ursu şi Ion Tănăsescu.

Preşedintele ordonă, după ritual, să se introducă acuzatul, dl. inginer M. Manoilescu. Eu mă găseam într-un birou destul de apropiat, aşteptînd. Un maior intră să mă învite.

În clipa cînd păşesc în sala de şedinţă, apărătorii toţi – fără să fi fost înţeleşi dinainte – se ridică în picioare, ca la armată cînd soseşte superiorul. Emoţie... Preşedintele intervine încurcat: „Vă rog, domnilor, nici o manifestaţie". Eu salut curtea cu o înclinare din cap şi zîmbesc stăpînit apărătorilor.

Procesul, în loc să înceapă dramatic, debutează pur juridic. Şedinţa întreagă este consacrată incidentelor. Apărarea dezvoltă un incident de importanţă politică, arătînd nevalabilitatea stării de asediu în baza căreia eu eram trimis în faţa unei instanţe militare, întrucît, prin însăşi legea de la 14 august 1916, din ajunul războiul, starea de asediu nu putea dura decît pînă la restabilirea păcii europene!

În argumentare, avocaţii invocă şi faptul – care face mare impresie – că, datorită şi străduinţelor mele, Basarabia este recunoscută pe plan internaţional ca alipită de plin drept la România şi, ca atare, noi nu mai sîntem în stare virtuală de război cu Rusia.

Incidentul este respins de curte cu trei voturi contra două, ceea ce face o mare senzaţie, fiindcă marchează o surprinzătoare autonomie de gîndire din partea judecătorilor militari.

---

* Din Partidul Poporului : generalul Averescu, Trancu-Iaşi, Osvald Teodoreanu, Alexandru Oteteleşanu, Constantin Bucşan, Anibal Teodorescu, Ştefan Meitani, Petre Pogonat, Aurel Baciu, Stan Ghiţescu, Omer Popovici, colonel Savian Bădulescu, C.C. Brăescu, colonelul Homoriceanu, Ştefan Vayas, colonelul Ghenciu şi alţii

Din Partidul Naţional-Ţărănesc : Ion Mihalache, Pompiliu Ioaniţescu, Grigore Iunian, Eduard Mirto, Mihail Răutu, Ionel Lugojeanu.

Din Partidul Naţionalist : profesorul Iorga, Gheorghe Taşcă, Ion Sîngeoriu.

Din Mişcarea Naţionalistă : Valeriu Pop, colonelul invalid Ştefan Zăvoianu şi Emil Vasiliu-Cluj.

Dintre ofiţerii de rezervă, foşti în activitate : generalul Victor Miculescu, generalul adjutant Gherculescu, colonelul invalid Teiuşanu, colonelul Ciulei şi alţii.

Dar, această hotărîre la limită nu a rămas fără urmări. După suspendarea şedinţei de dimineaţă, Brătianu, alarmat, a chemat la el pe ministrul de Război, generalul Angelescu[194] şi acesta pe generalul Popescu-Sanitarul, comandantul Corpului II de armată. Cei cinci judecători au fost invitaţi să se prezinte acestuia.

Am ştiut mai tîrziu, de la maiorul Precup, tot ce s-a petrecut acolo. Ofiţerii judecători au intrat în cabinetul generalului, bătînd călcîile şi aliniindu-se în front după grad, în frunte cu colonelul Vlădescu. Generalul a venit la ei foarte afabil, le-a strîns mîna îndelung şi apoi a început un discurs – morală, în care siguranţa patriei, pericolul bolşevic, uneltirile iresponsabililor din afara, onoarea militară şi toate celelalte formule grave au fost puse la contribuţie în chip incorect, dar cu sublinieri foarte apăsate ...

Concluzia lui a fost că ceea ce s-a petrecut e foarte grav şi că *condamnarea mea trebuie să se facă, nu cu majoritate,* ci cu unanimitate, căci dacă – cum s-a petrecut cu primul incident – doi ofiţeri er fi împotriva condamnării, *atunci ţara şi străinătatea vor putea deduce, cu drept cuvînt, că 40% din armată este pentru prinţul Carol!* Dacă ar fi ştiut Popescu ce imprudentă avea să se dovedească mai tîrziu această interpretare!

A doua zi dimineaţa vineri 11 noiembrie, altă şedinţă şi alt incident. Întîi se ridică de către apărare obiecţiunea că eu nu pot fi judecat după articolele 78 şi 80 din Codul Penal, fiindcă aceste articole nu sînt prevăzute între cele a căror aplicaţie o face justiţia militară. Dar incidentul este respins, de data aceasta cu patru voturi contra unu.

Tot aşa a fost respins şi al treilea incident, privitor la incompetenţa Consiliului de a examina un delict politic şi al patrulea, privitor la locul în care s-a comis delictul şi la controversa dacă eu nu eram justiţiabil de Consiliul de Război din Braşov sau de cel din Bucureşti.

În fine, şedinţa de după amiază a început cu examinarea cererii de punere în libertate a mea în timpul procesului, care a fost respinsă cu unanimitate, consiliul neavînd calitatea să decidă.

În sfîrşit, în aceeaşi după amiază a început procesul propriu- zis, prin ceea ce se cheamă interogatoriul acuzatului.

Pînă în ultimul moment, oamenii inteligenţi din ţară credeau că guvernul va găsi o ieşire, aranjînd desesizarea Consiliul de Război pentru motive juridice, amînînd – sine die – procesul în faţa instanţelor civile, eliberîndu-mă pe mine şi ... făcînd uitată întreaga chestiune.

Respingerea tuturor incidentelor închidea această speranţă şi bătălia începea în plin. Mai mult, în afară de frontul principal al sălii de consiliu, lupta urma vie în afară. Guvernul publica o broşură răspîndită în sute de mii de exemplare, conţinînd toate actele oficiale ale renunţării prinţului.

Şi totuşi nici măcar străinătatea, care putea fi mai uşor minţită din cauza necunoaşterii împrejurărilor de la noi, nu socotea că agitarea chestiunii Carol este spre folosul cuiva!

Astfel, redactorul lui *Daily Telegraph,* Maurice Gevothwohl, adresa *Universului* (12 nov.) o scrisoare constatînd că,discuţia asupra situaţiei personale a exprinţului Carol *face, pentru moment, un mare rău reputaţiei şi intereselor României în străinătate.*

Mărturisirea era cu atît mai interesantă cu cît autorul se declara împotriva prinţului!

În orice caz „l'affaire Manoilescu'' continua să ţină afişul în presa străină, nu numai sub forma nenumăratelor reportaje, ci şi în mari articole editoriale. „La question dynastique en Roumanie'' era tratată într-un articol cu acest titlu, bineînţeles în mod favorabil lui Ionel Brătianu, în *Le Temps,* din 28 octombrie! Proble-

ma politică şi dinastică a României era examinată în *Corriere della Sera,* din 6 noiembrie etc.

Cît despre dezbaterile propriu-zise ale procesului, ele luau zilnic cîte trei coloane în marele ziare italiene şi, în general, un loc destul de mare în presa franceză, german şi engleză.

Dar, dintre toate vocile din presă, din ţară şi din străinătate, Iorga găsea, ca totdeauna, cuvîntul cel mai potrivit şi făcea asupra procesului o apreciere care era în acelaşi timp şi un pronostic (*Neamul românesc,* 13 nov.): „Instinctul drept al acestui neam va fi aspru, foarte aspru, pentru oamenii care, ca să-şi ducă la capăt răzbunările, au adăugat ţării o grijă mai mult"

*

Ceea ce ar fi trebuit să constituie de fapt un interogatoriu, la mine a fost un discurs. Curtea nu mi-a pus întrebări, avocaţii nu m-au întrerupt decît doar prin mici incidente cu comisarul regal, aşa încît eu am putut să-mi dezvolt apărarea mea ca o expunere continuă şi organic închegată, după toate regulile artei.

Cînd mi s-a dat cuvîntul şi m-am ridicat în picioare în faţa măsuţei mele modeste, pline cu notiţe şi documente, aveam sentimentul că sînt la o tribună înaltă şi solemnă, de unde pot vorbi ţării cu o autoritate pe care n-o avusesem niciodată. Căci, prin deosebire de toate discursurile oamenilor politici, asupra cărora pluteşte veşnic în sufletul auditoriului întrebarea *în ce măsură sînt sincere, la mine însuşi locul de unde vorbeam excludea chestiunea dacă cred cu adevărat în cauza pe care trebuia s-o prezint!* Această superioritate, unică pentru un orator, am lăsat-o să lucreze singură asupra sufletelor, fără relevări, fără sublinieri, fără aluzii.

Cînd am rostit primele cuvinte, era în sală o tăcere şi o emoţie care – dacă astfel de calificări nu ar fi azi toate uzate – s-ar putea numi de un înalt dramatism.

Am început prin a spune – şi aceasta ca o mărturisire sinceră, iar nu ca o *captatio benevolentiae** – că dacă trebuie să apar în faţa unei instanţe de judecată, atunci eu, prin deosebire de apărătorii mei, *sînt fericit că aceasta este una militară, iar nu una civilă.* Căci faptele care mi se atribuie au la baza lor numai mobile de ordin moral. Or, aceste mobile, care ţin de dezinteresare, de abnegaţie, de patriotism, de curaj al părerilor şi al sentimentului, nimeni nu le poate aprecia mai bine decît un tribunal militar.

„Nu voi apare ca să mă apăr şi să mă dezvinovăţesc. Sînt căpitan de rezervă şi mă socotesc în faţa unui juriu de onoare, în care aştept de la superiorii mei, de la camarazii mei, să aprecieze valoarea morală a atitudinii mele".

Intrînd în fond, am examinat rînd pe rînd punctele de acuzare din ordonanţa definitivă care enumeră: „fapte foarte puţine, intenţiuni poate mai multe, *pentru care nu voi veni să mă apăr înaintea Dvs."*

Nu mai prezintă nici un interes astăzi să mă opresc asupra părţilor circumstanţiale din această zisă apărare, *în care mă apăram de orice, dar numai de intenţia de a fi voit să-l ajut pe prinţ ca să devină rege sau regent, nu !*

Interesează însă să reţin *tezele politice ale cuvîntării mele.* Întîi, adversitatea principială împotriva Regenţei. *„Regenţa este, în dezvoltarea istorică a unei dinastii, un hiatus, o discontinuitate."* La Regenţă se recurgea acum cîteva veacuri, *cînd ideea regenţei nu se găsea* în alăturarea periculoasă de astăzi cu ideea republicană ... Voi spune gîndul meu pînă la capăt. *Eu mă tem – şi evenimentele din urmă parcă îmi dau dreptate – mă tem de republică în România.* Şi, făcînd aluzie directă la Ionel Brătianu, continuam: „Acei, care au dorinţa adevărată a menţinerii

* A căuta să obţină (cîştige) bunăvoinţa (*n.ed.*).

monarhiei, sînt pe drept cuvînt neîncrezători faţă cu cei care vor să apară azi drept cei mai vajnici apărători ai ei''...

„Convingerea prinţului este că în România se urmăreşte republica. Nu vreau să spun de cine şi cum.''

După ce am arătat că prinţul nu respinge ideea de a intra, eventual, în Consiliul de Regenţă, am demonstrat – ceea ce-mi era foarte uşor – *că nici Constituţia, nici alt impediment legal nu stăteau în calea alegerii prinţului ca regent* şi apoi am examinat juridic caracterul actului de la 4 ianuarie, *dovedind că acest act poate fi anulat, iar prinţul proclamat rege, printr-o lege ordinară!*

În sprijinul tezei mele, am atacat pe Ionel Brătianu (eu, de pe banca acuzaţilor, acuzam pe marele potentat al ţării), arătînd că dînsul, care se înfăţişează drept un loial apărător al Constituţiei *este cel care a călcat Constituţia Vechiului Regat,* provocînd la 1922 alegerea unor Adunări Constituante, fără ca Parlamentul anterior să fi hotărît prin lege deschiderea procedurii de modificare a vechii Constituţii...

Trecînd la persoana prinţului, am spus, între altele: „Nota dominantă a prinţului este demnitatea şi mîndria. *El nu poate apare şi nu vrea să apară ca un solicitant la Tron.* Mărturiile în această privinţă sînt unanime.''

„Toţi cei care au vorbit cu prinţul ştiu că el nu vine decît dacă ţara îl vrea, *numai pe căile legale şi numai cu unanimitatea partidelor.''*

„În discuţiunile avute cu el, noi cei din jurul lui ajungeam cîteodată la unele izbucniri împotriva Partidului Liberal; însă, cu un calm admirabil, prinţul ne oprea totdeauna să înaintăm pe acest teren al încriminării contra unuia din partidele politice care constituie o realitate în această ţară.''

„Nu este dar nici o mirare că declaraţiile prinţului din ziare sînt aşa cum sînt. Prinţul este senin şi imparţial *El nu are nici duşmani şi nici prieteni; este liniştit şi priveşte din înălţime toate problemele. Cînd îl auzi vorbind, ai înainte imaginea însăşi a Suveranităţii.''*

Descriind acţiunea mea concretă, am ajuns la momentul în care trebuia să apară ziarul *Crai Nou.* Pentru ca să ilustreze concepţia mea politică generală, am încercat să citesc primul articol din acest ziar. Comisarul regal s-a opus, pe motiv că articolul fusese interzis, ca şi ziarul însuşi, de către guvern; apărarea a intrat în luptă cu dînsul pînă s-a ajuns la o tranzacţie şi anume ca eu să citesc articolul, dar numai în şedinţă secretă.

Redau mai jos acest articol în întregime, *pentru că exprimă sintetic situaţia politică de la data aceea precum şi credinţa mea.*

Merită însemnat că în timpul lecturii a intrat pentru prima dată în sală, luînd loc pe banca apărării, generalul Averescu. Cînd bătrînul erou al războiului a deschis uşa, toţi cei din sală, afară de judecători, s-au ridicat respectuoşi în picioare ...

CREDINŢA NOASTRĂ

Ziarul nostru nu prezintă o întreprindere. El înseamnă o credinţă.

În jurul acestui ziar stau o seamă de oameni destul de maturi pentru a-şi fi însemnat un loc în viaţa intelectuală a ţării, dar încă destul de tineri pentru a-şi fi păstrat cultul idealurilor.

Crai Nou este izbucnirea celei mai adînci şi mai curate dureri: durerea de a vedea ţara oprită în loc pe calea întăririi şi prosperităţii.

Nu se poate tăgădui – şi noi vom dovedi-o cu perseverenţă şi metodă – că România cea nouă este astăzi, în ceea ce priveşte viteza cu care merge spre mai bine, cea din urmă ţară din întreaga Europă.

Această recunoaştere este condiţia şi începutul oricărei îndreptări. Nu putem să mai trăim în minciuna optimistă în care se complac cei răspunzători de această stare ...

De la războiu încoace nu am făcut nimic esenţial pentru întărirea noastră.

În ordinea materială nu am refăcut şi nu am construit aproape nimic. Nu am pus pe baze sănătoase nici o ramură de producţie şi – ceea ce culminează deprimarea economică – nu am dat încă ţării o monedă.

În ce priveşte statul, nu am îngrijit nici armata, nici biserica, nici şcoala. Birocraţia neplătită se lasă să alunece pe panta corupţiei, ruinînd ideea de autoritate, iar magistratura este tîrîtă în noroiul falsurilor electorale.

În sfîrşit, în afară de graniţe, situaţia ţării este mai grea ca oricînd.Jignind pe foştii aliaţi printr-o desconsiderare totală a mentalităţii şi principiilor lor – ferindu-ne de a relua după exemplul însuşi al acestor aliaţi, raporturi normale cu foştii inamici – nerezolvînd pînă azi în mod normal problema raporturilor cu Răsăritul,v_U,tem azi într-o stare de cumplită izolare care ne face să simţim cum ne apasă cu fiecare zi mai mult indiferenţa şi ostilitatea tuturor.

Dar, toate aceste lipsuri şi scăderi ar fi putut fi învinse, dacă în cursul celor nouă ani de la Unire încoace s-ar fi făcut, aşa cum era firesc, apropierea sufletească a tuturor provinciilor faţă de noul stat românesc. În loc de aceasta, avem o stare dureroasă de neîncredere şi, pe alocuri, chiar de ostilitate faţă cu statul cel nou.

Fiecare zi care trece duce la slăbirea a ceea ce e mai esenţial pentru existenţa noastră: coeziunea sufletească. Şi ca un simbol al dezagregării morale, oamenii reprezentativi ai ideii naţionale din trecut – în vechiul Regat ca şi în noile provincii – stau departe de răspunderea statului, înlăturaţi cu o perseverenţă demnă de cei mai mari duşmani ai României.

Unde stă întreaga răspundere a situaţiei de azi, cu tot ceea ce pregăteşte îngrijorător pentru mîine?

Ea stă numai în regimul politic care ne-a fost impus de la războiu încoace.

În România nouă n-am avut decît un singur regim politic:regimul personal al d-lui Ionel Brătianu.

O guvernare de cîteva luni a Partidului Naţional şi două scurte guvernări sub control liberal ale dlui general Averescu – toate trei incontestabil mai bune şi ca tendinţe şi ca realizări interne şi externe decît guvernările liberale – nu pot modifica caracterul de dominaţie continuă a Partidului Liberal."[*]

Regimul personal al dlui Ionel Brătianu este – după toate clasificările admise de istorie – un regim de dictatură.

Pentru o dictatură îi lipseşte doar frumuseţea de atitudine a curajului personal; dl. Brătianu ordonă să se fure urnele şi îşi constituie astfel parlamente care să-i acopere răspunderea. Am vorbit cu respect de o dictatură constructivă şi binefăcătoare. Dl. Ionel Brătianu ne oferă însă dictatura dezagregării morale a ţării, iar dl. Vintilă Brătianu dictatura sărăcirii ţării.

Sub aparenţa consolidării şi organizării, se ruinează instituţiile care garantează însăşi existenţa politică a ţării.

Pretinzînd că vrea să întărească aşezămîntul politic al statului dl. Brătianu a făcut o nouă şi perfect inutilă Constituţie, pe care cel dintîi a călcat-o prin alegeri măsluite, semănînd în masele poporului amărăciune şi ura împotriva statului.

---

* Date fiind condiţiile în care autorul şi-a redactat Memoriile (vezi „Nota asupra ediţiei") considerăm necesare următoarele precizări cu privire la succesiunea guvernelor ţării în intervalul istoric dintre decretarea Unirii (Alba Iulia 1 dec. 1918) şi sentinţa în procesul M. Manoilescu (16 nov. 1927).

I.I.C. Brătianu : 1 dec., 1918 – 25 sept., 1919 ; *Arthur Văitoianu* : 25 sept., 1919 – 5 dec., 1919 ; *Alexandru Vaida-Voevod :* 5 dec., 1919 – 13 mart., 1920 ; *Alexandru Averescu* : 13 mart., 1920 – 17 dec., 1921 ; *Take Ionescu :* 17 dec. 1921 – 19 ian., 1922 ; *I.I.C. Brătianu ;* 19 ian., 1922 – 30 mart., 1926 ; *Alexandru Averescu :* 30 mart., 1926 – 5 iun., 1927 ; *Barbu Stirbei :* 5 iun., 1927 – 21 iun., 1927 ; *I.I.C. Brătianu :* 21 iun., 1927 – 24 nov., 1927. (*Istoria lumii în date,* Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1969) (*n.ed.*).

Pretinzînd că vrea să asigure dinastia, dl. Brătianu i-a coborît prestigiul şi a aruncat-o într-o instabilitate care nu va înceta decît în ziua cînd normalitatea îşi va lua dreptul ei.

Dictatura de astăzi primejduieşte unitatea neamului; azi pe cea sufletească, mîine pe cea politică. Doborîrea ei trebuie să fie gîndul tuturor acelora care doresc păstrarea şi întărirea României.

Nădejdea cea mai mare o punem în generaţia celor tineri. Ea va reuşi să mişte şi pe cei dinaintea lor, care pînă azi au păcătuit beneficiind din bunurile dictaturii, fie în mod direct, fie în forma ipocrită a unei false opoziţii.

Noi voim să creăm în această ţară un nou spirit public, bazat pe probitate şi intransigenţă în aplicarea principiilor statului român, democrat şi naţional.

Instituţiile fundamentale ale acestei ţări trebuie sau înlocuite sau respectate; a le păstra ca ficţiuni legale şi a le călca în picioare, este o crimă care zdruncină ideea de stat.

Avem votul universal. Nici unul din actualii dictatori nu a îndrăznit să-l renege faţiş, nici unul n-a profesat teoria „minorităţilor conştiente", care ar avea dreptul să conducă ţările împotriva voinţei lor; toţi pretind că se sprijină pe asentimentul poporului, atunci cînd alegerile încep totdeauna prin violenţe pentru a sfîrşi prin falsuri ...

Să lăsăm votul universal să funcţioneze. Să nu ne mai batem joc de ţară. De teama pericolelor imaginare ale libertăţii votului, să nu mai riscăm pericolul real al anarhizării de sus şi a înstrăinării sufleteşti a provinciilor noi.

În lupta noastră, înţelegem să fim alături de toţi oamenii de bună credinţă, de toţi cei puri pe care nu-i stăpîneşte nici oportunismul, nici frica. Noi nu mărturisim doar credinţa unei minorităţi, ci a ţării întregi.

Oamenii politici şi ceilalţi oameni reprezentativi ai ţării ne vor găsi alături de ei de cîte ori vor arăta intransingenţă rectilinie în faţa dictaturii de azi.

Ei nu vor avea duşmani mai neîmpăcaţi decît pe noi, în ziua cînd vor alerga pe căile compromisului.

Ţelul nostru este înlocuirea regimului de azi, cu garanţia că un asemenea regim nici n-ar mai putea vreodată, din orice altă parte, să renască.

Viaţa politică a ţării trebuie să se desfăşoare pe principiul echilibrului între partide, Partidul Liberal urmînd să fie redus la rolul lui limitat de reprezentant al unei mici părţi din burghezia ţării. Rolul de arbitru politic deţinut astăzi de Partidul Liberal, trebuie să treacă – cum cere normalitatea constituţională – în altă parte. De aici a început dezechilibrul; aici trebuia să înceapă normalitatea.

Pentru aceasta trebuie însă să punem capăt ficţiunilor. Nu era destul ficţiunea constituţională, avem acum şi ficţiunea suveranităţii. Pe amîndouă le datorăm dlui Ionel Brătianu.

Amîndouă sînt departe şi de înţelegerea şi de sufletul ţării. Sufletul ţării e în altă parte. El năzuieşte spre un ţel viu care înseamnă: normalitatea, tradiţia, dreptul.

Iată de ce pornim cu încredere cu acest dintîi număr al ziarului nostru.

Crai Nou înseamnă presimţirea unei alte ere, înseamnă credinţa noastră că ţara va şti să-şi facă o soartă nouă, o soartă vrednică de dînsa.

Ceasul nostru vine.

După terminarea şedinţei secrete, ziariştii şi publicul au revenit în sală, iar eu mi-am reluat firul.

Am arătat cum, cu multă vreme înainte (ziarul *Politica*, 13 oct. 1927), anunţasem convingerea mea că printul va reveni în ţară „cu trenul regal". M-am apărat de acuzarea de neseriozitate pe care mi-au adus-o unii răutăcioşi din presă,

declarînd că dacă aş fi urmărit în adevăr readucerea prinţului prin mijloace *revoluţionare,* atunci mi-aş fi ales altfel mijloacele şi nu aş fi întrebuinţat cifrul copilăresc şi naiv care mi s-a trimis de la Paris. Am protestat violent împotriva insinuărilor din actul de acuzare că aş fi negat la instrucţie unele fapte ale mele, pe care nu le-aş fi recunoscut decît după ce fuseseră dovedite de Siguranţă ...

De altfel, toată cuvîntarea mea e plină de note ofensive, parcă aş fi vorbit în Parlament. „De cînd am dezvăluit în Cameră faimosul deficit de trei miliarde şi jumătate a dlui Vintilă Brătianu, a început asupra mea lupta de exterminare, întîi pe cale politică, *azi pe cale judiciară ... Dacă dl. Vintilă Brătianu nu ar fi fost aşa de îndîrjit împotriva mea, aş fi mers oare la Jilava?''*

Îngăduindu-mi din cînd în cînd să fiu şi subiectiv, după ce am dat o scurtă privire asupra lucrurilor pozitive săvîrşite de mine pînă atunci, am continuat astfel:

„Cum am ajuns atunci aci pe banca acuzării? Am ajuns tot prin dragostea pentru ţară. Eu sînt un om nemulţumit, *un om chinuit de o nemulţumire cu atît mai adîncă cu cît este mai impersonală şi mai dezinteresată.*

În adevăr, la vîrsta mea pot spune cu mîndrie: Am un nume în România. Mi-am făcut prin muncă şi o situaţie materială care îmi asigură independenţa. *Pentru mine însumi nu am nimic de cerut.* Şi totuşi sînt un nemulţumit. De ce? Fiindcă, după părerea mea, în România de astăzi nimic nu mai merge bine.

România este clădită pe urma unor sacrificii imense, dar şi pe principiul naţionalităţilor. Acest principiu ne dă însă obligaţia *de a demonstra că românimea strînsă la un loc poate să lucreze pentru civilizaţia şi pentru cultura omenirii mai bine decît atunci cînd era divizată sub atîtea stăpîniri.* Aceasta este demonstraţia pe care lumea întreagă o aşteaptă de la noi? este examenul nostru în faţa lumii civilizate.

Cum trecem acest examen?

La această întrebare am răspuns descriind starea ţării şi – în cuvinte acoperite – *starea armatei care îl îngrijora pe prinţ, după cum mă îngrijora şi pe mine.*

Uitînd apoi, intenţionat, că sînt acolo numai un acuzat, am luat atitudinea şi tonul acuzatorului. Care este cauza acestor triste stări de lucruri? Cauza este numai continua dominaţie a unui singur partid împotriva tuturor celorlalte. Este un dezechilibru politic, care face imposibilă cooperarea forţelor naţiunii.

Căci cine menţine în mod normal echilibrul dintre partide? *Regele.* El este extremul arbitru. *De aceea este necesară o suveranitate puternică,care să ştie să menţină acest echilibru.* Un suveran slab îl compromite, un suveran tare îl restabileşte.

Prin acţiunea mea am înţeles să întăresc dinastia. Aceasta a fost credinţa mea. Oamenii egoişti pot pregăti republica. *Şi o pregătesc.* Republica la noi ar însemna sau anarhie sau o tiranie nesfîrşită în care nimeni nu ar mai putea reîndrepta balanţa.

La noi echilibrul social şi politic nu se poate baza decît pe acea autoritate necontestată pe care numai regele o poate da. De aceea, cînd sînt acuzat că am vrut să aduc în ţară anarhia, *mă gîndesc de multe ori dacă aceste acuzaţii care mi se aduc mie şi aceste articole de cod care mi se invocă mie, nu ar trebui să privească pe alţii aşezaţi azi sus de tot.*

În sală tăcerea se făcuse şi mai adîncă. Avocaţii mei gîndeau probabil: cum poţi să scapi oare pe un acuzat care se apără iritînd cu fiecare nou cuvînt, *pe marele absent care dirija din umbră procesul şi rezultatul lui?* Dar eu continuam conştient de agravarea situaţiei mele de acuzat, preocupat numai de cauza pe care aveam acum un mare şi ultim prilej să o servesc, înainte de a fi imobilizat printr-o lungă condamnare ... Cu aceeaşi francheţă însă, cu care atacasem pe Brătianu, îmi arătam şi părerile mele despre prinţ, în termeni de o mare preciziune, care la *lu-*

mina eşecului de mai tîrziu a domniei lui Carol capătă un înţeles şi mai semnificativ. Spuneam astfel că „fără a voi să fie jignitor pentru prinţ, vreau să accentuez un lucru esenţial. *Prinţul Carol nu a reprezentat pentru mine un scop în sine.* Eu consider că un om – oricît de mare ar fi el şi oricît de sus ar sta – nu poate cere ca o ţară să fie pusă în serviciul lui. Dar orice om trebuie să se pună el în serviciul ţării. „Ţara" cu Ţ mare. De aceea, eu i-am declarat prinţului: „Alteţă regală, problema alteţei voastre se pune fiindcă dinastia este astăzi slăbită. *Dacă astăzi am fi avut un rege legitim major, nimănui nu i-ar fi trecut prin gînd să pună această problemă."*

Iată cum interesul meu pentru prinţ este în funcţie de interesul meu pentru ţară şi cum derivă în primul rînd din grija mea pentru dînsa. Şi astfel pentru mine problema prinţului nu este o problemă de oportunism politic. Eu nu am avut aceste păreri acum, pentru că am intrat în opoziţie! *Eu am simpatizat cu prinţul şi cînd eram la putere,* cînd eram membru în guvernul dlui general Averescu.

În continuare, am povestit, fără să-i dau numele, că Ştirbei în ziua de 1 octombrie a căutat să mă ameninţe şi să mă corupă, pentru a mă face să renunţ la ataşamentul meu pentru prinţ. Oferta lui era să fiu trimis ministru plenipotenţiar la Berlin sau Roma!

Drept răspuns, am plecat la Paris. Dacă eram din altă stofă aş fi fost astăzi ministru plenipotenţiar. Aşa, am ieşit azi dintr-o închisoare, pentru ca mîine să intru în alta.

Dar, cînd de acum înainte va fi să privesc cerul ţării mele prin zăbrele voi avea totuşi o singură mîngîiere; *aceea că nu am ales drumul onorurilor, ci drumul onoarei.*

Înţelegeţi bine deci lupta împotriva mea. Orice mare ură porneşte dintr-o mare decepţie. S-a zis că în mine se urmăreşte *ideea;* dar desigur se urmăreşte şi *omul.* Dl. Ion Brătianu mă urmăreşte pentru comentariile îndrăzneţe pe care le-am făcut, în scris, pe marginea interviului său din *Le Figaro* ... Dl. Vintilă Brătianu mă urmăreşte fiindcă am arătat ţării deficitele ascunse şi dezastrele financiare cu care a înzestrat ţara.

Cu toate întreruperile pe care mi le făcea preşedintele pentru a mă opri să vorbesc prea mult despre prinţ, am reuşit să schiţez istoricul legăturilor mele cu el şi mai ales istoricul renunţării lui la drepturi, cu detalii pe care în parte le-am dat (cu reproduceri din această cuvîntare) mai înainte, cînd am vorbit de evenimentele de la 4 ianuarie.

Ajungînd la această epocă sinistră din viaţa prinţului, am continuat astfel: „A venit în urmă catastrofa. La început n-am înţeles nimic. Ţării nedumerite i se puneau înaintea ochilor „documente". Eu însă mi-am amintit de versul scris de Rostand[195] la mormîntul ducelui de Reichstadt[196], fiul lui Napoleon[197].

„Dors, ce n'est pas toujours la l'égende qui ment."

*„Un rêve est moins trompeur parfois qu'un document".**

Şi eu credeam visul meu mai adevărat decît documentele!

Dar, fiindcă era vorba de documente, am scos şi eu documentul meu: scrisoarea regelui Ferdinand din ajunul morţii, prin care cerea revenirea lui Carol.

Textul scrisorii regelui Ferdinand către Ion Brătianu

Sinaia, iulie 192-

Scumpul meu preşedinte de Consiliu,

Simţind sfîrşitul meu apropiat, gîndul meu e stăpînit de grija măririi ţării căreia i-am închinat toată viaţa.

---

* „Dormi, nu întotdeauna legenda este aceea care minte."
„ Uneori un vis e mai puţin înşelător decît un document." (*n.ed.*).

În aceste clipe, sufletul meu este plin de îngrijorare, gîndindu-mă la noua ordine ce aţi înfăptuit, prin îndepărtarea de la Tron a iubitului meu fiu Carol, crescut şi pregătit pentru slujba de Domnitor.

Cred, după un an şi jumătate de adîncă chibzuire, că această hotărîre nu poate asigura liniştea şi propăşirea scumpei mele ţări. Nădăjduiesc că înţelepciunea Dvs. de sfetnic al Tronului vă va hotărî să reveniţi la vechea ordine, singura în stare de a asigura ţării dezvoltarea ţării şi consolidarea ei.

Scriu această ultimă a mea dorinţă cu încrederea în dragostea D-voastră pentru neam şi pentru ţară şi rugînd cerul să binecuvînteze poporul şi pe fiul meu Carol căruia îi urez domnie rodnică şi glorioasă.

Primiţi scumpul meu Preşedinte de Consiliu, expresiunea sentimentelor mele afectuoase.

ss/Ferdinand R.

Am citit scrisoarea fără grabă, cu un ton potolit şi grav,cum se cuvine să citeşti numai Evanghelia sau spovedaniile unui muribund ... Cu o mare stăpînire am putut să rezist pînă la capăt ca să nu plîng. Dar sala – care nu avea de ce să-şi impună această tărie – şi-a dat drumul ...

Cînd am terminat, apărătorii şi auditorul erau cu ochii umezi. Cei doi căpitani din Consiliu, încă tineri, se frămîntau nervos pe fotolii şi căutau să ascundă ceea ce toată lumea văzuse în ochii lor.

Dar încercarea sensibilităţii sălii era abia la început. Căci acum mă îndreptam spre sfîrşitul cuvîntării. „Domnilor, acestea sînt faptele care au smuls din sufletul meu ceea ce se numeşte acţiunea mea. Este la mijloc nu numai nedreptatea făcută *unui om,* deşi o ţară se poate ridica pentru un singur om nedreptăţit, cum s-a întîmplat în Franţa pentru un biet Dreyfus[198]. Ci este ţara însăşi.''

Preocuparea prinţului cea mai mare este cum ar face ca, dacă s-ar întoarce în ţară, România să nu intre într-o serie de răzbunări politice şi cum ar face ca oamenii să revină la pace şi înfrăţire...

Eu sînt unul din acei care am văzut de aproape, nu ambiţiile lui ci dorul lui de ţară! În ziua cînd a împlinit 34 ani i s-au adus două urne cu pămînt din ţară. Şi a plîns!

Înainte de moartea regelui a întîlnit la un restaurant un lăutar român care l-a întrebat: „Alteţă Regală ce doriţi să vă cînt? Prinţul i-a răspuns: Numai un singur cîntec: Cărăruie, cărăruie, care duci la Bucureşti.''

Cînd am ajuns aici, nimeni, dar absolut nimeni în sală n-a putut să-şi mai reţină lacrimile.

„Am fost adus înaintea Dvs. ca să fiu judecat. Acei care m-au trimis vor să mă pedepsească pentru ideea care trăieşte în mine, pentru dorul meu de binele ţării, pentru revolta din sufletul meu pentru visurile mele.Şi nu pentru că aceste visuri sînt ale mele, *ci pentru că ele sînt ale ţării întregi, pe care o simt în această oră cu mine.*

În clipa aceasta am totuşi o bucurie. Mă bucur de a fi făcut dovada dragostei mele faţă de ţara mea. Căci nu este destul să dai ţării ofranda muncii, a talentului şi a inteligenţei tale, ca să-i dovedeşti dragostea ta, trebuie să-i dai – şi eu i-am dat în această clipă – ceea ce sfinţeşte un sentiment şi o credinţă: *ofranda suferinţelor tale.*

Onorat Consiliu, *eu nu cred posibilă o sentinţă a Dvs. care ar stabili că, convingerea este o crimă şi că sentimentul este un delict.* Dar, oricare ar fi hotărîrea Dvs., vă rog să credeţi că o spun din adîncul sufletului meu – eu voi striga cu aceeaşi căldură: *Trăiască Armata Ţării.''*

În tăcerea sălii, m-am aşezat la măsuţa mea, extenuat. Preşedintele, emoţionat şi el, neştiind ce să spună, s-a adresat către mine cu un deplasat: „Vă mulţumesc!''

Şedinţa s-a suspendat. Apărătorii mei au alergat să mă îmbrăţişeze.

În aceeaşi seară circulau în Bucureşti fragmente multiplicate din cuvîntarea mea pe care ziarele (*Politica*, 13 nov.) o numeau „O pagină de elocvenţă, inspirată de cea mai curată dragoste de ţară.''

Oamenii imparţiali erau însă cu adevărat frămîntaţi între cele două teze în prezenţă, căci în aceeaşi zi guvernul inunda localurile publice şi sălile de spectacol cu broşura documentelor renunţării prinţului Carol!

Dezbaterile procesului ajungeau însă în public numai din gură, căci cenzura lăsa în publicarea dezbaterilor imense spaţii albe. Doar glumele se puteau strecura mai uşor. În *Cuvîntul* (14 nov.) ziaristul Gongopol[199] începe astfel cronica săptămînii: „Procesul Manoilescu: 101 martori, 101 apărători, nu degeaba este vorba de cele 101 lovituri de tun adică pentru cine să fie trase! ''Gluma nu se oprea însă la uşa sălii de şedinţă. Căci aici Trancu-Iaşi, făcînd aluzie la Ionel şi Vintilă Brătianu, care erau ingineri (fără a mai pune la socoteală că în acest proces şi acuzatul era tot inginer), lansase o epigramă:

Cînd inginerii conduc ţara
Şi-n treburi ei sînt încurcaţi,
ca să o scoată la liman,
N-ajung o sută de avocaţi ...

Dar şedinţa în care s-a terminat cuvîntarea mea rezerva şi alte motive de interes, căci tot atunci a început audierea martorilor.

Împotriva normelor din ţările occidentale, respectuoase de lege şi de justiţie, nici unul din miniştrii şi *nici unul din funcţionarii statului, pînă la cel din urmă agent de Siguranţă, nu au venit să depună mărturie în proces!*

Nu s-au prezentat nici Ion Brătianu, nici Duca sau Stelian Popescu (ministrul Justiţiei!), nici Tătărăscu, Argetoianu, Franasovici, care erau miniştri, nici Hiott ministru Palatului, nici măcar Ştirbei sau George Brătianu, simpli particulari, care, bazaţi pe legăturile lor cu guvernul, s-au crezut în drept să sfideze justiţia! Un singur om dintre demnitarii statului şi ai Curţii s-a înfăţişat, împotriva interdicţiei formale a lui Brătianu. Era generalul Ernest Baliff, al cărui gest ar fi trebuit să constituie pentru toţi ceilalţi o lecţie. Dar eu, răspunzînd la delicateţe cu delicateţe şi nevoind să-l pun într-o situaţie grea faţă de Curtea Regală, am renunţat la audierea sa ...

Culmea este că toţi ceilalţi citaţi, Nicolae Condiescu[200], Grigore Sîrbu, Toma Demetrescu, Ion Popescu-Sanitarul au dat cei dintîi semnalul dispreţului pentru justiţia *militară!*

Interesant este că prinţul Carol a fost trecut pe lista martorilor, nu cu numele său oficial de atunci, Carol Caraiman, ci cu numele *Carol de Hohenzollern*, ceea ce dovedea totuşi puţină ruşine măcar din partea militarilor ...

Cel dintîi martor a fost Iuliu Maniu. A intrat stîngaci, ca de obicei, şi a răspuns la întrebări mai stîngaci ca de obicei. Se vedea cu cîtă greutate căuta să se păstreze, fără deviere, pe linia lui şi *să nu se lase antrenat nici de dorinţa de a plăcea auditorului, nici de sentimentalism, dincolo de atitudinea pe care şi-o prescrise singur, acasă.*

Preocuparea lui era să lovească în regimul lui Brătianu cît mai mult şi să se angajeze pe cartea prinţului Carol cît mai puţin! Declaraţiile lui, de altfel perfect corecte şi oneste, îi lăsau deschise toate porţile. În fond, ele au reprezentat pentru cauza prinţului un cîştig necontestabil, iar pentru tezele mele o confirmare făcută cu multă autoritate.

Întrebat de Oteteleşanu, *ca apărător, dacă domnia* sa, şi partidul său crede că mai sînt căi *legale şi constituţionale* pentru revizuirea actului de la 4 ianuarie, răspunde categoric: *„Da, cred că sînt".*

La întrebarea dacă prinţul poate să intre în Regenţă, răspunde: *„Nu are nici o piedică constituţională.* Poate şi un prinţ să fie numit regent. El nu a renunţat la cetăţenia română. Orice cetăţean poate fi regent."

Întrebat apoi dacă în discuţiile mele cu dînsul eu am preconizat în chestia Carol mijloace violente, a răspuns: „Dl. Manoilescu călătorea, mi se pare, către Buşteni. Venind în vagonul restaurant, unde mă găseam, l-am rugat să mă onoreze cu prezenţa domniei sale la masa mea şi am discutat acolo diferite chestiuni politice. Era – mi se pare – după moartea regelui. Am vorbit despre chestiunea prinţului, şi *chiar eu am fost acela care am spus că regret mult că prinţul nu a făcut acele declaraţii de revenire asupra renunţării sale,* cu toate că regele încă era de acord ca această revenire asupra renunţării sale să se facă cu anumite condiţii."

La o ultimă întrebare, care este părerea partidului său în chestiunea prinţului, Maniu declară – enigmatic ca însăşi expresia feţii lui – „Nu pot răspunde."

Ionel Brătianu era încă o dată avizat! În omul acesta politicos, măsurat, rece, precaut, calculat, Brătianu avea un adversar pe care nu-l putea nici înfrînge, nici atrage cu parfumul celui mai divin nectar. Era adversarul fără violenţă, dar tenace; fără gesturi, dar implacabil; fără elocvenţă, dar granitic.

Multe au putut fi scăderile lui Maniu, iar rigiditatea lui nu a folosit totdeauna numai interesului naţional, cum a fost de pildă în cazul neparticipării lui la încoronarea regelui Ferdinand. Dar, mai ales eu personal, trebuie să-i recunosc un mare merit: *acela că între toţi oamenii vremii lui, pe care Ionel Brătianu îi juca în podul palmei, Maniu era singurul care nu s-a lăsat fermecat şi manevrat de marele vrăjitor.*

*

După calmul autoritar al lui Maniu, scena procesului s-a deschis pentru dinamismul vijelios al lui Virgil Madgearu.

Apărarea îi pune cam aceleaşi întrebări, dar răspunsurile lui sînt mai nervoase, mai detailate, mai colorate. Mărturiseşte că în februarie a fost la prinţ împreună cu Cita Davila, avînd ca misiune din partea Partidului Naţional-Ţărănesc „de a determina pe prinţ să îndeplinească cele două condiţii cerute de majestatea sa regele, spre a putea cere revizuirea actului de la 4 ianuarie şi anume: despărţirea de dna. Lupescu şi reluarea raportului normale cu soţia sa."

Mai departe,confirmă că prinţul n-ar fi fost niciodată aplecat să vină în ţară pe calea unei mişcări populare, ci numai prin acordul partidelor cu privire la actul de la 4 ianuarie şi că nu vrea să ia atitudine de pretendent *împotriva propriului său fiu.*

Aici Madgearu relatînd convorbirea sa cu prinţul, o reproduce textual: „Aceasta va să zică, că ideea pe care o manifestă Alteţa Voastră – dreptul de a veghea asupra succesiunii pînă în ziua cînd fiul alteţei voastre va deveni major – nu înseamnă altă cale decît eventualitatea cînd veţi fi chemat în Consiliul de Regenţă." Atunci prinţul mi-a spus: „Nu înţeleg altă eventualitate."

În cadrul întrebărilor care i se pun, Madgearu spune despre legăturile lui cu mine: „Eu sînt prieten personal cu dl. Manoilescu şi adversar politic." Iar ceva mai tîrziu: "Eu sînt om de stînga şi dl. Manoilescu de dreapta."

Aici preşedintele curţii, colonelul Vlădescu – om de o inteligenţă şi de o cultură situate foarte departe sub media ofiţerilor noştri – întreabă inocent: „ce înţelegeţi prin stînga şi dreapta?" întrebare căreia îi răspunde – trecînd peste protocol

şi disciplină – un spontan şi unanim hohot de rîs! La suspendarea şedinţei, Trancu-Iaşi înscrie pe răboj incidentul cu o nouă epigramă:

Ce e stînga, ce e dreapta,
Ntreabă un colonel bătrîn
Dar răspunsu-i foarte simplu:
Ăl cu paie, ăl cu fîn ...

Interogatoriul lui Madgearu se termină cu un răspuns foarte tare în fond, dar care constituie o aluzie prea fină ca să fie înţeleasă de toată lumea. Întrebat asupra autenticităţii scrisorii regelui, citată de mine, răspunde: „Prima impresie era aceeaşi pe care o făcea autograful din *Universul* (adică, adaug eu, scrisoarea publicată de Brătianu prin care regele stăruia pentru păstrarea actului de la 4 ianuarie!). *Cum n-am cercetat autenticitatea autografului din Universul, n-am cercetat-o nici pe a acestei scrisori.*"

Insinuarea inteligentă a domnului Madgearu era cu totul la locul ei, căci dacă este să discutăm autenticitatea unor scrisori atribuite regelui Ferdinand în epoca agoniei sale, este infinit mai verosimil să admiţi că în pragul morţii, tatăl îndurerat şi regele îngrijorat (în faţa perspectivei de a vedea pe tron pe un copil de şase ani) să fi cerut reîntoarcerea fiului şi a moştenitorului, iar nu să fi întărit, cu o inimă de piatră, actul de alungare a lui!

Nici sufletul lui Ferdinand, nici actele lui din urmă (vizita la Paris şi însărcinările date celor care îl vizitau pe prinţ) nu confirmă ipoteza unei intrasigenţe sălbatice.

Scrisoarea citită de mine în şedinţă nu era numai *adevărată,* ci şi *verosimilă!* Aceasta explica de ce – cum am mai arătat o dată –, *în aceeaşi zi,* organul guvernului s-a grăbit să mă dezmintă.

Mai mult, s-a întîmplat faptul cu totul extraordinar ca izolatul potentat de la Florica – care nu răspundea atacurilor aduse de şefii de partide cu mare autoritate – să descindă în presă şi să binevoiască a da un interviu, (*Viitorul,* 15 nov.) prin care, din înălţimea sa alpină, consimţea să polemizeze cu tînărul îndrăzneţ, de pe banca acuzaţilor.

Brătianu, făcînd aluzie la scrisoarea regelui Ferdinand, publicată de dînsul şi datată ... iunie, din Scroviştea, socotea ca „o îndrăzneaţă necuviinţă faţă de memoria regelui de a-l înfăţişa ca om capabil de a scrie simultan scrisori atît de contradictorii."

Pentru ca Brătianu să fi avut dreptate, trebuiau însă împlinite două condiţii şi anume: întîi *ca scrisoarea din iunie de la Scroviştea să fie autentică* şi, a doua, ca ea să fie *simultană cu cea din iulie de la Sinaia,* (fiindcă ele nu datau nici din aceeaşi lună, nici din acelaşi loc). Şi oare, chiar dacă şi cea de la Scroviştea ar fi autentică, *nu era omeneşte posibil şi chiar probabil ca* regele Ferdinand să fi lăsat să-i scape, în cea mai nouă dintre scrisori, în pragul veşniciei, adevăratul strigăt al inimii?

*

Dar această şedinţă din dimineaţa de 13 noiembrie mai rezerva multe momente interesante. După Virgil Madgearu intra, stufos la mustăţi şi sfătos la vorbă, Alexandru Vaida Voevod. De data aceasta nu mai avea nici pipa, nici surîsul lui bun care a încîntat trei generaţii româneşti. Avea pe faţă o întunecare şi o grijă care nu-i erau obişnuite.

Alexandru Oteteleşanu se repede de la început, cu o întrebare grea ca o măciucă: „Crede martorul că actul de la 4 ianuarie poate să fie revizuit în mod legal?" La acest atac ex abrupto „leul Ardealului" răspunde masiv şi fără nuanţe. ca o sentinţă: „Voinţei naţionale îi este permis oricînd să revizuiască orice lege."

Declaraţia marelui luptător izbeşte răsunător în sală, ca pe un talger de alamă, ca pe o cutie de rezonanţă menită să difuzeze în aceeaşi clipă cuvintele ş: însăşi căldura lor, departe, pînă în cel din urmă colţ de ţară ...

Ce-şi va fi zis oare Ionel Brătianu cînd – un sfert de oră mai tîrziu – a citit cuvintele lui Vaida Voevod, în stenogramele dezbaterilor care îi erau aduse la fiecare zece minute prin curieri motocicliști?

Dacă ar fi fost faraon în Vechiul Egipt, ar fi crăpat cu o singură lovitură ţeasta nefericitului aducător de veşti rele, întocmai ca în popularul tablou al lui Leconte du Nouy[201]. Pentru aceasta deschisese el procesul Manoilescu?! Pentru ca oamenii cei mai de seamă şi cei mai reprezentativi ai ţării să vină şi să arunce în seismograful sensibilităţii populare adevărurile de care el se temea mai mult? Să actualizeze ceea ce era latent, să aprindă cu flacără ceea ce ardea mocnit, să exaspereze ceea ce era iritant?

Vaida Voevod a povestit împrejurările din primăvara anului 1920, cînd la cea dintîi renunţare a prinţului Carol, a reuşit, împreună cu Nicolae Iorga, să obţină revenirea moştenitorului asupra gestului său. Dar atunci demersul se făcuse cu dragoste pentru prinţ, cu grijă pentru ţară, *cu voinţa de a reuşi.* Pe cînd la 4 ianuarie ...

Vaida Voevod îşi încheie mărturia cu un răspuns tot aşa de hotărît şi de lapidar ca şi cel cu care începuse: *„Din moment ce actul de la 4 ianuarie nu exclude posibilitatea ca prinţul să facă parte din Regenţă, cred că nu este nici o piedică ca acest lucru să se poată face."* Cum zice francezul, Ionel Brătianu era servit sau – cu o vorbă românească – proces a vrut, proces a avut!

După mărturiile de pînă acum şi în atmosfera încordată dincolo de orice închipuire, s-ar fi părut că martorii următori nu vor mai putea să menţină aceeaşi tensiune a interesului şi a curiozităţii.

Cîţiva din ziariştii străini au şi părăsit şedinţa încărcaţi cu notiţe luate după partea a doua a cuvîntării mele şi după declaraţiile lui Maniu, Madgearu şi Vaida, şi au fugit cu automobilele la Giurgiu, de unde treceau regulat Dunărea la Rusciuc pentru ca de acolo să-şi poată telegrafia reportajele lor, fără mutilările cenzurii lui Brătianu!

Martorul următor, Mihai Popovici intră nestînjenit, natural şi calm, vorbind franc, cu acea voce simpatică şi cu acel aer totdeauna prietenos, care îi era caracteristic.

Mihai Popovici povesteşte îndelung întrevederile cu prinţul şi audienţele pe care le-a avut în martie 1926 la regele Ferdinand. „Cu lacrimi în ochi (regele) mi-a povestit despre calităţile şi despre pregătirea pe care o are prinţul, despre hotărărea lui ca atunci cînd prinţul se va îndrepta să-l readucă şi să-l repună în drepturile pe care le avusese. Mi-a spus că este bine să-l lase să se izbească cu capul de realitate ..."

„I-am răspuns că nu este bine şi că este un experiment periculos ca un om, crescut aşa cum a fost crescut el, să fie aruncat în mijlocul unei lumi străine, şi departe de ţara sa."

Recitind acum în 1944, notele stenografiate cu această declaraţie, trebuie să fac omagiul înţelepciunii lui Mihai Popovici. În adevăr, *marea nenorocire a celui care mai tîrziu a fost regele Carol al II-lea este exilul său,* care l-a legat pentru totdeauna – prin obligaţiile morale şi prin obişnuinţă – de Elena Lupescu şi de Puiu Dumitrescu, acei care au creat mai tîrziu în jurul său o ambianţă nedemnă de un suveran. *Cu totul alta ar fi fost soarta lui Carol şi a ţării însăşi dacă egoismul dominator al lui Brătianu nu l-ar fi aruncat pe prinţ în afară de lumea lui şi de rosturile lui firești!*

Mihai Popovici povesteşte apoi cum a fost în ianuarie 1927 la Paris, din inspiraţia însăşi a regelui Ferdinand „mi s-a trimis răspunsul că pot să spun cît se poate de rău de sănătatea regelui, să-l conving să se îndrepte şi în *maximum cîteva luni va fi readus în drepturile lui de moştenitor...* Prinţul era convins de acest lucru, că regele are să-l aducă în ţară *atîta timp cît trăia."*

Expunerea lui Mihai Popovici plină de preciziuni care lămureau sentimentele regelui Ferdinand şi raporturile reale ale acestuia cu prinţul, a făcut o extraordinară impresie. *Ea a pledat indirect şi pentru veracitatea scrisorii de la Sinaia, căci dacă cu cîteva luni înainte de moarte* regele Ferdinand se zbătea să-l aducă pe prinţ în ţară *cu anumite condiţii,* era atît de natural ca în ceasul morţii să treacă peste ele şi să-l cheme, *aşa cum l-a chemat prin acea scrisoare!* Cu mărturia lui Mihai Popovici, seria Partidului Naţional-Ţărănesc se terminase şi venea acum la rînd Partidul Poporului.

Octavian Goga intră în sală într-o atitudine jenată şi cu un aer prudent pe care l-a păstrat pînă la sfîrşit. Omul simpatic şi degajat în societate, îndrăzneţ şi talentat la tribună face şi aici o impresie minoră. Se mărgineşte să vorbească de *legalitatea* acţiunii mele, sintetizată în formula întoarcerii prinţului cu trenul regal, ceea ce – evident – mă serveşte din punct de vedere *juridic,* dar, *politiceşte* toată declaraţia lui a fost anodină, lipsită de orice destăinuiri interesante şi de orice relief ...

Înainte de proces se lăudase către avocaţii mei că va fi senzaţional şi „tare". Nu a fost nici una nici alta. Probabil că între timp mîna lui Ionel Brătianu îşi exercitase *din nou,* deasupra capului lui, influenţa ei magnetică.

Noroc că după dînsul Ion Petrovici, liber în mişcări, spiritual, sigur de el, restabileşte prestigiul Partidului Poporului de la care aveam dreptul să aştept infinit mai mult decît îmi dăduse cu atîta largheţă Partidul Naţional-Ţărănesc ...

Ion Petrovici povesteşte conversaţiile pe care le-a avut cu prinţul, confirmă că acesta „nu vrea să aibă, în faţa opiniei europene, silueta de pretedent la tron."

„Mă găsesc – i-a spus prinţul – în situaţia delicată şi unică în istorie – sau m-aş găsi dacă aş reveni – de a detrona pe propriul meu fiu. Pentru *aceasta niciodată nu aş reveni decît solicitat de Ţară."*

Relativ la formula trenului regal, preşedintele îl întreabă naiv: „Aţi înţeles tren regal adevărat?" la care Petrovici răspunde: „Fiindcă ştiu că orice tren regal are şi un reprezentant al Siguranţei Statului, cred că, cu un tren regal, cineva nu poate veni ca să surpe siguranţa statului!" La care preşedintele – şi de data aceasta bine inspirat – comentează: „Este o argumentare a dumneavoastră." Asupra acestui inteligent cuvînt cade cortina. Şedinţa se ridică.

Cei care au asistat la această mare dezbatere au de ce să fie satisfăcuţi. *Guvernul însă nu.*

De fapt, punctul culminant al procesului fusese atins. Cauza politică era dezbătută, elucidată, tranşată. Şi încă nu intraseră în joc alte tunuri mari: generalul Averescu, Iorga, Mihalache!

După tot ce se petrecuse pînă atunci, putea să vină şi condamnarea mea. Nu mai avea nici o importanţă. Procesul îşi împlinise funcţiunea lui politică. aş zice – dacă nu m-aş feri de cuvinte mari – funcţiunea lui istorică. Ţara şi străinătatea aflaseră dacă nu tot adevărul, în orice caz o mare parte din el. Se înlăturaseră atîtea legende false în ce priveşte persoana prinţului; *se dezvăluise adevărata voinţă a regelui Ferdinand, se descoperise şubreda* construcţie juridică a actului de la 4 ianuarie şi caracterul *caduc* şi *revocabil* a interzicerii prinţului de a-şi relua locul său.

Brătianu, Brătienii, liberalii, pierduseră partida pe care singuri o angajaseră imprudent, inabil sau – cum ar fi zis Iorga – prosteşte.

La închiderea dezbaterii, avocaţii, ziariştii şi publicul se răspîndeau animaţi, gălăgioşi, bucuroşi de norocul pe care îl avuseseră de a fi acolo.

După amiază, ca pentru a da un respiro asistenţei, obosită de emoţie, şedinţa este consacrată numai luptei dintre avocaţi şi comisarul regal în legătură cu admiterea martorilor care refuză să se prezinte. Apărarea ţine cu orice preţ să-l audieze pe Cita Davila, devenit între timp din carlist, ministru plenipotenţiar al lui Brătianu-

nu la Varşovia. Avocaţii insistă şi pentru aducerea lui Barbu Ştirbei care între timp se grăbise să dezmintă propunerea ce mi-o făcuse ca să renunţ la carlism pentru a căpăta un post de ministru în străinătate.

Bătălia a fost zadarnică, căci nici unul din aceşti martori n-a venit pînă la sfîrşitul procesului. În schimb, Brătianu a autorizat pe comisarul regal, colonelul Carapancea să comunice *în numele său* că nu a primit niciodată scrisoarea regelui Ferdinand de la Sinaia, citită de mine cu cîteva ceasuri înainte. Avocaţii, cu drept cuvînt indignaţi, au strigat în mijlocul unui mare tumult: „Să vină Brătianu aici *să jure pe sfînta cruce!*"

Ar fi putut el s-o facă?!

În seara acestei zile atît de pline, Bucureştiul nu mai vorbea în adevăr nimic altceva decît de ceea ce se petrecuse la proces. Erau şi atît de multe de comentat: atîtea destăinuiri, examenul de sinceritate şi de ţinută a atîtor fruntaşi politici, consecvenţele de viitor, consternarea guvernului care nu mai putea opri rostogolirea avalanşei ...

În seara aceea tineretul răspîndit prin localurile bucureştene punea pe lăutari să cînte: „Cărăruie, cărăruie, care duci la Bucureşti." A doua şi a treia zi cîntecul redevenise popular, ca în vremurile din 1917 în Moldova, cînd fusese compus de artistul Ion Manu[202] şi pus pe note de compozitorul Caravia[203].

Acum însă devenise cîntecul prinţului, cîntecul carlismului.

Ce bucuros am fost în închisoare cînd mi s-a spus asta! Aşadar, *mişcarea carlistă începea să existe.*

Dar după trei zile de răsfăţată răspîndire: „Cărăruie, cărăruie" este interzis de poliţie (vezi *Neamul Românesc* din 15 noiembrie). *Eram fericit. Nu numai că prinţul îşi avea cîntecul lui, dar acest cîntec era declarat şi subversiv! Ce trebuie mai mult pentru îzbînda unei cauze?*

A doua zi, 14 noiembrie, dimineaţa şedinţa se reia în aceeaşi încordare. Seria martorilor se încheie cu audierea lui Ion Mihalache. Din nenorocire, această şedinţă n-a fost decît în parte stenografiată, aşa că nu pot să dau cu preciziunea cu care ar merita, frumoasele declaraţii ale lui Mihalache.

Ca ţinută, a fost mai curajos decît Maniu, mai simpatic decît Madgearu, mai categoric decît Mihai Popovici. Eu, care aveam mare simpatie pentru Mihalache (pe care o mai păstrez şi astăzi, după atîtea diferenţe dintre noi, un sentiment mai cald pentru dînsul decît pentru toţi ceilalţi din partidul lui!) socotesc că *în declaraţiile lui ca martor şi mai ales în pledoaria* lui ca apărător în procesul meu, Mihalache a atins punctul lui culminant, ca valoare oratorică şi ca eleganţă *sufletească.*

În ce priveşte partea politică, declaraţiile lui au confirmat punctele esenţiale lămurite anterior; caracterul de lege ordinară a actului de la 4 ianuarie, posibilitatea legală a intrării prinţului în Reganţă etc. Dar nu interesează atît mărturisirile cît accentul, nota de convingere şi patosul cu care au fost făcute, interesează impresia de francheţă, de demnitate şi de dîrzenie care s-a desprins din toată atitudinea ţăranului ministru ...

Cînd a terminat depoziţia, şi-a exprimat dorinţa să treacă pe banca apărătorilor. Consiliul a încuviinţat. *Mihalache s-a aşezat atunci la dreapta generalului Averescu!* Pentru lumea politică de atunci, această unică întovărăşire într-un nobil gest şi într-o mare cauză, dintre generalul cel mai glorios al războiului şi figura cea mai reprezentativă pe care o dădea vieţii publice ţărănimea din marea Românie, a constituit un eveniment mişcător. Ionel Brătianu putea să se felicite o dată mai mult!

Şi totuşi, ce mare păcat faţă de ţară a fost faptul că acest moment atît de semnificativ din politica românească a fost lăsat să treacă fără urmarea lui naturală, fără a se realiza, în sfîrşit, o mare coaliţie împotriva dictaturii fără înălţime şi fără rod a lui Ionel Brătianu!

Ion Mihalache a fost ultimul martor. După el s-a ridicat comisarul regal, Carapancea, ca să susţină rechizitorul. După mărturiile, care fuseseră în realitate nişte strălucite pledoarii a unor oameni de mari dimensiuni, ce putea să spună bietul comisar regal, în faţa unei săli ostile şi a unui Consiliu care se părea că lunecă încet spre o convertire?

A început prin a declara plîngăreţ că apărarea mea l-a mişcat pînă la lacrimi, dar că meritele nu pot acoperi o crimă de stat, cum a fost şi în cazul colonelului Sturdza.

Eu eram gata să izbucnesc ... Dar s-a găsit cineva să ridice pentru mine mănuşa! *Generalul Averescu a protestat calm dar sever.*

După acest prim atac, respins cu mari pierderi, comisarul regal nu a fost pînă la urmă nici mai bine inspirat, nici mai convingător. Prinţul Carol nu poate reveni nici ca rege nici ca regent! Acesta a fost leit-motivul lui, dar numai ca o afirmaţie nedemonstrată, scoasă din lozincile cu care Brătienii căutau (prin repetiţii nesfîrşite după metoda Coué!) să se convingă singuri ... Reprezentantul guvernului a terminat solemn, *cerînd insistent şi energic condamnarea mea.*

Aşadar, *pînă la sfîrşit Brătianu n-a dat înapoi şi a jucat cartea condamnării hotărît şi sigur de sine.*

După o suspendare de şedinţă au început pledoariile.

Cel dintîi, s-a ridicat din locul lui generalul Averescu. În tăcerea de piatră a sălii, bătrînul general începe liniştit şi prudent, prin a preciza că se găseşte acolo nu în baza legăturilor *politice*, ci a celor curat personale pe care le are cu mine. Subliniază că eu însumi am arătat în frumoasa şi mişcătoarea mea apărare, cum dînsul *m-a dezaprobat* şi declară că a venit la consiliu „numai pentru a împiedica să se facă o eroare judiciară."

Aşadar, de la început, o *desolidarizare politică netă şi faţă de cauza lui Carol şi faţă de mine.*

Citeşte un fragment dintr-o scrisoare a mea către dînsul de la 30 iulie în care eu îi comunic că voi amîna orice hotărîre (privitor la plecarea mea din Partidul Poporului) pînă voi avea prilejul, de care am vorbit între noi (de a întîlni pe prinţul Carol).

Cu multă ironie îi dă o lecţie lui Ionel Brătianu, care mă acuză azi pe mine de propagandă pentru Carol. *„Dacă ar trebui tras la răspundere cineva pentru propagandă în această chestiune, eu aş trage pe cei care au provocat acest proces."*

Averescu este rece, raţional, juridic, dar expresiile sale sînt fericite prin exactitatea lor. De pildă: „Dl. comisar regal a pornit din capul locului cu piciorul greşit, şi cu toată silinţa ce şi-a dat, *nu a izbutit să se pună pînă la capăt în cadenţă."* Figura este, mai ales într-un mediu militar, excelentă.

Cît despre ordonanţa definitivă „îmi face impresia unei opere de artă din epoca decadenţei, cînd artistul căuta, sub ornamente complicate de un gust îndoielnic, să ascundă sărăcia armoniei pe care o dau liniile pure."

Intrînd sistematic în teza principală, generalul – devenit în adevăr mare avocat – îşi propune să dovedească că „întreaga chestiune care ne preocupă aici *nu are nimic comun cu Constituţia* şi că, chiar în acest caz, nu poate fi vorba de o crimă de stat." Căci *„schimbarea* ordinei dinastice", care mi se impută mie s-a făcut de fapt oficial prin legea din 4 ianuarie 1926.

Şi aici generalul exprimă, desigur intenţionat, o părere uluitoare care mă poate servi juridic pe mine, dar care îl situează pe dînsul între adversarii cauzei: „S-a comis atunci greşeala (!!) că nu i s-a dat (actului de la 4 ianuarie) tărie constituţională şi i s-a lăsat caracterul unei legi ordinare."

Din aceste premise, generalul scoate cu o logică perfectă toate consecinţele juridice. Povesteşte după aceea trimitera generalului Manolescu[204], cu autorizaţia suveranului, în decembrie 1926, şi întîlnirea regelui cu prinţul din vara lui 1[illegible]

(despre care am vorbit mai înainte în aceste amintiri, citind textual pasagii din pledoaria generalului).

Cît despre venirea în ţară a prinţului ca regent, „cu legea în mînă, nu există nici o piedică. În toate declaraţiile sale prinţul spune: Judecaţi dacă sînt în adevăr folositor ţării şi dacă veţi găsi că aşa este, vă stau la dispoziţie ca regent. Unde este crima?"

Pledoaria generalului s-a încheiat în acelaşi ton potolit şi cu aceeaşi obiectivitate rece pe care germanii o numesc „Sachlichkeit"*. Ea a făcut însă cu atît mai mult impresie asupra militarilor.

Pe cînd ceilalţi bărbaţi politici vorbiseră pentru ţară şi pentru străinătate, generalul Averescu vorbise *pentru Consiliul de Război.* Pe cînd oamenii politici anteriori vorbiseră tangenţial sau adînc în favoarea prinţului Carol, generalul vorbise în favoarea *inculpatului Manoilescu.*

Pentru conştiinţa judecătorilor militari, demonstraţia pur legalistă, făcută de cel mai mare general al războiului nostru, însemna o dezlegare morală capabilă să tranşeze frămîntarea anterioară. De aceea, am înţeles îndată că, dacă, ca reprezentant al cauzei, nu aveam de ce mulţumi generalului, în schimb *ca om* se năştea pentru mine o obligaţie strînsă şi *împovărătoare* faţă de dînsul.

Ca în piesele bine regizate, în care pentru a rupe monotonia se schimbă brusc personajele şi atmosfera, după revărsarea de apă liniştită şi limpede a elocvenţei de logician a generalului, a venit năvala tumultoasă a torentului oratoric a lui Nicolae Iorga.

Cînd s-a ridicat în picioare uriaş, în sala scundă, nimeni nu s-ar fi mirat dacă ar fi spart plafonul ca să-şi scoată capul afară şi scrutînd orizontul de jur împrejur cu o privire de periscop, să subjuge pînă departe ţara însăşi ...

Profesorul a început prin a căuta pentru prinţ un nume respectuos cum se cuvine, dar care să fie îngăduit oficial şi atunci i-a spus prinţului de-a lungul pledoariei: fiul mai mare al regelui Ferdinand. „Procesul este un proces politic, un partid politic acuză, celelalte trei apără" – iată, caracterizată de un istoric, întîlnirea de forţe pe care o provocase imprudent Brătianu.

„Asupra judecătorilor pluteşte, fără ca să se observe, *o mare fantomă politică, care caută să-şi impună voinţa.* De cealaltă parte *alături de dl. Manoilescu se găseşte imensa majoritate a ţării.* Căci acest proces nu este numai al d-lui Manoilescu, ci, la drept vorbind, procesul fiului celui mai mare al regelui Ferdinand ..."

„Meseria mea de istoric m-a făcut să-i cunosc pe conspiratori. Sînt oameni negativi, înclinaţi spre distrugere. Dl. Manoilescu are toate calităţile contrarii acelora ale conspiratorilor. *Este curajos, sincer, loial. Declaraţiile pe care le-a făcut înaintea Dvs. sînt un act de curaj.* Are un trecut de activitate creatoare şi constructivă. *România nu este atît de bogată în personalităţi de această dimensiune pentru a-şi îngădui luxul de a arunca în închisoare oameni ca Manoilescu.* Dacă aş fi fost pus de împrejurări în locul d-lui Manoilescu, *aş fi împlinit fără şovăire toate actele de care e acuzat."*

Iar, în final: „Judecătorii nu trebuie să uite că, cu tot numărul mic al celor care au fost îngăduiţi să asiste la proces, *procesul însuşi va fi judecat la rîndul lui de întreaga Românie, de străinătate şi de istorie."*

Cînd Iorga s-a strîns din nou pe banca lui neîncăpătoare s-a făcut o tăcere ca în noapte, la ceasul cînd fîlfîie prin aer duhurile. Deasupra capetelor trecea nevăzută Istoria însăşi.

---

* „Obiectivitate" *(n.ed.).*

Dar ziua de 14 noiembrie nu-şi desfăşurase încă întreg firul. La amiază s-a aflat noutatea că guvernul, nemulţumit de atitudinea lui Maniu, Mihalache şi a celorlalţi naţional-ţărănişti, interzisese marea adunare naţională pregătită de multă vreme să se ţină la Alba Iulia. *Neamul Românesc* (15 nov.) după ce anunţă această lovitură, scrie: „Relativ la aceste declaraţii care au fost cu adevărat senzaţionale, provocînd o profundă impresie în toate cercurile politice, putem arăta că *au fost mai ales neaşteptate pentru dl.Ion Brătianu, care n-ar fi crezut niciodată că va fi demascat* atît de devreme. Destăinuirile făcute de dl. Manoilescu şi de fruntaşii opoziţiei au provocat o mare nelinişte în guvern."

Dar şi mie personal, ziua îmi rezerva o surpriză neînchipuită. Cînd, înainte de deschiderea şedinţei de după amiază, am coborît din camera unde eram închis, spre parter, urmat de sentinela mea cu baioneta, în urma mea m-am întîlnit întîmplător, într-un colţ de culoar, cu maiorul Victor Precup[205], unul din judecătorii mei.

Pe cînd eu îl salutam cu un surîs, el s-a apropiat strîns de mine şi mi-a strecurat în buzunarul hainei o minusculă scrisoare:

„Mergeţi înainte tot aşa şi folosiţi bine ultimul cuvînt dinainte de sentinţă."

Întors în celulă am citit biletul şi l-am distrus. Aşadar sînt şanse pentru mine, gîndeam eu. Iată ce n-aş fi crezut niciodată! şi ce erou trebuie să fie ofiţerul acesta, pe care nu-l cunoscusem niciodată, ca să îndrăznească atît de mult!

Comprimînd în mine nădejdile, am intrat în sala de şedinţă unde totul prevedea acum apropierea momentului celui mare.

Dezbaterile urmau să se încheie, cu o a treia şedinţă, noaptea, după care urma sentinţa. Cel dintîi dintre avocaţii propriu-zişi a vorbit Petre Pogonat de la Iaşi, admirabilul moldovean plin de inimă, al cărui accent singur îmi evoca colinele Copoului şi mirosul de liliac din curţile boiereşti ale oraşului copilăriei mele.

„Cine poate, ascultînd pe dl. Iorga, să se mai atingă de dl. Manoilescu fără a aduce ştirbire numărului atît de restrîns al oamenilor de seamă ai ţării? Cum se poate trece peste spusele d-lui general Averescu,al cărui trecut militar face să crească atît de greu în cumpănă declaraţiile sale în favoarea d-lui. Manoilescu. Iar solii Ardealului, d-nii Maniu, Goga, Popovici n-au adus o contribuţie mai mică în spijinul d-lui Manoilescu."

Gheorghe Taşcă[206], vorbitor simpatic şi cuceritor şi pe deasupra om de treabă – (cu toate că ani mai tîrziu într-o polemică ştiinţifică, inspirată de alţii, a fost răutăcios şi nedrept cu mine) – a vorbit cu căldură şi cu spirit. Făcînd aluzie la acuzarea ce mi se aducea că voiam să fac revoluţie, aţîţînd pe *şefii de partid* (!) a exclamat: „Dacă dl. Manoilescu a fost în stare să sugestioneze pe şefii de partide, vă poate sugestiona şi pe dvs. Consiliul de Război şi în acest caz merită acuzat de vrăjitorie". *„Il ne croyait pas si bien dire"*,* căci în acel moment efectul vrajei începuse deja!

Valer Pop[207], tînărul şi inteligentul ardelean, pe care îl apreciasem mult ca deputat în Parlamentul nostru dizolvat în iunie, începe prin a spune că *ecoul Ardealului pătrunde prin glasul său pînă la membrii Consiliului de Război.* Am fost nesfîrşit de mişcat de vorbele acestui sol al tineretului transilvănean, după ce în aceeaşi zi un mare caracter ardelean, maiorul Precup, îmi dăduse altă dovadă splendidă de curaj ardelenesc!

Cînd Valer Pop încheie frumoasa sa apărare, conchizînd că Consiliul de Război nu se poate substitui ţării însăşi, urmează Anibal Teodorescu[208].

Fostul primar al Bucureştilor sub guvernarea noastră, jurist de seamă, pledează bogat, amănunţit, logic, complet, cercetînd toate ascunzişurile şi lămurind totul. Cu mijloacele exclusive ale raţiunii – parcă ar fi elevul generalului Averescu – nu înflăcărează, ci argumentează; nu încălzeşte, ci convinge. Şi asta e destul. O

* „El nu credea să o spună atît de frumos" (*n.ed.*).

mare pledoarie de fond face Alexandru Oteteleşanu. Este piese de rezistenţă a apărării, afară de pledoaria pe care trebuie să o facă ca avocat profesionist I. Gr. Perieţeanu. Cu toate că şi partea juridică era acum elucidată, Oteteleşanu reuşeşte să aducă elemente noi, să le fixeze admirabil în sistemul de ansamblu al apărării şi să arunce o greutate mai mult în platanul balanţei care părea că începe să se încline pentru mine.

În sfîrşit, ca discurs de răsunet, ultimul din serie vorbeşte Mihalache. Începe prin a declara *că pentru dl. Manoilescu nu are decît respect.* „El reprezintă în acţiunea lui sentimentul general al ţării, *căci întreaga ţară gîndeşte ca dînsul.* Chestia prinţului ar fi uşor de rezolvat dacă un singur om ar voi-o."

„De o parte stă Brătianu; de cealaltă parte, toate partidele politice şi toată România ... A lucra pentru aducerea prinţului Carol nu este şi nu poate fi un delict ... *Revenirea prinţului nu înseamnă tulburarea ordinei, ci garantarea ei ...Dl. Manoilescu are alături sentimentul ţării şi merge pe vadul instinctului naţional ...* Cei care au răspunderea să-şi dea seama că se pot pune stăvilare rîuleţelor, dar nu se pot opri din drumul lor tumultoasele fluvii."

Cînd a terminat era 8.30 seara. Sala abia a aşteptat să se retragă judecătorii pentru ca să poată ovaţiona pe Mihalache, într-un elan spontan şi cald.

Ce zi frumoasă a fost această zi de 14 noiembrie! După tot ce se întîmplase, mai putea ea oare să ne aducă ceva încă şi mai mişcător ca tensiunea sufletească şi ca înălţime morală?

*

După o foarte scurtă pauză, de abia o oră şi jumătate, s-a deschis a treia şedinţă, de noapte, care trebuia să se termine cu sentinţa. Cei mai mulţi dintre apărători nu au mai mers acasă să cineze. Judecătorii au fost şi ei reţinuţi la Consiliu de către preşedintele Vlădescu, care le pregătise o masă la Consiliu în sala de dezbateri, împreună cu comisarul regal, acuzator, cu intenţia bine calculată de „a nu-i scăpa din mînă".

Între timp zbuciumul continuu şi intens, care începînd de dimineaţă crescuse progresiv în atmosfera sălii de dezbateri, se apropia de punctul acela culminant în care sufletele, nemaiputînd suporta încordarea, explodează sau se destind...

De altfel, vibraţiile dinăuntru se transmiteau radial în toată Capitala, apoi în ţară şi mai departe ...

În noaptea aceea, în cele mai multe familii din Bucureşti nu s-au culcat decît copiii. Oamenii care în viaţa lor nu se pasionaseră pentru o idee politică, îşi suspendaseră acum toate preocupările pentru a pîndi veştile care veneau val după val din sala întunecoasă şi îmbîcsită a căzărmii de pe strada Francmasonă. Telefoanele zbîrnîiau de la o casă la alta şi bărbaţii evadau din cămine pentru ca să poată prinde pe stradă sau la cafenea ultimele ştiri.

Ce a declarat Maniu? ce destăinuiri a făcut Averescu? Cum au vorbit Iorga şi Mihalache? Manoilescu se ţine tot atît de neabătut? Sînt oare şanse de achitare...

Nu ştiu ce se petrecuse, dar în ultimul moment mulţimea începuse să prindă nădejdea în achitare. Şi mie îmi aduceau în camera mea tot felul de zvonuri de care mă feream ca de o ispită.

Lumea anonimă, lumea cea bună, care crede în dreptate şi în forţa ei de a răzbi, nu putea să admită ca o cauză care apărea acum atît de simpatică şi era susţinută atît de strălucit, de cei mai mari oameni ai ţării, ar fi putut să nu ajungă la un mare succes moral.

La începerea şedinţei a vorbit cel dintîi comisarul regal Carapancea, în replică. Polemizînd cu generalul Averescu, are imensa impertinenţă de a-i face un proces de inconsecvenţă politică! Generalul îl întrerupe drastic, interzicîndu-i să discute cu argumente politice. „Eu sînt apărător, nu sînt acuzat."

E drept că preşedintele îl împiedică pe comisarul regal să continue pe această cale, dar incidentul arăta tuturor că Brătianu comisese mai mult decît o greşeală atunci cînd, în orbirea lui, dăduse o chestiune *politică* atît de delicată pe mîna ofiţerilor, *silindu-i* pe aceştia să se amestece în domeniul politic care în orice stat înţelept organizat, le este interzis!

Acum se vedea ca într-un exemplu clasic la ce urmări se poate ajunge pe calea asta. Un colonel mediocru discutînd opiniile politice ale unui general *activ* de corp de armată. Căci, după o lege specială, generalii Averescu şi Prezan erau socotiţi pe toată viaţa – ca o onoare făcută lor şi armatei – în cadrele ofiţerilor activi.

Ferindu-se de acuzaţia care plutea în aer, că lucrează condus de la spate, comisarul regal, prost inspirat, declară solemn că nu are la spate decît conştiinţa lui! „Ai pus-o la spate!" îi strigă unul din apărători.

În atmosfera de ilaritate creată de acest incident, colonelul Carapancea face un ultim efort ca să-şi reia gravitatea necesară pentru cel mai solemn moment al rechizitoriului: *acela în care cere condamnarea mea.*

Urmează I.Gr. Perieţeanu, figură distinsă, medalion de poet (cum este), vorbitor elegant. Începe prin a spune că nu m-a cunoscut niciodată, „dar auzindu-l vorbind aici, m-am simţit mîndru de a fi apărătorul unui asemenea *criminal.*" Cînd intră în fond, se vede maestrul. Şi abordează o teză nouă: culpa mea nu *există* ca culpă penală.

Nu mai prezintă azi interes argumentarea lui subtilă şi plină de fineţe. Termină cu o soluţie inedită şi anume, constatînd că faptele mele nu au nimic de-a face cu textele invocate în actul de acuzare şi nu se încadrează în articolele 78 şi 80 din Codul Penal, cere Consiliului ca, pe baza art. 130 din Codul Justiţiei Militare să pronunţe absolvirea (iar nu achitarea mea).

Soluţia era foarte comodă pentru judecători dacă ei ar fi voit să mă cruţe, fără a se compromite prea mult faţă de guvern. De aceea, speranţele tuturor s-au concentrat asupra hotărîrii Consiliului *în acest punct.* Căci fiecare era convins că dacă această soluţie oarecum tranzacţională era respinsă, atunci achitarea, care era o soluţie şi mai îndrăzneaţă, devenea cu totul improbabilă.

Consiliul se retrage ca să delibereze. După cîteva minute revine respingînd incidentul. Deprimarea e unanimă. Toţi văd acum condamnarea sigură.

În fine, după o scurtă pauză, mi se dă mie cuvîntul, ultimul cuvînt.

Mulţumesc întîi strălucitilor mei apărători, revin puţin asupra fondului şi – faţă cu apropierea pe care o făcuse comisarul regal, între mine şi colonelul Sturdza[209] – îi strig cu un accent, de data aceasta nestăpînit: „Poate cineva să-mi arunce mie cuvîntul de trădător? Oare ar fi venit aici vreodată generalul Averescu, Nicolae Iorga, Ion Mihalache şi atîţia alţi fruntaţi ai ţării ca să apere pe un trădător? De aceea spun comisarului regal: Acuzaţi-mă, judecaţi-mă; dar nu mă insultaţi."

În clipa aceea aş fi fost în stare să fac orice, atîta forţă interioară găseam în mine, atîta revoltă şi atîta autoritate ... Se vede că ceva din fluidul meu l-a stăpînit şi pe ostilul preşedinte, care n-a îndrăznit să mă mai oprească cu nici un cuvînt, pe cînd sala îngheţase, aşteptînd parcă o catastrofă.

„Am fost adus aici din motive politice şi în scopuri politice, dar sînt convins că politica a rămas afară, la uşa acestei săli." Apoi am urmat astfel: „Onorat Consiliu, înţeleg problema care zbuciumă sufletul dvs., al judecătorilor. Pe de o parte, sînteţi în faţa imposibilităţii morale de a condamna pe un om care n-a călcat legile ţării; pe de altă parte simţiţi nevoia de a nu lăsa să se pună la îndoială credinţa dvs. de militari către rege."

„Eu îndrăznesc însă să socotesc că nu vă găsiţi în faţa unei antiteze. *Lealitatea către rege se afirmă prin dovezi mai înalte.* Domniile voastre, care v-aţi ară-

tat credinţa către Ţară şi către Tron prin sacrificiile pe care le-aţi făcut singuri pe cîmpul de bătălie, aveţi oare nevoie să v-o dovediţi astăzi prin sacrificarea nedreaptă a altuia?"

„Şi dacă, totuşi, – pot îndrăzni oare să mărturisesc gîndul meu întreg? – dacă *nu se poate altfel,* dacă *este inevitabil,* dacă *trebuie* să fiu condamnat, atunci vă voi spune ceea ce ar spune pe cîmpul de luptă un oştean faţă cu alţi oşteni: *Sacrificaţi-mă pe mine. Eu sînt unul singur!"*

„În aşteptarea hotărîrii dvs, am un singur sprijin: este credinţa mea că în îngrijorarea mea pentru ţară, că în *visul meu am dreptate.* Poate că am dreptate prea devreme. *Istoria spune că toţi acei care au avut dreptate prea curînd au plătit-o scump; au plătit-o cu fiinţa lor.* Dar la urma urmei nu este nici o glorie să spui adevărul o dată cu toată lumea!"

„Aţi jurat că veţi judeca pe onoare şi conştiinţă, fără patimă, fără ură, fără părtinire. Am încredere în onoarea militară."

Aici m-am oprit o clipă. S-a făcut o tăcere aspră. Nimeni nu îndrăznea să mişte un deget. Eu eram copleşit dar stăpîn. Şi – arătînd cu mîna spre portretul regelui Mihai, care domina sala pe peretele din faţa noastră, deasupra judecătorilor – am continuat: „Nu pot să cred că în numele copilului cu părul bălai şi cu ochii albaştri, al cărui chip veghează asupra capetelor dvs. veţi condamna pe un om care n-are altă vină decît aceea că a iubit prea mult ţara lui: că a iubit prea mult pe Tatăl Lui."

„Şi dacă, totuşi, mă veţi condamna, lăsaţi-mă ca – în această clipă cînd orice mărturisire este îngăduită – să-mi arăt două dorinţe: doresc întîi ca oamenii de stat şi patrioţii ţării mele, care au trecut aici în faţa dvs. *să înţeleagă că a sosit ceasul ca în sfîrşit să se unească şi, printr-o supremă încordare, să salveze o dată România!"*

„Iar dacă – printr-un accident, care în zilele noastre se poate întîmpla – va fi să dispar în închisoare, atunci doresc copiilor mei, doresc ca băiatul meu, să trăiască într-o Românie mai fericită ca cea de astăzi."

Eu nu aş putea să spun ce se petrecea atunci în sala pe care nu o mai vedeam, pe care nu eram în stare s-o mai văd. Dar iată ce scrie un ziarist (*Cuvîntul,* 16 nov.) despre acest moment unic. „Emoţia a cuprins sala de la primele cuvinte ale d-lui Manoilescu şi a crescut pînă la disperare. Se ţineau suflurile, se umezeau ochii, se contractau nervos gîtlejurile, în înnăbuşirea nevoii de a striga: *Destul!"*

„Ultima frază, sacadată fără voie la început, vocea surdă şi căzînd, în vreme ce ochii se ridicau privind spre o zare îndepărtată, nevăzută."

„Dl. Manoilescu se aşează şi-şi acoperă faţa cu mîinile."

Cînd m-am ridicat toţi auditorii plîngeau. Şi între ei nu era nici o femeie. Tinerii mei judecători, cei doi căpitani, priveau într-o parte ca să nu fie observaţi.

Preşedintele citeşte întrebările la care trebuie să răspundă Consiliul.

Întîi, întrebarea de culpabilitate; a doua strict juridică, dacă vina s-a petrecut pe un teritoriu sub stare de asediu; a treia dacă acuzatul merită circumstanţele atenuante.

Consiliul se retrage ca să delibereze. Un ofiţer vine să mă conducă din nou în camera mea pentru ca, potrivit Codului Justiţiei Militare, să nu asist la citirea sentinţei ... În biroul strîmt transformat în celulă, mă culc pe patul de campanie adus de acasă.

Văd bine că era perna care, singură şi răzleaţă în acest cadru străin şi aspru, îmi vorbea despre casa mea, despre casa noastră.

Lîngă mine, fratele meu Grigorel. Deşi cu mult mai tînăr, mă veghează maternel, ca o soră de caritate pentru suflet. El, care de la pierderea soţiei sale, întîmplată de curînd, era cu viaţa sfărîmată, nu-şi pierduse totuşi credinţa. Îmi spune sfătuitor: „Spune Tatăl nostru în gînd." Îl ascult.

Intră fratele meu, Mircea[210], topit de grijă şi încercînd să zîmbească. După cîteva minute apare generalul Averescu şi se aşază pe pat, lîngă mine. Rog pe sentinelă să nu mai lase pe nimeni altul.

Aşa am petrecut ceasul lung cît a deliberat Consiliul ... Generalul mă îndemna, cu sinceritatea lui severă, să nu-mi fac nici o iluzie. *Condamnarea va veni.* Cinci ani.

Desigur, merită să suferi pentru o cauză frumoasă – gîndeam eu – dar, oricum, cinci ani e cam mult pentru un om tînăr. Să nu-i mai vezi pe ai tăi ... Să nu te mai urci niciodată la tribună în faţa unei săli care freamătă aşteptîndu-te ...

În adevăr, sentinţa care trebuia să cadă peste cîteva clipe avea o mare însemnătate pentru viaţa mea.

În timpul acesta, la mine acasă, în vilişoara luminoasă din Parcul Filipescu copiii dormeau de mult. Dar *ea* veghea, aştepta, înconjurată de cîţiva devotaţi ai mei care se gîndiseră să n-o lase singură ... Şi atîţia alţii: prieteni, simpatizanţi, tineri administratori, aşteptau sentinţa. Dar eu n-aveam gîndul decît la ai mei. Şi încă undeva.

Ştiam că în noaptea aceea, în castelul de la Coisme, prinţul nu s-a culcat, iar telefonul stă deschis cu Parisul, unde sentinţa – aşteptată de întreaga presă – trebuia să sosească cinci minute după cunoaşterea ei la Bucureşti (şi în adevăr, în aceeaşi noapte a apărut în litere mari luminoase pe ecranul de ştiri din Avenue de l'Opéra!), ce va fi simţind oare prinţul, prinţul meu, acum.

Un ofiţer intră precipitat în cameră „D-le general, Consiliul a intrat în sala de şedinţă!"

A sosit clipa hotărîtoare de soartă. Inimile noastre nu mai bat.

Eu caut să-mi păstrez o figură calmă şi demnă ca să nu dau duşmanilor mei, care îmi spionau toate tresăririle feţei, bucuria de a afla că am slăbit sub lovitură ...

Nici generalul, nici fraţii mei, nu mai spuneau un cuvînt.

Deodată, în tăcere, un zgomot formidabil ca tunetul unei mulţimi răscolite ... Erau urale. Nu îndrăzneam să le cred. Dar în clipa aceea colonelul Hotineanu, comisar regal de mare autoritate, izbeşte uşa şi-mi striga: „Mihai, eşti achitat". Atunci abia am crezut.

După el intră maiorul Pella, maiorul Pascu şi ceilalţi comisari regali, care toţi îmi arătaseră discret simpatia şi prietenia lor. Sentinela pătrunde înăuntru cu un imens buchet de crizanteme, pregătit de foştii mei şefi de cabinet, Livezeanu, Colan şi Vrioni şi de băieţii mei din Oficiul de Studii al Finanţelor. Soldatul îmi dă buchetul şi strigă, ieşit din fire: „Trăiască domnul Manoilescu! Trăiască prinţul Carol!" „Ieşi afară măgarule!" îi răspunde consternat, dar comic, maiorul Pella (Atîta ar mai fi trebuit să ştie Brătianu şi asta! şi totuşi era bine dacă ar fi ştiut ce izbucnire a avut acest soldat, care era acolo cel mai autentic reprezentant al poporului).

Rămas singur pentru o clipă cu generalul şi cu fraţii mei, mă plec încet spre dînsul şi ... îi sărut mîna.

Desigur, mulţi nu vor înţelege gestul acesta, dar înainte de a căuta să-l priceapă, ar trebui să se pună în sufletul meu de atunci şi să fie un tînăr de 35 ani în faţa bătrînului de 73 de ani, într-un astfel de ceas unic.

Ce s-a mai petrecut în urmă, nu mai ştiu bine de tot. Au venit pe rînd să mă îmbrăţişeze apărătorii şi prietenii. Livezeanu a alergat cu maşina acasă la mine, într-o cursă nebună ca să fie cel dintîi aducător al veştii bune. În urmă am trecut pe la grefier ca să-mi iau chitanţa la mînă că sînt achitat, făcîndu-i dar acestuia tocul meu rezervor.

Ce se întîmplase în Consiliu, am aflat numai mai tîrziu. Maiorul Precup era cel dintîi care se convinsese că trebuia să mă achite şi în curînd l-a atras de partea lui şi pe căpitanul Traian Ursu. Toată lupta lui a fost să-l poată cîştiga pe că-

pitanul Ion Tănăsescu. Căci, despre ceilalţi doi, colonelul Vlădescu, preşedintele, şi maiorul Chirculescu, nici nu putea fi vorba. Întîi, fiindcă nu erau oameni de o deosebită valoare morală şi al doilea, fiindcă colonelului Vlădescu i se promisese avansarea la general, iar maiorul Chirculescu, destul de înaintat în vîrstă, avansarea la locotenent colonel, grad fără de care trebuia să părăsească armata!

Votul lui Tănăsescu a fost cîştigat în noaptea sentinţei, după mărturiile hotărîtoare şi cuvîntările dramatice din cele trei şedinţe.

Cînd a văzut hotărîrea celor trei, colonelul, care spera să aibă unanimitatea pentru condamnare, iar la capătul acestei victorii vedea înflorindu-i galoanele de general, a intrat într-o furie fără stăpînire, a strigat, a ameninţat, a ordonat! Totul a fost zadarnic. Cei tineri, care nu-şi dezveliseră jocul *şi care intenţionat respinseseră soluţia absolvirii* ca să ajungă la achitare, s-au ţinut tari pe poziţii, bravi cum fuseseră şi în război ...

Dar, după o oră de luptă, colonelul-preşedinte a declarat pur şi simplu că el nu iese în sala de şedinţă cu o sentinţă de achitare! La sfîrşit, văzînd că nu are nici o ieşire, extenuat, învins, cu visurile de mărire spulberate, s-a înclinat. Pe rînd, în ordinea gradului, fiecare şi-a pus votul: în rubrica da sau nu.

Cel mai tînăr, căpitanul Ursu, frumoasă figură, exprimînd hotărîre şi incoruptibilitate, a tras o linie groasă în rubrica lui NU; după el a venit căpitanul Tănăsescu. Îmi închipui figura lui totdeauna serioasă de militar tăiat în piatră, cum trebuie să fi arătat în clipa în care, înainte de a-şi înscrie semnul votului (ca amănunt mai grăitor căruia, dacă aş fi poet, i-aş fi închinat un poem!) şi-a trecut tocul din mîna dreaptă în cea stîngă, ca să-şi facă întîi semnul crucii!

Cînd şi maiorul Precup, marele triumfător, şi-a tras semnul care făcea să se încline cumpăna, celorlalţi doi nu le-a mai rămas decît să-şi plaseze inutilele şi lamentabilele lor răspunsuri ce nu mai puteau schimba nimic...

În clipa cînd Preşedintele şi Curtea au reapărut în sală, tot auditoriul s-a ridicat în picioare aşteptînd înlemnit. Cu glas scăzut, Preşedintele a citit fraza sacramentală: „Consiliul, făcînd aplicarea articolului 30 din Codul de Justiţie militară, achită..."

Aici a fost imposibil să mai continue. Sala, înnebunită de bucurie, a acoperit restul cuvintelor cu aclamaţii, aplauze, urale. Trăiască armata! Trăiască Consiliul de Război! Trăiască Manoilescu!

Dar, în fundul sălii se aude brusc un zgomot, ca o explozie; un soldat de sentinelă scăpase de emoţie arma din mînă.

Deşi achitat, plecarea mea de la Consiliul de Război nu s-a făcut imediat cum cerea legea. Cînd vestea neaşteptată a ajuns la Duca – era ora două şi jumătate noaptea – acesta *n-a avut curajul să o comunice lui Ionel Brătianu, care aştepta sentinţa acasă, fără să doarmă.* Primul gînd al lui Duca a fost atunci să mă menţină mai departe arestat, iar comisarul regal să facă apel împotriva achitării!

A urmat atunci un ceas şi mai bine de pertractări telefonice între Duca, ministrul de Război, generalul Angelescu, Comandantul Corpului II de armată, generalul Popescu, subsecretarul Tătărăscu, acuzatorul meu colonelul Carapancea şi alţii. Tot zbuciumul a fost zadarnic, împotriva achitării nu exista cale de atac. Vrînd, nevrînd, către ora 4 dimineaţa au trebuit să-mi dea drumul.

Cînd m-am urcat cu Grigorel în frumosul nostru Fiat, primit cu o bucurie nespusă de crediniosul meu şofer, Mitică Nănescu, la gîndul că acum merg liber *acasă,* am simţit poate cea mai intensă senzaţie de fericire pe care am avut-o vreodată în viaţă. Iar cînd în pragul casei, luminată de sus şi pînă jos şi plină de prieteni, am îmbrăţişat plîngînd pe soţia mea, am simţit – cum spune cuvîntul biblic – că însuşi Cerul s-a deschis deasupra mea.

Trecînd glonţ printre cei care mă aşteptau, m-am repezit sus pe scări la odaia copiilor. Ei dormeau aşa de dulce şi de netulburaţi şi nu bănuiau că dacă n-ar fi

existat între judecătorii lui tătucu trei caractere viteze, atunci, în acea clipă, tătucu s-ar fi îndreptat spre cazematele Jilavei într-o maşină urîtă şi fără ferestre, care se cheamă dubă de hoţi, şi care aştepta de la căderea serii în spatele cazărmii din strada Francmasonă...

Căci, în adevăr, Duca şi Tătărăscu, aruncîndu-şi acum masca procedeelor civilizate, dăduseră ordin ca, după condamnare, orice menajament să înceteze şi să fiu dus cu duba, direct în negrele celule ale Jilavei...

Întors de la copii, în zgomotul pe care îl făceau jos familia şi prietenii, am uitat tot tragicul care ne învăluise cu cîteva ceasuri înainte şi ne-am aşezat pe veselie. Maşinile au fost pornite, la acea oră, cînd localurile de petrecere se închideau pînă şi pentru clienţii cei mai recalcitranţi, ca să aducă de unde ar fi şampanie!

Ar fi meritat stenografiate atîtea glume bune cîte s-au făcut în seara aceea la noi, pe socoteala lui Brătianu, a lui Duca şi a celorlalţi comparşi. De altfel, a doua zi a înflorit o întreagă literatură umoristică pe această temă.

Mi-aduc aminte că în mijlocul ziariştilor de la Capşa a apărut cunoscutul reporter fotografic Berman, comunicînd cu importanţă că vine de la dl. Manoilescu pe care a vrut să-l fotografieze a doua zi după achitare. La asta, ziaristul Streitman[211] i-a spus, în hazul tuturor: „Nu te ştiam aşa de prost. Pe Manoilescu te-ai dus să-l fotografiezi? La Brătianu şi la Duca să te duci ca să le scoţi mutra!"

A doua zi, începînd de dimineaţă, au început să sosească cunoscuţi şi necunoscuţi; de la oameni politici cu nume mari, pînă la modeşti studenţi ca să-şi arate bucuria lor... Casa se umpluse de flori de sus şi pînă jos. Cele mai preţuite erau cele trimise de oamenii al cărui nume îl auzeam întîia oară...

În Bucureşti şi în ţară, lumea era pe culmile încîntării. Cei mai mulţi se bucurau dezinteresat pentru frumuseţea romantică a izbînzii, cum s-ar fi bucurat la teatru de sfîrşitul fericit al unei drame pasionante. Alţii se bucurau cu sentimentul sportiv pe care îl ai în faţa unei victorii neaşteptat şi greu cîştigate, iar unii se bucurau pentru Manoilescu, care era şi înainte destul de popular. Oamenii politici ca şi lumea impartială, oprimată de domnia liberală, salutau în achitarea mea *înfrîngerea tiranului.* În sfîrşit – şi aceasta era pentru mine lucrul cel mai important – *ţara avea sentimentul că chestiunea este rezolvată prin votul, atît de semnificativ, al Consiliului de Război!*

O lume întreagă jubila, în timp ce gîndul meu se ducea plin de grijă la cei trei ofiţeri eroici, care în seara achitării au adormit greu şi neliniştiţi de primejdia care apăsa asupra lor. Dar, generalul Averescu, de data asta energic, i-a trimis vorbă ministrului de Război, că dacă se va atinge sub orice formă de „cei trei băieţi care au făcut cinste armatei, el va aduce chestiunea în Parlament." Aceasta n-a împiedicat mai tîrziu pe şefii ierarhici să-l noteze rău în memoriu pe căpitanul Tănăsescu pentru... lipsă de caracter!

Presa a doua zi sublinia, prin mărimea neobişnuită a titlurilor şi prin graficul articolelor, întinse pe toate coloanele, importanţa istorică a sentinţei Consiliului de Război.

Îndreptarea publica pe prima pagină, cu litere de afiş, aceste rînduri:

„Dl. Mihail Manoilescu a fost achitat."

„Onoare Consiliului de Război al Corpului II Armată!"

„Onoare Justiţiei militare!"

„Onoare armatei!"

Generalul Averescu

Nicoale Iorga scria în *Neamul Românesc* un articol intitulat *„O încercare de crimă neizbutită,"* în care sfîrşea făcînd elogiul armatei: „Se va şti deci că acea politică prin care s-a infectat totul în această ţară găseşte o instituţie imună faţă de molipsirea ei. Şi astfel, crima faţă de dînsa, a grupului de zăpăciţi care ne guvernează, n-a izbutit."

Tot Iorga spunea (*Dimineaţa,* 17 nov.) „În ce priveşte verdictul n-am decît a prezenta felicitările mele autorilor procesului, care primesc cea dintîi pedeapsă după care vor urma altele."

Iuliu Maniu declara ziarelor: (*Dimineaţa,* 17 nov.) „Verdictul Consiliului de Război este *cea mai grozavă condamnare a sistemului de teroare a d-lui Brătianu, ce a putut să se producă în viaţa* noastră de stat. El ridică conştiinţele curate şi dă o lovitură ireparabilă teroarei şi dictaturii care n-au ţinut să cruţe naţiunea. *Este o splendidă justificare a celor ce n-au încetat a crede în forţele morale ale acestui neam."*

Ion Petrovici răspundea în aceeaşi zi presei: (*Dimineaţa,* 17 nov.) „Achitarea fostului meu coleg Manoilescu este unul din cele mai reconfortante momente ale vieţii noastre publice. *Este o mare mîngîiere să constaţi că dacă nu mai există libertate, cel puţin mai există justiţie."*

Ziarul popular *Dimineaţa* publică sentinţa în chip festiv, cu litere enorme pe toată jumătatea superioară a primei pagini, însoţind-o spiritual de o veche fotografie a mea, în care rîd cu hohote!

Titlurile articolelor tuturor ziarelor sînt în ele însele expresive: „Justiţia a înfierat" (*Îndreptarea,* 16 nov.), „Prăbuşirea dictaturii brătienilor" (Ibidem), „Partidele politice şi achitarea d-lui Manoilescu" (*Adevărul,* 16 nov.), „Surprize" (*Lupta,* 16 nov.), „Guvern de speriaţi" (*Cuvîntul,* 17 nov.), „Cine e vinovatul" (*Cuvîntul,* 17 nov.), „O palmă peste bot" (*Ţărănismul,* 20 nov.) şi în sfîrşit, titlul cel mai bun din toate „Waterloo" de Titus Enacovici (*Cuvîntul,* 17 nov.).

Opiniile presei sunau astfel: Pe urma procesului dlui Manoilescu a rămas totuşi un condamnat: d. Ion I. C. Brătianu (*Îndreptarea,* 16 nov.).

„Prima rezistenţă guvernul o găseşte într-o parte *de unde se aştepta mai puţin şi de unde trebuie să-i apară mai îngrijorătoare".* (*Adevărul,* 16 nov.).

„Achitarea dlui Manoilescu înseamnă pentru dictator începutul sfîrşitul" (*Cuvîntul,* 17 nov.) „Sistema adoptată de guvernul actual a slujit cum nu se poate mai bine şi pe d. Manoilescu şi ideea pe care o urmăreşte" (*Lupta,* 17 nov.).

„Achitarea pune guvernul într-o situaţie cu adevărat penibilă" (*Dimineaţa,* 17 nov.).

„Efectul verdictului este din acelea care se scriu în istoria ţării... Rezultatul procesului Manoilescu este hotărîrea întregii opoziţii pentru a răsturna guvernul liberal... S-a făcut proba că marele strateg poate da lupta prost pregătit. *Prestigiul său s-a năruit.* Din atacator, dl. Brătianu a devenit asediat; mai curînd sau mai tîrziu fatal se va preda." (Titus Enacovici, *Cuvîntul,* 17 nov.).

„Prin această achitare s-a întărit şi înălţat prestigiul ofiţerilor noştri." (Gafencu în *Argus,* 17 nov.).

„Pentru prima oară în cariera sa prestigioasă d. I. I. C. Brătianu este înfrînt. Şi ce înfrîngere!" (Gongopol, în *Cuvîntul,* 18 nov.).

La cîteva ceasuri după lovitură, guvernul în derută este convocat într-un Consiliu de Miniştri. Pentru a nu avea aerul că exagerez ceva, dau după ziare (*Cuvîntul,* 17 nov.) descrierea acestui consiliu şi un rezumat al comunicatului: „Ieri la orele 10 a.m. la locuinţa dlui Brătianu şi sub preşedinţia dsale s-a întrunit Consiliul de Miniştri – *poate cel mai consternat consiliu din ultimii ani."*

„La amiază, consfătuirea a luat sfîrşit şi a început defilarea funebră a excelenţelor lor, înspre case. Figuri lungite, palide şi crispate. Un adevărat convoi de spectre."

„Miniştrii păreau şefii unei garnizoane capitulate: „Vitejii turci ca umbre, desculţi şi purtînd lanţuri". Celebrul vers li se aplica de minune.

„Jalnica adunare a dat presei următorul extraordinar comunicat: Consiliul de Război al Corpului II Armată a achitat cu trei voturi contra două pe dl. Manoilescu. Guvernul trimiţînd pe dl. Manoilescu înaintea instanţelor de judecată a socotit

că e necesar să dea un exemplu, chiar la prima încercare de a se preveni tentative ulterioare mai serioase şi mai dăunătoare siguranţei statului.''

„Consiliul de Război, făcînd abstracţie de aceste consecinţe, a crezut că nu era cazul să se aplice legea în toată rigoarea ei.'

„Din atitudinea ce vor avea de azi înainte acei care, prin uneltirile lor, nu se sfiesc să pună în primejdie însăşi soarta statului se va constata dacă indulgenţa Consiliului de Război a fost îndreptăţită.''

„Sentinţa dată închide acest caz special; ea nu poate avea însă nici o înrîurire asupra hotărîrii guvernului de a cere aplicarea legilor faţă de oricine ar mai încerca să turbure ordinea publică şi Siguranţa Statului.''

Comunicatul a fost socotit de toată presa ca o greşeală mai mult a guvernului, care îşi mărturisea prin el, în mod naiv, înfrîngerea. Urmările achitării apăreau catastrofale pentru regim, căci iacă ce scria de pildă *Adevărul,* (17 nov.) „Dacă n-ar fi decît *consiliile de miniştri care au fost declarate aproape în permanenţă* şi încă publicul cititor ar avea o idee exactă despre consecinţele imediate ale achitării dlui Manoilescu.'' Dar repercusiunea achitării a fost tot aşa de mare în străinătate. Sentinţa fusese aşteptată cu cea mai mare nerăbdare, nu numai la noi cît şi în străinătate. Ziarele străine, care au legături telefonice prin Belgrad cu corespondenţii lor din Bucureşti, au cerut acestora să telefoneze imediat rezultatul. *Multe ziare străine au păstrat pagina de ultima oră deschisă* în aşteptarea rezultatului, pentru a nu apărea astăzi fără sentinţă.

Toate ziarele engleze, franceze, germane, italiene şi americane publicau a doua zi cu litere mari verdictul, toate descriau ultima şedinţă a Consiliului de Război şi dădeau extrase din ultimele mele cuvinte înainte de sentinţă. Concluziile lor erau categorice:

„Blow for the Romanian dictator'' subtitlul articolului din *Daily Express,* 16 nov.

„It is evident that the sentiment of the army – reflected in the court martial – is not wholly subservient to M. Brătianu'' (*Ibidem*).

„M. Brătianu has suffered a severe moral defeat'' (*The Morning Post,* 16 nov.).

„L'acquittement de M. Manoilescu est considere ici (a Bucarest) comme un désaveu de la politique fonciérement anticarliste de M. Brătianu''. (*Le Journal,* 16 nov.).

„On prédit maintenent le retour du Prince Carol''. (*New York Herald*).

„The process is described as *the most important, ever brought before a court in Roumanie''* (*The Times,* 16 nov.).*

„Sentinţa a fost un duş rece pentru veleităţile dictatoriale ale dlui Brătianu'' (*Tagliche Rundschau,* oficiosul ministrului de Externe Stresemann,[212] Berlin, 16 nov.).

„Brătianu iese din această dezbatere grav compromis'' (*Vossische Zeitung,* 16 nov.).

„Procesul care trebuia să servească la lichidarea chestiunii succesiunii la Tron şi să terorizeze pe partizanii unei revizuiri a ordinii stabilite la 4 ianuarie. *se întoarce împotriva omului de stat care l-a voit şi împotriva sistemului său de guvernare.''* (*Berliner Tageblatt,* 16 nov.)

---

* „Lovitură pentru dictatorul român'' (*Daily Express*). „Este evident că sentimentul armatei - reflectat în curtea marţială – nu este în întregime subordonat d-lui Brătianu'' (*Ibidem*). „Domnul Brătianu a suferit o severă înfrîngere morală'' (*The Morning Post*). „Achitarea d-lui Manoilescu este considerată aici (la Bucureşti) ca o dezaprobare a politicii cu desăvîrşire anticarlistă a d-lui Brătianu'' (*Le Journal*). „Se prevesteşte acum întoarcerea prinţului Carol'' (*New York Herald*). „Procesul este descris drept cel mai important care a fost vreodată în faţa unui tribunal în România'' (*The Times*). (*n.ed.*).

„Ma poiche Brătianu aveva puntato risolutamente sulla carta del processo, l'esito inetteso di questo ultimo rovescia la situazione *e fa dell'accusatore l'accusato, del vincitore il vinto''... Manoilesco l'uomo rétto che tutti a Roma ricordano con simpatia,* per poco non e finito in un carcere come traditore dello Stato!'' (*Corriere della Sera,* 16 nov. sub titlul: Il processo di Brătianu).

„Das freisprechende Urteil ist somit nach der einmütingen Auffassung der rumänischen politischen Opposition *eine Billigung der carlistischen Aktion geworden'' (Prager Presse,* 18 nov.)*

„În Franţa, un prim ministru pus în situaţia dlui Brătianu şi-ar fi dar demisia'' (Henry Buré în *L'Oeuvre,* 16 nov.).

„Brătianu, ministrul creator al României moderne îşi pierde şi prestigiul şi forţa'' (Pertinax, în *Echo de Paris,* 16 nov.).

Mă opresc aici cu aceste scurte extrase, căci, dacă ar fi să dau textul tuturor articolelor care s-au scris atunci în presa lumii, mi-ar trebui zeci de pagini!

În ţară, mişcarea de opinie în favoarea mea era atît de extraordinară, încît timp de cîteva săptămîni m-am ferit să apar în public, la teatru sau restaurante, de teamă să nu provoc manifestaţii prea mari în favoarea mea şi a cauzei şi să nu o iau de la capăt cu un proces!Căci de data aceasta procesul n-ar mai fi servit cauza, publicul neputînd să se mai emoţioneze într-un efect de repetiţie; iar pe de altă parte nici nu era bine ca eu să apar permanent drept unicul om care agită chestiunea Carol.

Guvernul, îngrijorat de popularitatea mea, n-avea alt mijloc să mi-o diminueze decît bagatelizîndu-mă. Şi atunci a angajat pe doi ziarişti, Pamfil Şeicaru şi Cezar Petrescu. Şeicaru (*Cuvîntul,* 19 nov.) a vorbit de lacrimile mele abundente (atunci cînd eu n-am plîns niciodată la proces ci am făcut numai pe ceilalţi să plîngă), de lepădarea mea de orice gest eroic şi de conspiraţia scrisorilor, care continuă comic „Scrisoarea pierdută.''

Petrescu, şi-a bătut joc de revoluţionalismul meu prea legalist, conchizînd că procesul rămîne o victorie a dlui Brătianu prin recunoaşterea tuturor că este bun făcut şi garantat de legile ţării ceea ce dl. Ionel Brătianu a legat şi ferecat cu 7 peceţi!

Aici nu mă pot opri de a anticipa că Şeicaru a primit mai tîrziu vizita regelui Carol al II-lea la ferma lui de la Ciorogîrla, iar Cezar Petrescu a fost directorul oficiosului regimului personal al lui Carol, *România,* în faza de decadenţă a domniei lui! Cît despre Duca şi Tătărăscu, ei au fost pe rînd primi miniştri ai Majestăţii Sale...

Dar undele stîrnite de proces nu se amortizează rapid.

La 18 nov. Grigore Iunian interpelează în Cameră pe Duca. Iunian îi spune tăios: „Dvs. aţi pus ca arbitru între noi şi Dvs. justiţia ţării şi justiţia s-a pronunţat. Ea ne-a dat dreptate nouă prin verdictul ce l-a dat. Aşa se pune chestiunea''

Duca, în replica lui mărturiseşte: *„Astăzi e în discuţie o chestiune care le domină pe toate: chestiunea succesiunii la tron''.* Ce preţioasă recunoaştere pentru mine din partea reprezentantului liberalilor: *A doua zi după procesul meu, chestiunea Carol era mai deschisă decît oricînd!* Momentul politic era dominat exclusiv de cauza lui Carol şi tot sub semnul ei pornise de la cele trei partide de opoziţie a lui Maniu-Mihalache, a generalului Averescu şi a profesorului Iorga, impulsul pentru o acţiune de unire.

---

* „Dar, deoarece Brătianu ţintise în mod hotărît pe cartea procesului, rezultatul neaşteptat al acestuia din urmă răstoarnă situaţia şi face din acuzator acuzatul, din învingător învinsul.. Manoilescu, omul drept pe care la Roma toţi şi-l amintesc cu simpatie, de puţin nu e sfîrşit într-o închisoare ca trădător al statului'' (*Corriere della Sera,* 16 nov., sub titlul : Procesul lui Brătianu).

„Aşadar, după părerea unanimă a opoziţiei politice române, sentinţa de achitare a devenit o aprobare a acţiunii carliste'' (*Prager Presse*) (*n.ed.*).

Dar iată că în ziua de 24 noiembrie se petrece un eveniment neașteptat și cutremurător. Ionel Brătianu moare pe urma unei violente angine!

Nimic nu putea fi mai zguduitor pentru opinia românească decît vestea morții aceluia care fusese timp de 13 ani stăpînul absolut al României, venită într-un moment atît de dramatic, a doua zi după spectaculoasa prăbușire a atotputerniciei lui, a sistemului lui, a orgoliului lui!

Brătianu a murit la 24 noiembrie ora 6 dimineața, *adică, zi de zi și ceas de ceas, exact la o lună după arestarea mea și la 10 zile după triumfala mea achitare!*

În zorii zilei, zbîrnîitul telefonului m-a sculat din somn. Era Madgearu. „Manoilescule, stăpînul țării, stăpînul nostru al tuturor a murit".

Mărturisesc că în clipa aceea am simțit un mare regret. Aș fi nesincer cu mine dacă aș spune că vreun motiv sentimental, sau vreo bizară generozitate față de un impunător adversar, era ceea ce mă făcea să-mi pară rău de moartea lui! Nici pentru țară nu socoteam că moartea lui Brătianu este o pierdere, căci rolul lui istoric folositor și-l încetase (ori cîte rezerve aș avea de făcut asupra lui) o dată cu încetarea războiului, *iar tot ce a făcut de atunci încolo n-a contribuit decît la slăbirea și la destrămarea României.*

Dacă, totuși, în clipa aceea am simțit o contrarietate dureroasă, a fost fiindcă niciodată în lupta politică nu este o satisfacție să vezi dispărîndu-ți adversarii prin moartea fizică.

Clemenceau a spus o dată că singurul mijloc sigur de a-ți înfrînge inamicii politici este să le supraviețuiești. Cred că a fost o simplă butadă. Căci ce bucurie îți poate da o bătălie în care nu poți să-i dovedești adversarului superioritatea ta și dreptatea ta și în care nu poți avea satisfacția de a-l face să te vadă pe tine triumfînd?

A doua zi după achitarea mea, eu întrezăream mai limpede ca totdeauna că prințul Carol va fi rege și voiam să trăiesc clipa cînd Brătianu își va vedea marea lui înșelare! Și pe de altă parte era potrivnic firii mele să simt o rușinoasă bucurie *în fața unui rezultat pe care nu îl dorisem și care contrazicea preferințele mele pentru victoria loială, elegantă, sportivă.*

Impresia pe care a făcut-o moartea lui Brătianu și în țară și în străinătate a fost cu atît mai puternică, cu cît în vremea din urmă lumea întreagă fusese cu ochii ațintiți asupra dramei românești și asupra luptei care se dădea între dictator și prinț.

Cu drept cuvînt scria *Giornale d'Italia,* la 25 nov.: „Surpriza se amestecă nu mai puțin cu preocupări de ordin politic, deoarece Brătianu dispare în momentul în care conflictul hotărît pe care el îl provocase cu partidele de opoziție *și care a culminat în recenta arestare și în procesul lui Manoilescu* căpătase o importanță din ce în ce mai mare și o semnificație de ordin național. Ionel Brătianu, care era omul pumnului de fier, ar fi fost desigur în stare să domine situația și să-și învingă pe adversarii săi, *oricît, de neegalabile erau simpatiile pe care prințul Carol le avea în armată.* Dar vor putea face același lucru succesorii lui?"

Münchner Zeitung, din 25 nov. începe astfel: „*Avalanșa este în rostogolire,* așa a spus Maniu, conducătorul Partidului Național-Țărănesc, cînd a apărut ca martor în procesul lui Manoilescu, în fața Consiliului de Război din București, care a achitat pe fostul subsecretar de stat acuzat de către Brătianu. Și într-adevăr, această achitare a fost cea mai grea condamnare pe care a primit-o vreodată sistemul terorist al lui Brătianu și cea mai groaznică înfrîngere pe care a suferit-o vreodată dictatura lui Brătianu."

L'Europe Centrale, din 26 nov. se întreabă: „Oare dispariția lui Brătianu, care vine după achitarea dlui Manoilescu, va schimba ea ceva în situație?"

Era pentru mine jenant și direct penibil să-mi văd numele așa de strîns asociat de către presa internațională cu moartea lui Brătianu! Apăream aproape ca un

autor moral al morţii lui sau ca acela pe care destinul îl alesese să-i dea marelui potentat nu un avertisment, care ar fi fost tardiv, nu o lecţie care era inutilă, ci un semn plin de înţeles din partea Cerului însuşi.

Însuşi gravul şi ponderatul Times (25 nov.) mărturisea: „Procesul şi achitarea dlui Manoilescu, reprezentantul prinţului Carol, acuzat de conspiraţie împotriva ordinii stabilite, dovedea că metodele primului-ministru treziseră o mare nemulţumire populară. Achitarea dlui Manoilescu de către Curtea Marţială i-a dat acestuia un avantaj asupra lui Brătianu."

Iar *Corriere della Sera* (25 nov.) constata: „Ionel Brătianu a murit a doua zi după un mare eşec politic, achitarea lui Manoilescu pe care el a vrut să-l condamne ca pe un conspirator împotriva siguranţei statului. Dar poate că pe patul de moarte el nu şi-a dat încă seama că aceasta ar putea să constituie începutul sfîrşitului pentru politica sa".

Clasicul jurnal german de veche tradiţie *Frankfurter Zeitung* (25 nov.) se exprima tot atît de categoric: „Sentinţa de achitare în procesul militar deschis de Brătianu împotriva fostului secretar de stat Manoilescu, *care a constituit o lovitură ireparabilă pentru sistemul său,* a avut efectul unui semnal de alarmă...

„Sentinţa tribunalului din Bucureşti, în care trei ofiţeri s-au pronunţat pentru achitarea lui Manoilescu şi numai doi pentru condamnare, arată destul de clar că nici armata nu mai stă ca un singur om la dispoziţia vechiului regim, care şi-a găsit expresia lui în regenţă".

Münchner Allgemeine Zeitung (25 nov.) scria în acelaşi sens: „Ionel Brătianu pierduse bătălia faţă cu opoziţia atunci cînd Tribunalul militar l-a achitat pe Manoilescu, acuzat de înaltă trădare".

„Brătianu era pe punctul să întreprindă o mare lovitură împotriva adversarilor săi – partidul ţărănesc şi Iorga – care voiau să aducă pe prinţul Carol din nou pe tron, dar boala l-a oprit".

Opresc aci citaţiile pe care le-aş putea înmulţi foarte mult.

Cînd toate vocile din presa străină interpretau la fel momentul politic din România, la moartea lui Brătianu, dispariţia omului de stat român mă obliga pe mine la şi mai multă discreţie! Ar fi fost din partea mea un act de canibalism politic să *răspund numeroaselor cereri pe care mi le adresau ziariştii străini în sensul de a comenta prin interviuri situaţia din România,* după moartea lui Brătianu!

Marele ziarist Geo London venise în România anume pentru procesul meu şi-şi prelungise şederea pînă la moartea lui Brătianu. În conversaţiile cu el am fost extrem de rezervat, deşi el se preocupa de acelaşi probleme ca şi mine şi în special de faimoasa scrisoare a regelui Ferdinand, asupra căreia făcea o anchetă între oamenii politici.

În *Le Journal* din 5 dec. el afirmă categoric, în chiar cuprinsul titlului: „Avant sa mort, le Roi Ferdinand a éxprimé ses voeux dans une lettre a Mr. Jean Brătianu *que la Couronne revienne au Prince Carol".**

Este interensantă părerea pe care i-a dat-o Maniu asupra faimoasei scrisori. După ce înregistrează dezminţirea lui Ionel Brătianu, Geo London scrie: „Totuşi, dl. Maniu, şeful Partidului Naţional-Ţărănesc, este înclinat să creadă în autenticitatea documentului, mi-a declarat acest lucru în mod formal. Am dat spre examinare fotografia, acestei scrisori unui grafolog, care a comparat-o în urmă cu alte *piese scrise de mîna regelui Ferdinand. Concluzia lui a fost că între scrisul în* chestiune şi celelalte documente existau asemănări extraordinare şi că, în măsura în care poate să se tragă concluzii dintr-o comparaţie bazată numai pe fotografie, acest scris este acelaşi cu documentele lui Ferdinand".

---

* „Înaintea morţii sale, regele Ferdinand, într-o scrisoare către dl. Ion Brătianu, şi-a exprimat dorinţa ca prinţului Carol să-i revină Coroana." (*n.ed.*).

Ecoul evenimentelor din România şi a procesului meu se prelungea în presa străină şi în luna decembrie. *Daily Mail* din 8 dec. scria: „Manoilescu, trimisul prinţului a fost achitat triumfător de o Curte marţială, în ciuda voinţei ferme a guvernului. *Nu constituie aceasta o lovitură mortală pentru adversarii prinţului? Nu era o dovadă că armata era devotată şefului său natural,* prinţul Carol?"

Dar, pentru mine, dintre toate aceste manifestări n-a fost nici una care să mă mişte mai mult decît articolul publicat de ziarul românesc din America, *Românul,* din Ohio (11 dec.) sub titlul: *Mai este dreptate în Ţara Românească.* „Manoilescu a fost achitat şi lumea a zis: *Mai este dreptate în Ţara Românească.* Manoilescu nu este însă oricine; a fost subsecretar de stat, coleg şi amic politic al dlui general Averescu, fost de trei ori prim-ministru al ţării. *Şi Manoilescu a vorbit în faţa judecătorilor săi cu fruntea sus, cu emfază, conştiu* (cuvînt ardelenesc în loc de conştient) de *valoarea personalităţii sale".*

O singură excepţie am făcut totuşi la hotărîrea mea de a nu da interviuri. Indignat de faptul că atacurile împotriva prinţului nu mai încetau în presa liberală şi nevoind să las impresia unei laşităţi din partea mea, am consimţit să acord o lungă convorbire ziarului *„Corriere della Sera",* din 4 dec., din care relev între altele: „Aveţi aerul a fi amărît – întreba ziaristul – de atacurile care s-au dat de curînd în jurnalul oficios al guvernului împotriva prinţului Carol."

„Scuzaţi-mă – răspundeam eu – dar se pare că dvoastră nu puteţi înţelege anumite eleganţe morale: în România *oricine* are dreptul, după legea specială care s-a votat, să defăimeze pe prinţul Carol, dar nimeni nu are dreptul *să-l apere."*

Şi culmea este că această ignobilă atitudine a Partidului Liberal faţă de prinţ se manifesta la puţine zile după ce prinţul făcuse gestul magnanim şi regal de a telegrafia doamnei Brătianu condoleanţele sale în ziua morţii soţului ei!

*

Cînd s-a încheiat faza cea mai acută şi cea mai dramatică a luptei mele pentru prinţ am simţit – cum simţi totdeauna după o mare tensiune sufletească – un imens gol în suflet. Viaţa mea mi se părea acum fadă şi lipsită de interes. Îmi era foarte greu să mă pun în ritmul vieţii zilnice, cu toate meschinăriile ei, să mă întorc iarăşi la atmosfera politică cu partidismul ei abject şi cu micimile sufleteşti ale unor oameni, care acolo, în incinta Consiliului de Război, reuşiseră pentru o clipă să se depăşească pe ei înşuşi.

Simţeam o oboseală sufletească şi o indiferenţă, ca acelea care urmează totdeauna după epocile de romantism. Eram ca tineretul francez, a doua zi după încheierea epopeii napoleoniene:

„Las de vivre en un temps qui n'a rien de sublime"
Et de fumer ma pipe, en parlant d'idéal".*

Fiindcă nu puteam să rămîn pentru totdeauna prizonierul unei singure idei. am simţit nevoia să mă întorc la activitatea mea obişnuită, în cîmpul gîndirii şi al politicii economice. Şi astfel abia după trei săptămîni de la achitarea mea, am început să-mi reiau sportul favorit, acela de a ataca pe Vintilă Brătianu pentru politica lui. Acum el devenise şi mai puternic decît înainte, căci, ca prim-ministru acumulase pe lîngă forţa lui de dominator economic şi pe aceea de dominator politic a lui Ionel Brătianu.

Dar nici demnitatea mea, nici temperamentul meu incorijibil, nu mi-ar fi îngăduit ca să mă dau la fund şi să las impresia unui om timid sau intimidat...

În şedinţa Camerei de la 7 dec. i se arătase lui Vintilă Brătianu din nou cum a înşelat ţara pretinzînd că are excedente, pe cînd în realitate dăduse deficite ş-

* „Obosit de a trăi într-un timp care nu are nimic sublim"
Şi de a-mi fuma pipa, vorbind despre ideal." (*n.ed.*).

cum a produs astfel un gol de 3 miliarde şi 600 milioane în finanţele ţării. Cu uşurinţă condamnabilă, el a declarat însă că îşi ia răspunderea acestor operaţiuni (vezi *Îndreptarea,* 8 dec.). Am dat atunci o serie de interviuri în *„Îndreptarea"*, în zilele de 7, 8 şi 9 dec., criticînd de sus pînă jos întreaga politică financiară a lui Vintilă Brătianu şi arătînd rezultatele întradevăr remarcabile care se obţinuseră în timp de abia un an sub regimul Averescu.

Anul 1927 s-a încheiat sub semnul acestor preocupări oarecum minore, care contrastau profund cu evenimentele de mare anvergură pe care le trăisem, în cursul acestei epoci plină de senzaţie şi de inedit.

Pentru a încheia *cronica anului, uitam să spun că în mai puţin* de două săptămîni, după achitarea mea, mi-am reluat seria conferinţelor publice şi anume – ca un omagiu semnificativ – la Ateneul Nicolae Iorga, situat chiar în faţa Palatului Regal.

Fusesem prevenit că va fi, cum era de aşteptat, o mare aglomeraţie de lume. Dar nu mi-aş fi închipuit că o simplă conferinţă a mea va putea trezi o atît de mare curiozitate.

Cînd am ajuns în Piaţa Palatului, o adevărată bătălie se dădea pentru intrarea în sală. Prefectul Nicoleanu venise personal ca să ia reglementarele măsuri strategice şi ca să împiedice manifestările care ar fi ieşit din anumite limite prescrise...

Cu greu m-am putut strecura pe scenă, printr-o uşă dosnică, iar în clipa cînd am apărut în faţa clasicului pahar de apă, sala întreagă în picioare mi-a făcut o nebunească ovaţie! Dacă aş fi putut în clipa aceea să strîng într-un megafon toate aplauzele şi uralele, le-aş fi trimis departe, într-un castel din Normandia, aceluia cu care eram dator să le împart!

LUPTA PENTRU CAROL: ANI DE AŞTEPTARE ŞI DE PREGĂTIRE (1928, 1929 ŞI 1930, PÎNĂ LA RESTAURAŢIE)

Partea din viaţa mea, care acoperă anii 1928, 1929 şi cea dintîi jumătate a anului 1930, pînă la urcarea pe tron a regelui Carol, a fost pentru mine o epocă de puţine bucurii, de multe dezamăgiri şi de o necontenită frămîntare pentru a nu lăsa să scadă curentul în favoarea cauzei.

Poziţia mea era dintre cele mai grele, fiindcă – cum am spus – trebuia să evit cu orice preţ de a da impresia că sînt singurul român care agită această chestiune.

Pentru izbînda ideii, era nevoie ca cercuri din ce în ce mai largi să se angreneze în aceeaşi luptă. Ar fost o greşală din punct de vedere tactic – şi ar fi fost o derogare de la înseşi normele pe care Carol singur şi le impusese – de a face din problema întoarcerii lui preocuparea unei facţiuni de agitatori. Iată de ce, eu eram condamnat să lucrez veşnic printre alţii, să conving pe *alţii*, să animez pe alţii şi să mă sprijin, nu pe voinţa şi pe caracterul meu ci, vai!, pe voinţa şi pe caracterul *altora*.

Astfel, mi-a fost dat să încerc rînd pe rînd pe toţi oamenii politici în puterea lor de a fi consecvenţi, în capacitatea lor de a urmări o idee (căci de a se jertfi, pentru dînsa, nici vorbă nu putea fi!) şi în stăruinţa lor de a servi o cauză.

Deoarece absolut toţi oamenii politici,afară de liberali, se declaraseră, cel puţin în principiu, pentru revenirea lui Carol,chestiunea lui constituia acum *piatra de încercare a consistenţii şi caracterului lor*. Dar, tocmai de aceasta mi-a rezervat cumplite decepţii. Căci în mediul nostru politic, oamenii erau obişnuiţi să culeagă numai succese uşoare, ieftine şi fără risc! O politică romantică, de stilul aceleia pe care o făceam eu, putea găsi simpatizanţi platonici, dar niciodată aderenţi combativi.....

Nu este nici o exagerare să spun că *la toţi oamenii noştri politici – chiar şi la cei de mari dimensiuni – singura preocupare era venirea la guvern* şi toate problemele naţionale erau coborîte la rolul de simple instrumente în vederea împlinirii acestui înalt ţel! Orice îi putea aduce sau menţine la putere era bun; orice îi îndepărta de putere era rău.

Cu o asemenea mentalitate nu puteam să-i antrenez pe fruntaşii politici decît lăsîndu-i să vadă în chestiunea Carol un mijloc de satisfacere a intereselor lor de partid.

Îmi repugna acest lucru, *dar el era neînlăturabil*, pentru a le trezi interesul şi a asigura cauzei carliste, fie şi un aleatoriu concurs.

Cei doi ani şi jumătate, pînă la întoarcerea lui Carol, au fost pentru mine o epocă tristă, în care a trebuit să mă cobor şi pe mine – şi să cobor însăşi Cauza – la nivelul scăzut al lumii noastre politice. Iar, dacă la sfîrşit am izbutit, a fost numai fiindcă – renunţînd la metoda de a pactiza şi de a tranzacţiona cu politicienii – l-am convins şi pe prinţ să-i dispreţuiască şi l-am ajutat să-i pună în faţa faptului împlinit!

Dar, înainte de a relua chestiunea Carol, care a rămas problema obsedantă şi centrală a vieţii mele politice, să mă opresc puţin şi asupra activităţi mele publice şi ştiinţifice, pe care am reluat-o îndată după ieşirea din închisoare.

Am, cînd scriu aceste rînduri, în faţa mea nenumăratele articole politice şi economice pe care le-am publicat, mai ales în ziarul *Politica,* articole care constituiau la vremea aceea, cînd mă găseam în afară de parlament, singurele mele manifestări publice posibile.

Dintre ele a fost mult remarcată, o serie publicată în 1928 sub titlul comun: „Ce ne aduce stabilizarea" şi în care m-am înşelat în unele pronosticuri, neputînd să văd că nu va trece nici un an de la stabilizare şi va veni să se suprapună, peste efectele ei, automat binefăcătoare, valurile crizei mondiale!

În articolele mele politice reluam, în primul rînd, vechea mea luptă împotriva liberalilor.

Mari mi-au fost sforţările pentru a putea să conving lumea de falsitatea bugetelor lui Vintilă Brătianu! În articolele „Buget fals"; „Iarăşi deficit" (*Politica,* 5 febr. 1928) mă osteneam să demonstrez, cu date precise şi cu expuneri clare şi pedagogice, pe care le putea înţelege oricine, că Vintilă Brătianu căzuse în îndoita vină de a da deficite şi de a le prezenta în mod mincinos drept excedente.

Exasperat de a vedea că nici măcar partidul de opoziţie naţional-ţărănesc nu îmbrăţişa această chestiune cu toată vigoarea, am recurs la mijloacele extreme şi anume la a-i face lui Vintilă Brătianu (*Politica,* 5 febr.) o somaţie în termenii următori: „Cu răspuderea morală şi politică pe care mi-o dă calitatea de fost subsecretar de stat al Finanţelor, *afirm că dl. Ministru de Finanţe a distribuit excedente fictive, adică neexistente, în sumă de 3 1/2 miliarde lei,* creînd astfel în gestiunea statului un deficit de aceeaşi valoare, care nu a fost descoperit şi care stînjeneşte şi astăzi în mod considerabil trezoreria statului".„Mă ofer să dovedesc acest lucru fără nici un fel de cercetare amănunţită, ci bazîndu-mă numai pe publicaţiile *oficiale ale Ministerului de Finanţe.* Cer să fiu dat în judecată în cazul cînd această afirmaţie ar constitui o calomnie".

Într-o ţară într-adevăr democrată o asemenea acuzare, atît de precisă, n-ar fi putut rămîne fără urmări! La noi, Vintilă Brătianu *nu s-a simţit* dator cu nici o explicaţie. Căci era tare pe cei trei B: banul, bugetul, birocraţia, cele trei reazeme de totdeauna ale liberalilor.

Într-un alt editorial intitulat: „Xerxes[214] financiar" scriam: „Măsurile superficiale şi ostentatorii luate împotriva fatalităţilor economice sînt tot atît de stupide ca şi măsurile de războinare luate împotriva fatalităţilor naturale. Xerxes a bătut marea cu beţele; financiarii noştri combat camăta cu circulare."

Cînd Vintilă Brătianu a încercat să mă atace din nou prin *Viitorul,* i-am răspuns adresîndu-mă lui personal: „Continuaţi şi răscoliţi ziarele, adunaţi toţi judecătorii şi toţi experţii din ţară şi nu veţi putea dovedi nimic împotriva mea. Numai după aceea va fi îngăduit să vorbiţi, dacă pînă atunci veţi mai avea curajul pentru aceasta. În asemenea condiţiuni nu sînt oare în drept să vă întorc epitetul Dv. şi să vă întreb: de care parte este aventura financiară?"

Cititorii acestor amintiri nu vor putea înţelege de ce chestiunile de ordin financiar şi economic – care, prin natura lor, sînt chestiuni tehnice ce se pot discuta cu răceală şi calm – luau la mine un caracter de luptă şi aproape de violenţă. Explicaţia nu este una subiectivă şi temperamentală. Eu nu luptam pentru plăcerea de a lupta, ci fiindcă sufeream să văd cum sistemul liberal bloca la vremea aceea ideile cele mai fericite şi cele mai fecunde pentru ţară! Căci zadarnice erau soluţiile cele mai bine inspirate,atîta vreme cît ţara era dominată de mediocritatea stearpă a lui Vintilă Brătianu, incapabil să tolereze realizarea ideilor bune ale altora.

În acest sens mă explicam într-un articol intitulat „Dreptul de a face bine" (*Politica* din 5 febr.):„Iată de ce astăzi tehnicienii şi specialiştii trebuie să se dea

la o parte lăsînd locul *luptătorilor*. Întîi trebuie dărîmat regimul de astăzi, cu tot sistemul politic pe care îl cuprinde. Numai după ce liberalii vor fi reduşi în opoziţie la propria lor forţă, atît de puţină, după ce vor fi eclipsaţi în viaţa publică cîtăva vreme, cum au fost germanofilii după război, numai atunci cînd, după această încercare necesară, îşi vor fi părăsit spiritul lor distructiv şi exclusivist de astăzi, numai după aceea vor putea fi chemaţi la o conlucrare reală şi onestă cu celelalte forţe vii ale ţării. În orice caz, în ziua doborîrii lor definitive, oamenii politici din celelalte partide îşi vor căpăta cel dintîi drept pe care pot să-l reclame: *dreptul de a face bine.*"

Am dat acest citat neobişnuit de lung,pentru că el reprezenta atunci „strigătul inimii" tuturor celor ce se vedeau împiedicaţi de a realiza ceva frumos şi mare de către *maşina de strivit suflete şi inteligenţe,* pe care o constituia atunci Partidul Liberal. Iar această maşină nu uza numai de puterea ei politică, ci şi de înlănţuirea materială a oamenilor prin autoritatea statului, pe care ea îl stăpînea aproape continuu şi prin forţa institutelor bancare, care făceau din Partidul Liberal *cel dintîi agent de corupţie organizată al ţării.*

De la funcţionarul comercial şi pînă la ministru, tentaţia materială a liberalilor se îndrepta spre toţi, sub mii de forme, irezistibile şi acaparatoare. Un articol consacrat de mine acestor... victime se încheie astfel: „Este un singur lucru mai trist decît să nu fi căpătat niciodată libertatea; este acela de a fi vîndut."

Dar manifestările mele nu vădeau numai obsedanta preocupare de a lovi în liberali. Ele se îndreptau către toate problemele noastre naţionale. Într-un articol intitulat *„Eterna comparaţie"*, îmi arătam marea mea îngrijorare pentru inferioritatea în care se prezintă viaţa politică şi administraţia românească în ochii românilor care trăiseră sub regimuri străine şi care stabileau acum paralele ce puteau să ne fie de atîtea ori defavorabile.

Specialitatea mea era să mă lupt în *favoarea celor slabi* şi, de pildă, pentru comunistul Mihail Bujor[215] aflat de zece ani în închisoare, scriam la... 1928, în *Politica,* un articol prin care ceream eliberarea sa şi care începea cu această mărturisire: „La urma urmei, lumea nu este împărţită între oameni care au unele idei şi alţii care au alte idei, ci e împărţită între oameni care sînt capabili de a crede într-o idee şi în cei care niciodată nu s-ar putea ridica la această înălţime."

*

Pe cît fusese de fericit pentru cauza carlistă anul 1927, pe atît a fost de funest anul 1928.

Politiceşte nu s-a făcut nici un fel de progres în acest timp iar prinţul a intrat în primăvară,cu prilejul adunării naţional-ţărăniste de la Alba-Iulia, într-o aventură care i-a dăunat mult şi din care – fără să fi avut vreo mare vină – prestigiul lui a ieşit mult diminuat. S-a făcut astfel, o dată mai mult, dovada că nu este destul ca o cauză să fie *dreaptă;* ea trebuie să fie şi *bine apărată.*

În ianuarie, Iorga s-a pronunţat la primul prilej *împotriva* întoarcerii lui Carol! Nu mai examinez pentru ce. Gesturile lui Iorga erau totdeauna imprevizibile.

În februarie m-am decis să plec în Franţa ca să-l întîlnesc pe prinţ. Ştiam că va veni pe Coasta de Azur şi de aceea mi-am luat reşedinţa împreună cu soţia mea la Monte Carlo, de unde i-am telegrafiat prinţului la Paris.

Peste cîteva zile a sosit de acolo Gatosky. Foarte încurcat, mi-a explicat că o răceală gravă se produsese între prinţ şi mine, fără măcar ca să ne fi întîlnit! Eram consternat. Eu care părăsisem închisoarea unde intrasem pentru dînsul şi care făcusem dintr-o chestiune uitată o mare cauză naţională; eu care mă aşteptam ca prinţul să mă îmbrăţişeze fericit, aflu acum că el este aproape împotriva mea!

Ce se întîmplase? La procesul meu, atunci cînd demonstram că prinţul nu renunţase la tron (aşa cum pretindeau liberalii) pentru Elena Lupescu, am spus des-

pre ea că „nu intră în consideraţie în această chestiune". Prinţului i s-a raportat însă că aş fi spus că nu am nici un fel de consideraţie pentru doamna Lupescu...

Evident că acest incident m-a întristat mult. A fost *primul semn rău* pe care îl dădea prinţul. Aşadar, ar fi fost destul ca eu să mă fi exprimat neplăcut despre doamna Lupescu, pentru ca prinţul să uite atît de curînd imensele servicii pe care i le făcusem!

Un altul, în locul meu, ar fi renunţat poate pentru totdeauna la a susţine cauza carlistă! Căci, într-adevăr, *apărea mai mult decît absurd să-ţi expui viaţa pentru un om, care te poate abandona în orice clipă după capriciul unei femei!*

Dar eu nu judecam aşa. Fiindcă eu nu urmăream reîntoarcerea prinţului *pentru mine,* ci *pentru ţară.* Acest lucru îl spun şi acum, după atîţia ani, şi el a fost confirmat de toate gesturile mele din urmă.

Ar părea neverosimilă această dezinteresare. Dar ea consuna nu numai cu toată atitudinea mea în chestiunea Carol, ci şi cu alte gesturi , pe care le-am făcut în politică mai tîrziu, cum a fost actul de a semna Arbitrajul de la Viena în 1940, cînd am mers în mod conştient la sacrificarea mea!

Am trecut, dar, peste această amărăciune, iar după explicaţiile date de mine lui Gatosky, prinţul,însoţit de Elena Lupescu, a venit curînd la Nisa.

Timp de aproape o lună cît am stat la Monte Carlo, l-am văzut aproape zilnic pe prinţ, singur sau împreună cu soţia mea. L-am invitat la dejunuri la Monte Carlo şi am dezbătut acolo toate problemele cauzei.

Prinţul era la Nisa în compania lui Barbu Ionescu, un enigmatic personaj. Nu mi-a plăcut această tovărăşie. Barbu Ionescu era un speculator asupra viitorului politic al prinţului. Cheltuia mult pentru prinţ, ceea ce trezea respectul acestuia, totdeauna înclinat să stimeze banul şi pe cei care îi au!

Era desigur un teren pe care eu nu putem încerca să concurez! Prinţul mersese cu naivitatea pînă acolo, încît îmi mărturisise într-o zi, că la urma urmei, Barbu Ionescu ar putea fi în România un excelent ministru de Finanţe!

Dar, în afară de acest punct negru, toate celelalte impresii bune, pe care le avusesem totdeauna de la prinţ, se confirmau din nou, în lungile mele convorbiri cu dînsul.

Barbu Ionescu organizase în jurul prinţului un fel de reclamă americană. Îmi aduc aminte chiar că, la un moment dat, venise acolo un inventator care înregistra după un sistem nou glasurile oamenilor cunoscuţi, pentru a le putea reproduce şi transmite prin radio.

Pe terasa – acoperiş a hotelului Negresco, prinţul şi cu mine am făcut o serie de declaraţii înregistrate de aceste aparate, care mai tîrziu au fost difuzate în America.

La vremea aceea, prinţul ţinea foarte mult să-l vadă pe Mihalache, despre a cărui frumoasă purtare în procesul meu eu îi vorbisem cu căldură. Cînd m-am întors însă în ţară, Mihalache, sub diferite pretexte, a ezitat să răspundă dorinţei prinţului.

Singurul rezultat politic al convorbirilor de la Nisa a fost că am putut să provoc o anumită evoluţie a ideilor prinţului. De unde pînă atunci stătea pe punctul de vedere că nu s-ar întoarce decît adus de *unanimitatea partidelor,* acum ajunsese la concluzia că unanimitatea nu trebuie interpretată strict aritmetic, ci că, chiar un singur partid, care reprezintă de fapt poporul întreg, poate fi îndreptăţit să-l cheme în numele naţiunii. (Această constatare este reprodusă întocmai în notele mele personale, scrise la 3 mai).

Întors în ţară nu am putut urmări mai departe o acţiune carlistă propriu-zisă, decît tot pe calea influenţării lui Iorga, Mihalache sau Averescu. Prin presă era imposibil să fac cea mai mică observaţie asupra problemei prinţului. Doar în unele articole strecuram cîte o vagă iluzie. Astfel, o dată raportîndu-mă la congresul

studenţesc de la Oradea Mare – organizat de Tătărăscu şi de Siguranţa Generală, cu scopul de a se produce acolo un vot de blam al tineretului împotriva prinţului! – scriam: „Congresul de la Oradea era menit să constituie un început de *plebiscit sui-generis,* susţinut cu banii fondurilor secrete, pentru o chestiune care stăpîneşte zilele şi mai ales nopţile guvernanţilor actuali."

Altă dată, (vezi articolul „Continuăm"), declaram ritos: „Noi înţelegem să mergem pe drumul ideilor noastre: *„şi a celor care se pot mărturisi şi a celor care nu pot vedea tiparul."*

Sub titlul „Împotriva republicilor", reluam vechea mea temă monarhistă: „Trebuie să spunem clar că în ţara noastră există două feluri de monarhişti: cei care vor monarhia pentru ţară şi cei care vor monarhia pentru „ei". Şi apoi, făcînd aluzie la Regenţă: „Imaginea tradiţională pe care poporul nostru şi-o face despre capul statului, nu este aceea a unui înalt demnitar, îmbrăcat corect în redingota sa. El vede în rege pe comandantul de oştire în uniforma lui, care simbolizează în acelaşi timp cîrmuirea ţării şi apărarea ei."

„Nu! *Să nu turburăm logica ancestrală a poporului nostru cu instituţii care nu au nimic comun cu sufletul lui."*

Mai tîrziu ceream într-un editorial dreptul de a publica integral dezbaterile procesului meu.

Dorinţa mea era ca procesul să se publice pentru a se arăta care a fost întradevăr ţinuta mea morală, faţă de care se răspîndiseră tot felul de calomnii, prin agenţii fondurilor secrete interne şi externe. În legătură cu aceasta, făcînd aluzie mai ales la Şeicaru şi la Nae Ionescu spuneam: „Dacă vreunul din domnii care au scris astfel s-ar fi găsit în sala de şedinţă la dezbaterile procesului şi dacă ar fi îndrăznit să facă acolo asemenea aprecieri, desigur ar fi primit pe loc atîtea perechi de palme cîte conştiinţe zguduite de cele ce vedeau se găseau în faţa lor."

Cauza lui Carol nu putea fi servită decît printr-o bună prezentare sau prin tăcere. Nici într-un caz prin incidente neestetice ca acelea care au marcat „aventura de la Londra". Voi vorbi dar puţin despre această tristă aventură. Prinţul intrase sub regizoratul şi vulgar şi neîndemînatic al lui Barbu Ionescu şi acceptase să fie oaspetele lui în vila de la Gordon lîngă Londra. Atunci liberalii, sub inspiraţia lui Argetoianu, ministrul de Interne, în cabinetul lui Vintilă Brătianu, i-au organizat o înscenare urîtă, care a reuşit să impresioneze foarte rău opinia românească şi pe cea străină.

Detaliile acestei înscenări aŭ fost lămurite cîteva luni mai tîrziu, în octombrie, de către *Cuvîntul,* după convertirea lui Nae Ionescu la carlism. S-a arătat acolo îndeajuns cum, dintr-o scrisoare, pe care prinţul o pregătise către şefii de partid, s-a făcut fără voia lui un „manifest către popor", scris într-o limbă urîtă, care trăda de departe că documentul este apocrif.

Cert este că în timpul acesta, sentimentul popular continua să fie favorabil prinţului, care era aşteptat să sosească în ziua marii adunări de la Alba Iulia convocată pentru 6 mai!

Fratele meu, Grigorel, a auzit pe flăcăii care mergeau în coloane spre Alba Iulia cum cîntau vechiul cîntec al lui Coşbuc[216] închinat zilei de 10 mai, cu o uşoară modificare:

„Şi noi Rege ni-l făcurăm
Într-o zi de şase mai".

Pe acest fond sufletesc minunat s-a grefat însă o aventură de prost gust. Unele ziare engleze au lansat o serie de zvonuri senzaţionale, după care prinţul era gata să zboare cu un avion către Alba Iulia şi au întovărăşit întreaga poveste cu detalii stupide, ca în romanele poliţiste. Mai mult decît atît, ticăloşia liberală a mers atît de departe încît a împins presa să scrie că prinţul trebuia să se oprească în drumul său la Budapesta pentru ca să-şi asigure concursul ungurilor, pe baza

revizuirii graniţelor de la Trianon! *Niciodată o cauză mai frumoasă nu fusese compromisă într-un mod mai pueril şi mai sinistru.*

Dacă trec atît de repede – şi chiar fără a lămuri toate împrejurările – asupra a ceea ce s-a petrecut (sau se credea că s-ar fi petrecut) la Londra, este dintr-un sentiment de amărăciune şi de dezgust, în faţa acestui episod care pentru prestigiul prinţului era mai bine să fi lipsit!

Din toată chestiunea merită să reţin însă altceva şi anume faptul politic important că, cu cîtva timp înainte în luna aprilie, pe cînd prinţul se găsea în Belgia, a primit acolo vizita lui Iunian, trimis de către Partidul Naţional-Ţărănesc. La vremea aceea, partidul dorea sincer întoarcerea lui Carol, fiindcă văzuse că liberalii sînt atît de tari încît nici măcar moartea lui Ionel Brătianu nu reuşise să-i răstoarne de la putere!

Mihalache, Madgearu şi Răducanu veneau foarte des la mine acasă şi mă puneau la curent cu evenimentele. Greşeala lor a fost însă că, din egoism de partid, *nu au vrut să mă însărcineze pe mine, care nu eram membru al partidului lor, să fac în numele lor demersurile necesare pe lîngă prinţ. Acest sectarism i-a costat însăşi nereuşita încercării lor.*

Pe de altă parte, eu nu ţineam deloc să joc un rol cu orice preţ, căci iată ce scriam în însemnările mele personale de la 3 mai 1928:

„Eram bucuros că chestiunea a intrat în mîna unui partid cu răspundere şi cu mijloace mari de acţiune şi nu ţineam deloc să-mi fac glorie dintr-o cooperare. Eu totdeauna am dorit să izbutească chestiunea, ori prin cine ar fi, pînă la un punct chiar şi prin liberali!"

.....

Lipseşte o parte din manuscris*

.....

Dar abia mă înscrisesem în Partidul Naţional-Ţărănesc şi o mare decepţie mă aştepta.

După ce Maniu mă lăsase să sper că în acest partid îmi voi realiza idealul restauraţiei, iar Mihalache îmi dăduse temeiuri şi mai pozitive de nădejdi, un incident îi dă prilej guvernului să-şi arate „arama pe faţă".

Senatorul ţărănist Cornescu[217] ţine o cuvântare la 10 mai în catedrala din Tîrgovişte, cerînd – într-o dramatică invocare în faţa icoanelor – dreptate pentru prinţul Carol. Guvernul se sperie, presa „independentă", *Adevărul* şi *Lupta* se indignează, liberalii urlă de furie. Bine plătitul Şeicaru cere eliminarea senatorului Cornescu din Partidul Naţional-Ţărănesc! (*Curentul,* 14 mai). *Adevărul* (15 mai) vorbind despre „năzbîtia de la Tîrgovişte" declară solemn „Nu există carlism. Nici nu poate exista. Nici un partid, nici un om serios nu agită această chestiune definitiv închisă, definitiv soluţionată."

Dar, aceasta nu era încă nimic. În Cameră, miniştrii Vaida Voevod şi Iunian dezavuează pe Cornescu, iar, a doua zi, ca răspuns la o interpelare a lui Duca (!) însuşi primul-ministru Maniu anunţă că senatorul Cornescu, dezaprobat de întreg partidul, a fost exclus din rîndurile acestuia şi declară solemn, „Partidul Naţional-Ţărănesc şi guvernul, pe care-l sprijină acest partid, stau la baza aranjamentului constituţional (!?) în fiinţă astăzi."

---

* În luna noiembrie 1928 guvernul liberal, condus de Vintilă Brătianu, este înlocuit cu guvernul naţional-ţărănist prezidat de Iuliu Maniu. Două luni mai tîrziu, la 19 decembrie, Mihail Manoilescu demisionează din Partidul Poporului, deoarece acesta se declarase anti-carlist. În martie 1929 Manoilescu întreprinde o nouă călătorie în Franţa unde ia contact cu prinţul Carol care îl sfătuieşte să intre în Partidul Naţional-Ţărănist. Întors în ţară dă curs acestei sugestii, fără prea mult entuziasm. considerîndu-se – aşa cum însuşi se exprima – „în serviciu comandat". (după notele zilnice ale Elenei Manoilescu) (*n.ed.*).

De cînd devenise oare actul de la 4 ianuarie un aranjament „constituţional", atunci cînd Maniu mărturisise categoric la procesul meu că este o lege ordinară şi că voinţa naţională poate revizui oricînd orice lege?

Maniu termină răspunsul său cu un angajament solemn în sensul respectării chestiunii închise, iar Duca îi răspunde: „Sînt mulţumit pentru că în sfîrşit am auzit de la dl. Preşedinte al Consiliului că chestiunea este definitiv închisă." După această victorie, liberalii însă tot nu sînt liniştiţi, căci „acum dl. Manoilescu s-a înscris în Partidul Naţional-Ţărănesc, în complicitatea căruia s-a pretat la aventuri periculoase pentru ţară, aşa după cum se ştie." Liberalii aveau de data aceasta „flair" şi vedeau în adeziunea mea la acest partid un pericol veşnic pentru „chestiunea închisă."

Tragedia pentru mine era însă că Maniu fusese atît de categoric. *Se dovedea, în adevăr, că el are două opinii în chestia Carol: una cînd este în opoziţie şi alta cînd e la guvern.*

În anii 1926–27, cît timp era la putere generalul Averescu, partidul lui aflat în opoziţie, Maniu făcea din cînd în cînd declaraţii ca aceea citită în Cameră în februarie 1927, prin care „socoteşte că se impune revizuirea pe cale „legală a actului de la 31 dec. 1925 şi 4 ian. 1926" şi cere convocarea unui Consiliu de Coroană în acest scop!

Dar, este destul ca partidul să pună un singur picior în grădina puterii şi să participe cu trei miniştri: Grigore Iunian, Mihai Popovici şi Pan Halippa[218] în onorabilul guvern Ştirbei, constituit la 4 iunie 1927, pentru ca naţional-ţărăniştii să declare prin manifestul guvernului: „Consecvenţi cu fireştile îndatoriri constituţionale (?!) sîntem decişi a asigura temeiurile Dinastiei naţionale, urmînd în totul hotărîrile M.S. Regelui relative la Tron şi desemnarea Regenţei, hotărîre consfinţită potrivit cerinţei Constituţiei, prin voturile Adunării Naţionale din 4 ianuarie 1926."

Iată, însă, că la cîteva luni după penibila înscăunare a guvernului Ştirbei, se deschide procesul Manoilescu, în care Iuliu Maniu şi ceilalţi fruntaşi ţărănişti, de data aceasta din nou în opoziţie, fac declaraţiile categorice pentru prinţul Carol, pe care le-am redat în aceste memorii, la timpul lor.

În fine, acum, în mai 1929, partidul fiind la guvern, este natural ca Iuliu Maniu să îmbrace vechea haină a opiniilor prescrise pentru această ipostază! *Ce spectacol pentru ţară şi ce dezamăgire pentru mine!*

E drept că, dacă aş fi judecat cu înţelegere psihologică şi nu m-aş fi lăsat înşelat de vorbele lui Maniu, ar fi trebuit să găsesc natural ca Maniu să nu dorească reîntoarcerea prinţului exilat... *În adevăr, Maniu era la vremea aceea stăpînul absolut al ţării.* Regenţa îşi jucase în mod corect rolul ei constituţional, aducînd la guvern puternicul partid naţional-ţărănesc. *Maniu era stăpîn pe imensa majoritate a Camerei, a cărei obedienţă şi-o asigurase şi mai bine prin demisiile în alb ale parlamentarilor săi!*

În partid autoritatea lui personală era incontestabilă. Maniu putea orice.

De ce ar fi putut dori oare Maniu o schimbare şi mai ales una atît de periculoasă pentru dînsul, cum era revenirea enigmaticului şi voluntarului prinţ Carol? Şi, oare, prinţul Carol se revoltase împotriva atotputerniciei lui Ionel Brătianu, pentru ca să vină să o accepte, docil, pe aceea a lui Maniu?

Aceste raţionamente nu le fac numai acum, ci le-am făcut şi la vremea cînd m-am înscris în Partidul Naţional-Ţărănesc. Am ştiut şi atunci că la Maniu voi întîmpina o surdă rezistenţă. Dar tocmai de aceea – şi prinţul şi eu – am socotit necesar ca eu să mă găsesc acolo şi să forţez mîna lui Maniu, cu ajutorul unei fracţiuni din partid, în ziua aşteptată şi inevitabilă, în care domnia lui Maniu era să decline prin incapacitatea lui de a guverna... Şi această zi – după cum se vede în urmă – a venit întocmai cum o aşteptasem.

Viaţa politică a continuat, fără nimic însemnat pînă în octombrie cînd a început campania carlistă a *Cuvîntului.* Nu ştiu nici acum ce l-a determinat pe Nae Ionescu – care avusese o atitudine negativă în timpul procesului meu! – să devină carlist.

La 16 aprilie era încă în rîndul duşmanilor prinţului şi mă ataca pe mine prin *Cuvîntul,* în legătură directă cu cauza lui.

Iată însă că acum ia drept pretext o scrisoare a Dnei Eliza I. Brătianu[219], către ziaristul William Martin (care afirmase – cum era adevărat – că prinţul fusese alungat de Brătianu), pentru a deschide focul pe toată linia împotriva duşmanilor prinţului. Nu pot să nu recunosc că lunga serie de *articole, publicată la începutul lui octombrie în Cuvîntul, în* favoarea prinţului Carol, a fost îndrumată cu abilitate şi cu talent, producînd un efect din ce în ce mai adînc şi mai răscolitor în opinia publică.

Nae Ionescu confirmă între altele (*Cuvîntul,* 4 oct.), ceea ce relevasem şi eu la proces, că *„există între hîrtiile tragicei precipitări de la 4 ianuarie un raport al Inspectorului general al aeronauticei, principele Carol, către regele Ferdinand, Comandant suprem al armatei."* Acest raport nu a fost publicat în trista carte verde a abdicării. Înţeleg de ce: în el se arătau anumite stări de lucruri de apartenenţă politică şi de natură a nu conveni regizorilor sugrumării de la 4 ianuarie. Sînt acolo prevăzute multe din pricinile care au dus la abdicare. Şi din citirea lor lumea ar fi putut să înţeleagă cum s-au petrecut în realitate lucrurile. Deci, acest document nu s-a publicat.

La 9 octombrie Nae Ionescu destăinuieşte o scenă de o importanţă istorică, petrecută între prinţul Carol şi I. Brătianu, cîtăva vreme înainte de renunţare. Brătianu, temîndu-se de o criză trecătoare ce se ivise în sănătatea regelui Ferdinand, „s-a simţit îndatorat să dea principelui Carol indicaţiuni, ceva cam indiscrete, pentru aceea ce trebuia să facă atunci cînd va fi rege". Prinţul i-a răspuns ritos: „domnule Brătianu, îngrijiţi-vă, vă rog, de chestiunile pe care le comportă ceasul de faţă. Pentru ce se va întîmpla cînd voi fi Eu rege, mă voi îngriji Eu."

Dar punctul culminant al campaniei lui Nae Ionescu a fost atins în ziua de 9 octombrie, cînd *Cuvîntul* a publicat pe 9 coloane declaraţiile mele şi ale fruntaşilor politici, făcute la procesul meu.

Deşi Nae Ionescu avusese în timpul procesului meu – atît faţă de mine cît şi faţă de însăşi cauza pe care o reprezentam – o atitudine urîtă, totuşi eu mi-am călcat pe inimă – în interesul superior al ideii pe care o reprezentam – şi i-am furnizat toate notele stenografiate luate în secret în timpul procesului.

Cuvîntul a publicat destăinuirile mele asupra renunţării prinţului, precum şi extraordinarele declaraţii făcute de: Iorga, Maniu, Mihalache, Mihai Popovici şi Madgearu. Culmea este că Nae Ionescu este obligat să reproducă şi declaraţiile ca acelea ale lui Iorga: „Dacă aş fi fost pus în locul lui Manoilescu, aş fi făcut fără şovăire toate faptele de care acesta este acuzat." Reproducînd declaraţia lui Ion Mihalache: „pentru dl. Manoilescu n-am decît respect; d-sa reprezintă în acţiunea sa sentimentul general al ţării."

Publicarea acestor destăinuiri a făcut o senzaţie de neînchipuit. *Cuvîntul* spunea a doua zi că numărul care le cuprindea a fost epuizat în cele dintîi ceasuri şi de aceea este nevoit să mai reproducă încă o dată declaraţiile de la proces, adăugînd concluzia exactă a acestor fapte: „Ţara vrea să cunoască adevărul întreg în privinţa *alungării* prinţului Carol."

O coincidenţă stranie a făcut ca moartea respectatului şi demnului regent Buzdugan[220] să intervină neaşteptat, tocmai în mijlocul campaniei *Cuvîntului,* iar destăinuirile de la procesul meu să fie publicate exact în clipa în care se discuta alegerea unui nou regent, aşa încît opinia publică era adusă în momentul cel mai potrivit la maximum de excitaţie!

Dacă democraţia ar înregistra totdeauna exact sentimentul popular, în ziua aceea Carol ar fi fost ales regent de opinia publică românească. Dar, democraţia are mecanismele ei misterioase, care dau şefilor politici ridicaţi de dînsa o atotputernicie prelungită, chiar împotriva sentimentului popular.

Maniu, cu demisiile tuturor deputaţilor săi în sertar, era în acea clipă unicul *stăpîn al ţării şi putea să se opună ţării reale, în numele ţării legale. Precum a şi* făcut-o.

Maniu nu-l voia pe prinţul Carol, care i-ar fi tulburat situaţia sa de atotstăpînitor al României. Maniu n-o voia nici pe regina Maria în Regenţă.

Bineînţeles, Maniu nu se voia pe el regent, ci, întocmai după cum Brătianu îşi fabricase Regenţa pentru dînsul, vroia şi el să şi-o compună şi să o confisce pentru dînsul!

Cînd s-a deschis succesiunea la locul regentului Buzdugan, eu am început o activitate febrilă ca să-i conving pe fruntaşii guvernului şi ai Partidului Naţional-Ţărănesc să aleagă pe prinţul Carol. *De aceea, făcusem doar sacrificiul de a intra în partid şi doar aceasta era misiunea mea acolo!*

Dar, nicăieri nu am găsit o încurajare şi o atitudine fermă. Pînă şi Mihalache, cel mai onest sufleteşte din toţi, socotea că nu e pregătit terenul (!) pentru venirea prinţului şi se temea că nu va putea fi păstrată liniştea în ţară de la alegerea prinţului ca regent şi pînă la întoarcerea lui!

Dacă aceasta nu era un simplu pretext, era cu siguranţă o mare copilărie. Căci, ar fi făcut oare revoluţie impopularul Vintilă, fricosul Duca, sau Tătărăscu!

Toată acţiunea mea a fost zadarnică. *Era a doua – dar nu cea din urmă – mare decepţie pe care mi-o dăruia Partidul Naţional- Ţărănesc.*

Culmea este că nici fruntaşii naţional-ţărănişti şi nici chiar Mihalache nu ştiau nimic de intenţiile lui Maniu! Şi *atunci s-a putut petrece faptul nemaiauzit ca, într-un regim super democratic (!), deputaţii majoritari să nu ştie pînă în clipa votului – întocmai ca cetăţeanul turmentat al lui Caragiale – cu cine au să voteze!*

După ce întreaga Cameră fusese ţinută în aşteptarea ordinului de la guvern, de la 10 pînă la 12 dimineaţa, soseşte în sfîrşit şi ordinul lui Maniu. Majoritarii vor alege pe... Constantin Sărăţeanu.[221]

O nedumerire împletită cu o neînchipuită uimire cuprinde pe toată lumea: deputaţi, diplomaţi străini, public.

Cine este Sărăţeanu?! Puţinii privilegiaţi, care avuseseră prilejul să afle vreodată de existenţa obscurului personaj, lămuresc că este un magistrat de la Casaţie, care avea *însă marele merit de a fi... cumnatul lui Mihai Popovici, ministrul de Finanţe şi, prin aceasta, oferea toate garanţiile de obedienţă faţă de Iuliu Maniu!* Aşadar, nepotismul românesc, care caracteriza toată viaţa publică, ajungea acum să hotărască pînă şi asupra locţiitorului suveranului!

Curînd au început să se reverse în sala Parlamentului şi alte detalii asupra lui Sărăţeanu. E un om fără nici o valoare şi fără nici un prestigiu în tagma lui; Iunian ca ministru al Justiţiei era pe punctul să-l scoată din magistratură pentru incapacitate! Dar, amănuntul cel mai pitoresc era că, după cum Petru Rareş[222] a fost găsit în clipa alegerii lui ca Domn la ocupaţia lui de căpetenie, pescuitul, tot aşa şi Sărăţeanu a fost găsit tot la ocupaţia lui de căpetenie, în cîrciuma-bar a lui Tripcovici!

Şi totuşi, nimic nu a împiedicat pe majoritari să execute ordinul primit...

Numai Iunian era furios, din ambiţia că nu fusese consultat, tocmai el ministru de Justiţie, asupra alegerii la demnitatea supremă în stat, făcută în persoana unui magistrat. Cît despre Mihalache, notează soţia mea „era livid şi părea că se sfîrşeşte; era probabil singurul conştient dintre ei de prostia pe care o făceau în clipa aceea."

Dar, o decepţie tot aşa de mare ca aceea pe care o dase Maniu, a fost aceea şi mai neaşteptată produsă de Iorga, care în loc să susţină pe prinţ – cum se aşteptau însăşi partizanii lui politici – a vorbit pentru a se ralia – el, Iorga, cu imensa lui autoritate! – la farsa alegerii lui Sărăţeanu. Soţia mea notează: „Astfel Iorga a servit guvernul, cum de obicei Averescu servea pe liberali."

Onoarea a fost salvată numai de şapte deputaţi, în frunte cu Nichifor Crainic, care au votat pentru prinţ.

La noi acasă, durerea a fost imensă. Copiii mei, care-şi pregătiseră la Buşteni florile, cu care vor ieşi în gară înaintea prinţului, au avut prima decepţie a vieţii lor; iar micul meu politician de 6 ani, Tuţi, a pus întrebarea foarte înţeleaptă: „Oare sînt liberalii la putere, nu ţărăniştii, de nu l-au adus pe prinţul Carol?" Iar după aceea: „Trebuie să mă fac eu mare, să-l aduc pe prinţ; altfel nu mai merge." Cît despre soţia mea ea formulează în notele ei, ca sinteză a ruşinosului eveniment: „Avem toate dezavantajele unei republici şi nici unul din avantajele ei."

Eu unul, am fost cel mai puţin dezamăgit dintre toţi ai mei, fiindcă convorbirile mele cu conducătorii Partidului Naţional-Ţărănesc nu-mi lăsaseră dinainte loc pentru nici o speranţă. Alegerea lui Sărăţeanu dovedise, o dată mai mult, cum scria Nae Ionescu la 13 oct., că „pentru partidele politice, actul de la 4 ianuarie a fost un fel de berbec de asalt. De cîte ori aveau nevoie de un sprijin din afară, pentru luptele dintre ele, recurgeau la principele Carol. Şi cum acesta se refuza cu îndărătnicie acestui joc, interesul cădea."

Şi astfel, a căzut cortina peste anul 1929, pe răbojul căruia eu n-am putut cresta decît durerosul gest al înscrierii mele la naţional-ţărănişti şi dezamăgirea care-şi dovedise – cel puţin deocamdată – inutilitatea lui.

*

Aş fi însă nedrept cu anul 1929, dacă nu aş înregistra în activul său o mare satisfacţie pe care mi-a dat-o, însă într-un domeniu foarte îndepărtat de politică – şi aş putea spune chiar *opus* politicii – în domeniul ştiinţific.

Cum în toate aceste amintiri acţiunile mi se împletesc cu ideile şi politica cu ştiinţa merită să mă opresc o clipă asupra acestui punct.

Încă din anii 1920 şi 1921, atenţia mea se îndreptase obsedată asupra marilor diferenţe de productivitate între diferitele ramuri ale industriei şi mai ales asupra discrepanţei dintre productivitatea inferioară a agriculturii. Nu-mi dădeam seama la vremea aceea că acest adevăr constituie o adevărată descoperire, fiindcă nu fusese relevat nici de economiştii clasici, nici de cei contemporani *în nici o formă.* M-am mulţumit să relev fenomenul în discursul inaugural la Expoziţia din 1921 şi în unele studii reproduse în 1924 în volumul meu *Politica producţiei naţionale,* dar n-am adîncit mai mult cercetările, fiind preocupat în anii 1922–1925 în mod precumpănitor de problemele ştiinţifice monetare.

În anii 1926 şi 1927, pe cînd alcătuiam, ca subsecretar de stat al Finanţelor, tariful vamal, intenţionam să elaborez o expunere de motive la tarif, bazată pe un vast substrat ştiinţific. Deşi timpul nu-mi îngăduia atunci, îmi aduc aminte cum profitam de orice prilej ca să smulg din timpul meu răgazul necesar pentru această lucrare şi cum în august 1926, aflîndu-mă pentru trei zile la Karlsbad, unde-mi condusesem soţia, mă furişam tiptil dimineaţa în sala de baie pentru a formula *ideile teoretice ce luau naştere în mine o dată cu tariful însuşi.*

Cu acest prilej, am observat că industriile de cea mai mare productivitate – şi deci acelea care din punct de vedere naţional merită mai mult încurajate – sînt tocmai industriile care iau naştere mai greu, fiind legate de o tehnică superioară şi de lucrători mai pregătiţi, *stabilind astfel existenţa unei corelaţii între productivitate şi dificultate* şi deci necesitatea de a compensa dificultăţile şi rezultatele lor defavorabile asupra preţului de cost, printr-o taxă protectoare.

Din nenorocire, expunerea de motive monumentală pe care o visam eu n-am putut s-o mai scriu, sub povara atîtor obligaţii în legătură cu departamentul meu. *Dar, ideile esenţiale mi-au rămas şi se cereau valorificate o dată pe plan teoretic.* De aceea, îndată după procesul meu, în vara anului 1928, m-am aşezat pe lucru ca să elaborez ceea ce trebuia să fie la început numai o teorie a protecţionismului. Nimeni dintre specialişti nu va crede că volumul meu, astăzi consacrat, *La Théorie du protectionnisme et de l'échange international* a fost scris de mine numai în 4 luni din vara anului 1928, în care timp am citit în paralel şi toată literatura necesară. Lucram cîte 12 sau chiar 14 ore pe zi intensiv, fără să mă simt obosit, mînat de bucuria de a descoperi la fiecare pas lucruri atît de noi.

Cu acest prilej am luat cunoştiinţă pentru prima oară de existenţa teoriei comerţului internaţional a lui Ricardo.[223] Şi mi-aduc aminte cum, după o zi întreagă de lucru în minuscula sufragerie de la Buşteni, eram foarte amărît că îmi întîrziasem mersul lucrării cu această teorie atît de confuz prezentată! (pe care o citeam, pe deasupra, după un text german).

Abia tîrziu, seara, mi-am dat seama că nu pierdusem timpul şi nu multă vreme după aceea *am înţeles că aceasta fusese una din cele mai mari zile din viaţa mea. Era ziua cînd descoperisem şi dovedisem falsitatea teoriei lui Ricardo şi chiar a teoriei lui Smith*[224]*, pe care se baza de un veac şi mai bine principiul diviziunii internaţionale a muncii!*

Poate că cei care vor scrie mîine istoria cugetării noastre economice vor fi interesaţi să afle că şi cu mine s-a repetat fenomenul clasic al gînditorilor care – în clipa în care au revelaţia unei idei importante – nu-şi dau seama bine de însemnătatea şi urmările acesteia şi îşi zic, în confuzia primelor momente, ca Marc Aureliu[225]: *Diem perdidi,* în loc să spună ca Arhimede[226]: *Eureka*[227].

Dar, această naivă inconştienţă a mea n-a durat mult. Căci pe măsură ce am înaintat cu lucrarea, mi-am dat seama că ea va constitui pentru ştiinţa economică un salt sau cel puţin o răscolire...

Întors la Bucureşti, am consacrat lunile din iarna 1928–1929 transcrierii la maşină şi punerii la punct pentru tipar a manuscrisului volumului, elaborat direct în limba franceză. Era de altfel – afară de unele studii izolate – prima mea lucrare scrisă într-o limbă străină. În martie plecam la Paris, cu ambiţia nebunească de a o face să apară la Giard, în faimoasa "Bibliothèque internationale d'Economie Politique" care nu publica decît opere însemnate, traduse din alte limbi, după ce valoarea lor fusese consacrată şi recunoscută.

Editura a supus lucrarea mea lui Alfred Bonnet, care trăia atunci la Nisa, şi unui economist din şcoala socialistă. Spre imensa mea bucurie, ea a fost acceptată. Era cea dintîi lucrare *inedită* admisă în această celebră colecţie. Mă găseam astfel, dintr-o dată, în tovărăşia celor mai mari economişti internaţionali. Înaintea mea stătea sau perspectiva consacrării sau aceea a... ridicolului.

Cartea a ieşit de sub tipar în august 1929. Drumul ei a fost cel care se cunoaşte. Pe plan internaţional, atacată violent de mulţi, lăudată superlativ de puţini, ea a făcut totuşi traducere după traducere, în cinci limbi, s-a bucurat de onoarea unor anchete ştiinţifice internaţionale etc., iar astăzi cel mai puţin lucru ce se

poate spune este că nici prietenii, nici adversarii tezelor ei nu mai pot să treacă peste dînsa.*

Şi astfel, printr-o coincidenţă semnificativă şi mult grăitoare, cel mai mare succes al meu în ştiinţă este legat de anul 1929, care a însemnat cele mai mari dezamăgiri ale mele în politică.

Dumnezeu dă oamenilor indicaţiuni şi sfaturi, prin chipul cum potriveşte evenimentele. Dar, oamenii nu le înţeleg.

Nici eu nu le-am înţeles. Şi mi-am căutat mai departe satisfacţiile pe aceeaşi veche cale, pe care nu culesesem – şi nu aveam să culeg – decît amărăciuni.

*

Anul 1930 a început pentru mine, sub aspectul politic, cu cîteva impresii dătătoare de nădejdi. În ianuarie 1930 mi se pune candidatura ca deputat în judeţul Caraş, în Banat. Ca orice candidat guvernamental care se respectă, nu fusesem niciodată în acest judeţ, decît doar în colţul său nordic de la Reşiţa! Dar, prin deosebire de alţi candidaţi, eu mi-am făcut foarte serios datoria de a cunoaşte pe alegătorii mei, alergînd timp de zece zile din sat în sat, pe un ger groaznic.

Nu eram îndemnat la aceasta numai de interesul meu electoral, ci şi de nevoia, pe care am simţit-o totdeauna, a contactului cu satul românesc. A fost, desigur, una din inferioritaţile mele, faptul de a nu fi trăit niciodată la ţară şi de a fi judecat totdeauna problemele ţărănimii prea abstract şi... statistic. Pentru mine – care am devenit mai tîrziu în ştiinţă, ca şi în reuniunile economice internaţionale, un campion recunoscut al ţărilor agrare – a fost straniu faptul că nu am trăit niciodată intens şi direct viaţa noastră rurală.

În Caraş eram bine primit, nu numai fiindcă mă prezentam susţinut de un partid popular, ci şi fiindcă eram cunoscut ca aprig adversar al liberalilor şi ca luptător pentru Carol. Cînd într-un sat sărac, aproape de Moldova Nouă, Slatiţa, le vorbeam ţăranilor despre nevoile lor economice, un bătrîn al satului, moş Ion Viţan m-a întrerupt ţărăneşte: „Lasă astea domnule candidat şi spune mai bine cînd ne aduci înapoi pe regele *nostru.*"

Putea oare să-mi facă cineva mai multă bucurie, decît dovedindu-mi că există în ţară o adîncă rezonanţă sufletească pentru Carol şi că poporul nu vede rostul meu – ca pe acel al oricărui alt parlamentar – în apărarea intereselor mărunte, ci în lupta începută de mine pentru restaurare!

Moş Ion Viţan reprezenta simţul istoric al ţărănimii şi-mi dădea în chip simbolic mandatul naţional pe care-l aveam de împlinit şi pentru care mă alăturasem – cu atîta rezistenţă sufletească interioară – Partidului Naţional-Ţărănesc.

Nu sînt din cei care exagerează demagogic virtuţiile poporului, ci, dimpotrivă, *eu cred în elite şi în marea lor misiune.* Dar, un ţăran bătrîn care gîndeşte

---

* Autorul se referă la volumul : *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior – Teoria protecţionalismului şi a schimbului internaţional,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986. Acesta prezintă în traducerea mea, textul integral al ediţiei germane : *„Die nationalen Produktivkräfte und der Aussenhandel. Theorie des internationalen Warenaustausches",* 400 p., Junker und Dünnhaupt Verlag, Berlin, 1937.

Amplul studiu al lui Costin Murgescu asupra operei economice a lui M. Manoilescu – Capitolul XIII, p. 413 – 468 din volumul : *Mersul ideilor economice la români.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987 – începe astfel :

„Politica de protecţie industrială practicată de România în primele decenii ale acestui secol a fost ridicată la rangul unei teorii cu valabilitate şi ecou internaţional de Mihail Manoilescu.

La aproape şase decenii lucrarea lui fundamentală şi-a croit drum în întreaga lume, ea constituie prima străpungere românească în gîndirea economică universală şi a intrat definitiv în istoria doctrinelor economice moderne, fiind citată în studii de specialitate, cursuri universitare, tratate şi enciclopedii, dar nu a văzut pînă în 1986 lumina tiparului în limba română, ceea ce Manoilescu însuşi. şi nu numai el, considera ca o „situaţie paradoxală." (*n.ed.*).

cuminte şi dezinteresat pentru tot satul lui, este şi el un membru al elitei naţionale, care trebuie socotit şi preţuit ca atare.

În Caraş am reuşit să-mi fac simpatii personale care au rămas şi amintiri bune despre isteţimea şi caracterul plăcut al bănăţenilor, pe care le evoc şi azi bucuros. *Cu adîncă convingere am putut caracteriza mai tîrziu, într-o conferinţă, Banatul, drept o Muntenie mai serioasă şi un Ardeal mai fin.*

În Caraş am fost ales cu mare majoritate şi am intrat, în sfîrşit, în Parlamentul din care lipsisem aproape 3 ani (din mai 1927 şi pînă în februarie 1930). Dar ce diferenţă pentru mine! În parlamentul averescan eram răsfăţatul majorităţii; aici eram un nou venit şi un periculos concurent pentru Madgearu. Deputaţii naţional-ţărănişti erau destul de prietenoşi şi nu mă considerau ca un intrus, cunoscînd cît de veche era lupta comună pe care o dusesem cu dînşii împotriva liberalilor. Dar, acum situaţia era alta. Stăpînii erau ei şi vechea camaraderie, care ne unise peste graniţele de partid, era acum... istorie antică. Actual era numai pericolul pe care îl prezenta ca rival, un cunoscător al problemelor economice şi un om al cărui cuvînt la tribună răsuna în incintă.

Între timp chestiunea Carol stagna şi de la politicieni nu mai era nimic de aşteptat. Dezamăgită de toţi, soţia mea scria la 23 februarie 1930: „Cîţiva băieţi tineri, ofiţeri români cu suflet şi inimă curată, exasperaţi de ruşinea ţării şi a dinastiei, aceştia vor schimba într-o noapte toată faţa lucrurilor." Şi în adevăr că nu mai rămînea decît aceasta.

În martie, la un dejun la generalul prinţ Şuţu, unde se găsea generalul Racoviţă[228], deputat ţărănist precum şi Gatosky, am înţeles că Şuţu intenţiona să ia contact cu prinţul ba chiar să organizeze întoarcerea lui! Şuţu era un suflet onest şi gata de a risca pentru prinţ. În schimb soţia lui, fiica lui Nicolae Cănănău[229] de la Iaşi, dădea o notă de neseriozitate oricărei mişcări întreprinsă de general.

Acţiunea lor de mai tîrziu, de care voi vorbi, era atît de copilăresc indiscretă şi atît de străveziu cunoscută în saloanele Bucureştilor, încît eu o numisem „le complot des tantes et des cousines."*

Mai înţelesesem apoi că generalul Şuţu era în legătură cu generalul Averescu, ceea ce mă făcea de la început să fiu neîncrezător în continuitatea şi consecvenţa cu care urma să lucreze! Căci, Averescu se voia mai mult pe el drept unic regent, ca Horthy![230]

Dar, la urma urmei, de ce i-aşi fi reproşat acest gînd lui Averescu, atunci cînd Maniu se voia Masaryk[231]. Aceasta nu este o „butadă" a mea, ci o caracterizare exactă şi sintetică a idealului personal al fiecăruia din aceştia.

Da, va spune un cititor răutăcios, oare eu, personal, nu aveam ca şi ceilalţi înaintea ochilor o imagine ideală pentru viitorul meu politic?

Voi răspunde şi aci cu aceeaşi sinceritate care impregnează pretutindeni aceste amintiri: eu mă voiam pe lîngă viitorul rege Carol al II-lea, ceea ce a fost logofătul Tăutu (nu-mi era el oare strămoş?) pentru Ştefan cel Mare, sau Sully[232] pentru Henric al IV-lea! Căci ce poate fi mai frumos decît să fii un mare ministru al unei fecunde şi îndelungate domnii şi să-i închini ţării tale tot ce ţi-a dăruit mai bun Dumnezeu, contribuind cu fiinţa ta trecătoare – ca un veşnic secund al Suveranului – la gloria marilor permanenţe, care sînt neamul tău şi dinastia lui...

Ca să se vadă cît de nesigură şi de şovăelnică era atitudinea generalului Averescu, merită să amintesc că într-o întrunire de partid, ţinută la Dacia, în martie, atunci cînd fostul ministru Bucşan – om politic de o rară probitate sufletească – şi cu şeful partidului de la Tîrgovişte, Iancu Anastasescu[233], declarau în aplauzele mulţimii că nu există altă ieşire decît revenirea prinţului Carol, generalul s-a desolidarizat în formele cele mai precise de dînşii!

---

* „Complotul mătuşilor şi al verişoarelor" (*n.ed.*)

Tot ceea ce se petrecuse de la procesul meu încoace mă încredinţase că prinţul nu va mai veni niciodată, dacă va sta să aştepte chemarea „ţării legale", adică a politicienilor de toate culorile, care-l cumpărau în opoziţie şi-l vindeau la guvern!

De aceea, la 30 martie, am plecat la Paris, hotărît să rămîn acolo atîta vreme, pînă cînd voi ajunge să pun bazele unei acţiuni serioase şi definitive.

Tocmai fiindcă urma să întîrzii mai mult şi aveam nevoie permanentă de un sfat, totdeauna cuminte şi potrivit, am plecat cu soţia mea. Dînsa notează: „Această chestiune a prinţului a fost poate singura chestiune care nu a constituit pentru mine numai o preocupare, dar a făcut parte din însăşi fiinţa mea."

În propunerile pe care aveam să le fac prinţului la Paris, mă bazam pe un concurs neaşteptat, acela al maiorului Victor Precup, eroicul meu judecător din 1927. Precup a fost poate figura cea mai romantică pe care am întîlnit-o în viaţa naţională românească. Ardelean, tăiat din acelaşi bazalt de la Detunata ca şi Avram Iancu[234], luptător viteaz în armata austriacă, decorat cu Crucea de Fier în primul război mondial, purtător al mesajului de Unire adus de Episcopul Bălan[235] în avion la Iaşi şi, în fine, autorul principal al răsunătorului deznodămînt al procesului meu, Precup era în adevăr omul care să rişte totul pentru o ideie... *Sprijinit pe curajul şi pe caracterul lui, puteam să-mi iau răspunderea de a îndemna pe prinţ să ia, în sfîrşit, şi cealaltă cale, care nu mai trecea pe la politicienii totdeauna versatili şi laşi.*

Sosiţi la Paris, am telefonat îndată lui Puiu Dumitrescu; dar prinţul, luînd receptorul în mînă, ne-a urat el întîi bun venit. În seara de 2 aprilie eram în apartamentul său de la Hotelul Claridge. Bineînţeles că prima vorbă a prinţului a fost să întrebe ce face „zece mii de franci", adică băieţelul nostru Tuţi care, în legătură cu un amănunt anecdotic, rămăsese botezat între noi aşa.

Am rămas la Paris timp de trei săptămîni, pentru a avea timpul necesar să examinăm şi să pregătim împreună toate. Chestiunea principală era de a-l convinge pe prinţ să se lase ajutat de ofiţerii în frunte cu Precup, ceea ce pînă la sfîrşit a acceptat. Nu cred că a contribuit atît de mult la aceasta elocvenţa mea, cît dezgustul pe care ajunseseră să i-l inspire toţi politicienii cu oportunismul lor! De pildă, la Paris se afla atunci Grigore Filipescu[236] care, îndemnat de mine să meargă la prinţ s-a scuzat sub argumentul elegant că se jenează să o facă, fiindcă a atacat-o prea violent pe regina Maria!

Dezgustul prinţului venea mai ales din faptul că în vara anului 1929, pe cînd toţi aşteptau ca Patriarhul grav bolnav să sfîrşească, Maniu îl trimisese pe Sever Bocu[237] la Paris ca să-l întrebe dacă ar accepta să intre în Regenţă. Prinţul a acceptat. Iar cîteva luni mai tîrziu, la moartea regentului Buzdugan, Maniu l-a ales regent pe... Sărăţeanu. Pe de altă parte subsecretarul de stat Lugoşianu[238], care se afla de multă vreme la Paris, nu voia să se prezinte în audienţă la prinţ, cu toate sugestiunile care i se făcuseră de prietenii acestuia. Nu mai vorbesc de imensa decepţie pe care i-o dăduse prinţului însuşi Iorga, prin atitudinea lui de la alegerea lui Sărăţeanu.

De altfel, Iorga, oscilînd ca limba unui metronom uriaş, era acum iarăşi înclinat să susţină pe prinţ. La întoarcerea lui din America fusese întîmpinat la Cherbourg de Puiu Dumitrescu cu un imens buchet de flori şi cu o scrisoare de felicitare din partea prinţului, pentru succesele obţinute acolo. Iorga, cîştigat imediat de acest gest măgulitor, a aruncat binevoitor întrebarea plină de regret, dar şi de imputare, „Dar de ce a abdicat Prinţul? De ce? Fiindcă este elevul dvoastră. Cum aţi demisionat Dv. de peste tot, tot aşa a demisionat şi prinţul, scîrbit de cîte văzuse."

Iorga s-a uitat la el lung şi l-a întrebat, preţuitor şi uimit: „Cîţi ani ai tu mă băiatule?"

Din momentul acela Iorga era îmblînzit. Căci, nimic nu este mai uşor decît să pui în buzunarul mic pe un om mare, atunci cînd este puţin vanitos...

În seara de 12 aprilie, fiind cu soţia mea la masă cu prinţul, acesta izbucneşte dintr-o dată rîzînd: „Am să vă spun ceva senzaţional; l-am primit azi pe Lugoşianu." Ce s-a petrecut în această audienţă? Faţă cu declaraţiile platonice de devotament pe care Lugoşianu i le repetase, întocmai ca şi ceilalţi naţional-ţărăniştii care-l vizitaseră, prinţul a sărit deodată energic: *„M-am săturat! Să-i spui dlui Maniu că vreau să mă reîntorc în ţară şi că, de vrea ori de nu vrea, am să mă întorc. Îi mai dau un ultim termen pînă la 10 mai. Dacă nu, vin singur. Venirea la putere mi-o datoraţi mie, căci eu l-am hotărît pe prinţul Nicolae să vă dea puterea. Şi acum, am să vă spun un cuvînt regesc: să nu mă faceţi să vă retrag încrederea mea!"* Cuvintele acestea sînt redate întocmai după însemnările făcute imediat după aceea de soţia mea, care notează: „Am plecat în acea seară fericită şi reconfortată de la Claridge, cu convingerea că prinţul se va reîntoarce şi că mîntuirea Ţării nu este departe."

Desigur, cuvîntul acesta de mîntuire a ţării poate apărea astăzi ca o ironie tragică! Dar, la vremea aceea era la locul lui.

Cît priveşte destăinuirea prinţului, pe care înadins o invoc acum prima dată, ea are şi azi o însemnătate extraordinară pentru a lămuri istoric raporturile dintre prinţ şi naţional-ţărăniştii şi pentru a preciza definitiv şi fără controversă şi poziţia mea politică. *Intrarea mea în partidul naţional-ţărănesc constituia o acţiune mai mult întreprinsă din ordinul prinţului, pentru a garanta executarea programului, al cărui prim punct fusese aducerea la putere – tot din voinţa prinţului – a naţional-ţărăniştilor.* Totul se leagă şi se explică, iar jocul de atitudini schimbătoare a naţional-ţărăniştilor, după venirea la putere, dovedea nu numai oportunism, ci şi ingratitudine.

O dată cu noi se găsea la Paris şi generalul Şuţu, cu doamna, veniţi să aranjeze întîlnirea prinţului cu generalul Averescu la Bellinzona, pentru ziua de 25 aprilie (după Paştile românesc, care era la 20 aprilie). Deşi soţia mea şi cu mine am fi vrut să plecăm în ţară înainte de Paşti – fiindcă altfel am fi petrecut prima dată cea mai frumoasă dintre sărbătorile creştineşti departe de copiii noştri – prinţul ne-a rugat să rămînem cu dînsul, pînă ce va fi văzut pe generalul Averescu. Căci pentru el, întîlnirea cu generalul constituia o ultimă încercare făcută „par acquit de conscience",* de a reveni în ţară pe cale politică.

De aceea, sîmbătă dimineaţa 19 aprilie, am plecat la Zürich, iar prinţul cu Puiu Dumitrescu şi cu Elena Lupescu ne-au urmat luni 21 aprilie.

Înainte de a povesti ce s-a întîmplat în Elveţia, trebuie să spun că tot timpul la Paris am lucrat sistematic cu prinţul, ca un ministru cu suveranul său, la pregătirea viitorului program. Prinţul voia să constituie la început un minister din oameni capabili, aleşi după specialitate, iar nu după culoarea politică. Acest guvern trebuia să lucreze întîi cu Parlamentul, iar, dacă acesta ar fi făcut dificultăţi, să fie suspendat pentru o anumită vreme în care timp s-ar fi pregătit reforma Statului. În reformele, asupra cărora nu mai este oportun să mai insist acum, ideile mele corporatiste dar democratice – însuşite de prinţ – jucau un mare rol.

Nu pot ascunde că pentru acest guvern prinţul îmi propusese mie conducerea. Îmi aduc aminte chiar că, în preziua plecării, întîrziind să sosesc la el mult peste ora fixată mi-a spus rîzînd: „Domnule prim-ministru, asta este „exactitate". Faţă de vizibila mea jenă, soţia mea mi-a luat imediat apărarea: „Majestate, numai eu sînt de vină pentru întîrziere." O, tempora!

Sosind la Zürich o dată cu clopotele învierii, ne-am instalat la hotelul „Eden au lac", ca să fim în apropiere, dar nu chiar împreună cu prinţul, care două zile

* „Spre a nu avea nimic ce să-şi reproşeze" (*n.ed.*).

mai tîrziu descindea la hotelul „Baur au lac." Prinţul, abia sosit, telefonează că vine la noi pentru a discuta redactarea programului pe care eu îl formulasem între timp. Cu acest prilej am examinat între noi doi şi viitoarea situaţie a regelui Mihai. Atunci i-am propus eu ca Mihai să nu mai revie la titlul de prinţ moştenitor şi de alteţă regală, ceea ce ar fi fost inestetic, ci să fie numit Mare Voevod de Alba Iulia cu apelaţiunea – valabilă numai pentru el, ad personam, iar nu şi pentru viitorii moştenitori – de Măria Ta. Prinţului i-a plăcut mult ideea şi a acceptat-o bucuros, fiindcă se potrivea cu dragostea lui pentru tot ce era tradiţie românească. El ar fi vrut, de pildă, ca regele României să-şi reia toate vechile titluri româneşti de Domn al Amlaşului şi Făgăraşului, pînă la Marea cea mare, Domn Stăpînitor etc.; ba mai mult decît atît, dacă ţara ar fi mers bine, ar fi voit să reintroducă şi vechile titluri româneşti de mare logofăt, hatman, spătar şi celelalte.

Soţia mea îi dezvoltase şi ideea ei personală de a se reînvia vechile porturi boiereşti dinaintea epocii fanariote, cu dolmane, brandenburguri şi săbii, căci spunea ea, cu drept cuvînt, la un popor care a avut o clasă boierească istorică, cu tradiţie şi cu decorul ei, port românesc nu înseamnă numai port ţărănesc. Prinţul arăta multă simpatie şi pentru această idee.

În cele trei zile dinaintea plecării prinţului la Bellinzona, ne-am întîlnit regulat, mai ales la masă în salonaşul nostru de la hotel Eden, unde „puneam ţara la cale", în înţelesul cel mai propriu al acestui vechi cuvînt românesc.

Într-o zi, prinţul mi-a adus şi lista celui dintîi guvern al său, care cuprindea specialişti ca: Vîlcovici, Ionescu-Şişeşti, profesorul dr. Cantacuzino şi alţii, intraţi mai tîrziu în guvernul Iorga. Am şi acum această listă scrisă de mîna lui, în care, bineînţeles, eu eram prim-ministru şi ministru de Finanţe...

În ajunul plecării la Bellinzona, la masă, prinţul spune zîmbind: „În fine, mîine mă voi întîlni şi cu Averescu", iar doamna Manoilescu, amintindu-şi de telegrama cifrată prin care ea îi anunţase prinţului înaintea procesului meu intenţia generalului Averescu de a veni la Paris, completă cu seriozitate: „În fine, Paraschiv sosit bine plug!" Cifrul copilăresc al lui Gatosky, care introdusese un element de nedorită comicitate în timpul procesului meu, reuşea acum să ne dea tuturor o clipă bună de răgaz şi veselie!

Prinţul a stat la Bellinzona timp de 3 ore cu generalul, iar după aceea a luat masa împreună cu generalul şi doamna Şuţu. Întors a doua zi dimineaţa la Zürich, cel dintîi cuvînt al prinţului înainte de bună dimineaţa a fost: „Dragă Mihai să mă ferească Dumnezeu să fiu nevoit vreodată să lucrez cu Averescu. Cu orişicine mai bine, cu Duca, chiar cu Vintilă, dar cu Tăcălie să mă ferească Dumnezeu!" Şi, ca să-l cred mai bine, prinţul şi-a subliniat exclamaţia, făcîndu-mi româneşte, o cruce mare.

Bietul general! El, care nu fusese niciodată un realist în politică, ajunsese acum terorizat de spiritul ultra juridic şi încîlcit al unuia din colaboratorii săi, Anibal Teodorescu, care credea că revoluţiile se fac cu paragrafe şi comploturile cu voie de la poliţie...

Prinţul mi-a explicat apoi cum a decurs întrevederea. Generalul l-a îngrozit cu firea lui alambicată, pedantă, sucită şi cu soluţiile abracadabrante şi ireale, propuse pentru întoarcerea lui.

În ziua aceea, sorţii căzuseră şi pentru prinţ şi pentru mine. Nu mai era altă cale decît sosirea prinţului din proprie iniţiativă, cu ajutorul ofiţerilor, în frunte cu colonelul Precup.

Trebuie să mărturisesc că, clipa în care am văzut eşuînd toate celelalte soluţii şi rămînînd asupra mea răspunderea întreagă a organizării întoarcerii prinţului, nu mi-a fost uşoară. *Îmi dădeam seama că joc cea din urmă carte a prinţului şi a mea şi că dacă nu reuşesc, fac un imens rău ţării.* Ne-am despărţit de prinţ în seara de 26 aprilie, urîndu-i amîndoi să-l vedem curînd la Bucureşti...

Am plecat pe jos spre hotelul nostru, de-a lungul lacului, pe o seară minunată de primăvară. Voiam să fim veseli şi bucuroşi. Căci, în sfîrşit, prinţul acceptase să se întoarcă pe singura cale care nu era utopică, fiindcă atîrna numai de voinţa cîtorva devotaţi, iar nu de lumea nesigură a politicienilor. Mergeam îngîndurati, ca nişte oameni pe care-i apasă o chemare grea a destinului, iar nu ca nişte burghezi care, după o călătorie de agrement, se gîndesc numai că-şi vor regăsi copiii şi confortul obişnuit...

Ah, cu cît am fi fost noi mai fericiţi să fi rămas nişte burghezi fără năzuinţe mai înalte, grijulii numai de liniştea şi de securitatea familiei noastre ... Dar, oamenii se împart – cum lasă să străbată în versurile lui postume, Eminescu („Dintre sute de catarge") – în cei care pe lume îşi caută norocul şi în cei care-şi urmăresc idealurile. Iar noi doi eram sortiţi să fim printre aceştia din urmă.

Sau poate – cine ştie – tot Eminescu are dreptate, cînd spune că şi pe unii şi pe ceilalţi îi mînă aceleaşi forţe ale aceluiaşi destin omenesc:

De-i goni fie norocul,
Fie idealurile,
Te urmează în tot locul,
Vînturile, valurile ...

A doua zi, la 27 aprilie, am plecat spre ţară. Dar, în Bucureşti nu aveam decît prea puţină vreme la dispoziţia mea, căci la 5 mai trebuia să plec la Budapesta, conducînd, ca preşedinte al Uniunii camerelor de comerţ şi industrie, o mare vizită colectivă a cercurilor economice la expoziţia de acolo, ceea ce masca de altfel foarte bine şi reîntoarcerea mea, după aceea la Paris, făgăduită precis prinţului pentru ziua de 9 mai.

În timpul acestor şapte zile, am luat contact cu colonelul Precup, iar aceasta a organizat împreună cu colonelul Dahinten, comandantul aeroportului de la Cluj, detaliile sosirii prinţului, care trebuia să vină – cum se fixase definitiv – cu avionul. Tot atunci l-am văzut pe Iunian, care, după ce cu doi ani înainte compromisese prin nedibăcia lui întoarcerea prinţului la Alba Iulia, era acum – fiindcă plecase din guvern şi se certase cu Maniu – captivat pentru carlism, numai ca să-l poată ... „ambeta" pe iubitul lui şef.

Între timp, colonelul Precup l-a vizitat pe Maniu şi i-a spus că „scapă căruţa", căci în armată curentul pentru prinţ creşte mereu. Maniu, contrariat şi bănuind ceva, i-a răspuns hotărît „Nu te băga în nimic, ascultă-mă pe mine".

Înainte de plecare am mai avut şi misiunea – excesiv de importantă pentru mine! – de a organiza împreună cu soţia mea, balul costumat pe care-l deădeam în fiecare an acasă copiilor noştri ... Nici o grijă din lume nu ne-ar fi putut împiedica să le oferim această tradiţională bucurie, mai ales că amîndoi erau – Ica de 10 ani şi Tuţi la 6 ani – la vîrsta cea mai potrivită pentru asta ...

În dimineaţa de 5 mai, înaintea plecării, am văzut pe Maniu. Fiindcă liberalii pregăteau o nouă broşură plină de calomnii împotriva prinţului, i-am cerut voie lui Maniu să public şi eu dezbaterile procesului meu. Maniu mi-a răspuns spiritual că sînt la vîrsta cînd trebuie *să fac istorie, iar nu să o scriu.* Eu i-am replicat semnificativ: *„Numai să vă placă cum am s-o fac!"*

Maniu m-a rugat să-l scuz faţă de prinţ şi să-i explic pentru ce nu a lăsat ca să fie ales preşedinte al comitetului pentru căminul studenţilor români din Paris. După părerea lui, nu trebuie să se vorbească de prinţ şi nici să se răscolească trecutul prinţului, de pe urma căruia el n-ar avea nimic de cîştigat! Pe deasupra, dacă se tot agită chestiunea, nici ţara, nici străinătatea nu ar mai şti cine este mai mare în România: Mihai sau Carol! Această preţioasă caracterizare a situaţiei arăta perfect imposibilitatea unei prelungiri a incertitudinii care cuprinsese atunci toate spiritele.

Cu o formulă îngrozitor de vulgară, dar plastică, Maniu şi-a caracterizat astfel gîndul: „Lucrurile acestea se fac repede, se execută într-o noapte. Coada cîinelui nu se taie în rate"! Aceste vorbe puteau să mă încurajeze, dacă Maniu nu mi-ar fi spus în aceeaşi enigmatică conversaţie că poporul nu este preocupat de chestia Carol şi că ardelenii, influenţaţi de compatrioţii lor întorşi din America, vorbesc cu multă simpatie de republică, în timp ce despre Carol nu vorbeşte nimeni! Nimic nu era mai semnificativ şi mai revelator pentru gîndurile lui Maniu decît această aluzie, scăpată poate involuntar. Se vedea, o dată mai mult, că Maniu era ispitit de cariera lui Masaryk.

M-am întors acasă neştiind ce să cred. Dar soţia mea cu instinctul ei feminin, m-a lămurit că Maniu a voit numai să mă adoarmă cu cuvintele sibilice despre ... coada cîinelui, ca să mă facă pe mine (fiindcă sîntem în seria metaforelor eleganţei) ... să pasc mai departe iarbă verde, aşteptînd pînă cînd îl va aduce el pe prinţ!

Uitasem să spun că, tot înaintea plecării, l-am văzut pe prinţul Nicolae care nu s-a destăinuit însă de loc faţă de mine, deşi m- am oferit să-i transmit orice ar voi către prinţ. Era prea prudent, sau era din nou influenţat de regină, întoarsă chiar atunci de la Balcic.

La Budapesta am căzut într-un moment politic favorabil. Cercurile conducătoare ungureşti, îndeosebi cele economice, erau foarte dornice de o apropiere cu România. Primirea care ni s-a făcut atunci tuturor şi mai ales mie, a trecut dincolo de marginile curtoaziei. O conferinţă ţinută de mine la Asociaţia economiştilor unguri, în localul Camerei de Comerţ, – în care am dezvoltat ideile mele protecţioniste originale – a fost primită cu un real entuziasm şi comentată elogios de toată lumea. A fost pentru mine o mare satisfacţie să văd că orgolioasa Budapestă se arată atît de preţuitoare faţă cu un tînăr gînditor român, atunci cînd era obişnuită să dispreţuiască tot ce e românesc.

Punctul culminant al primirii noastre a fost un banchet, în care eu „mi-am dat drumul" pe valul purtător al unei elocvenţe bine adaptate atmosferii generale, fără exagerări, dar cu o căldură reală, concentrată asupra ideii centrale, atît de actuale atunci, a cooperaţiei danubiene. Cu tot ceea ce s-a întîmplat zece ani mai tîrziu, eu nu voi regreta niciodată cuvîntarea mea de atunci, pe care franceza în care îmi ţineam discursul o nuanţa cu atît mai delicat şi mai penetrant. Ecouri tîrzii mi-au arătat că discursul meu a rămas în amintirea elitei ungureşti.

Cu o asemenea atitudine, la vremea aceea, nu puteam decît să servesc România. În situaţia noastră de triumfători, *orice pas spre înţelegere făcut de doi românii nu era atunci o abdicare, ci o generozitate, nu era o umilinţă, ci o subliniere fină şi subtilă a poziţiei noastre sperioare.*

În dimineaţa de 8 mai mă smulgeam neaşteptat din mijlocul grupului românesc din capitala ungurească, iar la 9 mai dimineaţa mă prezentam prinţului la Paris, cu o punctualitate de militar faţă de ordinul primit şi de cuvîntul dat. E inutil să spun că prinţul m-a primit cu o adevărată încîntare.

Între timp, la Bucureşti lumea se pregătea de 10 mai. Soţia mea descrie în notele ei, cît de penibilă a fost apariţia lui Sărăţeanu în trăsura „a la Daumont", antipatic, cu jobenul lipit pe urechi, cu mîinile înţepenite pe genunchi, întruchipare a regalităţii ieşită din imaginaţia lui Maniu, întocmai ca Venus din ţeasta lui Jupiter! Ca semn rău prevestitor, ministrul de Război, generalul Condiescu, a căzut de pe cal, iar prinţului Nicolae i s-au rupt hamurile de la trăsură, ceea ce a făcut pe mucaliţii bucureşteni să conchidă filozofic: „Semn prost pentru Regenţă; i-a rămas căruţa în drum."

La aceeaşi epocă doamna Manoilescu îl întîlneşte pe Maniu la Petrovici şi-i vorbeşte de atacurile *Viitorului,* care cerea excluderea mea din Partidul Naţional-Ţărănist şi de la preşedinţia Uniunii Camerelor de Comerţ; fiindcă continui să mă

agit pe chestiunea prinţului Carol! *Viitorul*, cu instinctul pe care-l dă totdeauna frica, era tot pe urmele mele şi tot veşnic neliniştit. Dar, vorba veche românească repetată şi de prinţul Nicolae faţă de Vintilă Brătianu, tot în legătură cu zvonurile de întoarcere a lui Carol: „De ce ţi-e frică, nu scapi!"

Cu toată bucuria exuberantă a prinţului, de a mă vedea reîntors atît de curînd la Paris, am găsit la el din nou o oarecare clătinare în păreri, cu privire la metoda de urmat pentru întoarcerea sa. Între timp, George Brătianu îi trimisese răspuns prinţului că atunci cînd s-ar pune problema, el nu s-ar ralia la punctul de vedere al Partidului Liberal; fostul ministru liberal Banu[239] îl vizitase pe prinţ şi-l îndemnase să se întoarcă; ba chiar şi directorul oficiosului liberal *Viitorul,* Mavrodi[240], i se prezentase în audienţă tot cu acest scop! Cît despre ţărănişti, Iunian îl lăsase pe prinţ să creadă că Mihalache ar fi gata să se pronunţe pentru prinţ *peste capul lui Maniu.* La aceeaşi epocă Iorga, care trecuse din ţară spre Anglia, îi spusese net lui Puiu Dumitrescu că prinţul trebuie să se întoarcă şi-i fixase chiar cîteva puncte din proclamaţia pe care trebuia s-o lanseze la sosirea în Bucureşti.

Adăugînd la toate acestea şi întîlnirea avută cu Averescu la Bellinzona, *prinţul scotea în chip logic concluzia că el va putea veni chemat de toate partidele,* ca să sosească cu trenul regal. În realitate prinţul clădea totul pe o iluzie, căci de fapt oamenii politici nu urmăreau altceva decît să-şi ia o fişă de siguranţă şi de acoperire pentru ipoteza, devenită inevitabilă, a întoarcerii lui. *Toţi voiau să se asigure, nici unul să rişte.* Vizitele pe care i le făceau şi cuvintele dulci pe care i le trimiteau nu erau dovada curajului, ci a laşităţii lor. Cum nota soţia mea la acea dată: „Planul politic şi concursul oamenilor politici se reducea la un nou bluf. Cei mai bine intenţionaţi aşteptau revenirea prinţului printr-o minune, dar se fereau ca de foc să facă cea mai mică mişcare în acest sens."

Eu i-am arătat prinţului toate acestea şi i-am spus hotărît că nu renunţ la acţiunea mea şi că, după o experienţă de trei ani, trenul regal în care crezusem şi eu o dată este o iluzie, pe cînd avionul – care la sosirea lui va deveni regal – este o realitate concludentă! După cum în conflictele dintre popoare vine un moment în care diplomaţia tace, ca să vorbească tunul, tot aşa şi acum, oamenii vorbelor trebuiau să tacă şi să lase loc oamenilor faptei ...

La 14 mai eram înapoi la Bucureşti, ca să organizez faza decisivă a acţiunii mele şi – cum spunea pe vremuri Petre Carp – să dau drumul nebunilor. Şi erau admirabili aceşti nebuni eroici – în frunte cu colonelul Precup – care distanţau atît de mult pe planul moral, toată turma de calculatori laşi a politicienilor.

Ca acţiune politică, i-am trimis, întîi, după ideea prinţului, un cuvînt la Iaşi lui George Brătianu, prin inteligentul şi simpaticul ziarist şi avocat Nedelescu, anunţîndu-l că la reîntoarcerea prinţului acesta va face ca evocarea trecutului în legătură cu alungarea prinţului să nu apese în mod nedelicat asupra memoriei lui Ionel Brătianu şi va dirija concentrarea vinovăţiilor mai mult asupra lui Ştirbei. Brătianu mi-a răspuns pe aceeaşi cale, declarîndu-şi simpatia lui pentru prinţ, dar socotindu-se prea legat de Partidul Liberal pentru a face singur vreo mişcare în favoarea prinţului. Acest lucru era perfect de înţeles, căci nu s-ar fi putut cere fiului lui Ionel Brătianu să pornească el însuşi direct împotriva politicii tatălui său.

Mergînd la primul-ministru Maniu, în fruntea unei delegaţii economice, acesta m-a oprit după aceea numai pe mine, ca să discutăm între patru ochi. Bănuia el că eu lucrez serios şi aştepta de la volubilitatea mea de regătean să deschid vorba. Dar eu eram acum complotist cu experienţă şi-mi cunoşteam bine preopinentul! Aşa dar, am tăcut. Maniu a tăcut şi el. Şi ne-am despărţit aşa, ca doi cocoşi care se pîndesc, dar nu îndrăznesc să se atace.

Eu îmi urmam drumul meu, hotărît să nu mai ascult de nimeni. Pentru 27 mai fixasem, de acord cu colonelul Precup, plecarea acestuia la Paris. Dar, înainte

de asta, voiam să ştiu care ar fi atitudinea prinţului Nicolae în cazul cînd s-ar trezi într-o noapte la Bucureşti cu prinţul Carol. La dorinţa mea, aghiotantul şi intimul prinţului Nicolae, comandorul Păiş[241], veni să mă vadă. Răspunsul lui a fost foarte satisfăcător. *Păiş mi-a spus că Nicolae e acum cîştigat pentru întoarcerea lui Carol* şi că, dacă a fost rezervat cu mine înainte de plecarea mea la Paris, era numai fiindcă îl intimidase regina, dar *că el cu colonelul Manolescu l-au scos pe prinţ de sub influenţa reginei.* Aceasta nu s-a petrecut fără o scenă dramatică în care regina i-a făcut pe amîndoi trădători.

Acum, prinţul Nicolae se pregătea să plece la sfîrşitul lui iunie în străinătate, ca să-l vadă pe Carol. În concluzie, *Păiş m-a asigurat ferm că dacă Nicolae s-ar pomeni într-o zi cu prinţul Carol, nu numai că nu i s-ar opune, dar ar fi chiar încîntat că se găseşte în faţa unui fapt împlinit.* Eram fericit. Nu-mi trebuia să aflu nimic mai mult.

Dintre oamenii politici, singurul care ştia că eu am intenţia fermă de a-l aduce pe prinţ cu ajutorul unui grup de ofiţeri – fără să ştie nici cine sînt ofiţerii şi nici un alt amănunt – era Iunian, care cu certitudine informase şi pe Mihalache. De altfel, la un dejun la Legaţia italiană în ziua de 23 mai, Mihalache a întrebat-o pe doamna Manoilescu, semnificativ, ce mai spune despre situaţie. Ea i-a răspuns: „Sînt în aşteptarea evenimentelor *ce pregătiţi."* La care Mihalache a replicat, oarecum apărîndu-se şi ferindu-se: „Ce pergătim noi? *Ce pregătiţi dumneavoastră".* În puţine cuvinte era cuprinsă aici toată problematica momentului: Noi trebuia să avem riscurile, iar el beneficiile reuşitei.

Interesant este că şi unii diplomaţi străini îşi dădeau seama că întoarcerea prinţului este unica soluţie.

Consilierul Legaţiei germane Kirholtes, îi spusese soţiei mele, la o masă, că pentru ca prinţul să revină nu e nevoie decît de o duzină de oameni devotaţi. Este exact ceea ce aveam şi noi.

În ceea ce priveşte planul întoarcerii, noi vroiam ca prinţul să-şi expună cît mai puţin viaţa şi pentru aceasta el trebuia să călătorească pînă în Cehoslovacia, la Užhorod, cu trenul, iar de acolo să facă un salt cu avionul, just cît trebuia ca să treacă graniţa şi să sosească la Cluj, unde era aşteptat de colonelul Dahinten şi de ofiţerii de acolo. La Bucureşti, unde ar fi venit cu un avion românesc, urma să fie primit de un alt grup de ofiţeri. Precup aranjase totul cu Dahinten şi cu cei de la Bucureşti.

La 26 mai, în ajunul plecării la Paris, i-am adus lui Precup cîteva sute de mii de lei, împrumutaţi cu greu de mine de la un prieten. În faţa casei lui, din aleea Carmen Sylva, m-am despărţit de el îmbrăţişîndu-l.

Potrivit principiilor, pe care le-am aplicat întotdeauna cînd am organizat ceva, m-am înţeles cu Precup ca el să aibă cea mai mare libertate de a modifica detaliile planului iniţial după împrejurări şi am mers pînă acolo încît să-i aprob anticipat ca să nu-mi comunice numaidecît data şi ora sosirii prinţului, fiindcă aceasta ar comporta oarecari riscuri de transmitere şi fiindcă nu prezintă nici o utilitate directă pentru cauză, ca eu să fiu avertizat numaidecît, întrucît acţiunea mea personală reîncepea numai după sosirea în ţară a lui Carol.

Chiar şi în ziua plecării lui Precup, Iunian îmi făcu din nou teoria că nu este momentul potrivit şi că dacă mai pot, să opresc din drum emisarul meu. Politicienii sînt totdeauna aceiaşi!

La 29 mai Gatosky, chemat printr-o telegramă de Puiu Dumitrescu, a venit să mă anunţe că trebuie să plece la Paris şi bineînţeles să-mi ceară bani. A fost o greşeală din partea mea de a-l fi ajutat să plece. Dar, nu puteam să-mi iau răspunderea de a-l refuza, căci – iarăşi după principiile mele – eu cînd nu înţeleg acţiunea cuiva aflat departe, cum era atunci Puiu, o socotesc totdeauna logică şi îndreptăţită.

Lui Gatosky i-am recomandat ca prinţul să sosească însoţit de Precup, iar dînsul şi cu Puiu să-i urmeze la interval scurt după aceea, mai ales că era necesar să vegheze ca, pînă la sfîrşit, Elena Lupescu să nu-şi ia cuvîntul înapoi şi să nu-l împiedice pe prinţ de a pleca, agăţîndu-se de el.

Aflînd că prinţul şi suita lui sînt în pană de mijloace financiare, am mai procurat, cu mari greutăţi, încă 600 000 lei şi am trimis pe secretarul şi tînărul meu prieten Livezeanu cu avionul la castelul Prinţului, unde din nenorocire a sosit prea tîrziu.

*

În ziua de 4 iunie se produce un fapt senzaţional. Maiorul Nicoară, ajutorul colonelului Precup, îmi anunţă sosirea colonelului Tătăranu, ataşatul militar al nostru la Paris, care intrase între timp şi el în complot. Ne-am întîlnit la orele 12 noaptea, în faţa casei lui Marghiloman, frumoasă podoabă a Bucureştiului de altă dată, pe care lipsa oricărui respect pentru trecut a sacrificat-o în favoarea unui banal imobil-bloc (ARO de azi).

La început, am refuzat să vorbesc cu el, temîndu-mă de o cursă, pînă cînd colonelul Tătăranu mi-a arătat un ordin scris de mîna prinţului, pe care trebuia să-l prezinte şi ofiţerilor din complot. Cu toată mîndria mea, mi-a plăcut forma de ordin pe care o dăduse prinţul, recomandărilor lui ... Aşadar, începea să fie rege, iar noi, voluntarii lui, îi constituiam cea dintîi armată unde putea să comande.

Către ora unu noaptea l-am adus pe Tătăranu acasă la mine, liniştind astfel pe soţia mea, chinuită pînă atunci de teama că am putut cădea într-o cursă. Am stat toată noaptea cu el.

Prinţul trebuia să sosească a doua zi, 5 iunie sau a treia zi 6 iunie, căci între timp se schimbase programul, prinţul urmînd să călătorească cu automobilul pînă la München şi cu avionul de acolo pînă la Cluj şi Bucureşti.

În clipa aceea, Tătăranu mi-a impus, căci lua asupra lui un risc teribil, mai ales că întrebuinţase şi un milion din banii statului pentru cheltuielile complotului, ceea ce în caz de nereuşită l-ar fi descalificat.

Între timp, generalul Şuţu şi cu doamna fuseseră expediaţi de prinţ cu trenul spre Viena împreună cu uniforma lui şi făcuţi să creadă că prinţul va veni acolo, ca să intre în ţară o dată cu ei! Manevra era excelentă, căci complotul „tantelor" fiind perfect cunoscut de Rădoi, acesta a pus pe urma lui Şuţu, pe toţi agenţii lui şi a pierdut urma prinţului, care a putut astfel pleca necontrolat spre München! Rădoi a telegrafiat chiar ministrului de Interne, Vaida, că a pierdut urma prinţului, ceea ce a pus în mare încurcătură pe guvernamentali ...

Vineri 6 iunie soseşte la noi de la Constanţa colonelul Dumitrescu cu doamna, părinţii lui Puiu, împreună cu fetiţa acestuia, spunîndu-mi că au fost chemaţi printr-o telegramă de mine. Desigur că telegrama fusese dată de cineva din partea lui Puiu, ca să-şi poată găsi familia la sosirea sa în Bucureşti. Eu jurasem însă să păstrez secretul întoarcerii prinţului şi atunci l-am lăsat să plece îndărăt la Constanţa, fapt din care a ieşit mai tîrziu o teribilă supărare a familiei Dumitrescu!

Aici trebuie însă să notez că între timp, Precup se reîntorsese de la Paris, trecuse cîteva ore prin Bucureşti fără să mă vadă pe mine (ceea ce nu mă putea supăra, fiind în cadrul procedeelor convenite, pentru a nu trezi bănuieli), dar îl văzuse pe Maniu, lăsîndu-i a înţelege, fără alte detalii, că prinţul va veni (ceea ce mi-ar fi dat dreptul să fiu revoltat şi ceea ce a avut mai tîrziu urmări grave pentru soarta lui Precup).

Ziua de 6 iunie îşi desfăşura acum în plin destinul ei istoric. La ora prînzului, regina şi cu prinţesa Ileana[242] plecau la Salzburg şi Sigmaringen, fără să bănuiască nimic! Scopul reginei era să zădărnicească vizita în străinătate proiectată de prinţul Nicolae, după 15 iunie, vizită în urma căreia s-ar fi aranjat întoarcerea lui Carol ...

La $8^1/_2$ seara veni emoţionat Enric Otetelişanu să ne anunţe că Puiu Dumitrescu şi Gatosky sosiseră cu un avion de la Paris, după ce în cursul după amiezii şedinţa de la Cameră fusese suspendată în chip misterios, iar tot oraşul vorbea că prinţul a aterizat deja în ţară.

Sosirea celor doi era o imprudenţă de neiertat. Pisica nu era cu clopoţei, ci cu clopote mari de tot, pe care le auzea acum tot Bucureştiul.

La ora 22 şi 20' primesc ştirea de la Otetelişanu că prinţul a aterizat la Băneasa. Pornesc acolo cu maşina. Dar era prea tîrziu. Prinţul plecase deja şi – cum am aflat mai tîrziu – umbla cu locotenentul Opriş, aviatorul care-l adusese de la Cluj cu avionul şi cu aviatorul Cantacuzino Paşcanu[243], pe care-l găsise întîmplător pe aeroport, rătăcind prin oraş în căutarea diferiţilor ofiţeri din complot.

De unde ieşise încurcătura aceasta? Prinţul trebuia să sosească la Cluj devreme, şi de acolo, cu un avion militar românesc, să treacă repede munţii, pentru a ajunge încă cu ziua pe cîmpul de aterizare de la Cotroceni, unde era aşteptat de ofiţerii devotaţi, împreună cu trupa lor. Fiind nevoit însă să aterizeze forţat înainte de Cluj, la Vadul Crişului, colonelul Dahinten, comandantul aeroportului de aici, care-l aştepta, a trimis un avion în întîmpinarea prinţului, l-a descoperit pe cîmpul unde aterizase forţat şi l-a adus la Cluj.

Toate acestea au produs o întîrziere atît de mare încît prinţul, trecînd pe înserat peste Bucegi, de stîncile cărora s-ar fi putut sfărîma oricînd, a ajuns la Bucureşti noaptea şi atunci, neputînd ateriza la Cotroceni unde era aşteptat (din cauza lipsei luminilor speciale pentru aterizare noaptea) a trebuit să aterizeze la Băneasa unde nu l-a aşteptat nimeni! De aici rătăcirea prin oraş după ofiţeri, dintre care n-a găsit decît pe colonelul Orăşeanu şi, în fine, sosirea cu automobilul pe cîmpul de la Cotroceni. *Culmea este însă că la ora 10 seara nici eu şi nici guvernul nu ştiam unde se găseşte exact prinţul!*

Pe la 11 noaptea m-am dus la Preşedinţie. Erau acolo aproape toţi miniştrii. Afară de Mihalache, toţi erau consternaţi. Madgearu însă îi întrecea pe toţi: „Manoilescu, asta numai tu ai făcut-o! Iar acum taci şi rîzi de noi. Spune-ne unde e?" Frica lui Madgearu era explicabilă; nu devenise el adeptul lui Ştirbei şi nu avea atîtea motive să se teamă că prinţul, reîntors, nu va uita aceasta.

Mihalache, calm şi bine dispus, îi spune lui Madgearu: „Ştii tu măi, de mine este uşor, căci eu port cămaşa pe din afară; dar pe tine să te văd acum, pe unde ai să scoţi cămaşa!" Umorul ţărănesc a lui Mihalache nu fusese niciodată mai potrivit pentru a caracteriza o situaţie.

Întors acasă, primesc vizita lui Mihai Popovici şi, îndată după aceea, pe a lui Iunian. Şi în clipele acestea istorice îmi este dat să asist la interminabila răfuială dintre dînşii, pe chestiunea ieşirii din guvern a lui Mihai Popovici în ianuarie, provocată de Iunian, care socotea incompatibil ca acesta, cumnatul noului regent Sărăţeanu să rămînă mai departe ministru!

Între timp, la Preşedinţie tot nu se ştia unde este prinţul! Abia la $12^1/_4$ noaptea maiorul Nicoară îmi telefonează dintr-o cazarmă, cu glasul înnecat de bucurie, că în acel moment prinţul Carol pleca în fruntea regimentelor care-l aşteptaseră, cu muzica înainte, spre palatul Cotroceni! Nicoară, sosit îndată după aceea la mine, îmi explică tot ce se întîmplase.

Vina acestei încurcături, care putea să fie fatală prinţului, era numai a colonelului Tătăranu. Singurul lucru pe care avusese acesta să-l facă era organizarea militară pentru primirea prinţului la Bucureşti. Şi aceasta fusese atît de rău înjghebată, încît nici cînd a văzut cît de mult întîrzie prinţul, Tătăranu nu şi-a dat seama că nu mai putea ateriza la Cotroceni, ci numai pe aeroportul luminat de la Băneasa! Vina era şi a lui Puiu, care, după ce sosise inoportun şi imprudent înaintea prinţului, nu mă înştiinţase pe mine în nici o formă. Căci, atunci aş fi luat eu măsurile necesare.

Pe la 2 noaptea, surprins că nu fusesem încă chemat de prinţ la Cotroceni, m-am dus acolo, unde gradaţii de serviciu mi-au comunicat, după puţină aşteptare, că nu l-au găsit pe dl. Puiu Dumitrescu! Întors acasă, foarte contrariat, primesc către 4 dimineaţa un telefon de la Puiu, care mă chema din partea prinţului.

Numai mai tîrziu am aflat că Puiu Dumitrescu găsise potrivit, în aceste clipe supreme pentru care eu trăisem şi suferisem ani de zile, să se răzbune pe mine, pentru că în planul meu prevăzusem ca el să sosească nu înaintea prinţului, ci după dînsul! şi astfel, ceea ce trebuia să fie începutul unei ere noi în viaţa ţării şi a mea a debutat cu o meschinărie de curtezan. Era primul semn – şi unul simbolic – pentru ceea ce avea să se întîmple după aceea!

Înaintea sosirii mele, prinţul chemase pe primul-ministru Maniu şi îi propuse cu iezuitism ca deocamdată să demisioneze prinţul Nicolae, iar prinţul Carol să fie ales regent în locul lui!

Combinaţia era excelentă pentru Maniu. El îşi păstra pe nepreţuitul lui Sărăţeanu şi îl avea pe prinţ prizonier faţă cu votul precumpănitor al celorlalţi doi regenţi. Mai mult, după demisia prinţului Nicolae şi pînă la alegerea lui Carol ca regent, *Maniu rămînea singur stăpîn pe tot aparatul legal al Statului şi-şi putea juca caii aşa cum voia el.*

Cînd am intrat la prinţ m-a primit în capul scării, împreună cu Nicolae şi, după cel dintîi cuvînt, m-a întrebat: „Ei, ce zice doamna Manoilescu? Şi n-are să fie supărat zece mii de franci (băieţelul meu Tuţi) că nu m-a putut primi cu flori la gară?"

Prinţul îmi povesteşte apoi ce a vorbit cu Maniu şi, oarecum impresionat de ideea detronării propriului său fiu, părea încurcat. Dacă nu ar fost intriga lui Puiu Dumitrescu, iar eu l-aş fi văzut pe prinţ înaintea lui Maniu, i-aş fi reamintit că suirea sa pe tron se poate face prin anularea unei legi ordinare şi că *Mihai nu fusese niciodată rege ca să poată fi detronat.*

Prinţul ar fi fost atunci mai energic cu Maniu de la început şi este sigur că nu s-ar fi produs penibilele pertractări de trei zile în jurul problemei: regent sau rege.

L-am sfătuit pe prinţ ca nu cumva să demisioneze prinţul Nicolae şi astfel dinastia să dea din mînă comanda armatei.

M-am despărţit de prinţ cu aceste cuvinte ale lui: „Nicolae nu face mare caz de situaţia lui de regent, la care e gata să renunţe. Acum mata trebuie să lucrezi în lumea politică ca să fiu proclamat rege. Ai o mare misiune de îndeplinit, Mihai."

Desigur, acesta a fost totdeauna destinul meu: să împlinesc misiuni mari, să creez situaţii noi şi promiţătoare pentru ţară, iar alţii să vină în locul meu şi să strice sau să maculeze totul!

Ieşind de la cei doi prinţi, l-am găsit în anticameră pe generalul Averescu. Nu i-a făcut plăcere să mă vadă. Eu eram triumfătorul şi nu el, cu inconsecvenţele, cu nehotărîrea şi cu complicaţiile lui.

Acasă, copiii mei, sculaţi din somn, erau nespus de fericiţi. „Oare e adevărat, oare nu este un vis, mămico?"

În oraş toată lumea aflase de întoarcerea prinţului şi bucuria era în adevăr mare. *Din ziua armistiţiului, de la 11 noiembrie 1918, Bucureştiul nu mai cunoscuse o asemenea frenezie!*

Istoricul viitor va stabili, desigur, toate detaliile faptelor vizibile sau ascunse, care constituie evenimentele dintre fenomenul sufletesc colectiv, care s-a petrecut atunci. Căci e vorba de un fenomen care scapă istoriei şi se integrează în psihologie, adică în acea ştiinţă care nu poate furniza azi explicaţii lucide şi plauzibile pentru toate manifestările individuale, sau de masă, ale enigmaticei fiinţe umane.

În ce consta paradoxul şi inexplicabilul în fenomenul Carol? De aproape un an şi jumătate, de cînd guvernau naţional-ţărăniştii, ţara avusese alegeri libere şi

oneste, o administraţie mai respectoasă de cetăţean, o jandarmerie care nu maltrata, o atmosferă de libertate extremă. Nici din punct de vedere economic criza, izbucnită abia la sfîrşitul anului 1929, nu-şi dezvelise încă atît de catastrofal urmările. *De ce era dar ţara atît de dornică de o schimbare?*

Pe de altă parte, prinţul Carol fusese înfăţişat burgheziei româneşti, ca şi maselor, printr-o propagandă destrăbălată, drept un aventurier fără nici o grijă de ţara lui, pe care o părăsise pentru o femeie oarecare, ducînd o viaţă dezordonată de chefliu, de morfinoman etc. Şi atunci, cum se putea ca salvarea să vină tocmai de la acest om atît de îndoielnic, dacă nu chiar compromis?

Iată ceea ce n-ar putea nimeni înţelege cu raţiunea pură.

Desigur, în mulţimile înflăcărate, care au aclamat în cele trei zile ale Restaurării pe prinţul reîntors din depărtări, *vorbea ceva mai adînc decît raţiunea. Era instinctul.* Era vocea ancestrală a simţului politic românesc.

Instinctul spunea românilor, cum spune oricărui popor, de pe vremea indienilor vechi şi pînă astăzi:

De ţara unde nu-i stăpîn
Să fugi, ori care-ţi este casta.
Dar unde sînt stăpîni mai mulţi
Fugi mai ales de ţara asta.

Era instinctul, care şoptea mulţimilor că toată ceata politicienilor, veşnic încăieraţi între dînşii, nu putea să-i dea ţării ordinea şi liniştea, fără de care nu se pot face lucrurile cele bune. *Instinctul îi arăta, în sfîrşit, poporului, că o ţară ameninţată de toţi vecinii ei nu-şi putea îngriji mai bine puterea militară decît printr-un rege tînăr, energic şi inteligent, ori care i-ar fi fost păcatele şi slăbiciunile.*

Judecata mulţimilor, care să ţină seama, mai mult decît aceea a inteligenţelor izolate, de constatarea că *pe scena istoriei* omul nu este un bilanţ, cu activ şi pasiv, în care defectele mari pot să compenseze şi să anihileze calităţile mari, printr-un calcul pur material de diferenţe.

În istorie, calităţile mari ale diferitelor personalităţi se valorifică în mod independent de scăderile acestora.

Orice epocă are misiunile ei. Şi cine ştie să le îndeplinească este omul ales al istoriei şi deci al instinctului popular.

Nici aici necesitatea nu cunoaşte legi, nici îngrădiri, nici scrupule. SĂ FII OMUL EPOCII TALE ŞI SĂ-I ÎMPLINEŞTI IMPERATIVELE EI, iată ceea ce ajunge întotdeauna pentru a intra în istorie.

Imperativul anului 1930 era ordinea, împotriva anarhiei spiritelor; unitatea acţiunii naţionale, împotriva destrămării provocată de partide; consolidarea materială şi morală a ţării, împotriva slăbirii progresive a puterilor naţionale.

Mulţimea îl credea pe Carol capabil să îndeplinească aceste funcţiuni ale vremii, după cum în cei dintîi şapte ani ai domniei lui le-a şi împlinit în bună măsură.

Aspectul etic şi estetic al vieţii lui trecea numai pe planul al doilea. El era veşnic prezent şi bun de exploatat ca pretext pentru acea lume a politicienilor care nu-l voia pe Carol, din motive egoiste, dar nu pentru mulţimea care judecă natural şi după criteriul suprem şi exclusiv al utilităţii naţionale a fiecărui om.

În această privinţă, criteriul oamenilor de stat coincide cu acel al marilor mase. Omul de stat, prin judecată şi mulţimea, prin intuiţie, ajung să cîntărească cu acelaşi cîntar pe cei ce aspiră la conducerea ţărilor şi-i apreciază după calităţile pe care le pretinde misiunea lor, iar nu după scăderile lor care nu-i pot împiedica să o împlinească.

*

În vederea şedinţei Camerelor, care trebuia să aibă loc în după amiaza zilei de 7 iunie, m-am pus dis de dimineaţă în campanie, vorbind pe rînd cu Iorga, cu

Cuza şi cu majoritarii cei mai influenţi, pentru a ajunge la formula Carol Rege. Ajutat sincer şi activ de profesorul doctor Mezincescu[244], de ardeleanul Crişan[245] şi de alţii, ne-am prezentat cu o mare delegaţie de parlamentari la Maniu. Maniu a fost misterios, enigmatic, cabalistic.

Numai Crişan l-a priceput, căci ne-a spus la plecare că Maniu se va retrage, lăsînd pe altul!

După amiaza de la Cameră a fost penibilă. După o aşteptare de mai multe ceasuri, parlamentarii şi publicul – venit entuziast şi gata de manifestaţie – au fost concediaţi de preşedintele Cicio Pop[246] în chip răstit şi deplasat, anunţînd şedinţa pe a doua zi. Căci între timp, guvernul pertracta de zor şi nu reuşea să se pună de acord!

*Eu am făcut poate greşala de a nu fi fost mai energic şi de a nu mă fi ţinut tot timpul prezent lîngă miniştri pentru a le spune, cum zice francezul, „les quatre vérités."**

Dar, pe de altă parte, nu era prudent să le dau impresia că-i terorizez, fiindcă tocmai de teroare se temeau exponenţii democraţiei, între care nu lipsea Virgil Madgearu.

De aceea, am ales altă cale şi anume intimidarea cu ajutorul militarilor, trimiţîndu-i lui Maniu pe colonelul Precup ca să-i spună că, dacă a doua zi Carol nu va fi proclamat rege, ofiţerii vor aduce tunurile la parlament!

Acesta era cel puţin limbajul pe care Maniu avea să-l înţeleagă. Şi l-a înţeles. Dar, în ciuda lui că reîntoarcerea prinţului se făcuse peste capul lui şi în năzuinţa-i ascunsă de a-şi păstra o portiţă pentru cazul cînd domnia lui Carol avea să eşueze, Maniu – luînd probabil drept pur pretext jurămîntul de fidelitate pe care-l făcuse regelui Mihai – refuză să ia asupra lui împlinirea actului Restauraţiei prin proclamarea lui Carol ca rege şi demisionează brusc de la guvern.

Şi atunci, în noaptea de 7 spre 8 iunie, se constituie un guvern în frunte cu Mironescu, al cărui singur merit era averea imensă a soţiei sale, născută Bragadiru.

Caracteristic este faptul că Mironescu, sub influenţa lui Madgearu, nu mi-a propus mie să intru în guvernul lui! Desigur, *aş fi refuzat s-o fac, fiindcă nu puteam depune jurămînt Regenţei nici pentru 24 de ceasuri.* Dar, faptul rămîne semnificativ pentru coaliţia invidiilor, care era să mă urmărească, începînd din acea clipă, în tot timpul cît am fost lîngă noul rege. Prea erau legitime în ochii tuturor drepturile mele în noua domnie, pentru ca să nu înceapă contestările şi reacţiunile, chiar atunci cînd aceste drepturi morale nu se manifestaseră încă prin nimic.

Dar, în sfîrşit, noul guvern trebuia să-l proclame pe Carol rege, în şedinţa de dimineaţă a parlamentului.

Dis de dimineaţă l-am văzut pe Iorga, ca să-l conving – întîi cu ajutorul doamnei Iorga şi apoi direct – să nu se opună la recunoaşterea lui Carol ca rege. Din nenorocire însă am uitat să-l previn pe Iorga de noul titlu de Mare Voevod de Alba Iulia, pe care avea să-l primească regele Mihai. Rezultatul este că la deschiderea şedinţei, cînd s-a propus legea redactată de mine în acest sens, Iorga s-a opus arătînd că acest titlu este slavon şi de operetă, şi că Alba-Iulia nu însemnează nimic în istoria noastră.

Iorga n-a reuşit să strice decît frumuseţea şedinţei, dar nu şi rezultatul ei, căci legea s-a votat. Apoi a trecut şi legea (ordinară, iar nu constituţională, adică aşa cum susţinusem eu în procesul meu), prin care se anula legea din 4 ianuarie 1926 şi se constata, ca atare, dreptul prinţului Carol la succesiunea ca rege al României.

Guvernul şi mulţi deputaţi se retrag pentru a-şi îmbrăca fracurile de paradă, tăiate de cordoane ... Generalul Averescu se întoarce de acasă în faimoasa lui

---

* „Cele patru adevăruri" (în sensul de a spune cuiva greşeala, defectele ce are) (*n.ed.*).

uniformă de roşiori, pe care o purtase ultima dată ca prim-ministru la 10 mai 1927 şi cu care ar fi putut să prezideze atunci, două luni mai tîrziu, întoarcerea lui Carol al II-lea, dacă ar fi avut mai multă voinţă în a se impune!

Dar, la urma urmei, de ce să-l învinuiesc tocmai eu pe generalul Averescu că n-a ştiut să se impună şi (în sensul cel mai curat şi mai înalt interpretat al acestui cuvînt) să folosească împrejurările în favoarea lui – şi deci şi a ţării – atunci cînd chiar eu însumi în clipa aceea dădeam exemplul unei abnegaţiuni, care echivala cu o slăbiciune, lăsîndu-mă singur pe planul al doilea în aceste clipe hotărîtoare, pe care eu le pregătisem şi eu le adusesem! Şi totuşi, eu eram scuzabil, întîi fiindcă nu aveam şi nu puteam să am dimensiunile politice pe care trecutul şi vîrsta le dăruiseră generalului, şi, al doilea, fiindcă eu nu făceam decît să renunţ discret la un rol personal în desfăşurarea unor acţiuni, care – de la punctul acesta înainte – *nu mai erau decît pur spectaculare şi se puteau împlini şi fără mine.* Dimpotrivă, generalul Averescu, în 1927, renunţase din timiditate la acţiunea Restauraţiei, *care s-ar fi putut împlini atunci prin el, cu trei ani mai înainte, evitîndu-se multe frămîntări şi multe ruşini.*

Camera întrunită cu Senatul aştepta acum pe rege. Permanentul director al Camerei, Brătescu--Voineşti[247], care înainte de a fi un mare scriitor era şi un om de nobilă delicateţă, dădea ordine pentru aranjarea estradei prezidenţiale cu Tronul regal în fund, după tipicul consacrat la apariţiile în Parlament ale Suveranului.

Se anunţase plecarea trăsurii regale de la Cotroceni. În ea, amănunt caracteristic, Nicolae la dreapta şi Carol la stînga. Nu era încă rege.

Mulţimea enervată de cele trei zile de aşteptare şi de meschine tocmeli politicianiste, era acum fericită. Apariţia idilică a celor doi fraţi, din care unul, detaşat de orice ambiţie egoistă, făcea un frumos gest de renunţare, dădea o notă de duioşie tabloului, în care izolarea prinţesei Elena şi absenţa micului Mihai puneau pentru unii o umbră de regret. Desigur, dacă prinţesa Elena n-ar fi făcut imprudenţa să se lase sfătuită de politicianul Duca şi să divorţeze, acum era regina ţării (oricare ar fi fost raporturile ei intime cu regele) şi ar fi fost şi ea cuprinsă de manifestările unanime de bucurie populară, care luau proporţii neînchipuite.

În adevăr, cum scria Iorga a doua zi în *Neamul Românesc:* „Ceea ce s-a văzut ieri ca popularitate întrece tot ce a întovărăşit pînă acum vreo schimbare de regim".

Deodată în Cameră se produce o mişcare. „Majestatea sa Regele!"

Carol intră, păşind soldăţeşte în uniforma de general de infanterie, nu deajuns de bine croită, cu ledunca de fir de aur pe care i-o dăruisem eu la Paris la 9 mai. După el, prinţul Nicolae, subţire, elegant, aproape feminin.

Lumea rămîne uimită, privind la rege, la sănătatea lui, la bărbăţia şi siguranţa pe care o vădeşte. „Mais c'est un roi, un vrai roi", exclamă în loja diplomaţilor contele Szembek, ministrul Poloniei. „Pourquoi m'a t-on dit que c'est un dégénéré, un morphinomane!?"* În cuvintele diplomatului polonez stătea cuprinsă toată povestea ignobilă a calomniilor care fuseseră răspîndite de către liberali, şi de ceilalţi politicieni, împotriva unui om care era fiu şi tată de rege.

Carol depune jurămîntul, calm, pe evanghelia pe care i-o înfăţişează Mitropolitul Moldovei! Evident, nu i se putea cere Patriarhului să ia jurămîntul, după ce fusese formal păzitorul tronului pentru Mihai! Aclamaţiile parlamentarilor şi ale mulţimii se înalţă tunătoare, sub imensa boltă de cristal.

Apoi regele îşi citeşte proclamaţia lui. Are unele idei din textul proiectului meu de la Zürich; dar forma este alta! Cred, onest, că proclamaţia mea era mai frumoasă, mai originală şi mai plină de expresii inedite. A lui e mai banală ca

* „Dar este rege, un adevărat rege, ... De ce mi s-a spus că este un degenerat, un morfinoman !? (*n.ed.*).

stil. Dar, totuşi, foarte bună. Şi, mai ales, este minunat citită, cu timbrul lui frumos care înnobilează perfecta lui românească.

Lumea este încîntată ca în faţa unei revelaţii. Calomiile revărsate ani de zile în valuri făcuseră pe oameni să uite pe prinţul moştenitor, orator de calitate, care înfrumuseţase cu discursurile lui serbările Cercetăşiei şi ale Fundaţiei lui.

Au fost în această proclamaţie puncte culminante, ca acela în care a amintit că ultima voinţă a tatălui său nu i-a fost împlinită şi cînd a declarat, cu o regală magnanimitate, că n-a venit să se răzbune pe nimeni! Desigur, un rege nu trebuie să se răzbune, dar are dreptul să pedepsească şi, mai ales, are datoria să evite de a se sprijini pe versatili, pe laşi şi pe trădători. Nu numai în interesul lui, ci şi în acel al ţării.

După rege vorbeşte Cicio Pop, declamatoriu, deplasat, nesincer. Căci numai cu o zi înainte fusese de partea acelor care nu-l acceptau pe Carol decît regent.

La plecare, cînd să treacă între cele două rînduri de generali înşiruiţi pînă la ieşire, regele „rupe cordonul" pentru a-mi strînge mîna mie şi soţiei mele, care îi spune tremurînd de emoţie: „Să trăieşti Majestate"! Ea era fericită; eu umilit de această fărîmă de atenţie, în timp ce el se îndepărtează, urmat de un guvern unde nu avea un singur prieten adevărat, care să-i fi dat vreodată cea mai mică dovadă de credinţă ...

Am plecat de la Cameră în maşina mea deschisă, cu soţia mea şi – culmea coincidenţei – cu Armand Călinescu[248], pe atunci deputat majoritar. Cine ar fi crezut atunci că, alături de cel care dorise şi visase domnia lui Carol, ca o nobilă şi strălucită pagină a istoriei romîneşti, stătea acela care opt ani mai tîrziu era să dea ultimilor ani ai acestei domnii un caracter dictatorial.

Mulţimea era însă cu mine mai dreaptă decît soarta. Căci pe tot drumul pînă acasă – şi mai ales la marea întretăiere dintre Bulevard şi Calea Victoriei, în piaţa Cercului Militar – lumea de pe străzi şi din balcoane mi-a strigat frenetic: trăiască Manoilescu sau, mai simpatic şi mai familiar: bravo Manoilescule!

De acasă m-am dus imediat la Palatul Regal din Calea Victoriei şi m-am prezentat regelui, bătînd în glumă călcîiele: „Am onoarea a raporta Majestăţii Voastre că am împlinit ordinul dat de a convinge pe parlamentari să proclame pe Majestatea Voastră Rege". Regele a rîs cu poftă.

Dar, în momentul acela era şi turburat, căci prinţul Nicolae, care se dusese cu o zi înainte la palatul de la Şosea să aducă de acolo pe Marele Voevod Mihai, se întorsese fără puiul regesc. Prinţesa Elena refuzase să-l lase. Carol, devenit rege, se pregătea acum să se ducă singur să-l ia.

L-am aşteptat pînă la întoarcere. Cînd regele a cerut principesei copilul dînsa i-a răspuns că-l lasă să-l ia dar cu două condiţii: întîi, copilul să locuiască totdeauna în palatul ei şi al doilea, ca *să nu i se pomenească niciodată de anularea divorţului.* Aceste amănunte mi le-a povestit regele în august 1930 la Sinaia, după cum tot de la rege am aflat că Voevodului Mihai i s-a spus, în tot timpul absenţei lui Carol, că tatăl murise într-o lungă călătorie! *Şi nici în clipa cînd regele l-a luat să-l ducă la palatul său, copilul nu ştia cine este „generalul" care a venit să-l ia!*

Regele s-a întors emoţionat cu copilul care călca serios şi intimidat. După ce a stat o jumătate de oră cu fecioraşul lui, a ieşit contrariat şi trist. Căci băieţelul lui se purtase cu dînsul rece, ca şi cînd i-ar fi fost străin.

*

La solemnitatea de la Cameră luaseră parte toate partidele şi făcuseră declaraţii de adeziune la noua domnie pînă şi grupările minoritare.

Numai liberalii lipsiseră pînă la unul. În timp ce radioul transmitea discursul regelui, Vintilă Brătianu îl asculta acasă, înconjurat – cum se întîmplă cu oamenii în clipele de mari nenorociri – de toate rudele şi prietenii. Furios de tot ce spunea

regele, vocifera, gesticula şi se certa cu difuzorul, spre marea îngrijorare a familiei!

Dar, în după amiaza zilei, după proclamarea regelui, clubul liberal ţinea o mare şedinţă, aşteptată de toată lumea politică. Ce s-a petrecut acolo a fost direct uluitor. Duca a declarat pur şi simplu: „La o primejdioasă aventură nu pot să iau parte. Refuz să mă duc, chiar dacă viaţa mea politică ar lua sfîrşit azi. Sfatul ce dau partidului meu este o intransigenţă absolută". Vintilă Brătianu n-a fost mai puţin categoric, urmat de Manolescu-Strunga[249], şi de alţii.

Ce a rămas din aceste declaraţii vom vedea curînd de tot! Cert este însă că atitudinea nebunească, pe care au luat-o atunci liberalii şi care nu corespundea cu clasicul lor oportunism, s-a bazat pe ceva. După cum destăinuieşte mai tîrziu la 18 august ziarul *Cuvîntul, liberalii erau siguri că regele Carol nu va domni. Această afirmare se sprijinea mai ales pe asigurările pe care le primiseră – în special prin intermediul lui Ştirbei – că Franţa va face un demers categoric împotriva noii ordini din România,* ceea ce de altfel era în continuarea unei promisiuni mai vechi dată de Franţa în acelaşi sens! Aşadar, vechiul şi superpatrioticul Partid Liberal spera să-l alunge pe regele legitim al ţării cu ajutorul unei puteri străine!

De la sosirea prinţului Carol şi proclamarea lui ca rege, presa mondială nu mai avusese alt subiect de reportaj şi de discuţie decît acesta. România era din nou la ordinea zilei şi din nou obiect senzaţional, cum nu mai fusese de la procesul şi achitarea mea.

De data aceasta, însă, nici un ziar străin nu mai pomenea de numele meu şi nu releva rolul meu în aducerea regelui. Această tăcere în presa românească era explicabilă, căci nimeni n-avea interesul în ţară să-mi sporească cota mea politică, aflată şi fără asta într-o ameninţătoare urcare! Dar, cum se explică faptul că nici străinătatea nu publica nimic despre activitatea mea de prima linie şi despre detaliile complotului organizat de mine, care îşi ajunsese deplin scopul? Oare ca să ţi se recunoască meritele personale este mai bine să faci o încercare ratată ca cea din octombrie 1927, decît una reuşită ca cea din iunie 1930?

Adevărul este că eu am avut atîta stăpînire, încît să evit a vorbi vreodată despre complotul meu care a sfîrşit atît de fericit. Nici pînă azi, nu se ştie în ţară cît de decisiv a fost rolul meu la întoarcerea regelui şi că, dacă nu era organizarea făcută de mine cu Precup, regele nu s-ar fi întors, după cum nu se întorsese timp de patru ani de zile, şi că nici colonelul Tătăranu, nici ceilalţi, intraţi în ultimul moment în acţiunea noastră, nu ar fi apărut!

În zadar mi-a repetat Puiu Dumitrescu de atîtea ori că regele a venit singur, atunci cînd s-a decis să vină. În zadar regele însuşi a avut ... delicateţea să-mi spună mie, la o săptămînă după proclamarea lui, că *el s-a adus singur pe dînsul, în ziua cînd a crezut că e necesar!* Convingerea mea rămîne că regele ar mai fi putut aştepta multă vreme, dacă nu făceam eu şi cu Precup actul de iniţiativă şi de voinţă de a crea, pe o cale nepolitică, un fapt împlinit.

Dar, o dată ce cauza – care singură mă interesa – triumfase, va înţelege oricine că *omeneşte sufeream adînc de acest complot al tăcerii şi al ignorării, care se ţesea, sumbru şi perfid, în jurul meu ...*

În orice om, a cărui viaţă e consacrată problemelor publice, există două entităţi care se luptă între ele. Una este preocuparea obiectivă, pură, dezinteresată de binele ţării; cealaltă este năzuinţa subiectivă – dar atît de comprehensibilă! – către satisfacţiile personale, de mîndrie pentru ceea ce a împlinit şi a izbutit!

Omul politic nu este un sihastru, care nu cere recunoaşterea şi preţuirea oamenilor! El trăieşte şi-şi regenerează puterile din afluxul de simpatie şi de admiraţie al mulţimilor. Adeziunea lor caldă este pentru el radiaţia de toate zilele, care face să crească în celulele lui puterea creatoare a spiritului. Fără această ab-

sorbţie de flux omenesc, el n-ar putea rezista amărăciunilor, pe care i le aduc atît de des atacurile înveninate ale adversarilor! S-ar putea închipui oare un luptător care să nu primească de-a lungul vieţii lui altă răsplată vizibilă, decît aceea a nedreptăţilor şi a calomniilor?

Iată de ce, ar fi copilăresc şi nesincer să spun că nu-mi părea rău şi că nu mă durea ignorarea acţiunii mele şi tendinţa sistematică de a o diminua. Şi un vers din Coşbuc, recitat în copilărie, îmi stăruia în minte:

De la obştească sărbătoare
Lipsesc acei ce-o pregătiră.

Un singur ziar din toată lumea, unul italian, scria: „Meritul principal al organizării întoarcerii prinţului Carol revine lui Manoilescu".

1. *Ferdinand I,* Victor Albert Meinrad de Hohenzollern (1865–1927), rege al României. Născut la Sigmaringen ca al doilea fiu al principelui Leopold şi al principesei Antonia, nepot de frate al regelui României Carol I, care, neavînd copii, face să fie ales moştenitor al tronului României (decret 18 martie 1889). Membru de onoare al Academiei Române (1890). Căsătorit cu principesa Maria de Marea Britanie şi Irlanda (29 decembrie 1892). În 1913, Ferdinand a fost comandantul suprem al armatei române în Bulgaria. A doua zi după moartea regelui Carol (27 septembrie 1914) se urcă pe tronul României. Identificat complet cu idealul naţional, declară război în 14/27 august 1916, Puterilor Centrale, pentru a elibera Ardealul şi Bucovina. La 15 octombrie 1922, regele Ferdinand şi regina Maria se încoronează în catedrala din Alba-Iulia.

2. *Carol II* (1893–1953), rege al României. Născut la Sinaia ca prim fiu al regelui Ferdinand I şi al reginei Maria. La 10 martie 1921 se căsătoreşte cu principesa Elena a Greciei, cu care a avut un singur copil, principele Mihai. La 4 ianuarie 1926, forţat să renunţe la calitatea de prinţ moştenitor, el va trăi exilat la Paris sub numele de Carol Caraiman, pînă la 6 iunie 1930, cînd revine în ţară şi este proclamat rege al României. La 6 septembrie 1940, regele Carol abdică în favoarea principelui Mihai şi părăseşte ţara. A murit în Portugalia şi este înmormîntat în Mausoleul regilor Portugaliei.

3. *Brătianu, Ion* (Ionel) I.C. (1864–1927), om politic, preşedintele Partidului Naţional – Liberal. De mai multe ori ministru şi prim-ministru (1908–1910, 1914–1918, 1918–1919, 1923–1926 şi iunie-noiembrie 1927). Studii: Şcoala de Poduri şi Şosele Paris, absolvită în 1889. Inginer la C.F.R. (1889–1895), deputat de Gorj (1895), ministrul Lucrărilor Publice (1897–1899 şi în 1901), ministrul Afacerilor Externe (1902) şi Interne (1907). A prezidat marile evenimente politice sub regele Ferdinand I: intrarea României în războiul pentru întregirea neamului, împroprietărirea ţăranilor, votul universal ş.a.

4. *Averescu, Alexandru* (1859–1938), mareşal şi om politic român; lider al Ligii Poporului, înfiinţată în 1918 (din 1920, Partidul Poporului). Studii militare de specializare în Italia şi Germania. A participat la campaniile din 1877–1878 cărora le urmează o carieră militară strălucită: general şi ministru de Război în 1907, şef al Marelui Stat Major în 1911, comandant în 1916–1918 al Corpului II de armată care a cîştigat bătălia de la Mărăşti (iulie 1917). Prim-ministru în: ianuarie – martie 1918, 1920 – 1921 şi 1926 – 1927, consilier al Coroanei (30 martie 1938).

5. *Tăutu, Ion,* mare logofăt între 1479 şi 1510, boierul de frunte al lui Ştefan cel Mare şi Bogdan III Vodă, ctitor al bisericii din Bălineşti (1499), unde a fost înmormîntat în 1511.

6. *Ştefan cel Mare,* domnul Moldovei (1457–1504), fiul lui Bogdan II şi al Doamnei Oltea. A murit în Suceava, la 2 iulie 1504, şi este înmormîntat la mănăstirea Putna, ridicată de el. În cei 47 de ani de domnie a ridicat Moldova la un prestigiu pe care nu l-a mai avut niciodată, înscriind în istorie cea mai strălucită şi originală epocă de cultură şi mai ales de artă bisericească (a construit 44 de biserici şi mănăstiri).

7. *Bogdan III* (1477–1517).domnul Moldovei, fiul lui Ştefan cel Mare şi al Mariei Voichiţa, asociat la domnie în 1502. A purtat războaie cu polonii, tătarii şi cu muntenii. Este îngropat la mănăstirea Putna.

8. *Tăutu, Ionică* (*Ioniţă*), boier moldovean, iniţiatorul mişcării "cărvunarilor" din Moldova (1822); i se atribuie redactarea memoriului prin care mica boierime revendica egalitatea în drepturi cu marea boierime.

9. *Barnoschi, D.V.* (1884–1954), scriitor, autor al lucrării „Cărvunarii", Iaşi, 1922 şi „Cărvunarii". Bucureşti, 1928.

10. *Vogoride, Nicolae* (1820–1863), ministru de Finanţe al Moldovei (1856–1857). Numit caimacam, a combătut din toate puterile realizarea Unirii Principatelor.

11. *Nădejde Ioan* (1854–1928), publicist, cunoscut socialist. În 1889 deputat social-democrat de Iaşi; după primul război mondial trece la liberali şi este ales deputat.

12. *Mille, Constantin* (1861–1927), ziarist şi scriitor. Expulzat de la Universitatea din Iaşi (1881) ca socialist, studiază la Bruxelles şi revine în ţară cu titlul de doctor în drept. A luat parte activă la mişcările socialiste pînă la 1895 cînd se desparte de Partidul Social-Democrat. Deputat în 1901.

13. *Bădărău, Alexandru* (1859–1927), avocat, om politic şi profesor universitar la Iaşi. Ministru de Justiţie (1904–1905) şi de Lucrări Publice (1912–1913) în guvernele conservatoare.

14. *Ionescu, Dumitru* (Take) (1858–1922), om politic, lider al Partidului Conservator – Democrat (1908), de mai multe ori ministru; prim-ministru în 1921–1922.

15. *Badea Cârţan* (1849–1911), ţăran ardelean care cu ocazia unei călătorii la Roma, anterioare anului 1899, „fusese găsit într-o dimineaţă dormind la baza Columnei. Cînd s-a ridicat cei de faţă au exclamat, privind uimiţi la îmbrăcămintea şi înfăţişarea sa: Un dac a coborît de pe Columnă!". (P.G. Bîrlea, O româncă spre Polul Nord, Ed. Sport – Turism, 1988, p. 100).

16. *Cuza, Alexandru Ioan* I (1820–1873), domn al Principatelor Unite (1859–1866). Ridicat de caimacamul Vogoride la gradul de colonel şi numit prefect la Galaţi (1857), cu intenţia de a şi-l face aliat contra unioniştilor, îşi dă demisia protestînd contra ingerinţelor guvernului în alegerile pentru Adunările Ad-hoc. Ministru de Război în guvernul Anastasie Panu, este ales la 5 ianuarie 1859 domn al Moldovei, iar la 24 ianuarie domn şi al Munteniei. După unirea definitivă a celor două ţări (24 ianuarie 1862), realizează marile sale reforme sprijinit de M. Kogălniceanu; căderea acestuia (1865) nemulţumirile provocate în administraţie şi abuzurile au dus la complotul care l-a silit să abdice, în 11 februarie 1866. Retras în străinătate, a murit la Heidelberg (3 mai 1873); este înmormîntat la Iaşi.

17. *Cantacuzino, George Gr.* (1837–1913), cunoscut sub numele familiar de „Nababul", şeful Partidului Conservator (1899–1907). Primar al Capitalei (1869), ministru de Justiţie (1870), de Lucrări Publice (1870–1873), de Finanţe (1875–1876), preşedinte al Camerei (1889–1901) şi al Senatului (1892–1895 şi 1913). Prim-ministru (1899–1900 şi 1904–1907).

18. *Iorga, Nicolae* (1871–1940), istoric, publicist, om politic. Academician, profesor universitar la Bucureşti. Deputat în repetate legislaturi, senator de drept, prim-ministru în 1931–1932, consilier regal, membru a numeroase academii şi societăţi ştiinţifice străine. Personalitate proeminentă, de o vastă cultură şi mobilitate intelectuală: istoric cu renume universal, poet, dramaturg. S-a situat pe poziţii antihitleriste ceea ce i-a atras ura Gărzii de Fier; în noiembrie 1940 a fost asasinat de membrii acesteia.

19. *Carol I* (1839–1914), din 10 mai 1866 Principe-Domnitor, apoi de la 10 mai 1881, Rege al României. Al doilea fiu al principelui Karl Anton de Hohenzollern-Sigmaringen. După detronarea lui Al. I. Cuza (11 februarie 1866) şi după refuzul contelui Filip de Flandra de a primi coroana României, un plebiscit efectuat în zilele 2–8 aprilie 1866 îl alege pe principele Carol, ca Domn al României. În 1869 s-a căsătorit cu principesa Elisabeta de Wied. Comandant suprem al armatei româno-ruse în bătălia de la Plevna. Prin diplomaţia şi vigilenţa lui Carol ne-am cîştigat independenţa consfinţită la Congresul de la Berlin. În timpul lui Carol, România face mari progrese în toate domeniile şi, prin prestigiul său personal, cîştigă admiraţia tuturor popoarelor Europei.

20. *Stere, Constantin* (1865–1936), om politic, scriitor şi publicist român. Intră în mişcarea revoluţionară de la Odessa; arestat şi condamnat la 3 ani deportare în Siberia, pedeapsă prelungită cu încă 3 ani. Eliberat, se stabileşte la Iaşi, urmează Dreptul şi devine profesor universitar şi rector al Universităţii. În timpul primului război mondial, filogerman convins, scoate ziarul *Lumina* în care face propagandă în favoarea inamicului. Suspendat din învăţămînt, activează politic în Partidul Liberal (deputat pentru prima oară în 1901), din care trece la Naţional-Ţărănişti. În ultima etapă a vieţii, fiind exclus din partid, formază o dizidenţă ţărănistă basarabeană care a fuzionat cu gruparea lui Gr. Iunian, formînd Partidul Ţărănesc-Radical.

21. *Cuza, A.C.* (1857–1947), profesor universitar la Iaşi, om politic şi publicist român. A înfiinţat în 1923 Liga Apărării Naţional Creştine, din care s-a desprins ulterior gruparea devenită Garda de Fier. Împreună cu Octavian Goga a condus Partidul Naţional Creştin (1935–1937).

22. *Rioşanu,* familie de boieri din Ţara Românească, stăpînind moşia Riioasa (jud. Olt) din secolul 16. Stoica Rioşanu, vistier al lui Mihai-Vodă, a murit în 1620.

23. *Goga, Octavian* (1881–1938), poet publicist şi om politic român. Academician. A fost unul dintre conducătorii Partidului Naţional Creştin de orientare naţionalistă (creat în 1935). Ministru în mai multe rînduri şi prim-ministru (1937–1938).

24. *Lucaciu, Vasile* (1852–1922), preot, scriitor şi om politic român. De la 1887, fruntaş în mişcările naţionale ale românilor din Transilvania. A avut numeroase procese politice şi condamnări cu închisoare. În 1905 este ales, cu o imensă majoritate de voturi, deputat de Beiuş al Partidului Naţional Român. Ministru fără portofoliu în Consiliul Dirigent, deputat după Unire, intră în 1920 în Partidul Poporului, condus de generalul Averescu.

25. *Pau, Paul Marie César Gérald* (1848–1932), general francez. Sosit la Bucureşti, în ziua de 10 februarie 1915, s-a bucurat de o întîmpinare entuziastă. După cum nota G. T. Kirileanu, „de la moartea regelui Carol I nu s-a mai văzut atîta lume adunată la gară şi pe toate străzile spre gară, deşi vremea-i cam ploioasă". (Vezi *Magazin Istoric,* Seria Nouă, martie 1991, p. 28).

26. *Grădişteanu, Ioan C.* (1861–1932), membru al Ligii Culturale; s-a remarcat prin discursurile ţinute în Cameră în problema naţională a românilor asupriţi de unguri. Deputat de mai multe ori, ministru de Lucrări Publice în guvernele conservatoare (1900–1901 şi 1904–1907).

27. *Corbescu, Gheorghe Matei* (1876–1923), publicist şi om politic, doctor în drept de la Paris. Fruntaş al Partidului Liberal, director al ziarului *L'Indépendence Roumaine*, şef de cabinet al lui I.C. Brătianu în 1907; prefect de Fălciu (1908–1910), prefect al Capitalei (1914–1916), prefect al oraşului Iaşi în timpul refugiului în Moldova, deputat de Bucureşti (1919–1920) şi primar al Capitalei (1922–1923).

28. *Manoilescu, Mihail* – vezi Prefaţa.

29. *Carp, Petre P.* (1837–1918), om politic român. Studii juridico-politice la Bonn. Ministru de Externe în 1870, agent diplomatic la Viena, Berlin şi Petersburg. Ministrul României la Viena (1882). De mai multe ori ministru, prim-ministru (1900–1901). În 1907 ajunge şeful Partidului Conservator. Împreună cu T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor şi T. Rosetti a fost unul din fondatorii „Junimii" din Iaşi (1863).

30. *Maiorescu, Titu Liviu* (1840–1917), om politic român, profesor universitar, doctor în filozofie de la Berlin şi licenţiat în drept de la Paris. În 1862 profesor la Universitatea din Iaşi. Deputat în 1871–1873, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (1874–1876), agent diplomatic la Berlin în 1877. Din 10 octombrie 1884, profesor de logică la Universitatea din Bucureşti. Rector în 1892 şi senator al Colegiului universitar; ministru al Instrucţiunii Publice în cabinetele junimisto-conservatoare, ministru de Justiţie (1900–1901), ministru de Externe (1911–1912), prim-ministru şi ministru de Externe (1912–1914), prezidînd Congresul de Pace de la Bucureşti (1913). Prin cultura sa filozofică germană solidă, a fost adevăratul conducător, venerat şi ascultat, al societăţii "Junimea" şi spiritul rector al revistei *Convorbiri literare*.

31. *Marghiloman, Alexandru* (1854–1925), om politic, avocat, doctor în drept şi în ştiinţele politice de la Paris (1878). Deputat de Buzău (1884), a făcut parte din gruparea conservatoare "junimistă", ministru de Justiţie (1888), de Lucrări Publice (1888–1890), de Domenii (1890–1891), de Justiţie (1891–1895), de Externe (1900–1901), de Interne (1910–1912) şi de Finanţe (1912–1914). În primul război mondial a fost partizan al Triplei Alianţe, ca prim-ministru, a tratat în 1918 pacea cu Germania, ceea ce i-a adus multe neplăceri şi pierderea prestigiului politic.

32. *Rosetti, Theodor I.* (1837–1923), om politic cu studii superioare la Lemberg, Viena şi Paris, unde a luat licenţa în drept. Intrat în magistratură în 1855, demisionează în 1864; prefect de Vaslui (1864), profesor la Facultatea de Drept din Iaşi; este ales deputat de Dorohoi şi face parte din Adunarea Constituantă. Agent diplomatic la Berlin (1873). Ministru de Lucrări Publice (1875), senator (1879–1880), preşedinte al Curţii de Casaţie (1884), prim-ministru (1888–1889). Ministru de Interne (1888); de Justiţie, guvernator al Băncii Naţionale (1891–1895) şi ministru de Finanţe (1912).

33. *Arion, Virgil Const.* (1861–1942), om politic, profesor universitar cu studii la Facultatea de Drept din München. Deputat conservator în trei legislaturi diferite, vice-preşedinte al Ligii Culturale, profesor de filozofia dreptului şi sociologie la Iaşi (1909–1912).

34. *Arion, Constantin C.* (1856–1923), om politic şi publicist. Membru al Academiei Române. Doctor în drept de la Paris (1878); după o scurtă carieră diplomatică se înscrie în baroul Bucureşti, este ales deputat, preşedinte al Camerei şi senator. Profesor de drept comercial şi maritim la Universitatea din Bucureşti (1885–1886). Ministru la Culte şi Instrucţiune Publică, de Externe, la Agricultură şi Domenii.

35. *Kostaky, Lupu Nicolae* (1888–1946), descendent al uneia dintre cele mai mari familii ale Moldovei (Kostake-Boldur); strămoşul lui, marele vornic Boldur, s-a distins în războaiele lui Ştefan cel Mare şi Bogdan III. Licenţiat în drept la Paris. Deputat în 1918 şi 1925.

36. *Slavici, Ion* (1848–1925), scriitor şi publicist. După trecerea bacalaureatului la Satu-Mare (1863) urmează un an la Facultatea de drept din Pesta, apoi armata la Viena, unde va lega cea mai strînsă şi credincioasă prietenie cu Mihail Eminescu pînă la moartea poetului. Împreună, colaborează la strîngerea tinerimii române din Viena în „Societatea România Jună", care a organizat în 1871, serbarea de la Putna pentru comemorarea lui Ştefan cel Mare. Prin Eminescu, intră în relaţii cu „Junimea" din Iaşi. În 1875 e în Bucureşti redactor la *„Timpul"*, alături de Eminescu şi Caragiale; în 1884 revine în Ardeal, în fruntea ziarului sibian *Tribuna*. Din nou la Bucureşti, împreună cu Caragiale şi Coşbuc, tipăreşte revista *Vatra* (1894–1896), apoi ziarul *Minerva*. Sub ocupaţia germană, scrie în *Gazeta Bucureştilor*.

37. *Tzigara-Samurcaş, Alexandru* (1872–1952), profesor universitar de istoria artelor. Studii la Paris, Berlin şi München (doctorat în filozofie). Profesor la Şcoala de Belle-Arte din Bucureşti (1900–1937), directorul Fundaţiei Universitare "Regele Carol I" din 1900 şi al Muzeului de Artă Naţională din 1906; a condus revista *Convorbiri literare*.

38. *Constantinescu, Tancred* (1876–1951), inginer şi om politic. Licenţiat al Şcolii de Poduri şi Şosele din Bucureşti, studii în Franţa şi Germania. Director general al Muniţiilor de Război (1916–1918), director general al C.F.R., secretar general al Ministerului de Industrie şi Comerţ, senator deputat şi liberal în opt legislaţii; ministru la Industrie şi Comerţ (1923–1926). Mort în închisoarea Sighet.

39. *Georgescu-Pion, Ion* (1884–1956), colonel, profesor de balistică la Şcoala de Ofiţeri de Artilerie.

40. *Burileanu, St. N.* (1874–1951), general. Studii politehnice şi militare la Paris. Sublocotenent de artilerie în 1894, ajunge general în 1918, iar în 1933, general de divizie în rezervă. Şeful catedrei de mecanică raţională la Universitatea din Cluj (1923–1930).

41. *Iliescu, Dimitrie* (1865–1940), general de artilerie, specializat la Fontainebleau. A fost, timp de 28 de ani, profesor la Şcoala de artilerie din Bucureşti. În timpul războiului (1916), ca adjunct de

şef de Stat Major, a condus operaţiile din prima fază a acestuia. Între 1916–1918 a reprezentat interesele României în Franţa.

42. *Tanoviceanu, I.* (1858–1917), profesor universitar, membru corespondent al Academiei Române. Studii la Bucureşti şi Paris; magistrat (1886–1899), profesor de drept penal la Universitatea din Iaşi, de unde a trecut la Universitatea din Bucureşti (1901).

43. *Lenin, Vladimir Ilici-Ulianov* (1870–1924), om politic rus, fondatorul statului sovietic. Unul dintre conducătorii luptei contra ţarismului în 1905, silit să emigreze din Rusia, se va întoarce în ţară în 1917, graţie germanilor şi va conduce Revoluţia din Octombrie. În fruntea comisarilor poporului, el a semnat pacea cu germanii (tratatul de la Brest–Litovsk) şi, după zdrobirea adversarilor a pus bazele organizării socialiste a economiei şi a structurii federale a imperiului ţarilor, care va deveni, în 1922, U.R.S.S.

44. *Piłsudski, Józef* (1867–1935), mareşal şi om politic polonez. A avut o contribuţie importantă în restaurarea statului polonez; după primul război mondial a fost şeful statului, şeful armatei şi preşedinte al Consiliului de Miniştri (1918–1926).

45. *Kemal Paşa Atatürk, Mustafa* (1881–1938), şeful Partidului Naţionalist; ales în 1923, preşedinte al Republicii Turcia; fondatorul Turciei moderne.

46. *Prezan, Constantin* (1861–1943), mareşal român. Academician. În primul război mondial a comandat Armata 4 de Nord (august–octombrie 1916), apoi grupul de armate din sud (în bătălia de la Neajlov–Argeş, 16/29 noiembrie–20 noiembrie/3 decembrie 1916). Consilier al Coroanei din 30 martie 1938.

47. *Mihalache, Ion* (1882–1963), om politic român, învăţător. În 1918 a înfiinţat Partidul Ţărănesc, care va fuziona în 1926 cu Partidul Naţional condus de Iuliu Maniu (P N.Ţ.), al cărui preşedinte va fi în anii 1933–1937. Deputat în toate legislaturile parlamentelor democratic alese, ministru al Agriculturii şi Domeniilor (1919–1920 şi 1928–1931). Arestat, judecat, condamnat şi întemniţat în 1947; mort în închisoare.

48. *Pašić, Nikola* (1845–1926), om politic sîrb. A participat la atentatul contra regelui Milan, refugiindu-se în străinătate. Întors în Serbia, după asasinarea regelui Alexandru Obrenović, devine prim-ministru. La izbucnirea primului război mondial, tot ca prim-ministru, va conduce ţara, din 1913 pînă în 1918, cînd se întemeiază Regatul Sîrbilor, Croaţilor şi Slovenilor.

49. *Flers, Robert* marchiz de (1872–1927), scriitor francez. Filoromân, membru al Academiei Române (1920).

50. *Delavrancea Ştefănescu, Barbu* (1858–1918), dramaturg, prozator, orator şi avocat remarcabil. A ilustrat o întreagă epocă literară prin trilogia sa dramatică: *Apus de soare* (1909), *Viforul, Luceafărul* (1910), prin nuvelistica şi povestirile sale.

51. *Balş, Gheorghe* (1868–1934), arhitect, membru al Comisiei Monumentelor Istorice; membru al Academiei Române.

52. *Gigurtu, Ion* (1886–1959), industriaş, economist şi om politic; inginer de mine (studii Freiberg şi Berlin–Charlottenburg), deputat în 1926, ministru Industriei şi Comerţului (1937–1938), Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1939); prim-ministru al guvernului (4 iulie–6 septembrie 1940) în timpul căruia, România a fost constrînsă să accepte Dictatul de la Viena (30 august 1940). Mort în închisoare.

53. *Gusti, Dimitrie* (1880–1955), sociolog român. Profesor universitar. Studii universitare la Paris şi Berlin, doctoratul la Leipzig, profesor de sociologie şi etică la Universitatea din Iaşi (1910) şi Universitatea din Bucureşti (1920). Preşedinte al Institutului Social Român; din 1934, director al Fundaţiei Culturale Regale „Principele Carol", membru al multor societăţi străine de sociologie, ministru al Instrucţiei Publice, Cultelor şi Artelor (1932–1933). Membru al Academiei Române.

54. *Leon, Gheorghe* (1888–1949), profesor de finanţe şi statistică la Facultatea de Drept din Bucureşti, deputat liberal. Ministru al Economiei Naţionale şi ad-interim la Finanţe, Agricultură şi Domenii (1940) şi ministru într-un guvern al generalului Antonescu; arestat, judecat şi condamnat după 1944; a murit în închisoare.

55. *Bibescu, Valentin George* (1880–1941), prinţ, mare industriaş. Fiul lui G. Bibescu şi al Valentinei de Caraman-Chimay. Ministru plenipotenţiar. Preşedintele Federaţiei Internaţionale Aeronautice. Senator în 1931–1932.

56. *Bragadiru, M.*, mare industriaş, proprietarul fabricii de bere „Bragadiru" din Bucureşti, întemeiată în 1894.

57. *Assan, Gheorghe,* mare industriaş, fondatorul primei mori de mari proporţii mişcată de un motor cu aburi, care a fost pusă în funcţiune în 1853. „Motorul, adus de la Viena, avea un cazan în greutate de 7000 kilograme; transportul lui durase şase săptămîni, dintre care două pe Dunăre pînă la Giurgiu, iar patru de la Giurgiu la Bucureşti, cu boii, întărindu-se podurile, făcîndu-se unele noi şi dregîndu-se drumul." (C.C. Giurescu. *Istoria Bucureştilor,* Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1979, p. 244). Amintirea s-a păstrat în numele străzii vecine, „Vaporul lui Assan". Acelaşi industriaş a înfiinţat fabrica de uleiuri vegetale.

58. *Cerkez, Alfred,* mare industriaş, doctor în drept de la Paris. Membru în Partidul Conservator.

59. *Tăslăoanu, Octavian* (1876–1942), publicist şi om politic, profesor de limba română la Bucureşti; secretar al Consulatului român la Budapesta şi al „Asociaţiunii pentru literatura şi cultura românilor" din Sibiu. Ministru de Comerţ şi Industrie (1920) şi de Lucrări Publice (1920–1921) în guvernul Averescu.

60. *Istrati, Constantin I.* (1850–1918), chimist şi medic. Membru al Academiei Române, pionier al dezvoltării ştiinţifice româneşti. Doctor în medicină (Bucureşti, 1877) şi în chimie (Paris, 1885), profesor de chimie organică la Universitatea din Bucureşti din 1887. A înfiinţat numeroase instituţii pentru progresul şi răspîndirea ştiinţelor şi, în 1906, a organizat Expoziţia din Parcul Carol din Bucureşti. Deputat, senator, primar al Capitalei, ministru de Lucrări Publice (1899–1900), de Culte şi Instrucţie Publică (1900), de Agricultură, Industrie, Comerţ şi Domenii (1916–1917).

61. *Kirileanu, G. T.* (1872–1960), conducător între 1906 şi 1930 al Bibliotecii Palatului Regal. A ţinut un jurnal aproape zilnic pe parcursul a peste 50 de ani, însumînd cîteva mii de pagini.

62. *Xenopol, Nicolae* (1858–1917), publicist, scriitor, avocat şi doctor în drept (Liège). Deputat (1895), ministru de Industrie şi Comerţ (1912–1914); din 1913, primul plenipotenţiar român în Japonia; a murit la Tokio.

63. *Văitoianu, Arthur* (1864–1956), general de Corp de Armată, Consilier al Coroanei (1938). Ministru de Interne (1918, 1922–1923), de Război (1918–1919), de Comunicaţii (1923–1926) şi de Stat (1938), prim-ministru (1919). A fost şeful Comandamentului trupelor din Transilvania, care a eliberat Budapesta.

64. *Vaida Voevod, Alexandru* (1872–1950), om politic român, Consilier de Coroană. Unul dintre conducătorii Partidului Naţional Român din Transilvania şi al Partidului Naţional-Ţărănesc. Ales deputat în Camera Ungariei, în 1906 şi 1910, unde va rămîne pînă la 1918, cînd a citit în Parlamentul Ungariei „Declaraţia de liberă dispunere de soarta sa a poporului român din Ardeal şi Ungaria". Membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei (1918–1920), ministru în mai multe rînduri şi prim-ministru (1919–1920, iunie–octombrie 1932 şi ianuarie–noiembrie 1933).

65. *Constantinescu, Alexandru C.* (1859–1927), om politic român, doctor în drept de la Paris. Membru al Partidului Liberal în 1882, avocat al Statului, apoi al Creditului Rural (1888), senator de Putna (1895), deputat de Ilfov (1901), ministru al Agriculturii şi Domenilor în toate guvernele liberale, de la 1914 pînă la 1926.

66. *Bontescu, Victor,* jurist, doctor în drept. Ministru al Agriculturii şi Domeniilor (5–16 decembrie 1919) şi al Industriei şi Comerţului (1919–1920).

67. *Borcea, Ion* (1879–1936), profesor de zoologie, membru corespondent al Academiei Române, doctor în ştiinţele naturale (Paris, 1915); ministru al Instrucţiei Publice şi Cultelor (1919–1920).

68. *Vlad, Aurel* (1875–1953), om politic român, doctor în drept (Budapesta). Deputat în Parlamentul ungar (1903 şi 1905), a făcut parte din Consiliul Dirigent, ca şef al sectorului Finanţe, şi ministru de Finanţe în guvernul Vaida (1919–1920). Deputat în patru legislaturi, ministru al Cultelor (1928–1929) şi Industriei şi Comerţului (1927–1930). Mort în închisoare la Sighet.

69. *Herriot, Edouard* (1872–1957), om politic şi scriitor francez. Academician. Unul din şefii Partidului Radical-Socialist, primar al oraşului Lyon; de mai multe ori prim-ministru, preşedinte al Camerei şi al Adunării Naţionale.

70. Autorul se referă la tinerii lui colaboratori: inginerii Cezar Popescu, Şeibulescu, Ioaniţiu şi Faur care „liberi de prejudecăţi birocratice" au făcut mai tîrziu o strălucită carieră.

71. *Titulescu, Nicolae* (1883–1941), om politic şi diplomat român, Laureat al Facultăţii de drept din Paris. Academician, profesor la Universitatea din Iaşi (1905) iar din 1909 la Bucureşti. Preşedinte al Academiei Diplomatice Internaţionale. Unul dintre cei mai mari diplomaţi europeni din perioada interbelică. Ministru de Externe (1927–1928 şi 1932–1936, delegat permanent al României la Liga Naţiunilor (1926–1936) şi preşedinte al acesteia în 1930–1931.

72. *Brătianu, Vintilă I.C.* (1867–1930), om politic român. Membru al Academiei Române. După studiile secundare în ţară şi ingineria la Paris, va fi angajat ca inginer şef la lucrările podului de la Cernavodă. Ministru de Război (1916–1917) şi de Finanţe (1922–1926, 1927–1928); de la 24 noiembrie 1927 la 26 noiembrie 1928 a fost prim-ministru. După moartea lui I.I.C. Brătianu este ales preşedintele Partidului Naţional-Liberal.

73. *Negulescu, Petre P.* (1872–1951), filozof şi om politic român. Studii universitare la Bucureşti, Berlin, Leipzig şi Paris. Profesor de Istoria Filozofiei la Universitatea Bucureşti; de două ori ministrul Instrucţiunii şi Cultelor în guvernele Averescu (1920–1921 şi 1926). Membru al Academiei Române.

74. *Petrovici, Ion* (1882–1972), filozof român, profesor de Istoria Filozofiei la Universitatea din Iaşi. Academician. Ministru al Lucrărilor Publice (1921), de Stat (1926), de Instrucţie Publică (1926–1927 şi 1937–1938); de mai multe ori deputat. Laureat cu premiul naţional de proză (1940). Ministru într-un guvern al generalului Antonescu; condamnat la 10 ani închisoare şi eliberat în 1958.

75. *Zamfirescu, Duiliu* (1858–1922), scriitor. Academician (1909). După debutul în poezie, în „Literatorul" lui Macedonski, şi activitate ziaristică, intră în diplomaţie, unde va ajunge ministru plenipotenţiar; ministru de Externe (13 mart. – 13 iunie 1920).

76. *Rădulescu-Motru, Constantin* (1868–1957), profesor universitar, membru al Academiei Române (1923). Licenţiat în drept (1888), doctor în filozofie (Leipzig, 1893), intră pentru scurtă vreme în magistratură. Abilitat docent în Psihologie, Estetică şi Istoria Filozofiei (1900), a devenit profesor

în 1904; deputat în 1912 şi senator (în 1918, 1926, 1929 şi 1932) naţional-ţărănist. Preşedinte al Academiei Române (1938–1940).

77. *Zeletin, Ştefan* (1882–1934), sociolog, economist, filozof, profesor la Universitatea din Iaşi. Studii la universităţile din Iaşi, Berlin, Leipzig şi Erlangen, unde a obţinut titlul de doctor în filozofie (1912). Ideolog al economiei liberale, este autorul a două opere fundamentale: „Burghezia română" şi „Neoliberalismul" (1927), care l-au consacrat între marii cărturari din perioada interbelică.

78. *Coandă, Constantin* (1857–1932), general român. Absolvent al Politehnicii din Paris şi al Şcoalei de artilerie din Fontainebleau. Prim-ministru şi ministru de Externe (1918), preşedinte al Senatului (1920–1921 şi 1926–1927), ministru de Industrie (1926) şi de Stat (1926–1927).

79. *Iancovescu, Constantin* (1862–1945), general de corp de armată. Ministru în guvernul Averes-cu (1920–1921).

80. *Văleanu, Gheorghe Constantin* (1864–1948), general. Ministru în guvernul Averescu (1920–1921).

81. *Răşcanu, Ioan* (1874–1952), general de divizie român. Ataşat militar la Berlin (1907–1911), ataşat pe lîngă Statul Major francez 1916). Comandant de brigadă în luptele de la Mărăşeşti. Ministru de Război (1919–1921) şi ministru al Basarabiei şi Bucovinei (1927), deputat (1920, 1926, 1928 şi 1931), senator (1920 şi 1930).

82. *Tătărăscu, Gheorghe* (1886–1957), om politic român. Doctor în drept (Universitatea din Paris). Membru al Partidului Naţional–Liberal, deputat şi de mai multe ori ministru, prim-ministru (1934–1937, 24 noiembrie 1939 – 4 iulie 1940) ambasador al României la Paris (1938–1939). Vicepreşedinte şi ministru de Externe (1945–1947). Membru al Academiei Române. Consilier de Coroană (1938).

83. *Ştirbei, Barbu* (1872–1946), om politic român, descendent al unei vechi familii boiereşti din Ţara Românească, întemeiată de Cernica Izvorarul în sec. 17 (poreclit Ştirbei), care a avut un rol important în istoria României. Prim-ministru, ministru de Interne şi ad-interim la Finanţe şi Externe (4–21 iunie 1927); membru al Academiei Române.

84. *Bismarck, Otto* prinţ de (1815–1898), ministrul regelui Prusiei, Wilhelm I în 1862. A fost unul dintre fondatorii unităţii germane. După războaiele victorioase contra Danemarcii şi Austriei, războiul din 1870–1871, contra Franţei i-a adus succesorul hotărîtor şi numirea în funcţia de Cancelar al Imperiului, pe care a trebuit să o abandoneze la urcarea pe tron a împăratului Wilhelm al II-lea (1888).

85. *Maniu, Iuliu* (1873–1953), om politic român. Doctor în drept (Budapesta, 1898). Membru în Comitetul Naţional al Partidului Naţional Român, deputat în Parlamentul ungar; preşedinte al Consiliului Dirigent şi şef al departamentului interne. Ales de Marele Consiliu Naţional de la Alba Iulia, preşedinte al Partidului Naţional din Transilvania, după moartea lui Gheorge Pop de Băseşti (1919) şi preşedinte al Partidului Naţional-Ţărănesc (1926). Prim-ministru (1928–1930 şi 1932–1933) cînd se retrage din guvern şi de la conducerea partidului. După 23 august 1944 s-a împotrivit procesului de transformare comunistă a ţării; arestat în 1947, a fost judecat, condamnat şi întemniţat la Sighet, unde a murit.

86. *Maria, Alexandra Victoria* (1875–1938), regină a României. Principesă de Marea Britanie şi Irlanda, rudă de sînge cu cei mai puternici suverani din Europa, s-a căsătorit în 1892 cu principele Ferdinand moştenitorul tronului României. Devenită regină, a desfăşurat în ţară şi în străinătate o extraordinară activitate pentru realizarea României Mari. În timpul războiului din 1913, cînd vizita lagărele de holerici şi în 1916–1917 spitalele din Moldova, pline cu soldaţi bolnavi de tifos exantematic, a dovedit, cu riscul vieţii, energie, curaj şi dragoste pentru poporul patriei sale, justificînd titlul de „mama răniţilor". Înzestrată cu talente multiple şi o vastă cultură, Regina Maria s-a manifestat ca scriitoare, cu imaginaţie bogată şi limbă literară frumoasă.

87. *Micescu, Istrate N.* (1881–1952), jurist, doctor în drept, profesor de drept civil la Universitatea din Bucureşti, decan al Baroului de Ilfov. Deputat de Romanaţi, de Muscel şi de Soroca, ministru al Afacerilor Externe (1937–1938) şi de Justiţie (1939).

88. *Djuvara, Mircea* (1886–1945), jurist român, profesor universitar. Academician. Doctor în drept şi în filozofie (Universitatea din Paris – 1912). Membru în delegaţia pentru Conferinţa de Pace de la Paris (1918–1919). Liberal, de mai multe ori deputat; ministru al Justiţiei (1936–1937).

89. *Costinescu, Ioan E.* (1871–1951), medic, industriaş. Studii universitare la Bucureşti şi Paris (doctorat în medicină). Primar al Bucureştilor (1922 – 1928) şi ministru al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale, al Industriei şi Comerţului, în guvernele liberale din intervalul 2 octombrie 1934–27 decembrie 1937 şi regale (10 februarie – 29 martie 1938).

90. *Aurelian, Petre S.* (1833–1909) om politic şi agronom. Diplomat în ştiinţele economice şi în agronomie din Franţa şi Italia, profesor la Şcoala de la Herăstrău şi directorul ei pînă la retragerea sa din învăţămînt. Începînd din 1877 şi pînă în 1902, ministru liberal la Lucrări Publice, Culte şi Instrucţiunea Publică, Domenii şi prim-ministru în 1896–1897. Membru al Academiei Române.

91. *Angelescu, Constantin* (1869–1948), om politic român, doctor în medicină, profesor universitar. Academician. Studii primare şi secundare în ţară, doctorat în medicină la Paris (1897). Din 1903, profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti. În 1914, ministru la Lucrările Publice şi, în toate cabinetele liberale, la Instrucţie şi Culte; prim-ministru (1933–1934); consilier de Coroană (1938).

92. *Argetoianu, Constantin* (1871–1952), om politic român. A studiat medicina, literele şi dreptul la Paris; din 1898 în diplomaţie (1913, consilier de legaţie). Activitate politică neîntreruptă, începînd din 1914 (deputat sau senator) pînă în 1940; ministru de Justiţie (1918), de Finanţe (1920–1931), de Interne (1920), de Agricultură (1927), prim-ministru (28 septembrie – 23 noiembrie 1939). Consilier de Coroană din 1938. Mort în închisoarea de la Sighet.

93. *Gafencu, Grigore* (1892–1957), om politic român. Doctor în drept de la Universitatea din Paris, cavaler al ordinului Mihai Viteazul, fondator şi director al publicaţiei *Revista vremii,* director al ziarului *Argus,* fondator al agenţiei „Radio Orient"; membru al Partidului Naţional-Ţărănesc, deputat din 1928, ministru al Afacerilor Străine (1938–1940), ministru al României la Moscova (1940–1941).

94. *Madgearu, Virgil* (1887–1940), economist, sociolog şi om politic român. Doctor în ştiinţele economice financiare (Leipzig, 1911), profesor de economie naţională la Academia Comercială din Bucureşti. Deputat din 1919, cu excepţia anilor 1931–1932; secretar general al partidelor Ţărănesc şi Naţional-Ţărănesc, ministru al Industriei şi Comerţului (1928–1929, 1930 şi 1932), de Finanţe (1929–1930 şi 1932–1933), la Agriculturii şi Domenii (1930–1931). Asasinat de legionari în pădurea Snagov.

95. *Corteanu, Andrei* (1879–1959), jurist şi publicist. Colaborator la ziarul *Argus* deputat în 1931, la Roman.

96. *Ciomac, Christian* (1882 –), agricultor, doctor în drept (Paris), deputat liberal în 1918, senator în Colegiile Comunale.

97. *Iamandi, Victor* (1891–1940), om politic român şi jurist. Ministrul Cultelor şi Artelor (1937 – 1938); ministru de Justiţie (1938–1939). Asasinat în noaptea de 26/27 noiembrie 1940, de către legionari, la închisoarea Jilava.

98. *Ioaniţescu, D.R.* (1885–1969), om politic român. Profesor de politică socială la Academia Comercială din Bucureşti. Parlamentar în nouă legislaţii, de şase ori ministru la Muncă, Sănătate şi Agricultură.

99. *Thomas d'Aquino* (1225–1274), teolog catolic. Autorul unor lucrări, dintre care celebra „Summa teologial" devenită fundament al teologiei oficiale adoptate de biserica catolică. Doctrina sa, care se inspiră din aristotelism, a luat numele de tomism.

99bis. *Spann, Othmar* (1878–1950), profesor universitar, economist şi sociolog austriac.

100. *Miclescu Emanoil,* jurist, licenţiat în drept la Paris. Preşedinte al Înaltei Curţi de Clasaţie; ministru de Justiţie (1919).

101. *Buşilă, Constantin* (1877–1949), inginer, profesor la Şcoala Politehnică din Bucureşti. După obţinerea diplomei de inginer (1900), studii electrotehnice la Lige (1901) şi stagii de specializare la Koln şi Berlin, apoi inginer la construcţia podului Cernavodă. Deputat liberal în 1931; dr. h.c. al Universităţii Stockholm; ministru al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1941–1943). Condamnat, a murit în închisoare.

102. *Ionescu-Şişeşti, G.C.* (1885–1967), agronom, profesor universitar, membru al Academiei Române. Diplomat al Înaltei Şcoli de Agronomie din Hohenheim (1908), doctor în agronomie la Universitatea din Jena (1911), director al Şcolii de Agricultură Herăstrău (1913), din 1920 profesor la Catedra de Agrologie, director al Institutului de Cercetări Agronomice; ministru de Agricultură şi Domenii (1931–1932 şi 1937); deputat în 1931–1932.

103. *Costin, Alexandru* (1884–1948), jurist. Licenţiat în drept la Bucureşti (1905), doctoratul la Paris (1907). Intră în magistratură şi parcurge întreaga ierarhie pînă la preşedinţia secţiei a V-a a Curţii de Apel din Bucureşti. Profesor la Şcoala Superioară de Studii de Stat şi la Şcoala Superioară de Război.

104. *Manoliu, Florin* (1904–1972), economist român, asistent la catedra de economie politică de la Politehnica Bucureşti, devenit după război profesor de ştiinţe economice la Universitatea din Bahia-Blanca, Argentina.

105. *Oromolu, Mihail* (1876–1947), om politic şi jurist. Magistrat la Constanţa şi Craiova, prefect de Dolj (1912–1913), ministru de Industrie (1921–1922), guvernator al Băncii Naţionale (1922–1927); ales de patru ori deputat la Dolj şi Făgăraş.

106. *Garoflid, Constantin* (1872–1942), om politic român. Doctor în medicină de la Paris, s-a dedicat agriculturii şi viticulturii. Fondatorul şi preşedintele Ligii Agrare; ministru de Agricultură şi Domenii (1918, 1921 şi 1926–1927), senator (1928) şi deputat al Ligii Agrare (1930).

107. *Casassovici, Corneliu* (1886–1962), inginer, profesor universitar, mare industriaş. Studii de specialitate la Dresda. A înfiinţat catedra de textile la Politehnica din Bucureşti, al cărui titular a fost; de asemenea, a înfiinţat Şcoala Superioară de Textile pe care care a înzestrat-o cu propriile sale mijloace.

108. *Mihăescu, Ştefan* (1888–1969), inginer român. Şeful organizaţiei ţărăniste din Romanaţi, deputat în 1928, director tehnic al Societăţii de construcţii „Clădirea Românească", apoi mare antreprenor.

109. *Manoilescu, Grigore* (1898–1963), licenţiat în drept, publicist; fost director al Minelor Şorecani din judeţul Cluj; fratele autorului.

110. *Nitescu, Voicu* (1883–), om politic şi publicist. A urmat dreptul la Universitatea din Cluj; avocat (1911) şi director al ziarului *Gazeta Transilvaniei.* În 1915–1916, redactor al ziarului *România Mare* din Bucureşti. Consilier tehnic la Conferinţa de Pace din Paris; deputat în toate legislaturile (excepţie 1922–1926). Ministru de Stat (1928–1930), de Justiţie, Lucrări Publice şi Comunicaţii. Agricultură şi Domenii (1930–1933), Muncă (februarie–martie 1938).

111. *Goldiş, Vasile* (1862–1934), om politic şi profesor român. A studiat istoria şi latina la Universităţile Pesta şi Viena. Profesor de pedagogie la Caransebeş (1886), apoi de istorie şi latină la Braşov. Deputat în parlamentul din Budapesta; după Unire, ministrul Ardealului (1918–1919) ministru de Stat (1920), iar în guvernul Averescu, ministru la Culte (1926–1927). Membru al Academiei Române.

112. *Lupaş, Ioan* (1880–1968), profesor de istorie la Universitatea din Cluj, membru al Academiei Române. Studii de istorie şi latină la Budapesta (1900–1904), încheiate cu doctoratul în istorie (1904). Ministru al Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale (1926–1927) şi al Cultelor şi Artelor (1937–1938).

113. *Lapedatu, Ion* (1876–1951), om de finanţe, membru al Academiei Române, profesor la Academia de Comerţ din Cluj. Deputat în mai multe rînduri şi ministru de Finanţe (1926–1927); director la Banca Naţională şi senator.

114. *Papacostea, Petre* (1893–1969), avocat, deputat de Caliacra (1920, 1926). Secretarul particular şi politic al mareşalului Averescu.

115. *Slăvescu, Victor* (1891–1977), profesor universitar, membru al Academiei Române. Doctor în ştiinţe economice şi financiare de la Halle. Cei 10 ani în serviciu la „Banca Românească" şi alţi 10 ani director general la „Societatea Naţională de Credit Industrial" – ambele instituţii ale liberalilor – explică ascensiunea politică; de 4 ori deputat, ministru de Finanţe (1934–1935) şi la Departamentul Înzestrării Armatei (1939).

116. *Ene, Ernest* (1890–), doctor în ştiinţele economice, deputat şi secretar general la Minis-terul de Industrie şi Comerţ.

117. *Seulescu, Mihail* (1861–1929), profesor universitar la Facultatea de Drept din Bucureşti; doctor în drept de la Paris şi absolvent al cursurilor economice şi financiare ale Universităţii Berlin; deputat, secretar general al Ministerului de Finanţe şi ministru de Finanţe în 1918.

118. *Antonescu, Ion* (1882–1946), mareşal al României. Descendent al unei familii de militari; sublocotenent de cavalerie în 1904, locotenent la 10 mai 1908 şi căpitan în 1913, şef al celei de a 3-a secţii de operaţii a Înaltului Comandament Român în primul război, patru ani comandant al Şcoalei Superioare de Război; ataşat militar la Paris. În 1933, şef al Marelui Stat Major şi patru ani mai tîrziu, ministrul Apărării Naţionale în guvernul Octavian Goga. Demis din această demnitate, trece pentru scurt timp la comanda Corpului de Armată din Chişinău, apoi, după refuzul de a participa la un guvern naţional, este ostracizat la Bistriţa, de unde va fi chemat să preia conducerea ţării la 4 septembrie 1940. La 22 iunie 1941 cînd România intră în război alături de Germania împotriva URSS conduce personal operaţiile aripei de sud a frontului. Arestat după lovitura de stat de la 23 august a fost considerat criminal de război şi judecat de Tribunalul Poporului, care-l condamnă la moarte; a fost executat prin împuşcare în mai 1946.

119. *Bucşan, Constantin* (1883–1946), jurist, doctor în drept la Budapesta. Membru al Partidului Poporului, deputat în trei legislaturi, subsecretar de stat la Interne (1926–1927).

120. *Meissner, Constantin* (1854–1942), membru al „Junimii", academician. Studii universitare la Viena şi Berlin, profesor de germană (1878), ministru la Industrie şi Comerţ (1918) şi la Lucrări Publice (1926–1927); de mai multe ori deputat.

121. *Mitilineu, Ioan* (1868–1946), om politic român. Licenţa în drept la Paris (1888), magistrat pînă în 1895; prefect al poliţiei Capitalei (1910–1913). Ministru de Justiţie (1918) şi de Externe (1926–1927), deputat şi senator.

122. *Mircescu, Ludovic* (1872–1930), general de divizie, ministru de Război în guvernul Averescu (1926–1927).

123. *Ionescu, Mihai* (1876–1961), general; a luptat la Mărăşeşti sub comanda generalului Eremia Grigorescu; director general la C.F.R.

124. *Busuiocescu, Dimitrie* (1874–1934), profesor universitar de ştiinţe financiare şi statistică. Doctor în ştiinţe economice de la Leipzig (1905), profesor de economie la Politehnica din Bucureşti şi rector al Academiei de Agricultură.

125. *Crăiniceanu, Grigorie* (1886–1967), secretar general al preşedinţiei Consiliului, fiul generalului Crăiniceanu. Membru al Academiei Române, şef al Marelui Stat Major şi ministru de Război (1909–1910).

126. *Simionescu, Christu* (1877–1936), licenţiat în drept, secretar general al Ministerului de Finanţe.

127. *Mussolini, Benito* (1883–1945), om politic italian. Dictator fascist (1922–1943). A întemeiat în 1919 primele „fascii de luptă", a organizat fascismul ca partid politic (1921) şi a instaurat dictatura fascistă în Italia (octombrie 1922). După prăbuşirea militară şi a dictaturii (25 iulie 1943) a condus guvernul „Republicii de la Salo", din nordul Italiei (1943–1945). Prins de partizani în 1945, a fost executat.

128. *Volpi, Giuseppe* (1877–1947), conte de Misurata, om politic mare financiar şi industriaş italian. Membru al Consiliului Superior Economic, delegat italian la Conferinţa de Pace de la Paris. În 1921, guvernator al Tripolitaniei, în 1922 membru al Partidului Fascist; ministru de Finanţe (1922–1927).

129. *Lahovary, Alexandru Em.* (1855–1950), diplomat român. Doctor în drept la Universitatea din Paris. Ministru plenipotenţiar al României în Italia.

130. *Badoglio, Pietro* (1871–1956), mareşal al Italiei, guvernator al Libiei (1929), vice-rege al Ethiopiei (1938), preşedinte al Consiliului după căderea lui Mussolini. El a semnat capitularea italiană (1943).

131. *Cavallero, Ugo* (1880–1943), general italian. A reprezentat Italia în Comitetul Interaliat de la Versailles. În 1925, subsecretar de Stat la ministerul de Război; din 1926 senator. Comandant al armatei din Africa Orientală; general de brigadă în 1940, este succesorul mareşalului Badoglio ca şef al Statului Major, pînă în 1943; avansat între timp la gradul de mareşal. Participant la complotul contra lui Mussolini, a fost ucis.

132. *Ciano, Galeazzo,* conte (1903–1944), om politic italian. Licenţiat în drept la Universitatea din Roma (1925). Intră în diplomaţie şi petrece cinci ani la Rio de Janeiro, Buenos Aires, Beijing şi Vatican. În 1930 s-a căsătorit cu fiica lui Mussolini, Eda, şi începe o ascensiune rapidă: consul general la Shanghai, ministru plenipotenţiar în China (1932). Din 1936 ministru de Externe al Italiei. Arestat în 1943, pentru participare la complotul împotriva lui Mussolini, a fost executat la Verona în ianuarie 1944, din ordinul Partidului Fascist Republican.

133. *Grandi, Dino* (1895–), om politic italian. Unul din fondatorii mişcării fasciste. Deputat în 1921, ministru al Afacerilor Străine (1929–1932), ambasador la Londra 1932–1939, înnobilat în 1937 (conte). Din emul al lui Mussolini, devine unul dintre promotorii loviturii de stat din 24 iulie 1943 cu scopul înlăturării lui Mussolini de la conducere. A fost condamnat la moarte în contumacie de Tribunalul din Verona în 1943. După 1947 a trăit în Portugalia, Spania şi Brazilia.

134. *Ruspoli, Carlo Marescotti,* prinţ de Poggio Suesa. Nepot al lui Ruspoli Eugenio născut în 1866 la Ţigăneşti – România; explorator, mort în Abisinia.

135. *Conachi, Costache* (1777–1849), poet român, descendent dintr-o veche familie boierească. Membru în Comisia de patru a Moldovei pentru redactarea Regulamentului Organic; mare logofăt, a fost candidat la domnie în 1834.

136. *Ioaniţescu, Pompiliu* (1873–1933), jurist român, doctor în drept la Liège; deputat.

137. *Duca, Ion* (1879–1933), om politic român. După licenţa în drept la Paris, intră în magistratură. În 1907, deputat liberal iar în 1918 ministru al Cultelor şi Instrucţiei Publice, al Agriculturii şi Domeniilor la Externe (1922–1926), Interne (1927–1928); prim-ministru (14 noiembrie – 29 decembrie 1933). Asasinat în gara Sinaia de trei membri ai „Gărzii de Fier".

138. *Lupu, Nicolae* (1876–1947), medic şi om politic român. Deputat din 1913. În timpul primului război mondial (1918–1919) a fost propagandist înfocat pentru înfăptuirea României Mari (în Anglia, America şi Franţa). Membru marcant al Partidului Ţărănesc, ministru de Interne (1919–1920), Instrucţie Publică (1927), de Muncă şi Ocrotire Socială (1927–1928).

139. *Şeicaru, Pamfil* (1894–1980), ziarist român de mare talent, avocat, directorul ziarului *Curentul.* Deputat independent. Cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul". După 1944, a trăit în Spania şi în Germania.

140. *Burillianu, Dimitrie* (1878–1954) jurist român, doctor în drept la Paris, unde a urmat şi Şcoala de Diplomaţie. Deputat, membru al Partidului Naţional-Creştin. Guvernator al Băncii Naţionale. Mort în închisoarea Sighet.

141. *Caragea, Constantin,* ultimul prinţ dintr-o familie grecească stabilită în Muntenia, în timpul lui Matei Basarab. A făcut războiul cu gradul de căpitan în Apărarea Antiaeriană a Capitalei.

142. *Popescu, Cezar* (1891–), inginer român. În timpul războiului, inginer în Arsenalul armatei; din 1919 inspector în ministerul de Industrie şi Comerţ, apoi director (1922) şi secretar general 91930). Delegat al României la conferinţele şi tratativele privind problemele cu caracter industrial şi comercial (1930 în Italia, Polonia, 1931 în Germania, Austria, Iugoslavia etc.).

143. *Churchill, sir Winston* (1874–1965), om politic britanic, deputat în 1900, de mai multe ori ministru, apoi prim Lord al Amiralităţii şi în sfîrşit prim-ministru (1940–1945 şi 1951–1955). Lider al Partidului Conservator, animator al efortului de război britanic şi unul din protagoniştii victoriei. Aliaţilor asupra Axei. Premiul Nobel pentru pace 1953.

144. *Victor Emmanuel III* (1869–1947), rege al Italiei din 1900. A condus ţara sa în timpul celor două războaie mondiale; împărat al Abisiniei (1936), a abdicat în 1946, în favoarea fiului său Umberto II.

145. *Litvinov, Maksim Maksimovici* (1876–1951), diplomat şi om politic sovietic; comisar al Afacerilor Străine (1930–1939), reprezentant al U.R.S.S. la Liga Naţiunilor din Geneva (1934–1939), ambasador U.R.S.S. la Washington (1941–1943).

146. *Forţu, Gheorghe* (1878–), profesor la Liceul Gheorghe Lazăr din Bucureşti, membru în comisia pedagogică, inspector general al învăţămîntului secundar.

147. *Ţoni, D.V.* (1885–1955), învăţător şi publicist român, prefect de Covurlui, deputat, , subsecretar de Stat la Educaţia Naţională.

148. *Bulfinschi, Raul* (1883–), profesor şi avocat, licenţiat în filozofie, litere şi drept. Deputat averescan şi secretar al Camerei (1926–1927).

149. *Mirto, Eduard* (1881–1954), om politic român, licenţiat în drept; deputat naţional-ţărănist (din 1919). Subsecretar de Stat la Interne (1930), ministru al Industriei şi Comerţului (1930), al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1932–1933).

150. *Ghiţescu, Stan,* om politic naţional-creştin (1926), vice-preşedinte al Camerei, ministru al Cooperaţiei (1937–1938).

151. *Lindbergh, Charles* (1902–1975), aviator american. A reuşit, în 20–21 mai 1927, prima traversare fără escală a Oceanului Atlantic, din America în Franţa (5 800 km), în 33 ore şi 30 minute, cu un avion monoloc, numit „Spirit of Saint Louis".

152. *Antonescu, Victor* (1871–1947), om politic român, doctor în drept la Paris. Din 1901, deputat liberal, ministru de Justiţie (1914–1916 şi 1933–1935), de Finanţe (1916–1917 şi 1935–1936) şi de Externe (1936–1937). Ministru plenipotenţiar la Paris şi Geneva.

152 bis. *Xenopol, A.D.* (1847–1920), scriitor „poligraf", cum îl numea T. Maiorescu, cunoscut ca istoric şi teoretician al istoriei, ca sociolog şi economist, filozof al istoriei şi al culturii, critic literar şi, accidental, autor de beletristică.

153. *Marx, Karl* (1818–1883), filozof şi economist socialist german. Autor, împreună cu Engels a „Manifestului Partidului Comunist", fondator al „Internaţionalei I"; el şi-a definit doctrina în „Capitalul" (1867).

154. *Murgoci-Munteanu, Georg*e (1872–1925), geolog român profesor universitar de mineralogie-petrografie. Doctor la Universitatea din München (1909), membru corespondent al Academiei Române.

155. *Elena,* principesa mamă a României (1896–1982) fiica regelui Constantin al Greciei şi al Sofiei de Prusia. Căsătorită la 10 martie 1921 cu principele Carol al României, a avut un singur copil, pe viitorul rege Mihai. Căsătoria a fost anulată la 21 iunie 1928. A trăit în Italia după Restaurarea, de unde a revenit în timpul domniei regelui Mihai.

156. *Mărioara* (1900–1961), regina văduvă a Iugoslaviei, fiică a regelui Ferdinand şi a reginei Maria a României, căsătorită cu regele Aleksandru al Serbiei la 8 iunie 1922.

157. *Lupescu-Wolf, Elena* (1895–1961) favorita principelui Carol, divorţată de căpitanul Tempeanu. În exil, după abdicarea la tron a regelui Carol II, s-a căsătorit cu acesta la 7 iulie 1947.

158. *Aleksandru II Nikolaevici* (1818–1881), împărat al Rusiei (1855–1881) denumit „Ţarul eliberator" deoarece a desfiinţat iobăgia în Rusia; mort în urma unui atentat. După încheierea Războiului Româno–Ruso–Turc (1877–1878), la Congresul din Berlin (1878), recunoaşte independenţa României.

159. *Manolescu, Alexandru,* colonel, adjutant al principelui Nicolae, fost director al Institutului de Educaţie Fizică.

160. *Otetelişanu, Enric* (1885–1948), conferenţiar de meteorologie şi climatologie la Şcoala Politehnică din Bucureşti, doctor în fizică la Universitatea Cernăuţi, directorul Institutului Meteorologic Central, secretar general al Ministerului Instrucţiunii Publice (1926).

161. *Popovici, Mihai* (1878–1966), om politic român. Doctor în drept (Viena). A organizat Corpul Voluntarilor Români în Moldova (1917–1918); membru în Consiliul Dirigent (1919). Ministru de Lucrări Publice şi ad-interim la Finanţe (1927), de Interne (1930), de Finanţe (1930–1931) şi de Justiţie (1932–1933).

162. *Iunian, Grigore N.* (1882–1933), om politic şi avocat român. Deputat liberal de Gorj în 1914, demisionează din partid, la Iaşi în 1917, şi înfiinţează Partidul Muncii. În 1920 se înscrie în Partidul Ţărănesc, din care se retrage în 1932, înfiinţînd Partidul Ţărănesc-Radical. Ministru al Muncii şi Ocrotirii Sociale (iunie 1927) şi apoi ministru de Justiţie (1928–1930); senator de drept.

163. *Dan, Sever* (1885–), avocat şi om politic român. Doctor în drept la Universitatea din Cluj, publicist, membru marcant al Partidului Naţional–Ţărănesc; deputat (1918–1920), subsecretar de Stat la Finanţe (iunie 1927), ministrul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale (1928–1930), administrator al Băncii Naţionale (1932–1934).

164. *Dumitrescu, Constantin* (Puiu), secretar particular al principelui Carol încă înainte de 1930; implicat în conspiraţia aducerii lui Carol pe tronul ţării. Căzut în dizgraţie, părăseşte ţara şi trăieşte în Franţa, unde va muri.

165. *Henric al IV-lea* (1553–1610), rege al Franţei (1589–1610). Iniţial rege al Navarrei, devine rege al Franţei la moartea lui Henric al III-lea; dar fiind protestant a trebuit să lupte pentru a se impune ca suveran al întregii ţări şi să renunţe la calvinism, devenind catolic. Prin Edictul de la Nantes (1598) restabileşte pacea religioasă. Sub domnia lui, Franţa a cunoscut o epocă de prosperitate în toate domeniile.

166. *Ludovic al XIV-lea cel Mare* (1638–1715), regele Franţei (1643–1715), fiul lui Ludovic al XIII-lea şi al Anei de Austria. Rege la vîrsta de 5 ani; mama lui devine regentă şi, după sfatul lui Richelieu, ia ca prim-ministru pe Mazarin, diplomat abil, dar om de stat mediocru; totuşi, Ludovic îl menţine în continuare pînă la moartea acestuia (1661), cînd începe domnia lui personală, ce a dat strălucire Franţei, datorită marilor personalităţi cu care a ştiut să se înconjoare (Colbert, Vauban, Louvois, Condé, Turenne ş.a.) şi a celor pe care i-a stimulat în creaţia lor spirituală.

167. *George al II-lea* (1890–1947), rege al Greciei între 1922–1923 şi 1935–1941 şi 1946–1947. Căsătorit cu Elisabeta, fiica regelui Ferdinand al României; frate cu regina Elena a României, mama regelui Mihai I.

168. *Nicolae de Hohenzollern* (1903–1977) principe şi regent al României, al doilea fiu al regelui Ferdinand. După studii în ţară, a urmat la Colegiul Eton şi a absolvit şcoala navală din Wembley – Anglia (1926). După actul de renunţare al principelui Carol, a fost indicat, legea din 4 ianuarie 1926, să formeze regenţa, împreună cu patriarhul Miron Cristea şi prim-preşedintele Curţii de Casaţie, Gheorghe Buzdugan, care urma să exercite prerogativele regale pe timpul minoratului regelui Mihai. După revenirea lui Carol (8 iunie 1930), principele Nicolae deţine gradele de general de corp de armată, vice-amiral şi inspector general al armatei. La 9 aprilie 1937, a fost silit să renunţe la prerogativele princiare şi a luat numele de Nicolae Brana (contractase o căsătorie morganatică în 1931).

169. *Aleksandru I Karagheorghevic* (1888–1934), rege al Iugoslaviei. Prinţ moştenitor în 1909, devine regent la 24 iunie 1914 şi rege la 16 august, prin moartea tatălui său. La 8 iunie 1922 s-a căsătorit cu principesa Românieі, Mărioara. A murit asasinat la 9 octombrie 1934, la Marsilia, de anarhişti croaţi.

170. *Friedrich de Hohenzollern* (1861–1927), fiul lui Wilhelm de Hohenzollern, fratele mai mare al regelui Ferdinand, care în 1886 a renunţat în favoarea acestuia la succesiunea la tronul României.

171. *Trancu-Iaşi, Grigore* (1873–1940), om politic român, profesor de contabilitate, doctor în ştiinţe economice. În 1917, împreună cu alţi 9 deputaţi a pus bazele Partidului Muncii; ministru de Stat (1920), al Muncii şi Ocrotirii Sociale (1920–1921) şi al Corporaţiei (1926–1927); deputat.

172. *Popovici, Dorimedont* (Dori), editorul ziarului *Ţăranul* din Cernăuţi; deputat în guvernele generalului Averescu.

173. *Crainic, Nichifor* (1889–1972), publicist, profesor universitar, scriitor român. Studii de teologie în Bucureşti şi Viena. Poet şi director al revistei *Gîndirea,* promotor al orientării ortodoxiste în lirica interbelică; deputat (1929–1930) şi ministru al Propagandei (1940). Laureat cu premiul naţional de poezie în 1930.

174. *Elisabeta, Charlotte-Iosefina-Victoria-Alexandra* (1894–1954), regină a Greciei, fiica Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria. Căsătorită la 27 februarie 1921, în Bucureşti, cu George al II-lea, regele Greciei. Divorţată în 1934, şi-a stabilit reşedinţa în Bucureşti pînă în ian. 1948, cînd părăseşte ţara.

175. *Brătianu I. Gheorghe* (*George*) (1898–1953) istoric şi om politic român. Fiul lui Ionel I.C. Brătianu, profesor la Universitatea din Iaşi, deputat al Partidului Naţional Liberal în 1927, 1928; exclus din partid (iunie 1930) pentru că s-a pronunţat pentru recunoaşterea lui Carol şi repunerea lui în drepturile la care renunţase prin actul din ianuarie 1926. A înfiinţat Partidul Liberal Gheorghe Brătianu, care a reuşit să aleagă 10 deputaţi în Camera din 1931; a continuat să fie prezent în Cameră pînă în 1937. Mort în închisoarea Sighet.

176. *Franasovici, Richard* (1883–1950), avocat, om politic român. Deputat de Mehedinţi, subsecretar de Stat la Interne (1923–1926 şi 1927–1928); ministru al Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice (1933–1937), ministru de Interne (noiembrie–decembrie 1937); ambasador la Paris.

177. *Ica* (Natalia Manoilescu, căsătorită Dinu), unica fiică a autorului (1920–1992).

178. *Tuţi* (*Alexandru Manoilescu*), (1923–1969), doctor în filozofie, fiul autorului.

179. *Popescu, Stelian* (1874–1950), ziarist, magistrat, avocat, directorul ziarului *Universul.* De mai multe ori deputat, ministru de Justiţie (1921–1922), (1927–1928). A murit în Spania, la Madrid.

180. *Răducanu, Ion* (1884–1964), economist român. Doctor în ştiinţe economice de la Berlin (1905), diplomat al Academiei Comerciale din Graz, ministrul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale (1928–1930), al Finanţelor (iunie 1930), Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1930–1931), deputat şi senator ţărănist; rector al Academiei Comerciale.

181. *Ionescu, Nae* (1890–1940) filozof român. Licenţa în Bucureşti, doctor în filozofie la München (1919). Director al Liceului Militar „Mănăstirea Dealu", prof. de logică şi metafizică la Universitatea Bucureşti. Deputat independent (1931–1932).

182. *Budurescu, Nicolae,* avocat. Deputat (1919), secretar general la Ministerul Muncii (1924) şi la Interne (1927); subsecretar de Stat la Preşedinţie (1933).

183. *Cantacuzino, Mihail* (1867–1928), om politic român. Doctor în drept la Paris. Deputat, primar al Capitalei, efor al Spitalelor Civile, ministru de Justiţie (1910–1914 şi 1916).

184. *Mironescu, George* (1874–1949), om politic român. Doctor în drept (Paris, 1899), profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti şi decan al acesteia. Membru în Parlament (1919–1937), vicepreşedinte al Senatui, ministru al Instrucţiunii Publice (1921), al Afacerilor Externe (1928–1931), a prezidat actul Restauraţiei; prim-ministru (1930–1931), vicepreşedinte (1932), ministru de Interne (1933).

185. *Axinte, Ion* (1887–1981), avocat, licenţiat la Universitatea din Iaşi; prefect al judeţului Iaşi.

186. *Catargiu, Lascăr* (1823–1899), om politic român, şeful Partidului Conservator; prefect de Iaşi şi Galaţi în 1857; membru al Divanului Ad-hoc din Iaşi, participant la răsturnarea lui Cuza (11 febr. 1866), devine membru al Locotenenţei Domneşti şi prim- ministru după sosirea principelui Carol (1866). Ministru de Interne (1871–1876), preşedinte al Camerei (1888), prim-ministru (1889 martie–noiembrie şi 1891–1895).

187. *Teodorescu, Paul* (1887–1981), general român. Ofiţer de Stat Major, decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul, citat pe armată, membru corespondent al Academiei Române. Şef al Statului Major al Aviaţiei (1934), subsecretar de Stat la Ministerul Apărării Naţionale (1937–1938), ministru al Aerului şi Marinei (1938–1940).

188. *Bădărău, Dan A.* (1893–1968), filozof român, Profesor de filozofie la Universitatea din Iaşi (1936). Licenţiat în drept (Iaşi, 1917), doctor în filozofie (Paris, 1924). Conferenţiar universitar la Iaşi (din 1926). Secretar general al Delegaţiei Române la Comisia de Reparaţii (1921–1925).

189. *Băgulescu, Gheorghe* (1890–), scriitor, colonel în armata română. Ataşat militar la Tokyo, ulterior general şi trimis extraordinar şi plenipotenţiar în Japonia.

190. *Cantacuzino-Grăniceru, Gheorghe* (Zizi) (1869–1937), general şi om politic român. Cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul" (1916) şi al Legiunii de Onoare. Fiul lui I.G. Cantacuzino. Sublocotenent de vînători (1892) a participat în 1913, la campania din Bulgaria. În 1917, a comandat brigada de graniceri de la Tg. Ocna; după armistiţiu merge la Iaşi ca să-l apere contra trupelor ruseşti bolşevizate. După Pacea de la Bucureşti, demisionează din armată şi în decembrie 1918 e înaintat general în rezervă. Deputat averescan (1920) şi conservator (1922 şi 1926); preşedintele partidului „Totul pentru Ţară".

191. *Lily* (Elena Manoilescu) (1895–1967), născută Vellan. A fost o fidelă colaboratoare a soţului pe care l-a secondat în toate acţiunile sale. A tradus în limba română volumul „Le parti unique" şi a colaborat cu numeroase articole în revista *Lumea Nouă*. Notele ei zilnice au fost valorificate de M. Manoilescu în redactarea memoriilor.

192. *Teodoru, Aurel* (1899–1980), ofiţer de marină şi inginer naval. A reprezentat statul român la şantierele navale din Fiume (1928–1929), în timpul construirii submarinului „Delfinul" şi la cele din Copenhaga, la construirea vasului „Transilvania" (1937–1938). După 1944 a plecat din ţară şi a lucrat în Franţa.

193. *Perieţeanu, I. Gr.* (1879–1959), avocat şi poet, descendent dintr-o veche familie boierească. După licenţa în drept (1902) bogată activitate juridică şi literară. Deputat de Ilfov (1928–1931, 1932–1933), vicepreşedinte al Adunării Deputaţilor (1930–1931) şi ministru al Comunicaţiilor (1932).

194. *Angelescu, Paul* (1872–1949), general de corp de armată român, şef al Casei Militare Regale înainte de primul război mondial; ministru de Război (1927–1928, 1934–1937) şi ministru de Stat (1933–1934).

195. *Rostand, Edmond* (1868–1918), scriitor francez, academician. Lui i se datoresc celebrele lucrări: Les Romanesques, Cyrano de Bergerac, l'Aiglon, Chantecler.

196. *Reichstadt,* duce de, titlul purtat după 1814 de fiul lui Napoleon I şi al Mariei Luiza. Proclamat rege al Romei la naşterea sa (1811) şi recunoscut împărat după a doua abdicare a lui Napoleon I (23 iunie 1815), cu numele de Napoleon II; a locuit pînă la moarte (1832), în castelul Schönbrunn, lîngă bunicul său, împăratul Francisc II al Austriei, sub numele de duce de Reichstadt. În 1940, cenuşa lui a fost transportată în Domul Invalizilor din Paris. El este cel pe care Edmond Rostand l-a făcut eroul dramei „l'Aiglon".

197. *Napoleon I* (1769–1821), împăratul francezilor, născut la Ajaccio; şi-a făcut educaţia militară la Brienne. Căpitan de artilerie, se distinge la Toulon (1793); ca general, în campania din 1794 în Italia, înlocuieşte pe generalul Scherer la comanda armatei şi se acoperă de glorie prin strălucitele victorii de la Montenotte, Millesimo, Mondovi, Lodi, Castiglione, Arcole, Rivoli etc. Urmează expediţia din Egipt (1798–1799), după care, întors la Paris devine Prim Consul. După victoria de la Marengo (1800) reuşeşte să se facă numit consul pe viaţă (1802). La 18 mai 1804, Senatul îi acordă demnitatea imperială, Bonaparte, devenind Napoleon I; după victoriile de la Austerlitz, Jena, Eylau, Friedland, Eckmühl şi Wagram, se află în faţa „Blocadei continentale" şi a conflictelor cu Papa, care i-au zguduit puterea tocmai în momentul cînd el se angajează în campania din Rusia (1812), terminată printr-un dezastru. După bătăliile de la Lützen şi Bautzen, cînd ar fi putut să semneze o pace onorabilă, a respins condiţiile oferite de Congresul din Praga şi a fost învins la Leipzig (1813). Aliaţii invadează Franţa, cu toată disperata rezistenţă a lui Napoleon (1814). Obligat să abdice la Fontainebleau, el se retrage în insula Elba (20 apr. 1814); cîteva luni mai tîrziu (26 febr. 1815) debarcă în Golful Juan şi la 20 martie intră în Paris. Europa coalizată, victorioasă la Waterloo, invadează din nou Franţa. Napoleon se predă englezilor, care-l duc în insula Sfînta Elena, unde va muri în 1821.

198. *Dreyfus, Alfred* (1859–1935), ofiţer francez, evreu de origine, acuzat şi condamnat pe nedrept pentru spionaj (1894). A fost graţiat în 1899 şi reabilitat în 1906, după o violentă campanie de revizuire a procesului, denaturată de pasiunile politice şi religioase, care au împărţit Franţa în două tabere.

199. *Gongopol, Const.* (1880–), ziarist român. Licenţiat în litere. A debutat în presă la 19 ani, prim-redactor la *Epoca,* director la *Îndreptarea, Neamul Românesc, Cuvîntul* ş.a. Deputat.

200. *Condiescu, N.M.* (1880–1939), general român. Adjutant regal, scriitor, preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români. Autorul jurnalului de călătorie *Peste mări şi ţări,* 2 vol. (1922–1923).

201. *Lecomte du Noüy, Jules Jean-Antoine,* (1842–), pictor francez. Originar dintr-o veche familie din Piemont. A restaurat un număr de monumente religioase din România, printre care Catedrala de la Curtea de Argeş.

202. *Manu, Ion,* actor de comedie, societar al Teatrului Naţional din Iaşi; debut în 1910. Ulterior se transferă la Bucureşti unde va desfăşura o intensă activitate.

203. *Caravia, Nicu,* compozitor, pianist şi poet.

204. *Manolescu, Ion* (1869–), general şi publicist român. Preşedinte activ al Caselor Naţionale şi director general al Cercetăşiei Române; secretar general al ministerelor Armatei şi Finanţelor.

205. *Precup, Victor* (1889–1958), general român. În primul război mondial, a fost decorat cu Crucea de Fier. Prizonier la ruşi, evadează din lagărul bolşevic. În 1918 vine cu avionul la Iaşi, împreună cu mitropolitul Bălan, aducînd mesajul de Unire a Ardealului cu patria română. A făcut parte din Completul de judecată a lui M. Manoilescu, devenind ulterior, unul din factorii importanţi ai Restauraţiei. În aprilie 1934, nemulţumit de atitudinea regelui faţă de el, iniţiază, împreună cu alţi 8 ofiţeri ardeleni şi 5 civili, un complot împotriva suveranului, care avea ca scop instituirea dictaturii militare.Complotul a fost descoperit şi toţi participanţii au fost condamnaţi, la 21 aprilie 1934, la 10 ani muncă silnică şi degradarea ofiţerilor. Eliberat de generalul I. Antonescu, îndată după plecarea regelui Carol, este reprimit în cadrele armatei cu gradul de general. În timpul detenţiei la închisoarea Doftana, V. Precup aderă la mişcarea comunistă şi după 23 august 1944 va colabora cu Emil Bodnăraş.

206. *Taşcă, Gheorghe Gh.* (1879–1951), economist român. Profesor de economie politică la Facultatea de Drept de la Academia Comercială (1924), doctor în economie politică la Paris (1907),

membru corespondent al Academiei Române, ministru plenipotenţiar la Berlin (1930–1931), ministru la Industrie şi Comerţ (1932). Mort în închisoarea Sighet.

207. *Pop, Valeriu* (*Valer*) (1892–1958) om politic român, avocat, membru al Partidului Naţional Liberal: ministru de stat (1931, 1934), de Justiţie (1932), deputat, ministru secretar de stat (17 noiembrie–28 decembrie 1937), ministru plenipotenţiar onorar, preşedinte al Comisiei Interministeriale pentru relaţiile cu Ungaria (1942).

208. *Teodorescu, Anibal* (1881–), jurist român. Profesor universitar, doctor în drept la Paris (1905). Deputat de Ilfov; primar general al Bucureştiului (1926–1927).

209. *Sturdza, Alexandru D.* (1869–1940), colonel român, Fiul lui D.A. Sturdza şi ginerele lui P.P. Carp; filogerman. În 1917, a trădat armata română trecînd la inamic, în sectorul unei divizii pe frontul din Moldova şi încercînd să dezorganizeze frontul român, trimiţînd o „chemare" trupelor pe care le îndeamnă să dezerteze. Condamnat la moarte în lipsă, a trăit şi murit în Germania.

210. *Manoilescu, Mircea* (1885–1952), inginer, inspector general silvic. Senator. Fratele autorului (1931). Mort în lagărul de la Spanţov.

211. *Streitman, Henric* (1873–) publicist, traducător şi, în final, consilier tehnic în Direcţia Presei din Ministerul de Externe. A studiat fizica şi chimia la universităţile din Zürich, Berlin, Göttingen şi Stuttgart, a audiat cursuri de filozofie şi sociologie la Roma.

212. *Stressemann, Gustav* (1878–1929), om politic german. Ministru de Externe (1923–1929). A semnat în 1925 acordurile de la Locarno şi în 1928 la Paris, Pactul Briand-Kellogg.

213. *Clémenceau, Georges* (1841–1929), om politic francez, lider al Partidului Radical, orator de mare prestigiu. Prim-ministru (1906–1909, 1917–1920), preşedinte al Conferinţei de Pace de la Paris (1919–1920); unul dintre principalii autori ai Tratatului de Pace de la Versailles (1919).

214. *Xerxes I*, regele Persici din 486 la 465 i. Hr., fiul lui Darius I. După ce a supus Egiptul, a reluat contra grecilor proiectele tatălui său, a invadat Atica şi a ruinat Atena; dar a fost învins la Salamina şi a trebuit să se refugieze în Asia.

215. *Bujor, Mihail* (1881–1964), militant socialist român. Avocat şi publicist. A activat în mişcarea socialistă din Iaşi din 1903; s-a refugiat în Rusia, la izbucnirea revoluţiei din 1917. Arestat, judecat şi condamnat la muncă silnică pe viaţă. Întemniţat iniţial la Doftana, apoi la Jilava, iar în cele din urmă internat în lagărul de la Tîrgu Jiu (1940–1944).

216. *Coşbuc, George* (1866–1918), poet şi traducător român. Operei sale poetice (*Balade şi idile* 1893, *Fire de tort* 1896, *Ziarul unui pierde-vară* 1902, *Cîntece de vitejie* 1904, *Balade* 1913) i se adaugă traducerile din Dante (*Divina comedie;* 3 vol.), Byron (*Mazepa*), Virgiliu (*Georgicele*), Schiller (*Don Carlos*), Kalidassa (*Sacontala*) şi fragmente din literatura sanscrită (*Rig-Veda, Mahabharata, Ramayana*).

217. *Cornescu, Mişu* (1876—), avocat român, Licenţiat în drept la Paris. Senator independent; prefect de Dîmboviţa în 1921.

218. *Halippa, Pantelimon* (1883–1979), om politic român. A avut un rol important în viaţa politică a Basarabiei şi în unirea acesteia cu România. Deputat al Basarabiei (1919–1920) şi ad-interim la Lucrări Publice (1927 şi 1928–1930); ministru de Stat (1919, 1930–1933).

219. *Brătianu I. Eliza* (1870–1957), văduva lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu, sora lui Barbu Ştirbei.

220. *Buzdugan, Gh.* (1867–1929),regent al României, membru de onoare al Academiei Române. Licenţa în drept la Bucureşti. Prim-preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie (1924).

221. *Sărăţeanu, Constantin,* O. (1862–1935), jurist român, regent al României, în locul decedatului Gh. Buzdugan. A avut o carieră de 42 de ani în magistratură, ultimul grad fiind acela de consilier la secţia I a Curţii de Casaţie. După armistiţiul din 1918, ministru de Interne.

222. *Petru Rareş* (1487–1546), domn al Moldovei (1527–1538 şi 1541–1546) fiu natural al lui Ştefan cel Mare. Avea multe din calităţile tatălui său: ambiţia, îndrăzneala, vitejia, religiozitatea şi gustul artistic. Cînd i s-a anunţat alegerea în domnie se afla cu carele de peşte la Docolina.

223. *Ricardo, David* (1772-1828), economist englez, unul din primii teoreticienii ai economiei politice clasice.

224. *Smith, Adam* (1723–1790), economist scoţian. Opera lui capitală: *Cercetări asupra naturii şi cauzelor bogăţiei naţiunilor.*

225. *Marc Aureliu* (121–180), împărat roman; a domnit între 161 şi 180, susţinînd cu succes lungi războaie contra barbarilor care ameninţau Imperiul. Adept al filozofiei stoice, autorul unor valoroase cugetări.

226. *Arhimede* (287–212 î.Hr.), savant al Antichităţii, născut la Syracusa. Între multe descoperiri importante, el a stabilit şi principiul fundamental al hidrostaticii: „Orice corp cufundat într-un fluid suferă o presiune verticală, dirijată de jos în sus, egală cu greutatea fluidului deplasat."

227. *Eurêka* (rom. evrica), exclamare, strigătul pe care l-a scos Arhimede, manifestîndu-şi entuziasmul cînd, descoperind principiul ce-i poartă numele, a ieşit din baie şi alergînd în stradă a strigat „eurêka, eurêka" (am găsit).

228. *Racoviţă, Mihail* (1868–1954), general român. Comandant al jandarmierei (1920–1922), deputat (1931–1932).

229. *Canano* (*Cănănău*), *Nicolae* (1867–1938), boier, moldovean, industriaş şi om politic. Liceanţiat în drept (1903), de două ori prefect de Iaşi (1899 şi 1904–1907), deputat şi senator.

230. *Horthy de Nagybánya, Miklós* (1868–1957), amiral, regent al Ungariei (mart. 1920–oct. 1944) A promovat, în strînsă colaborare cu Axa Berlin–Roma, o politică externă avînd drept scop revizuirea clauzelor teritoriale ale Păcii de la Versailles.

231. *Masaryk, Tomas Garrigue* (1850–1937), primul preşedinte al Republicii Cehoslovace (1918–1935).

232. *Sully, Maximilien de Béthune, baron de Rosny, duce de* (1560–1641), om politic francez. Ministru şi prieten al lui Henri IV. Ministru de Finanţe (1597–1610), a redresat finanţele şi a favorizat dezvoltarea agriculturii, construcţiilor şi comerţului.

233. *Anastasescu, Iancu* (1884–), avocat şi om politic român. Prefect (1921 şi 1926–1927) şi deputat (1931–1932).

234. *Iancu, Avram* (1824–1872), erou naţional, supranumit „Craiul munţilor", unul dintre principalii conducători ai Revoluţiei de la 1848–1849.

235. *Bălan. Nicolae* (1882–1955), mitropolit al Ardealului. Studii teologice la Universitatea Cluj şi Viena, profesor la Academia Teologică din Sibiu.

236. *Filipescu, Grigore* (1886–1938), avocat şi om politic român. După studii la Politehnica din Zürich şi Facultatea de Drept din Paris, se dedică activităţii politice: prefect de Ilfov (1931), apoi deputat şi senator.

237. *Bocu, Sever* (1874–1950), om politic şi publicist român. Absolvent al Academiei Comerciale şi al „Ecole des Hautes Etudes" din Paris, ziarist cu bun renume, prim-redactor al ziarului *Tribuna* din Arad. A suferit temniţa pentru scrisul său românesc. În 1914 trece în România şi ia parte activă pentru intrarea noastră în război. În timpul războiului şi după armistiţiu, face propagandă la Paris pentru ca tot Banatul să rămînă României. Între 1919–1929 este membru marcant al Partidului Naţional apoi Partidul Naţional–Ţărănesc şi deputat.

238. *Lugoşianu, Ion* (1893–1957), om politic român, cu studii la Paris. Între 1919–1921, consilier tehnic al Delegaţiei române la Conferinţa de Pace de la Paris. Secretar politic al Partidului Naţional, subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1929–1930), ministru al Educaţiei (1930), ministrul Industriei şi Comerţului (1932–1933). A fost de mai multe ori trimis la Geneva ca delegat la Liga Naţiunilor. Ministru plenipotenţiar la Quirinal (Roma). Mort în închisoare.

239. *Banu, Constantin* (1873–1940), om politic şi literat român. Studii în ţară şi în Franţa, membru marcant al Partidului Naţional–Liberal, deputat de mai multe ori, ministru al Cultelor (1922–1933).

240. *Mavrodi, Alex. P.* (1873–1934), ziarist român. Absolvent al Conservatorului. După doctoratul în drept la Paris şi în filozofie la Bonn, se întoarce în ţară şi se ocupă cu ziaristica; devine dirctor general al Operei şi al Teatrului Naţional. Deputat liberal (1931) şi senator.

241. *Păiş, N.* (1886–1952), contraamiral român. Sublocotenent de marină (1907), urmează în 1913 Şcoala superioară de artilerie din Italia, apoi Şcoala superioară navală de război din Paris; din 1926 pînă în 1931 a fost adjutant regal al Regelui Ferdinand şi apoi pe lîngă Regenţă. În 1933 şef de Stat Major al Marinei, iar în mai 1940, subsecretar de Stat al Marinei.

242. *Ileana,* principesă a României (1908–1991), penultimul copil al Regelui Ferdinand şi al Reginei Maria. Căsătorită cu arhiducele Anton de Habsburg la Sinaia (26 iulie 1931). A părăsit ţara în 1948, după abdicarea forţată a Regelui Mihai, şi a trăit în S.U.A., unde a intrat în monahism sub numele de maica Alexandra şi a întemeiat o mănăstire ortodoxă. După revoluţia din 1989 a revenit pentru cîteva zile în România.

243. *Cantacuzino-Paşcanu, Constantin (1890–1946), ofiţer de cavalerie român. Comandant de escadron în timpul marelui război, retras din serviciul militar în 1921, în gradul de comandor-aviator; director al aviaţiei civile în 1932.*

244. *Mezincescu, Dumitru* (1880–), medic român, profesor de igienă la Universitatea Bucureşti, director general al Serviciului Sanitar; deputat şi senator.

245. *Crişan, George* (1887–), om politic român. Studii la Universitatea din Budapesta, doctor în drept. Secretar al Adunării din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia şi delegat la Conferinţa de Pace din Paris, subsecretar de stat (1930), vicepreşedinte al Camerei, deputat (1931–1932).

246. *Pop-Cicio, Ştefan* (1865–1934), unul din conducătorii românilor transilvăneni. Deputat de Şiria în Parlamentul din Budapesta (1905–1918), vicepreşedinte al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, membru în Consiliul Dirigent şi preşedinte al Camerei Deputaţilor (1928–1929).

247. *Brătescu-Voineşti, Ion Al.* (1865–1946), scriitor român. Licenţiat în drept. Membru al Academiei Române şi laureat al marelui premiu naţional de literatură. Magistrat, avocat, deputat şi director al Cancelariei Parlamentului.

248. *Călinescu, Armand* (1893–1939), om politic român. Licenţiat în filozofie şi drept de la Universitatea din Bucureşti, doctor în economie politică (Paris, 1921). Magistrat la Tribunalul Argeş şi prefect de Argeş. Membru în Partidul Naţional–Ţărănesc; deputat, secretar general la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor (1929), subsecretar de Stat la Interne (1930–1931 şi 1932), ministru de Interne (1937–1939) vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (1939), preşedinte al Consiliului de Miniştri (martie–septembrie 1939). Asasinat de legionri în Bucureşti.

249. *Manolescu-Strunga, I.* (1889–1951), om politic şi economist român. Doctor în economie la Berlin. Deputat, subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor (1933–1934), ministru al Industriei şi Comerţului (1934–1935) şi ministru secretar de stat (1937). Mort în închisoarea din Sighet.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Prefaţă. Schiţă de portret: Mihail Manoilescu 7
Către cititorul meu 15

PARTEA I
Ca spectator al vieţii politice înainte de 1919 18

PARTEA a II-a
Ca director în minister 1919–1921 33

PARTEA a III-a
Cea dintîi opoziţie 1922–1925 41

PARTEA a IV-a.
Ca subsecretar de stat al Finanţelor
aprilie 1926 – iunie 1927 55
Începuturile guvernului Averescu 55
Cea dintîi misiune a mea în Italia 63
Întors în ţară 66
Cel dintîi discurs parlamentar al meu 69
A doua misiune a mea în Italia 78
În grevă politică 83
Intensă activitate legislativă 85
Agonia guvernului Averescu 91
După căderea generalului 93

PARTEA a V-a
Lupta pentru Carol: Epoca eroică
iunie–decembrie 1927 95

PARTEA a VI-a
Lupta pentru Carol: ani de aşteptare şi de pregătire
(1928, 1929 şi 1930, pînă la Restauraţie) 167

Note 196

Redactori: DOINA – ELENA FĂGET
ALEXANDRU STĂNCIULESCU
Tehnoredactori: OLIMPIU POPA

Coli tipar: 13,25
Format: 70X100/16
Bun de tipar: 25 VI '93
Nr. plan: 616. Ediţia: 1993

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL" Cluj
B-dul 22 Dec. nr. 146
România
Comanda nr. 450